

ગાથા: સોસાયટી પબ્લીકેશન નંબર ૧૮

ફવર્ટીન યશતની તુલોતવીલ સમજણ

ગાથા સોસાયટીની સભાઓમાં રજુ થયેલી બાબદ

રજુ કરનાર:

સોરાબજી ન. કાંગા, બી. એ.

પ્રગટ કરનાર:

ગાથા સોસાયટી.

મુ'બદ્.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

૧૯૪૭.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૫૪૪ કિંમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ ઈવદીન યશતની ગુલોત્પીલ
સમગ્ર

વર્ગિક ૫૦૪૫૧:૨૫૨૫:૯

ગાથા સોસાયટી પબ્લીકેશન નંબર ૧૮

ફવર્દીન ચશતની તુલોતવીલ સમજણ

ગાથા સોસાયટીની સભાઓમાં રજુ થયેલી બાબત

✽

રજુ કરનાર :

સોરાબજી ન. કાંગા, બી. એ.

✽

પ્રગટ કરનાર :

ગાથા સોસાયટી.

✽

મુ'બદ્દ.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

૧૯૪૭.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૬૫-૪

શાહનામા પ્રેસ, નં. ૧૨, કારવાર સ્ટ્રીટ, ક્રીયર રોડ, કોટ, મુંબઈ મંદિર
હો. તે. અંકલેસરીઆએ છાપ્યું છે અને દસ્તુર ફરામજી અ. ખોદ, તે
ગાથા સોસાયટીના ઓનરરી સેક્રેટરીએ ફસલી અગીઆરી, ન્યુ મરીનલાઇન્સ,
કોટ મંદિરથી પ્રગટ કર્યું છે.

પ્રસ્તાવના

ગાથા સોસાયટીને પોતાનું આ અદારમું પુસ્તક પ્રગટ કરી જાહેર જનતા સમક્ષ રજુ કરતાં ભારે ખુશાળી ઉપજે છે. વર્ષો સુધી અનેક મુંઝેલીઓને લીધે આ પુસ્તક છપાયા વગર પડી રહ્યું હતું અને અમારી ગાથા સોસાયટીના માનવંત પ્રેસીડન્ટ સાહેબ મહુમ શેઠ બેહેરામગોર તે. અંકલેસરીઆએ સોસાયટીના તે વેળાના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ અને હાલના પ્રેસીડન્ટ શેઠ સોરાબજી નવરોજી કાંગાના સોસાયટી સમક્ષ રજુ કરીધેલાં આ અતી વિદ્વતાભર્યા ભાષણો પુસ્તકના આકારમાં છપાવવા જાહેરમાં અરજ કરીધી હતી. ગાથા સોસાયટીના અને પારસી કોમના કમનસીબે અમારા બલા પ્રમુખ શેઠ બેહેરામગોર આ પુસ્તકને પ્રગટ થયેલું જોવા આપણી વચ્ચે રહ્યા નથી એ આપણા સર્વેને ભારે ખેદ ઉપજાવનારું છે. ઇ. સ. ૧૯૩૧ થી આજ સુધીમાં આ સાથે તેર પુસ્તકો જાહેર પાડવામાં ગાથા સોસાયટીના મહુમ માનવંત પ્રેસીડન્ટ સાહેબ શેઠ બેહેરામગોર અને હાલના પ્રેસીડન્ટ સાહેબ શેઠ સોરાબજી ન. કાંગાએ અઘાગ મહેનત લીધી છે અને પારસી કોમની અને જરથોશ્ટી ધર્મની ભારે સેવા બજાવી છે. શરૂઆતમાંજ આ દેકે અમારી ગાથા સોસાયટીના હાલના માનવંત પ્રમુખ સાહેબ શેઠ સોરાબજી ન. કાંગા તે આ અતી વિદ્વતાભરેલાં અને ઉપયોગી પુસ્તકના કર્તાનો ભારે આભાર માન્યે છીએ અને એક બીકટ બાબદ ઉપર નવી નવી શોધખોળો સાધવું આવું એક સરળ પુસ્તક લખવા માટે એઓને ધન્યવાદ આપ્યે છીએ.

અત્રે જાણાવવાની જરૂર છે કે ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં અવસ્તા પહેલવી, ખીલાશોકી, પાજદ અને કારસી ભાષાના એક અન્નેડ વિદ્વાન મહુમ શેઠ સોરાબ જમશેદજી બલસારા, એમ. એ., એ પોતાની કોલેજ કારકીદી પૂર્ણ કરી હતી. તેમણે પોતાની કોલેજ કારકીદી દરમ્યાન આપણા પવિત્ર મોતેબર ધર્મ, તેની શીલસુશી અને રહસ્ય તેમજ વળી ઈરાની ઇતિહાસના અભ્યાસમાં વધુ અને વધુ ઊંડા ઉતરવા માંડ્યું હતું અને મહાગુરૂ અશો સ્પિનમ જરથુસ્ત્રના પવિત્ર ગાથાનો બારીક અભ્યાસ કરી તેમાં સમાયલી ઉંચ શીલસુશીનું ખંડન કરવા મથ્યા હતા. પરિણામમાં એ દીશામાં પોતાના તેવાજ ઉત્સાહી ગોહ્યાઓને ઉમંગ લેતા કરવાને ૧૯૦૨ ઇ. સ. માં “ગાથા સોસાયટી”ની પહેલવહેલી સ્થાપના કરી હતી અને તેના પહેલવહેલા પ્રમુખ તરીકે એ સોસાયટીની ઉંચ નેમો પાર પારવા ભગીરથ પ્રયત્નો ફ-તેલમંદીથી પાર ઉતાર્યા હતા. આ સોસાયટીએ ઘણું ઉપયોગી કામ ફેટલાંક વરસો સુધી બજાવ્યું હતું પણ ત્યાર બાદ તેનું કામ મંદ પડી જઈ થંપી ગયું હતું. ઇ. સ. ૧૯૩૧ માં પ્રખર ધર્મ અભ્યાસી મહુમ શેઠ બેહેરામગોર તેલમુરસ

અંકલેસરીઆ, એમ. એ. એ અવસ્થા પહેલવી શીખેલા તેમના ચેલાઓ તેમજ ધર્મ અભ્યાસમાં ચાલુ ગુઠાયલા કે જિંકંથા ધરાવતા તેમણા મીચીના સહકારથી ગાથા સોસાયટીને પાછી સજીવન કરી અને તેમના પ્રમુખપદ હેઠલ સોસાયટીએ વખાણુપાત્ર કામ કરવા માંડ્યું. સોસાયટીની અઠવાહીક સભાઓમાં ગાથાની સમજણ, જુદા જુદા તર્જુમાઓની તપાસ, તેનું રહસ્ય અને તેમાં સમાવલી શીલસુશી ઉપર અઠંગ ધર્મ અભ્યાસી શેઠ બેહેરામગોરએ અનેક વિવેચનો ચાલુ કર્યાં; શેઠ સોરાબજી ન. કાંગાએ પણ અનેક ધાર્મિક વિષયો ઉપર નવી શોધખોળથી ભરપૂર વિચારપૂર્વક વિષયો રજુ કર્યાં; વળી ખીજા સભાસદોએ પણ કેટલીક ખીકટ ધાર્મિક બાબદોનું ખંડન કર્યું, અને ૧૯૩૧ના સાલમાં ફરી સજીવન થયલી આ સોસાયટીએ અનેક ધાર્મિક બાબદોના વિવેચનો અને વ્યાખ્યાનો કોમને અર્પણુ કર્યાં, જેમાંનાં કેટલાંક પુસ્તક રૂપે સોસાયટીએ આ આગમજ બહાર પાડ્યાં છે. અને સોસાયટીની નાણા સંબંધી હાલત જે પુસ્તકો છપાવવાના અર્થનો પુગી વલાય તેવી હોતે તો વધુ પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં આવતે.

અમારી સોસાયટીના પ્રેસીડન્ટ શેઠ બેહેરામગોર સોસાયટીની પ્રમુખી કરવા અને તેને આગલ વધારવા ઘણાજ ખાહેશમંદ હતા, પણ તેટલાં જીંદગીએ તેમને પારી આપી નહિ અને રોજ ૧૦, માહ ૯ ફસલી, ય. ઝ. ૧૩૧૩ અને તા. ૨૫મી નવેમ્બર ૧૯૪૪ને દીને એઓ સોસાયટીને પોતાના વિશ્વતા બર્થા વિવેચનો અને પિતા-તૂલ્ય દોરવણી પોતાની હૈયાતીના છેલ્લા દિવસે સુધી અર્પણુ કરી બહેસ્તનશિન થયા.

શેઠ બેહેરામગોરના મરણ પછી સોસાયટીમાં અનેક અભ્યાસ પૂર્વક અને બારીક નોંધ નુકતેચીનીથી ભરપૂર બાબજો વખતો વખત રજુ કરનાર સોસાયટીના હાલના પ્રેસીડન્ટ સાહેબ શેઠ સોરાબજી નવરોજી કાંગા, ખી. એ. તરફથી ખીકટ વિષયો ઉપર ચાલુ વિવેચનો થવા માંડ્યાં. એમના અનેક વિવેચનોમાં એક અતિ ખીકટ વિષય તે—“ફવદીન યસ્તની તુલોતવીલ સમજણ”—હતે. સોસાયટીની ચાલુ સભાઓમાં વર્ષો સુધી એમણે ફવદીન યસ્તના એક પછી એક કરદાને જુદા પરતા હયાત તર્જુમાઓ સહિત રજુ કરી તેમાં સમાવલી બાબદોનું વિદ્વતાભર્યું ખંડન કર્યું અને જે જે સમજણ તેઓ રજુ કરતા ગયા તે તે સમજણ માટે કોઈની ધખારાથી ભરેલી, “જુદય અર્થ કે રજીતો આધાર છે” એવી દલીલોથી દૂર રહી એમણે અસલ ધર્મપુસ્તકોની સાહદતો રજુ કરી, જુદા જુદા અભ્યાસીઓનાં મતો દર્શાવતાવી, જુદા જુદા તર્જુમાઓનો મૂકાબજો કરી બતાવી, જુદા જુદા ધર્મની માન્યતાઓ અને વિદ્વાનોના તર્કશક્તિ પર વિશ્વાસોજી નુકતેચીની

કરી પોતે હાથ ધરેલા અતિ અધડા વિષયને બનતો ઇ-સાફ આપવાની તારીફ લાયક મહેનત કરી છે. એમના આ વિવેચનો એક રિસર્ચ સ્કૉલરને જેમ આપે એવાં જણાતાં ઘણાંઓ તરફથી તે પુસ્તક રૂપે પ્રકટ કરવાની જાસાસાલરી ચાલુ માંગણી થઈ. સોસાયટી માટે જે પ્રમો ખડા થયા—એકતો સોસાયટીની નાણાં સંબંધી નબળી હાલત અને બીજું તો લડાઈને લીધે “પેપર કંટ્રોલ ઓર્ડર.” અને છપાવવાના અતી ઘણા વધી ગયલા ખર્ચો.

આ અતિ કિંમતી પુસ્તક હજીબી છપાયા વગર પડીજ રહ્યું હતે સિવાય કે ગાથા સોસાયટીના માનવંત મુરબ્બી શેડીઆ શેઠ પીરોજશાહ ન. મેહેતા અમારી મદદે આવ્યા ન હતે. એ ભલા શેડીઆએ અત્યાર આગમજ અમારા અનેક પુસ્તકો છપાવવાનો સમલો ખર્ચ આપ્યો છે અને આ વેળા પણ એકે બોલે આ પુસ્તકની છપામણીના બધો ખર્ચ ઉપાડી લીધો છે અને જરથોસ્તી ધર્મ સાહિત્યના એક ખરા મુરબ્બી નીવડ્યા છે તેમજ ખાસ્સી કામની બારે સેવા બળવી છે. એ સર્વ માટે અમારી ગાથા સોસાયટી શેઠ પીરોજશાહ ન. મેહેતાનો આ ટકે જાહેરમાં બારે આભાર માને છે.

ખોદાની મેહેરથી અનેક મુશકેલીઓ છતાં આ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. તે સોસાયટીના એક જવાતમા થઈ પડેલા હાલના પ્રેસીડન્ટ સાહેબ શેઠ સોરાબજી નવરોજી કાંગાની ખંત, બિનસ્વાર્થી સેવાઓ અને વિદ્વાતાને આભારી છે. વર્ષો સુધી આ વિષય ઉપર એઓએ કાંધેલાં વિવેચનો દરમ્યાન એમણે ઘણીક સીજે મોદેથી કહી સમજાવી હતી, તેમજ પૂછાયલા સવાલોની ખારીક સમજણ લાંબાણુ શરેહ અને દાખલા—દલીલોથી આપી હતી જે સર્વે ધ્યાનમાં લઈ પુસ્તક પ્રકટ કરવા માટે એમણે પોતાની શક્તિ અને કિંમતી વખતના ભોગે પોતાનો વિષય છાપવાને સવલ પડે એમ સુધારા વધારા સહિત આખો લખી આપી સોસાયટી ઉપર વધુ હેશાંન કયું છે.

ફરોહરૈ તે શું, ઇજદો અમશારપદો તે શું, આપો, ઉર્વરાઓ, વાઉરકપ દરીઓ, અરેદી સર નદી, જુદા જુદા જમાનાની પ્રજાઓ, ફરોહરૈની નેમો, તેમનાં કામો અને આરાધનાઓ, શરિરના જુદા જુદા ભાગો, દાદાર અહુરમઝદનો દરબજો, સૃષ્ટિમાં ચાલી રહેલી ક્રિયાઓ, પયગમ્બર જશુસ્ત્ર એક દૈવી પુરુષ હતા કે? તેઓ પરણેલા અને કુટુંબ કબીલાવાલા હતા કે? સોખ્યંતો કોણ? તેઓની ફરજો, જુદા જુદા હજારાઓ, રિસ્તાખીજ અને તન-ઇ પસીન્ તે શું વિગેરે વિગેરેવિધવિધ અનેક બાબદોને હાઈફીન યક્તના કરદાઓ એક પછી એક લઈ બની શકે એટલી સરલ બાખામાં આ પુસ્તકમાં સમજાવવાની જેહમત કરી છે. આ પુસ્તક જર

થોસ્તી ધર્મની એક અતી અગત્યની ચરતને પુરેપુરી સમજવા માટે તેમજ તેમાં સમાયલી અતિ ઉંડી શીલસુશી સમજવા માટે કોમને બહુજ ઉપયોગી થઈ પડશે એમાં જરાએ શક નથી. અક્ષયતે આવા બીકટ વિષય ઉપર કાંઈક મતફેરી તો લેયજ પણ જે વિદ્વાતા, સાહદ્દતો અને સહનશીલતાથી આ પુસ્તક કર્તાએ સંઘળું સમજવ્યું છે, તે નકલ કરવા યોગ્ય છે. આ પુસ્તકના વિદ્વાન કર્તા એ પાના ૧૫૧ ઉપર જે વિચારો જણાવ્યા છે તે અહીં, ફરી રજુ કરવાનું અસ્થાને લેખારો નહિ:

“ફર્વદીન ચરતની ખરી મતલબ, તેની ખુબીઓ, ફક્ત એકજ વખત તેનો તળુંમો વાંચી જવાથી, સમજાતી નથી. દરેક કરદામાં, દરેક ફકરામાં અનેક વાતો જણાવી છે. તેનો સંભાળથી અભ્યાસ કરવાનો છે. આ માટે જરૂરનું છે કે થોડાક ફકરાઓ અનેક વખત વાંચીને સમજવાના છે અને ત્યાર પછીજ બીજા ફકરાઓ હાથમાં લેવાના છે. આવી રીતે ધીરજ રાખીને બિન તાસુખીથી વાંચવાથીજ ફર્વદીન, ચરતનો લખનાર નું કહેવા મોજે છે તે આપણે સમજી શકીએ છીએ. વળી ભાષાને લગતી અનેક મુશ્કેલીઓ છે, તે આપણે કદી પણ જૂલી જવાનું નથી, કારણ કે નહીં તો અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે. ચરતમાં સમાયલું ખરું ખાદાઈ જ્ઞાન સમજવું હોય તો ધીરજની અને પ્રમાણિકતાની જરૂર રહે છે.”

ગાથા સોસાયટીએ પોતાની હુંકે ગુજરાતી જાતાં અત્યાર સુધીમાં બહુ સંગીત વાંચન પુરું પાડનારાં અને મજદુરની જરથોસ્તી ધર્મનું અસલ, ખાલેસ અને સાચું જ્ઞાન આપનારાં અદ્વાર પુસ્તકો છપાવી પોતાની લાયકાત પુરવાર કરીધા છે અને દરેક જરથોસ્તીની ફરજ છે કે ગાથા સોસાયટીની આ નમુનેદાર પ્રયાસોને ચાલુ રાખવા અને બીજાં કિમતી પુસ્તકો છપાવવાને તાણાની સંગીત મદદ કરવી.

આશા છે જે પારસી કોમ આ પુસ્તકને વધાવી લેશે અને તેને ટુંકો આપશે.

છેવટે ફરી એકવાર વિદ્વાન શેઠજી સોરાબજી ન. કાંગાનો, અને મુરબ્બી શેઠજી પીરોજશાહ ન. મેહેતાનો આભાર માની એ દુઆ ગુજરીએ છીએ કે જરથોસ્તીઓ ધર્મનું સાચું જ્ઞાન મેળવી દોંગ અને ધખારાઓથી સદા દૂર રહે.

ફરામજી અર્દશીર બોદ.

ઓનરરી સેક્રટરી.

સાંકળ્યું.

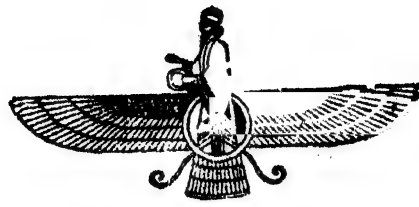
‘ફેનઓથ્ર અહુરહે મજદાઓ’ ૧ - ‘યથા અહુ વધયો જાઓતા’ વાલા ફકરાની સમજણ ૨-ઇજશનેનો હા ૧૯ મો અહુનવર (The Word)ની શરેહ છે ૨ -ખ્રિસ્તીઓનાં New Testamentમાં અહુરમજદના કલામ, Word,નો પડઘો ૨ -ફર્વદીન ચસ્ત કેવી તરકીબથી લખાઇ છે? ૩ -ફર્વદીન ચસ્તની તુલોતવીલ તપાસ ૫ -ચસ્તમાં મળતી સૃષ્ટિની શરૂઆતની બાબતો ૫ -ફરોહરો પોતાની જાતમાં in their own essence શું છે? ૫ -અહુરમજદ અને ફરોહરો વચ્ચે થોડોક ફરક દીસે છે ખરો પણ તે ખરી મતલબ સમજવવા માટે જ રાખવામાં આવ્યો છે. ફરોહરોને કોઇપણ ચીજ પેદા કરતાં તરીકે જણાવ્યાં નથી ૬- ફરોહરોની ઉત્પત્તિ કેમ અને ક્યાંથી થઇ તે બાબે ફર્વદીન ચસ્તમાં ખુલ્લું લખાણ આવ્યું નથી ૭ -પહેલી પેઢાયશ આસમાન, (‘અસ્મન’) શું છે? ૮ -અરેદ્દીસર અનાહિત શું છે? ૯ -અરેદ્દીસરનાં ‘આપો’ (પાણીઓ) તે મીનાઇ પ્રવાહો છે. તેઓ Celestial Waters, Cosmic Forces છે ૧૦ -માણસોની અંદર ફરોહરોનું કાર્ય કેવી રીતનું રહ્યું છે? ૧૦ -“અગ્રમધન્યુ રપેંતા મધન્યુને તાબે થતે નહિ” ૧૧ -ત્યારે અગ્રમધન્યુ કોણ છે, શું છે? ૧૨ -અગ્રમધન્યુ બાબે પાછલાં લખાણોમાં આવી ભૂલ થવાનું કારણ શું? ૧૨ -“જીવતાં અશો માણસોનાં ફરોહરો ગુજરેલાંઓનાં ફરોહરો કરતાં વધારે જોરેમંદ હોય છે.” ૧૩- અહુરમજદ બાબે આગલા વખતમાં એક વિચીત્ર સમજણ આપવામાં આવતી હતી ૧૭ -પાંચરેલી બરસમ ૧૯ -ફકરા ૨૮ અને ૨૯ માંથી એક અતિ ઉમદા મતલબ કહાડી શકાય એમ લાગે છે ૨૦ -ફરોહરો, ગુફ્રાઓ, ચાને અંદિઠ રહીને કામ કરે છે. તેઓ આપણને દેખાતાં નથી. ૨૧ -‘અનામાથ્વાઓ’ ફરોહરો ૨૧ -ફરોહરોને ‘અનામાથ્વાઓ’ કહેવાનું કારણ શું? ૨૨ -ફરોહરોનાં અશોધના ઉપાયોની હદ જમીનની પહોળાઇ, નદીની લંબાઇ, અને ખોરોહની ઉંચાઇ સુધીની છે; આવું બોલવાની મતલબ શું થાય? એક અટકલ ૨૩ -જસ મે અવંધહે મજદવાળી બંદગીમાંથી આવીજ કોઇ મતલબ ખેંચી શકાય એમ લાગે છે. ૨૪ -વલી એક બીજી અટકળ. Three dimensions વાલી આ દુનિયાની અને તેની અંદરની three dimensions માં કામ કરતાં માણસો વિગેરેની વાત શું ચસ્તના ફકરા ૩૨ માં કરવામાં આવી છે? ૨૫ -“ઇજશનેને લાયકનાં તથા આરાધનાને લાયકનાં” ૨૫ -લડાઇઓમાં ઠાલ રાખનારાં ફરોહરો! ૨૬ -ઇશાનની તુરાની દાનવો સાથની લડાઇ. ફર્વદીન ચસ્ત ક્યારે લખાઇ હોય? ૨૭ -સંઓતનવો આશનો ઉર્વાનો અને અપઓનીશવાળાં ફરોહરો ૨૮- તન અને રવાન સાથનાં ફરોહરો! ૨૮ -અહુરમજદનું ઉર્વાન અને કેહર્પ. ૨૯-

પણ અહુરમઝદનાં કેલુપની મતલબ બરાબર સમજતી નથી. ૨૯ - જરથોસ્તે ફરોહરોને આરાધ્યાં. ૩૦ - ક્વર્દીન ચશ્ત ફકરો ૪૧ મો પવિત્ર ગાથા વાળા હા ૪૩ નાં સોલમાં ફકરાની યાદ આપે છે. ૩૦ - “રતુશ અસ્તવધયે ગએયથાઓ” - ગએયાની મતલબ ૩૧ - તનોમંદ ગએયા એટલે શું? ૩૧ - ‘દએવા’ તે કોણ? ૩૫ - “હપસપથમએદેમ (ગાહાબ્યાર)નાં હીંગામ ઉપર ફરોહરો દસ પૂરા દિવસ મોહોલ્લાઓ તરફ આવે છે અને ફરહર કરે છે.” ૩૬ - હમસપથમએદેમ ગાહાબ્યારના દસ દિવસો ઉપર ફરોહરો ‘આવે’ છે. ૩૭ - પણ આજે તો?... ૩૮ - કરદા ૧૪, ૧૫, અને ૧૬ ની બનેલી એક નામીયી ત્રગડી. ૩૯ - “ફરોહરો ‘અપામ મજદાતાનામ’ યાને મજદએ પેદા કીધેલાં ‘આપો’ને સારો માર્ગ બતાવે છે.” ૩૯ - ત્યારે આ ‘આપો’ (પાણીઓ) શું છે? ૪૦ - પંદરમાં કરદા-વાલાં ઉર્વરાઓ (ઝાડો) શું છે? ૪૧ - કરદા ૧૬ મુજબ સેતારા, માહતાબ, આફતાબ, અને અનધ રઓયાઓ ક્ષર્ષોગદને પોહોંચવાની ખાહેશ રાખતાં આગલ જએ છે. ૪૧ - ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ મીનોઇ પ્રવાહો છે, ત્યારે સેતારા માહતાબ વિગેરે પદાર્થ matterનાં બનેલા નકર પદાર્થો છે ૪૨ - દેવો કોઇ ખરાબી કરનારી બળવાન બુરી હસ્તીઓ entities નથી, કે જેઓ સર્વ શક્તિમાન અહુરમઝદનાં પેદા કરવાના કામોમાં ખસલ નાખી શકે ૪૩ - “જઓપાઇ અહુરહે મજદામ, જઓપાઇ અમેષનામ રપેન્તનામ યાને અહુર મજદ અને અમેશાસ્પદોની ખુશી પ્રમાણે.” ૪૬ - ચાર કરદાઓની બનેલી એક ચોકડી, એક બીજે જુમખો. ૪૭ - ચાર કરદાવાલા જુમખાની વધુ ઉદાણ સમજણ. ૫૦ - જરથોસ્તનું ‘હુદ્ર’ = તોખમ, બીજ, Seed. ૫૨ - જરથોસ્તને એકલાને હીન ‘દએન’ મળી હતી. ૫૩ - જમશેદને “હોરમજ્દી જરથોસ્તી હીન” શીખવી હતી! ૫૩ - જરથોસ્તના હુદ્ર, તોખમ, બીજની સંભાળને માટે ૬૬, ૬૬૬ ફરોહરો તે બીજની પાસબાની કરે છે. ૫૪ - રિસ્તાખેજના વખતમાં ફુજ નાણુદ ધરો. ૫૫ - વિચારના, મરજનાં છુટાપણાની વાતમાં ફુજની વાત આવી શકે છે. ૫૬ - ફરોહરોની ક્રિયાઓની મહત્વતા. ૫૭ - “અજહોની વચમાં હબરો ફરોહરોની આમદ” ૫૮ - સૃષ્ટિમાં ચાલતી ક્રિયાનો નમુનો યજરનેની ક્રિયામાં જણાવ્યો છે. ૫૮ - સારી પાંખવાળા પક્ષી (ફી) માણસની માફક મદદને મદ્રે તેની તરફ બિડીને જાય છે ૬૦ - ફરોહરો મદદ કરે છે તેને માટે તેઓ શું માંગે છે? ૬૧ - બે મીનો, (મધન્યુ) બે spiriત્સ સાથના ફરોહરોનાં સંબંધ બાબે એક ફીલસુફી ભરી પણ સેહબથી સમજ ન શકાય એવી હકીકત જણાવી છે. ૬૨ - ‘જરવાન’ની ફીલસુફી હબી ચઇ. ૬૫ - ચોહમન અને આતર. ૬૬ - ચોહમન અને આતર—ગાથામાં. ૬૭ - ફકરા ૭૬ માં બે મીનોની

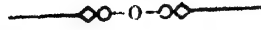
‘દામાં’ની વાત પણ ફક્ત ૭૭ માં ‘દામાં’ને બદલે ‘દાહીમ્’ અથવા
 ‘વંધેવશ્’ની વાત! ૬૮ - ‘દામાં’ શબ્દનો ધણોખરો હંમેશા એક સરખો
 મતલબનો તથા મોઝાકાથી યુવકોડો ઉત્પન્ન થયો છે! ૬૯ - મીનોઈ હસ્તિઓમાં
 પહેલાં અહુરમઝ્દાનાં સર્વોત્તમ ફરોહરને આશ્રયું છે ૭૦ - અહુરમઝ્દાનું સર્વો-
 ત્તમ ફરોહર. ૭૦ - જરથોસ્તી ધર્મમાં Pantheism જગદધર્મવાદ નથી. ૭૧ -
 સાત (હકત) અમેશાઓના ફરોહરો. ૭૩ - અહુરમઝ્દા અને તેનાં છ અમેશા-
 ઓનાં ફરોહરો વચ્ચેના ફરકનું કાણુ શું? ૭૩ - અવસ્તામાં તેમજ ક્ષવર્દીન
 યસ્તમાં કહેવાતી ઈન્દ્રી હસ્તિઓની વાત નથી, ઇન્દ્રી શક્તિઓની વાત છે ૭૪ -
 અય મરેથન, પાછળાં લખાણોવાળો. ગયોમર્દ. ૭૫ - ‘ગય મરેથન’ અથવા
 ગયોમર્દ આપણા જેવો એક માણસ નહીં હતો. ૭૬ - અશો નર જરથુસ્ત્ર
 સ્થિતમ ૭૭ - પણ આપણે હાલમાં શું કયેં છીએ? ૭૮ - જરથોસ્તનાં કલામો
 ‘યાનીમ’ એટલે બરકકત આપનારા છે. તેમાં જ્ઞાન, અશોઈ અને કર્મનું
 એકું ત્રિમણુ છે. ૭૮ - માંથ્ર અને ત્રિથ્ર. ૭૯ - “દઝેન યત હહતિનામ
 વહિસ્તયાઓ.” ૮૧ - “અહુ રતુશ્ચ અએધનાંમ.” ગયેયા એટલે શું? ૮૧ -
 જરથોસ્તી દીન તમામ હકતે-કેથર માટે છે. ૮૩ - માજદયસ્ની દીન હકતે
 કેથર ઉપર ફેલાવાનું પરિણામ. ૮૪ - સો શાગેદો રાખનારો અહૂમ-સ્તુતનો
 છાકરો અશો સચ્ચેન. જરથોસ્તી દીન તમામ દુનિયાને માટે છે. ૮૫ - જરથોસ્તનાં
 ત્રણ છાકરાઓ. ૮૬ - પણ કહેવામાં આવે છે કે જરથોસ્ત એક માણસ ન હતા,
 તેથી તેવણનાં છાકરા છાકરીઓ ન હતા! ૮૬ - પોહ૩ચિસ્તિને જરથોસ્તની
 દુગેદાંમ યાને દિકરીઓમાંથી એક જવાન દિકરી તરીકે જણાવી છે. ૮૮ -
 વીસ્તાસ્પશાહ, ઝુસ્તાસ્પશાહ, The Constantine of the Zarathush-
 trian religion. ૯૧ - સરોશખાજ અને સરોશ યસ્તમાં ઉપસાંજ આર
 વિષેશણો અશો સરોશને પણ લગાડ્યાં છે તેમાંથી એક અગત્યનો સવાલ
 ઉભો થાય છે. ૯૧ - ખરાબી કરનારી ઊંધ, ખુરા સ્વપ્ના ખુરા નજરે પડતા
 દેખાવ અને ખુરી પરીચ્છેની સામે થવાની અવસ્તાઈ નીરંગ ૯૨ - ‘અવસ્યસ્તો
 ક્ષવર્ષિનામ’ની ખરી મતલબ ‘તોહી નાખવા લાયક ફહરો,’ અથવા વાચકાજી
 પ્રમાણે ‘ખરાજ ફરવશીવાસા,’ અથવા સ્થિતમ પ્રમાણે ‘having wicked
 Fravashis’ એમ થઈ સડેજ નહીં. ૯૩ - ‘અવસ્યસ્તો’ શબ્દની ખરી
 મતલબ ૯૪ - બુદા બુદા નામ સાથે જણાવેલા દેશોને લગતા માણસોની
 વાત. ૯૬ - ‘અપરનવહે’ શબ્દની મતલબ. ૯૬ - રિસ્તાખિજના વખતમાં
 સોરથોસ સાથે કામ કરતી કેહવાતી વ્યક્તિઓ! ૯૭ - ફકરા ૧૨૮ માં આવેલાં
 નવ નામેશી મતલબ કાંઈક બુદીજ છે. તેની ખરી મતલબ સમજવાની પણી

જરૂર છે. ૯૭ -ફકરા ૧૨૮માં આવેલાં નવ નામો ભવિષ્યનાં વખતમાં ચાને રિસ્તાખીજના વખત સુધીમાં થનારા ખરેખરા પુરૂષ ચાને human beingsના નામો નથી. ૯૮ -ફકરા ૧૨૮માં જણાવેલાં નવ નામો રિસ્તાખીજનાં દૂરનાં વખતમાં થનારા ખરેખરાં નવ માણસોનાં human beingsના નામો નથી. તેઓ આખર હજારાઓમાં થનારા અશો માણસોનાં ઉત્તમ નમુનાઓ Prototypes તરીકેના પ્રતિનિધી રૂપ તરીકેનાં નામો માત્ર છે. ૯૯ -અસ્તવત-એરેત ચાને સોશ્યોસલ નામ ચશતમા ત્રણ વખત લેવામાં આવ્યું છે! કારણ શુ; ૯૯ -શુ' ક્રવદી'ન ચશતમાંથી ખાર હજારાઓ ઉપનવી શકાય છે? ૧૦૦ -બુનદેહેશનમાં ખાર હજારાઓની વાત. ૧૦૧ -સોશ્યોશનો છેલ્લો હજારો, છેલ્લો હુ'ડાઇ વગરની હાલતનો, માણસોનો સોનેરી જમાનો. ૧૦૨ - છેલ્લો સર્વોત્તમ સોશ્યોસ શુ' કરશે? ૧૦૩ -'વીરપેમ અહુમ અસ્તવતન્ટેમ'ની ખરી સમજણ. ૧૦૩ -જમ્યાદ ચશત ફકરા ૮૯ માં કહે છે કે સોશ્યોશનાં વખતમાં "ઇરિસ્ત પઇતિ ઉસેહિસ્તાત" ચાને કે ગુજરેલાં પાછા ઉઠશે." ૧૦૬ -રિસ્તાખીજ અને ક્રેશોગર્દ, 'ક્રપેમ કરેનાઉન અહુમ'ની વચ્ચેનો ફરક. ૧૦૮ -Bodily Resurrection of Jesus on the third day and the Final Bodily Resurrection of all men on the Last Day ૧૧૦ -રિસ્તાખીજ ખાખેની ખ્રીસ્તીઓની એક જુદીજ સમજણ. ૧૧૧ -ખ્રીસ્તી લખનારાઓ મુજબ છેવટનું અને સામુદાયીક રિસ્તાખીજ ૧૧૧ -ખ્રીસ્તી resurrection અને જરથોસ્તી resurrection વચ્ચેની સરખામણી. ૧૧૨ -રિસ્તાખીજ અને તન-ઇ-પસીન. ૧૧૩ -પણ 'તન-ઇ-પસીન'નાં વિચાર પરથી આ દુનિયા પરનાં અનેક જન્મોની વાત નીકળી નથી ૧૧૪ -'તન-ઇ-પસીન'ને કેવી રીતે સમજવું? ૧૧૪ -જમશેદના સોનેરી જમાનાના જેવોજ સોશ્યોશનો જમાનો સોનેરી થશે. ૧૧૫ -હોરમજ્દ ચશતની નીરંગમાં પણ પહેલાં રિસ્તાખીજ અને ત્યાર પછી તન-ઇ-પસીનની વાત સાથે સાથે આવી છે. ૧૧૫ -ગેતી અને મીનોઇ હસ્તીઓ યા દુનિયાઓ. ૧૧૬ -જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે આ દુનિયા પરનો ફક્ત એકજ ફેરો, અને પછી મરણ પછી પેલી ચાને મીનોઇ દુનિયા યા દુનિયાઓમાં યા હાલતોમાં એક રવાનનું વધુ અને વધુ પ્રગતિકરણ-એ વાતને કેમ સમજ્યે? ૧૧૬ -Heredity ચાને વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખાશ્યતોને કાયદે, તે કાયદાઓની સમજણથી આપણી મુશ્કેલી દૂર થઇ શકે. ૧૧૭ -Reincarnation ચાને આ દુન્યા ઉપરજ અનેક ફેરાઓ પછી સંપૂર્ણતા મલશે એવી 'ચિયરી' માટે સાબેતી મલતી નથી. પણ hereditry યા વંશપરંપરાથી ઉતરતી આવતી ખાશ્યતોવાદી ચિયરીમાંથી

anomalies of life બાળે કાંઈક સંગીન શહાદતો મળી શકે છે. ૧૧૮-
 વંદીદાદ વાલો જમશેદ જમરેલ ચા બરફનાં જમાનાની આગમજનો? ૧૨૦-
 અઘર્યન વચ્ચે = ધરાન વેળ ૧૨૧ - એક નોંધવા લાયક બાબદ ૧૨૪ - એક
 બીજી નોંધવા લાયક બાબદ ૧૨૫ - તાવીજો અને નીરંગો લખવાની અને
 જળવી રાખવાની અસલી અને જુની નિતી. તે નીરંગોમાં સમાયલા સુચના
 અને સ્વસુચનાના કાયદાઓ ૧૨૫ - અશો નારીઓની વાત ૧૨૬ - જરથોસ્તની
 બાયડી અને દિકરાઓ, અશો જરથોસ્ત પરણેલા અને બચાં છોકરાઓવાલા
 હતા કે કેમ? ૧૨૬ - જરથોસ્ત એક માણસ તરીકે. ૧૨૭ - પયગામ્બર
 જરથોસ્તનાં વસ્થતનામા (Will) તરીકે ગણાયલા પાંચમાં ગાથા વહિસ્તોઈસ્તીમાં
 તેમાં પોતાની દીકરીઓમાંની એક પોહૃચિસ્તીને તેણીના લખમાં
 દીધેલો બોધ— ૧૨૭ - વલી આ ત્રણ દિકરાઓ અને દીકરીઓને જરથોસ્તના
 જમાનાના જ ગણ્યાં છે. ૧૨૮ - જરથોસ્તી ધાર્મિક લખાણોમાં અવતારની
 ફીલસુફી આવતી નથી. ૧૨૯ - ભવિષ્યમાં થનારી ત્રણ કન્યાઓ, કે જેઓ
 ભવિષ્યના થનારા ત્રણ પેગમ્બરોનાં માતા થવાના છે, તે બાળેની સમજણ ૧૩૧-
 અશોઓના ફરોહરો સંકટની વેલાએ આપણી મદદને માટે આવે એવી
 આજ્ઞા લખનારે એકવાર ફરીથી દેખાડી છે. ૧૩૪ - ફરોહરોને અહુરમજ્દ
 સાથેનો નિકટ સંબંધ. ૧૩૫ - સરોશ તે શું? માંત્ર સ્પેન્ટ તે શું? ૧૩૬-
 માંત્ર સ્પેન્ટ. ૧૩૭ - “જરથોસ્તને લાંબા કાળથી સહથી પહેલાં અને સૌથી
 સરસ હોરમજ્દના તરિકા મુજબ ચાલનારો સાંભળતા આવ્યા છીએ.” ૧૩૯-
 ફરોહરોની ક્રિયા મુખ્યત્વે દરેક ધરમાં થવી જોઈએ. ૧૩૯ - જરથોસ્તનો
 જમાનો ધણી જુનો. ૧૩૯ - આગલા જમાનાના દિન ફેલાવવા જનાર
 આશ્રવાનો ૧૪૦ - અશોઓનાં રવાનોને આરાધવાનું મુળ ગાથામાં
 મળે છે. ૧૪૦ - અશોઓનાં રવાનોને આરાધવાની વાત છે. પણ તેઓને આ
 દુન્યા ઉપર બોલાવવાની વાત નથી. ૧૪૦ - રવાન તથા ફરોહરને જેમ ફકરા
 ૧૪૯ માં તેમ અવસ્તામાં બંધ ઉકાણું હંમેશાં એકમેકથી જુદાં જ
 જણાવ્યા છે. ૧૪૧ - પચ્ચોઈયાંન ત્કચ્ચેની ખરી સમજણ. ૧૪૨ - જરથોસ્ત
 પોતે ‘પચ્ચોઈયાં ત્કચ્ચે’ હતા. ૧૪૨ - જરથોસ્તી ધર્મની એક ખુબી. ૧૪૩
 - યસ્તની આખરીમાં ફકરા ૧૫૨ માં એક વાર ફરીથી જરથોસ્તની પીછાણ.
 તમામ માણસોમાં તેઓને સર્વોત્તમ દરજ્જો. ૧૪૩ - ત્યારે આ દુનિયા દોજખ
 નથી. ૧૪૪ - ફરોહરોને માટે આઠ યથા અહુ વધર્યો નિર્માણ થયેલા છે.
 આંકડાની ફીલસુફી. ૧૪૫ - કોઈપણ માણસને ‘માર્શ’ ‘માર્શ’ કરવાનો અધિ-
 કાર નથી. ૧૪૬ - ક્વદેગાનનાં દસ દિવસોમાં ફરોહરોની આરાધના બર
 વખતે જ થવી જોઈએ ૧૪૬ - હવટના બે બોલ. -૧૫૧.

ફવહીન ચરતની તુલોતવીલ સમજણ.

અવસ્તાનાં દરેક ધાર્મિક લખાણની શરૂઆત “હનઑઑઑ અહુરહે મજદાઑઑ; અપેમ વોહુ” ૧ થી થાય છે, યાને અહુરમજદની ખુશાલી અને અપ યાને કુદરતમાં કામ કરતો ખુદાનો અચળ કાયદો (Immutable Divine Law in the Universe) ની સ્તુતી આ કારણે એક અપેમ વોહુ ભણવામાં આવે છે. આ બંનેને સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે અપના કાયદાની મતલબ વધુ અને વધુ સમજવામાં અહુરમજદની ખુશ્નુદી તેમજ તેની અપાર શક્તિની કાંઈક ઝાંખી સમજણ લભ શકાય છે, અને તેમ કરતાં કુદરતનાં કાયદાઓનું વધુ અને વધુ જ્ઞાન થવાથી વિજ્ઞાન (સાયન્સ)નો વધારો થઈ તે જ્ઞાનની બરકતે માણસોની અશોધમાં વધારો થતો રહે છે. આ રીતે અહુરમજદની ખુશાલી એટલે માણસોનું વિજ્ઞાનમાં તેમજ ખરી અશોધમાં વધુ અને વધુ આગળ વધવું તે.

ઉપરી મતલબ દેખાડવાને માટે “હનઑઑઑ અહુરહે મજદાઑઑ અપેમ-વોહુ. ૧.” વાલો અવસ્તા પદ ભણવા પછી “પ નામ-ઇ યજદાન” યાને “દાદારનાં નામથી” એવો પાજંદ ભાષામાં લખાયેલો ફકરો કે જે દરેક નિયામોશ અને યસ્તની શરૂઆતમાં આવે છે તે ભણવામાં આવે છે અને તેમાં અહુરમજદનો પ્રતાપ અને ખોરેહ જીવ્યાદેહ થાઑઑ એવી દુઆ ગુનગરવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી તુરતજ તમામ ગુનાહોથી પશિમાન થઈને અશોધના રસ્તા ઉપર પાછા ફરવાની આજુ કરવામાં આવે છે, કારણ કે ગુનાહોથી પાછાં ફરવામાં ખરી પતિત અને અહુરમજદની ખુશાળી સમાય છે. આ ફકરો પુરો થતાં “હનઑઑઑ અહુરહે મજદાઑઑ, તરેઈદીતિ અંદ્રહે મઝન્યેઉશ” વાલો ફકરો ભણતાં ભણનાર જણાવે છે કે “અહુરમજદની ખુશાળી અને અંત્રમઝન્યુ યાને ‘અક્રોમન’ એટલે ખુરાં મનનો તિરસ્કાર, આ બંને સદાયરણીઓની પ્રથમ ઇચ્છા હોવી જોઈએ” એમ જણાવીને ભણનાર “સ્તઑઑમિ અપેમ” યાને હું ‘અપ’ની સ્તુતિ કરું છું, એમ બોલીને ત્રણ ‘અપેમ વોહુ’ ભણે છે.

ત્યારપછી ‘ફવરને મજદયસ્નો જરથુશ્ત્રિશ’ વાલો અવસ્તાનો નામીયો ફકરો ભણવામાં આવે છે, કે જેમાં ભણનાર પોતાને અશો જરથુશ્ત્રએ જણાવે

વેલા એકજ ખુદાને માનનાર મજદયસ્તી જરથોસ્તી તરીકે જણાવીને, ‘દઝેવો’ યાને ‘દઝેવ-યસ્તી’થી જુદો યાને અહુરમજદદી ‘તઝેષ’ યાને તરીકાવાલા તરીકે પોતાને ઓળખાવે છે. ત્યાર બાદ ‘યથા અહૂ વઘર્યો જઝાંતા કા મે ઝૂતે’ વાલો પદ ભણતાં કહેવામાં આવે છે કે હવે “જોતી મારી આગળ ‘યથા અહૂ વઘર્યો’ મોટે સાદે ભણે અને (સરખી) (જે હવે) અશો (તથા) વિદ્વાન (થયો) તે ‘અથા રતુશ અષાતચિત્ હય’ (ની ખુખીઓ) જાહેર કરે.”

‘યથા અહૂ વઘર્યો જઝાંતા’ વાલા ફકરાની સમજણ

આ ફકરો દરેક અવસ્તા લખાણની શરૂઆતમાં અવશ્ય આવે છે, તેની ખાસ મતલબ ઉપર પુરતું ધ્યાન ખેંચાયું હોય એમ લાગતું નથી. આ ફકરો ભણવા પછી જ દરેક ન્યાયશ તથા યસ્તનું ખાસ જુદું જુદું લખાણ આવે છે, તે દેખાડે છે કે દરેક ન્યાયશ અથવા યસ્ત નામીચી ‘યથા અહૂ વઘર્યો’ની બંદગી ની મતલબને આધારે જ રચવામાં આવી છે.

ધજેશ્નનો હા ૧૯ મો અહુનવર (The Word) ની શરૂ છે

આ ‘હા’ માં જણાવ્યું છે કે ‘બધ અહુનહે વઘર્ય’ યાને કે ખોદાઇ (Divine), અહુનવરનો કલામ અહુરમજદ પોતે સૃષ્ટિની કોઇપણ પેદાયશ પેદા કરવાની આગમજ ખોલ્યા હતા. મતલબ એવી છે કે આ પવિત્ર કલામનાં ઉચ્ચારણથી અહુરમજદએ પેદાયશો પેદા કીધી હતી. પવિત્ર ગાથા હા. ૩૧ ના સાતમા ફકરામાં આવ્યું છે કે અહુરમજદ પોતે સૌથી પહેલો વિચાર કરનાર, ‘મંતા પાઉરયો’ (The First Great Thinker) હતો. તેણે વિચાર કીધો. તે વિચારે નક્કર રૂપ લીધું અને તે વિચાર ખુદાના કલામ (The Word) તરીકે, અહુનવરનાં કલામ તરીકે જાહેર થયો. તે કલામનો નાદ બધે ફેલાઇ રહ્યો અને તેમાંથી સૃષ્ટિ પેદા થઇ. સૃષ્ટિ કેમ પેદા થઇ તે બાબે હા. ૩૧ ના સાતમા ફકરામાં વધુ આવ્યું છે કે અહુરમજદ પોતે ‘હવો પ્રથવા દામિશ’ પોતાની ‘પ્રતૂ’ યાને ‘હરવેસ્પ-આગાહ’ અક્કલથી પેદા કરનાર છે. ઉપલાં પવિત્ર ગાથાનાં કલામ અનુસાર હોરમજદ યસ્તનાં ફકરા ૨૬ માં દાદાર અહુરમજદ પોતે જણાવે છે કે “મારી અક્કલથી (મન પ્રથવાય) તથા હજાપણથી (ચિસ્તિય) ‘અંધુહુ’ (સૃષ્ટિ) શરૂઆતથી હતી, તેજ પ્રમાણે ‘અંધુહુ’ છેડે સુધી (અપમેમ) રહેશે.”

ખ્રિસ્તીઓનાં New Testament માં અહુરમજદના કલામ, Word, નો પડઘો

ઉપલો જ જરથોસ્તી વિચાર આપણને સેન્ટ જોનનાં ગોસ્પલનાં પહેલા બાબમાં મળે છે. “In the beginning was the Word, the Word was

with God and the Word was God,” યાને કે “શરૂઆતમાં ખુદાનો કલામ, (Word) હતો, તે કલામ ખુદાની સાથે હતો, અને તે કલામ પોતે ખુદા હતો.” પછી આવ્યું છે કે “All things were made by the Word and without the Word was not anything made that hath been made,” યાને કે તે કલામ (Word) માંથી બધું પેદા કરવામાં આવ્યું હતું; તે કલામ વગર જે કંઈ પેદા થયું છે તે પેદા થયું ન હતે. આ જાબદમાં મેં મારી ‘A New Interpretation of Spēntā Mainyū,’...નામની ગાથા સોસાયટી પબ્લીકેશન નં. ૯ વાલી ચોપડીનાં શરૂઆતનાં પાનાઓમાં કાંઈક લખાણથી જણાવ્યું છે.

વલી જેમ ઓલ્ડ ટેસ્ટમેન્ટ માં આવ્યું છે કે ‘God said, Let there be light and there was light,’ યાને કે ખુદાએ કહ્યું કે ‘રોશની થા અને રોશની પેદા થઇ,’ તેજ પ્રમાણે મહમદી લખાણમાં ‘ફૂન શીય ફૂન’ યાને Be and it is, એટલે ખુદાએ કહ્યું કે થા, અને તેમ થયું, એવી વાતો આવી છે. આ બધું દેખાડે છે કે ખુદાએ પ્રથમ પ્રજાળ વિચાર કીધો કે આમ થા, અને તે પ્રમાણે તુરત થયું. ખુદાએ પેદાયશો પેદા કરવાનો વિચાર કીધો અને પેદાયશો તુરતજ થઇ. ખુદાના વિચાર અને તેનો કલામ (the Word) વચ્ચે વખતનો આંતરો રહ્યો નહીં. આ જઘા વિચારો ખુદાના પ્રથમ વિચાર (His First great Thought) માંથી તરતજ પેદાયશો પેદા થવાની વાત ખુલ્લી દેખાડે છે. ખુદાના કલામ ‘અહૂનવર,’ યથા અહૂ વખર્યો-ની મારફતે જ દરેક પેદાયશ થઇ, એમ જણાવ્યા પછી યસ્તનો નામીઓ લખનાર ક્રવદીન યસ્તની શરૂઆત કરે છે.

ક્રવદીન યસ્ત કેવી તરકીબથી લખાઇ છે?

ક્રવદીન યસ્તમાં દાખલ થઇએ તે આગમજ યસ્તનો લખનાર કયા ધોરણ ઉપર એ યસ્ત લખે છે, તે જોવાની જરૂર રહે છે. યસ્તમાં ફરોહરોની વાત લખાણથી આવી છે. તે વાત જેમ આપણે યસ્તની તુલોતવીલ તપાસમાં આગળ ચાલીશું, તેમ જોતા જઇશું, તેટલાં જણાવ્યે કે પહેલા ત્રણ કરદાઓમાં (કકરા ૧ થી ૨૯ માં) સૃષ્ટિની છંક શરૂઆતની વાત આવી છે, અને તેમાં ફરોહરોએ પેદાયશોમાં કેવો અને કેવી રીતે ભાગ લીધો, તેઓ અહૂર-મઝદને કેવી રીતે મદદગાર થઇ પડ્યાં તે બાબે જણાવ્યું છે. એથા કરદાથી

યાને ફકરા ૩૦ થી પાવીસમાં કરદાવાલા ફકરા ૭૯ સુધીમાં “અશોઓનાં ભલાં, શુરાં, આપાદી કરનારાં ફરોહરો” આખેની જુદી જુદી વિગતો, અને તેઓનાં જુદાં જુદાં કાર્યોની વાત જણાવી છે. અને તે કરદાઓની શરૂઆત ‘અપાઉનાંમ્ વંધ્ હીશ્ સૂરા ૧ સ્પૈતાઓ કવપયો યજ્ઞમઘદે’ યાને “અશો-ઓનાં ભલાં, શુરાં આપાદી કરનારાં ફરોહરોને હમો આરાધ્યે છીએ” એવા શબ્દોથી થાય છે. ત્યાર પછી ફકરા ૮૦ થી અહુરમજ્દ, પછી ‘અનેપનાંમ્ સ્પૈતાનાંમ્ (અમેશાસ્પૈદો) પછી જુદાની ચોકકસ મીનોઇ યાને અન્દિહ શક્તિ-ઓનાં ફરોહરોને આરાધવા પછી, ફકરા ૮૭ માં માનસાઇ હાલતની વાત કરતાં પહેલાં ગય-મરેશ્ત, (ગયોમર્દ) નાં ફરોહરને અને ફકરા ૮૮ થી ફકરા ૯૫ માં અશો જરથુશ્ત્રનાં અને તેઓના પહેલા ચેલા ‘મઘદ્યો માઓઘહ’ યાને મઘદ્યો-માહનાં ફરોહરોને આરાધ્યાં છે. ત્યાર પછી ફકરા ૯૬ થી ફકરા ૧૩૮ સુધીમાં ચોકકસ નામાંકિત અશો નરોને **તેઓના નામથી** યાદ કરીને તેઓનાં ફરોહરોને આરાધ્યાં છે. ફકરા ૧૩૯ થી ફકરા ૧૪૨ સુધીમાં નામાંકિત અશો નારીઓને **તેઓના નામથી** યાદ કરીને તેઓનાં ફરોહરોને આરાધ્યાં છે. ત્યાર પછી કરદા ૩૧ વાલા ફકરા ૧૪૩ અને ૧૪૪ માં જુદા જુદા દેશોના અશો નર અને અશો નારીઓનાં ફરોહરોને આરાધીને પછી ફકરા ૧૪૫ માં તમામ દેશોનાં યાને આખી દુન્યાનાં અશો નર અને અશો નારીઓનાં ફરોહરોને, ખીજા બોલોમાં ગય-મરેશ્તથી યાને ગયોમર્દથી સોસ્યોશ સુધીના તમામ અશોઓનાં ફરોહરોને **એક સામટાં** યાદ કર્યાં છે. પછીના ફકરાઓ (૧૪૬ થી ૧૫૭ સુધી) અનેક અતિ અગત્યની વાતો આવી છે અને છેવટના ફકરા ૧૫૭ માં અશોઓનાં ફરોહરોને હરહંમેશ યાદ કરીને, તેઓને બોલાવીને આરાધવા માટે માણસોને સખત તાકાદ કર્યા છે, કે જેથી જ્યારે તે ફરોહરોને પાછાં પોતાની અસલ જગ્યાએ જાય ત્યારે તેઓ ખાલી હાથે ન જાય, પણ દાદર અહુરમજ્દ અને અનેપનાંમ્ સ્પૈતાનાંમ્ યાને વૃદ્ધિ કરનાર અને અમર્ગ જેઓ અહુરમજ્દના છ સર્વોત્તમ ગુણો છે, તેઓની હંજુરમાં માણસો તરફથી થયેલાં કીર્તિનાં ગાયન અને ભક્તિ પોતાની સાથે લઇ જાય. ત્યાર પછી છેવટે દુઆ ગુજરવામાં આવી છે કે “હમો મજ્દયસ્ત્રનોનાં આ ઘર-માંથી તે ફરોહરો પોકારતાં (હયાને નાખુશ થએલાં) નહાં જાએ.” આવી રીતે ફકરા ૧૫૭ થી નામીચી કવદીન યસ્ત પૂરી થાય છે. આવી રીતે યસ્તમાં આવેલી બાબદોની ટુંક પણ સ્પષ્ટ સમજ લઇને હવે આપણે યસ્તની તુલોતવીલ તપાસ લેવાની શરૂ કર્યે છીએ.

ફવર્દીન યસ્તની તુલોતવીલ તપાસ

મારે શરૂઆતમાં જ જણાવી દેવું જોઈએ કે મારી તપાસમાં તુરંગોને સ્થાન નથી અને આ તપાસમાંથી જે ખરી મતલબ ઉપર તરી આવે છે, તેજ મારી યથા શક્તિ મુજબ, દેખાડવાની મારી મતલબ છે. એ તપાસમાં કાંઈ પણ flights of fancy યાને અનિશ્ચિત તુરંગી અનુમાનોની જગા નથી. મને જે અક્કલ અનુસાર જણાયું તેજ માત્ર મેં જણાવ્યું છે. મારું માનવું છે કે આખી ફવર્દીન યસ્ત ઘણીજ અક્કલ અનુસાર રીતે લખાયેલી છે. તેની મહત્વતા ઘણી જ ભારે છે, કે જે એક ખરા અને ખતીલા અભ્યાસીને સહેલથી સમજાશે. સાથે સાથે મારે અત્રે કબુલ કરી દેવું જોઈએ કે હું અવસ્તા ભાષાનો અભ્યાસી નથી. તેથી ગાથા સોસાયટી, જેની આગળ અનેક વેલા આ બાબત મેં ટુકડે ટુકડે સમજાવી હતી, તેનાં વિદ્વાન સરનશીન મહુર્મ શેઠ બહેરામજી તોલમુરસ અંકડેસર્યા તેમજ બીજા ભણેલા સાહેબો તરફથી મને ભાષા સમજવા માટે ઘણી મદદ મળી હતી.

યસ્તમાં મળતી સૃષ્ટિની શરૂઆતની બાબતો

કરદો ૧ લો ફરોહરો ૧ લો—હવે આપણે યસ્તની વિગતે તપાસમાં ઉતરતાં પહેલા કરદમાં દાખલ થઈએ છીએ, જેમાં દાદાર અહુરમજ્દ શરૂઆતમાં જ કહે છે કે “અશોઆનાં ફરોહરો મારી મદદે આવ્યાં અને મને ટેકા આપ્યો.” ત્યારે ફરોહરો શું છે? પહેલી પણ ટુક નજરે ડોઘ એજ સવાલ ઉઠાવે કે શું દાદાર અહુરમજ્દ ફરોહરોની મદદ વગર પેદા કરી શકવાની હાલતમાં ન હતા? આ સવાલનું નિરાકરણ જ્યારે આપણે ફરોહરો પોતાની જાતમાં, in their own essence, શું છે તે જાણ્યે ત્યારે જ થઈ શકે.

ફરોહરો પોતાની જાતમાં in their own essence શું છે?

હું ફરોહરોને અહુરમજ્દનાં પોતાના અંશો તરીકે ગણું છું. તેઓ પોતાની જાતમાં, પોતાનાં essence માં ખુદાની જાત સાથે એકજ છે અને તમામ ફરોહરોનો જમેલો તે જાણે કે દાદાર અહુરમજ્દ પોતે છે. છતાં પણ ફવર્દીન યસ્તમાં છુટાં છુટાં ફરોહરોની વાત આવી છે, તે ઉપરથી ગુંથવાડામાં પડવાનું કાંઈ કારણ નથી. પવિત્ર ગાથાવાળા હા ૩૧ ના સાતમાં ફકરામાં અશો જરથુસ્ત્ર જણાવે છે કે, “અએ અહુરમજ્દ! તું હમેશાં એક સરખો (હામો) છે,” એટલે કે અહુરમજ્દનું અસ્તિત્વ ભાંગતુડ વગરનું, અવિ-

લાઝ્ય (indivisible) છે. હવે જો આપણે એક વેલા કહીએ કે ફરોહરો યશ્તમાં જુદાં જુદાં દેખાય છે, અને સાથે સાથે વળી કહીએ કે તેઓનો આખો જમેલો તે અહુરમજ્દ જ છે તો તેવું બોલવું કાંઈને સામસામું જતું contradictory જેવું દેખાય. એટલે કે ગાથા પ્રમાણે જો અહુરમજ્દ હંમેશાં 'હામો' યાને એક સરખી હાલતનો, ભાંગતુટ વગરનો છે, તો પછી જો ફવર્દીન યશ્તમાં ફરોહરો જુદાં જુદાં દેખાય છે, તો તેઓનો તમામ જમેલો તે અહુરમજ્દ પોતેજ છે એમ ઠેરવી શકાય નહીં, અને અહુરમજ્દ indivisible નથી પણી divisible છે, યાને તે જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાયેલો છે એમ કહાય લાગે. પણ સહેજ ઉંડો વિચાર કરતાં સમજી શકાયે છીએ કે ફરોહરોને તમામ સ્થિતિમાં ફરી વળીને તમામ પેદાયશો તેમજ તમામ માણસોમાં જુદા જુદા અંશો તરીકે કામ કરવું પડે છે, તે બાબદ સમજાવવાને માટે જ ન છુટકે એવાં કહેવાતાં જુદાપણાંની વાત કરવી પડે છે.

જો ફરોહરો અહુરમજ્દથી પોતાની જાતમાં જુદાં હોય, યાને તેઓ અહુરમજ્દની એક સરખી, 'હામો' વાલી હાલત દેખાડતાં ન હોય, તો તેવું જુદાપણું ધરાવનારાં યાને અહુરમજ્દથી ઓછી હાલત ધરાવનારાં ફરોહરોને, યશ્તના પહેલા કકરામાં જણાવ્યા મુજબ, દાદાર અહુરમજ્દ પોતાની મદદે બોલાવે, તો તે કારણે દાદાર અહુરમજ્દમાં કાંઈક કમીપણું દેખાય છે. પણ જ્યારે અહુરમજ્દ એ તેઓને ખચીતજ પોતાની મદદે બોલાવ્યાં હતાં તે દેખાડે છે કે તેઓ અહુરમજ્દની જાતથી જુદાં તેમજ તેઓ અહુરમજ્દથી કાંઈપણુ રીતે ઉતરતી હાલતનાં હોઈ શકે નહીં. ફરોહરોનો જમેલો તેજ અહુરમજ્દ છે, અહુરમજ્દ તેજ ફરોહરો છે.

અહુરમજ્દ અને ફરોહરો વચ્ચે થોડોક ફરક હીસે છે ખરો પણ તે ખરી મતલબ સમજાવવા માટે જ રાખવામાં આવ્યો છે. ફરોહરોને કોઈપણ ચીજ પેદા કરતાં તરીકે જણાવ્યાં નથી.

દાદાર અહુરમજ્દ પોતે એકલો 'દ્યુષો', દહવાઓ યાને પેદા કરનાર Personal Creator છે. પેદા કરવાનું કામ તેનું પોતાનું જ છે. અને જેમ જેમ શરૂઆતથી જ દાદારની પેદાયશો થતી જાય છે, તેમ તેમ તે પેદાયશોની અંદર રહીને તેઓની ઉન્નતિ કરવાનું, તેઓની પાસખાની કરવાનું યાને તે પેદાયશોને 'વિદ્યારયેન' ટકાવી રાખવાનું કામ દાદાર અહુરમજ્દ ફરોહરોની મદદથી જ કરે છે.

અહુરમઝ્દનું પેદા કરવાનું કામ રૌજે અવલથી ચાલુ છે. તેણે તમામ સૃષ્ટિને શરૂઆતમાં એકજ વેળાએ પેદા કરીધી નથી. પ્રગતિકરણ evolution ને કાયદે તમામ સૃષ્ટિ બનતી જાય છે ને કામ હજી ચાલુ જ છે. પદાર્થ, matter નાં ફોર્મનું પ્રગતિકરણ થવું ચાલુ જ છે. સર એસ. રાધા ક્રિશ્નાન પોતાની My Search for Truth નામની ચોપડીમાં ખુદાને એક Personal Creator તરીકે ગણીને તે પેદા કરવાનું કામ ચાલુ જ છે, એમ જણાવે છે. Illustrated Weekly of India ના તા. ૨૦ જુલાઈ ૧૯૪૭ અંકમાં ઉપલી ચોપડીનો રિવ્યુ લેનાર R. Fl. A. એક ઉતારો આપે છે. સર રાધા ક્રિશ્નાન કહે છે.

“God is not the great Silent Sea of infinity in which the individuals lose themselves, but the Divine Person who inspires the process first, last and without ceasing. To say that God created the world is an understatement. He is creating now and for all time. God as person is deeply concerned in the affairs of this world. He is the friend, judge and the redeemer of mankind.”

મારા “ધાર્મિક વિષયો. ફરોહરની શીલસુશી” વાલી પ્રગત થયેલી ચોપડીમાં વિશ્વ વિખ્યાત કવિ રવીન્દ્રનાથ તાગોરની Religion of Man નામની ચોપડીમાંથી એક ઉતારો આપ્યો છે, તેમાં અશો જશ્વચરની the doctrine of monotheism, યાને એક ઇશ્વરવાદની સમજણ આપતાં કહ્યું છે કે: “Let me assert my faith by saying that ... man as a creation, represents the Creator, and that is why ... man realises in his individual spirit a union with a spirit that is everywhere.”

**ફરોહરની ઉત્પત્તિ કેમ અને ક્યાંથી થઈ તે બાબે ફરોહરની
ચશ્તમાં ખુદાનું લખાણ આવ્યું નથી**

દાદર અહુરમઝ્દ અને ફરોહરો વચ્ચેનાં સંબંધ બાબે આપણે અત્રે થોડું ટુંકમાં જણાવ્યું છે. તે બાબદ તેમજ બીજી અગત્યની બાબદો, જેવી કે ફરોહરો અહુરમઝ્દનાં પોતાનાં ‘મહન્યુ’, મીનો, (Holy Spirit), ‘સ્પૅન

મધન્યુ' માંથી નીકળ્યાં, તેમજ 'સ્પૅંત મધન્યુ' પોતે અહુરમઝ્દમાંથી નીકળ્યો, અને આ રીતે જરથોસ્તી ધર્મમાં અહુરમઝ્દ, 'સ્પૅંતમધન્યુ' અને ફરોહરોનું જાણે કે એક જાતનું triad ત્રિશુળ બન્યું, કે જે જરથોસ્તી ત્રિશુળના વિચાર ઉપરથી ખ્રિસ્તી ધર્મવાલાઓએ પોતાની God the Father, God the Son, and God the Holy Ghost ની બનેલી એક 'Trinity' કેમ બનાવી, અને જરથોસ્તી ત્રિશુળ અને ખ્રિસ્તી ત્રિનીતી વચ્ચે શું ફરક રહ્યો અને તેવો ફરક ક્યાં રહ્યો, એ અને એવી બીજી બાબદો બાબે મેં મારી A New Interpretation of the Spentā Mainyū...the Progenitor of Fravashis in the Avesta, and of the Christos or the Christ-Concept and of Logos in Christianity, એવાં નામની ચોપડીમાં, તેમજ મારી "ધાર્મિક વિષયો, ફવર્ષીની શીલસુશી" નામની ગુજરાતીમાં લખાયેલી ચોપડીમાં લખાણથી વિવેચન કર્યું છે. તેનો અભ્યાસ કરવાનો આગ્રહ કરીને આપણે આપણા વિષયમાં આગલ ચાલીશું.

યસ્તના પહેલા ફકરામાં, આપણે જણાવી ગયા તેમ, દાદાર અહુરમઝ્દ કહે છે કે "અશોઓનાં ફરોહરો મારી મદદે આવ્યાં અને મને ટેકો આપ્યા." વિદ્વાન એર્વદ કાવસજી કાંગાજી 'અપઓનામ' શબ્દનો તર્જુમો "અશો (લોકો) ના" એમ કરે છે, તે ભુલનયું લાગે છે કારણ કે યસ્તનાં પહેલા ત્રણ ફરદાઓમાં સૃષ્ટિની પહેલી શરૂઆતની વાત કીધી છે, તે વખતે તો માણસો પેદા થયેલાં પણ ન હતાં. આથી 'અપઓનામ' શબ્દનો તર્જુમો 'અશોઓનાં' એટલો જ થવો જોઈએ છે.

હવે આ ફરોહરોએ શું કીધું? ફકરા બીજામાં અહુરમઝ્દ કહે છે કે ફરોહરોનાં "તેજ અને પ્રતાપ," ('રય) અને 'ખર્નંઘ્રહ,' ને લીધે "આએ આસ્માન (અસ્મન) જે જુલંદ, ચલકાતવાળું તથા દેખામણું છે, અને જે (અસ્મન) આએ પૃથ્વીને આસપાસ ઘેરી લે છે. તેને હું ટંકાવી રાખું છું."

પહેલી પેદાયશ આસ્માન, ('અસ્મન') શું છે?

આએ પૃથ્વીની આસપાસ થોડાક માઇલ સુધી ફેલાયેલું atmosphere વાતાવરણ તે ફવર્દીન યસ્તવાળું 'અસ્મન' આસ્માન નથી. કારણ કે યસ્તમાં આવેલી મતલબ મુજબ 'અસ્મન' તો આખી સૃષ્ટિની આસપાસ અને તેની અંદર ફેલાયેલો એવો કોઈ અતિ સુક્ષ્મ પદાર્થ છે કે જેની અંદર અને જેની મદદથી જ સૃષ્ટિમાં આવેલી ખોરશદ, માહતાબ, સેતારાઓ વગેરે અનેક પેદાયશો પોત-

પોતાનાં વર્તુલમાં ફરે છે અને ટકી રહે છે. મહુર્મ વિદ્વાન એર્વંદ શેહર-યારજી દાદાભાઈ ભર્યા પોતાની નામીયી રીસિતસ્તાન નામની કેતાબનાં પાનાં ૩૧૧ માં જણાવે છે કે “અવસ્તામા આવેલું ‘અસ્મન’ તે ‘ઇથર’ (અથીર= ether) નામનો એક તેજોમય અતિ સુદ્ધમ વાયુરૂપી પદાર્થ જેને સંસ્કૃતમાં ‘આકાશ’ કરી કહે છે તે છે.” હજારો વર્ષો પછી હાલનું સાયન્સ પણ કહે છે કે ‘ઇથર’ ની અંદર જ તમામ સૃષ્ટિ ટકી શકે છે, પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે તે વાત આપણા અસલનાં વડવાઓનું સાયનટિરીક જ્ઞાન દેખાડે છે.

અરેલીસર અનાહિત શું છે ?

આસમાનની વાત કીધા પછી ફરાર ૪ થી ૮ માં જણાવ્યું છે કે ફરોહરોની મદદથી જ હું યાને દાદાર અહુરમઝદ મારી ‘અરેલીસર અનાહિત’ ને ‘વિધારયેન’ કરું છું, યાને ટેકાવી રાખું છું. આ અરેલીસર અનાહિતને નિર્મલ, બોહોલી વહેતી તંદોરસ્તી આપનારી, દેવથી જુદી, હોરમઝદનાં તરીકા મુજબ ચાલનાર, આરાધનાને લાયક, છંદગીને વધારનારી અશો, ટોળાંને વધારનારી અશો,...દેશોને આપાદ કરનારી અશો વગેરે જણાવી છે. અને તેને આરાધવાને (યજ્ઞ કરવાને) માટે અહુરમઝદ અશો જરથુષ્ટ્રને તાકીદ કરે છે. અરેલીસરની વધુ સિફતો જણાવતાં કહ્યું છે કે તે “મરદોની મનીને, માતાઓનાં ગર્ભસ્થાનને પવિત્ર કરે છે...જનનારી માતાઓને લાયક તથા વખતસરનું દુધ આપે છે.” આ દેખાડે છે કે અરેલીસર કોઈ આ દુનીયા પરની નદી યા દર્યો હોઈ શકે નહીં. વધુ જણાવ્યું છે કે આ અરેલીસર “આ જમીન ઉપર જે તમામ નદીઓ વહે છે તેઓના જેટલી મોટી છે.” “તેના તમામ કાનારા વોહિર-કષ દર્યા સાથે જોડાઈ જાય છે. તેની નદીઓમાંની હજાર નદી તથા નાળાંઓમાંના હજાર નાળાં છે. તે નદીઓમાંની કોઈપણ નદી, તે નાળાંઓમાંનું કોઈપણ નાળું (પસાર કરવા સાથે) એક તેજ ધોગવાળા સવારી કરનાર મદને ચાલીસ દહાડાની સવારી જો-એ.” વધુ કહ્યું કે “આએ મારી એક નદીનું (ટક્ત મં. ‘આપો’ યાને પાણીઓ એવો શબ્દ અહુ વચનમાં છે) નાળું, તમામ હકત કેશ્વર તરફ ચોમર પોહોચે છે...તેનું પાણી ઉનાળામાં તેમજ શિયાળામાં એક સરખી રીતે પુરું પાડે છે,” વિગેરે.

અરેલીસર અનાહિત યાને નિર્મલ, (undefiled, always pure) અરેલી આમે જે સિફતો જણાવી છે તેનો સંભાળથી અભ્યાસ કરતાં જણાય

છે કે તે આ દુનિયા પરની કોઈ નદી યા દર્યો નથી, ત્યારે તે શું છે?

અરેદ્વીસૂરનાં 'આપો' (પાણીઓ) ને મીનોઘ પ્રવાહો છે.

તેઓ Celestial Waters, Cosmic forces છે

આ 'આપો' (પાણીઓ), પ્રવાહો આ દુનિયામાં તેમજ સહિમાં આવું અને ચાલુ નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી નીચે વહ્યા કરે છે. મહુમ વિદ્વાન આળ ગંગાધર તિલક પોતાની Arctic Home in the Vêdâs વાલી ચોપડીનાં નવમાં પ્રકરણમાં Celestial Waters યાને, મીનોઘ પ્રવાહોની જે વાતો વેદમાં આવી છે તે જણાવે છે અને ત્યાં તે વિદ્વાન આપણી વંદીદાદની ૨૧ મી પરગદનાં ચોથા ફકરા ઉપર ધ્યાન ખેંચે છે. અરેદ્વીસૂરને લગતી અતિ રસીલી આખદ ઉપર મેં મારી 'ધાર્મિક વિષયો' વાલી ચોપડીમાં, પાના ૧૧૫ થી ૧૨૬ માં, "અરેદ્વીસૂર આ દુનિયા પરની કોઈ નદી યા દર્યો નથી," એવાં મથાળાં હેઠળ એક વિષય લખ્યો છે તેમાં આપણી આખદને વિગતે સમજાવી છે, તેનો અર્થ હવાલો આપીને આપણે સંતોષ પકડીશું.

'અરમન' અને અરેદ્વીસૂરની વાત કીધા પછી ફવદીન યશ્તનો વિદ્વાન લખનાર ફકરા ૯ અને ૧૦ માં જણાવે છે કે દાદાર અહુરમઝદ ફરોહરોની મદદથી આ પૃથ્વીને 'વિદ્યારયેન' કરે છે, ટેકાવી રાખે છે. "આ પૃથ્વી આપણી દુન્યા સારી નેઆમતની માતા છે, જેની ઉપર ઝરાના અને નદીના પાણી વહે છે, તેની ઉપર પુષ્કળ જાતનાં ઝોરવરો, પશુ તથા માણસનાં પોષણ માટે...જમીનમાંથી ઉગે છે" વગેરે.

ફકરા ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ માં ઘણી અગત્યની પણ સમજવાને કઠણ એવી વાતો આવી છે. ફકરા ૧૧ માં આવ્યું છે કે ફરોહરોની મદદથી બચ્ચાં-ઓને તેઓનાં માતાઓ (નાં પેટ) માં દાદાર અહુરમઝદ નહીં મરણ પામતાં ટેકાવી રાખે છે.

માણસોની અંદર ફરોહરોનું કાય કેવી રીતનું રહ્યું છે?

આપણે જાણીએ કે માણસોની અંદર અહુ, દગ્મેન, બચ્ચોઘ, અને ઉરવાન, (=રવાન) ઉપરાંત ફરોહર પણ રહેલું છે. રવાન (Soul) ને પોતાની મરજનું છુટાપણું (freedom of the will) મળ્યું છે તેની રૂએ એક માણસ પોતાને ગમે તો સારું રસ્તો પકડે છે, અને ગમે તો ખોટો રસ્તો પકડે છે.

એક માણસને મરણ પ્રમાણે કામ કરતાં કોઇ અટકાવતું નથી, કારણ કે ખુદાતાલાની રચના, તેની મરણ, એવી છે કે માણસ પોતે થોકરાઇ થોકરાઇને આપદે પોતાનું ‘ક્રશોગદ’ પોતે જ કરે. આ કારણે માણસની અંદરનું ક્રોહર માણસની મરણની વચ્ચે સીધી રીતે (directly) આવતું નથી, પણ ફક્ત રવાનના સલાહકાર, રહેબર (guide) તરીકેનું જ કામ તે કરે છે. આમ છં છતાં ફક્ત ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ માં જ્યારે બાળકો પોતાના માતાના પેટમાં હોય છે, તેઓ વખત ક્રોહરો તે બાળકોને સીધી રીતે (directly) ટેકાવી રાખે છે, તેઓને “બચેલાં તથા નહિ મરણ પામતાં” જાળવી રાખે છે, એમ જણાવ્યું છે. તેનું કારણ શું? કારણ સહેલું છે અને તે એ કે જ્યારે બાળકો માતાના પેટમાં હોય છે, ત્યારે તેઓનાં માથાપો, કે કોઇ બીજાંઓ દાખલા તરીકે દાકતરો વિગેરે, તેઓને સીધી રીતે, (directly) પુરતી મદદ કરી શકતાં નથી. તેથી કરીને માતાનાં પેટમાં રહેલાં બાળકો ટેકતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, ‘વીધોતું’, જેને મહુમ વિદ્વાન સોરાખ જ. બલસારા એમ. એ. નાશ કરવાવાલી શક્તિ, (the agency tending towards extinction of life) તરીકે જણાવે છે, તેથી હલાક થઇ ન જાય તે માટે દ્વાર અહુરમઝદ ક્રોહરો માર-ફતે તે બચ્યાંઓને ટેકાવી રાખે છે, તેઓને જીવતાં રાખે છે પણ પછી જ્યારે તે બચ્યાંઓ આ દુનિયાની રોશની જીએ છે, ત્યારે ક્રોહરોનું સીધી રીતે તેઓને ટેકાવી રાખવાનું કામ પુરું થાય છે, કારણ કે તે વખતે અને તે પછી મા આપો અને દાકતરો વગેરે બીજાંઓ તે બચ્યાંઓની સંભાળ સિધી રીતે (directly) લઇ શકે છે. આ બાબતને ફક્ત ૧૨ અને ૧૩ માં લખાવી છે. ત્યાં અહુરમઝદ કહે છે કે ક્રોહરોની મદદ વગર તે બચ્યાંઓ હાં યાને આ દુનિયામાં હયાત રહેતે નહીં. પરિણામ એવું આવતે કે “મારાં પશુઓ અને માણસો”ની આ દુનિયાં ઉપરની સીલસીલાખંચ ચાલુ અને ચાલુ હાજરી વગર “ક્રશોગદ” થતે નહીં, અને આ દુનિયા ઉપરનો છેલ્લો રિસ્તાબેજનો વખત લાવી શકાતે નહીં, પણ તેથી ઉલટું આ દુનિયા ઉપર ‘દુજો મનિવાઓ’ યાને મીનોઈ એટલે અંદિઃ દુજો, એટલે કે નાશકારક શક્તિઓનું રાજ્ય ચાલુ રહ્યું હતે. અને તેનું એક બીજું પરીણામ એવું આવતે કે ફક્ત ૧૩ માં જણાવ્યું છે તેમ છેલ્લે (પરચએત).

“અગ્રમધન્યુ રપેતા મધન્યુને તામે થતે નહિ”

આની મતલબ એવી રીતે સમજવાની છે કે આ દુન્યા પરના માણ-

સોની હસ્તિની શરૂઆતમાં જ જો બચ્ચાંઓ પોતાના માતાના પેટમાં જ ફરો-હરોની સિધી મદદ વગર મરણ પામ્યાં હોતે, તો આ દુનિયા ઉપર માણસોનો સેલસેલો રિસ્તાખિજ સુધી ચાલુ રહ્યો ન હોતે અને જો માણસો હોતે જ નહીં તો જે અંત્રમીનો (the cause of mischief in the human constitution) હાલમાં માણસોમાં કાર્ય કરી રહ્યો છે તેની હસ્તિની જરૂર જ રહેતે નહીં, અને તેથી દેહતમાં જાણીવું કુછ તેમ તે દુન્નેમનિવાર્યા યાને મીનો એટલે જેમી દરજ્જેનું (જેર) ફાવતે અને તેથી “ત્યાર પછી અંત્ર મધન્યુ ભલી રપેનામીનેને તામે થતે નહીં.”

બીજા બોલોમાં ખુદાતાલાની માણસોને આ દુનિયા ઉપર પેદા કરીને આપદે રિસ્તાખિજ અને ફરોગદ કરવાની નેમ, the goal in the mind of Mazda, બર આવતે નહીં, ખુદાની નેમ જાણે કે તમામ બરહમ જતે.

ત્યારે અંત્રમધન્યુ કોણ છે, શું છે?

અંત્રમધન્યુ અક્રમન, ખુરમન એક કોતાહી કરનારી શક્તિ છે. તે કોઇ મીનોઈ હસ્તિ entity નથી, કે જે કોઈકો ભુલથી ધારે છે તેમ હમેશાં ખુદાતાલાની સામે કાર્ય કરે છે. જે કોઈ હસ્તિ Entity ખુદાતાલાની સામે થઈ શક્તી હોય તો મધી ખુદાતાલાને સર્વ શક્તિવાન Omnipotent તરીકે આપણે ગણી શક્યે નહીં.

અંત્રમધન્યુ કોઈ મહા બળવાન ખુરી હસ્તિ, (entity) નથી, કે જે હમેશાં અદુરમજદની સામે થઈ શકે છે, એ બાબતે મેં લખાણથી આગળ જણાવેલી A new Interpretation of Spēntā-Mainyū, Mazda's own Holy Spirit...વાલી ચોપડીમાં તેમજ મારી “ધાર્મિક વિષયો-ફવ-ધીની શીલસુશી” વાલી ગુજરાતીમાં લખાયેલી ચોપડીમાં બતાવી છે, તેના સંભાળપૂર્વક અભ્યાસ કરવાનો આગ્રહ કરું છું.

અંત્રમધન્યુ બાબે પાછલાં લખાણોમાં આવી ભૂલ થવાનું કારણ શું?

પવિત્ર ગાથામાં તેમજ અવસ્તાના કોઈક ભાગોમાં માણસની અંદર કામ કરતી બે શક્તિઓ, એક ‘વધારે ભલી’ અને બીજી તેથી ઉલટી યાને ‘ખુરી’ શક્તિ ની વાત આવી છે, તેમાં મજદની સામે કામ કરતી કોઈ પણ કહેવાતી ખુરી મીનોઈ હસ્તિની વાત આવી નથી. આપણાં લખાણોમાં બે ખુદાની વાત નથી. ફક્ત એકજ સર્વ શક્તિવાન મજદની વાત આવી છે, તે બાબે મારી ઉપલી બે કોતાઓમાં વિગતે જણાવ્યું છે.

ફકરા ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ માં પૃથ્વીની પેદાયશની વાત કરતાં ફરોહરોની વાત આગલ ચલાવી છે. કહ્યું છે કે ફરોહરોનાં તેજ અને પ્રતાપથી પાણીઓ અખુટ જ્ઞથામાં વહે છે, ઝાડપાનો જમીનમાંથી ઉગે છે; વાદળોને કાળ જતા પવન ઝુંકે છે; માતાઓ સહેલાઈથી બચ્ચાંનો જન્મ આપે છે; તેઓનાં તેજ અને પ્રતાપથી ઉપર જાણવેલાં માણસોમાં “અરદારી ભાગવનાર મિજલસોમાં દીનના કલામ સમગ્નવનાર, અક્કલને પરાંદ કરનાર એક નર પેદા થયો છે, ... કે જે દીનની તકરારોમાં ‘ગોતમના નોધસ’ સામે ફતેહમંદ ઉતર્યો છે.”^૧ તેઓનાં તેજ અને પ્રતાપથી ખોરશેદ, માહતાપ અને સેતારાઓ “પોતાના પથ=path યાને માર્ગ તરફ જાય છે,” એટલે કે અપના કાયદા મુજબ નિયમીત ગર્દશ કરે છે.

ફકરા ૧૭, ૧૮, ૧૯ માં પૃથ્વીની વાત ચાલુ રાખતાં ફરોહરોની વધુ ખુબીઓ જણાવી છે. ભયંકર લડાઈઓમાં ફરોહરો માણસો તરફથી ભાગ લે છે. આ જામે આપણે આગળ ચાલતાં બીજા ફકરાઓમાં વધુ જોઈશું. ફકરા ૧૭ માં એક અગત્યની વાત કાઢી છે, અને તે એકે “પોર્યોતકએષમાંના જે અશે માણસો દનાં તેઓનાં, તેમજ હવે પછી જન્મ પામનારા નરો જે દુનિયાને નવેસરથી નાજગી આપનારાં સઓખંતો છે, તેઓનાં ફરોહરો ઘણાંજ જોરેમંદ હોય છે.” પછી ફકરા ૧૭ માં વધુ કહ્યું છે કે

“જીવતાં અશો માણસોનાં ફરોહરો ગુજરેલાંઓનાં ફરોહરો કરતાં વધારે જોરેમંદ હોય છે.”

અંતે જરથોસ્તી દીનની એક ખાસ ખુબીની વાત વર્ણવી છે. સાધારણ રીતે આપણે આપણી આગલ થઈ ગયેલાં અશો માણસોની અને તેઓનાં ફરોહરોની વાત કર્યા કર્યે છીએ, તે તમામ વાસ્તવિક છે. આપણા થઈ ગયેલા અશો વડવાઓ, બાપ દાદાઓની કીર્તી ગાયા કર્યે, એ આપણી ફરજ છે. પણ તેથી એમ નથી કહતું કે હાલનાં તેમજ હવે પછી થનારાં અશો માણસો ડ્રાઇપલુ રીતે કમીજ ઉતરશે, કારણ કે આપણે જાણ્યે છીએ કે દુનિયા પ્રગતિકરણમાં આગલ વધે છે અને તે આગલ વધતાં અશો માણસો પણ આગલાં અશો માણસોની માફક પોતપોતાની જીંદગીનું ફશોગર્દ કરવાના કામમાં પોતાનો હિસ્સો આપવાનાં છે, અને તેમ કરીને આ દુનિયા પરના છેલ્લા વખતમાં થનારા રિસ્તાખિજ માટેનો ફાલો પોતપોતાની મકદુર પ્રમાણે આપી જવાનાં છે. આ કારણને લીધે જ ફવદીન યસ્તનો લખનાર

૧. ‘ગોતમ’ બાળે જુનો યસ્ત બા માગ્મની ત્રીજી આવૃત્તી, કાંગાઈ, પાનું ૧૭૭

જણાવે છે કે હરએક જમાનામાં “જીવતાં અશો માણસોનાં ફરોહરો ગુજ-
રેલાંઓનાં ફરોહરો કરતાં વધારે જોરેમંદ હોય છે.” ખરી મતઘન એવી થાય
છે કે જીવતાં માણસો હરેક જમાનામાં દુનિયાને વધુ અને વધુ આગલ વધા-
રવામાં પોતાનો વાસ્તવિક ફાળો આપ્યાં જાય છે. ગુજરેલાં માણસોનાં કરતાં
તેઓ સારી હાલતમાં મુકાયેલાં હોય છે, તે કારણે જીવતાં માણસોનાં ફરોહરો
પણ વધુ કામ કરવાની હાલતમાં હોય છે અને તેથી જીવતાં માણસોનાં ફરોહ-
રોને ગુજરેલાંઓનાં ફરોહરો કરતાં “વધારે જોરેમંદ” ગણાવે છે. ફકરા ૧૭ માં
વધુ જણાવ્યું છે કે “ભયંકર લડાઈઓમાં અશો માણસોનાં ફરોહરો મદદ બાપે
ધણું જ દાનેશમંદ હોય છે,” તે વાતને ફકરા ૧૮ માં આગલ લખાવી છે અને
કહ્યું છે કે જે “કોઈ દેશનો આપ અખત્યાર પાદશાહ જીવતાં જીવત ફરોહ-
રોને માટે સારી ભેટો લઈ જાય તો તે...એક ઘણોજ જોરેમંદ રાજકર્તા થાય
છે.” આ ઉપરથી દિસે છે કે અસલી ઇરાનીઓ હમેશાં એક રાજકર્તા
યાને King या Monarch તેઓની ઉપર રાજ કરે એવું ચાહતા
હતા. પણ તે રાજકર્તા એવો સારો હોવો જોઈએ કે જે અશોઓનાં ફરોહ-
રોને હમેશાં આરાધતો રહે, યાને કે તે આપ અખત્યાર હોવા છતાં ફરોહરોનાં
યાને ખુદાના કાયદા મુજબ ચાલનારો હોય. જે રાજકર્તા સારો હોય તો રદાયત
પણ સારી નિવડવાની કોશિષ કરે, અને હમેશાં આખાદ રહે. આ કારણે અસલી
ઇરાનની તવારીખમાં આપણે જોઈએ છીએ કે રાજકર્તા તેમજ પ્રબળ વર્ષના
છેડેના પવિત્ર કવદીગાનના દિવસોમાં પુરતી અશોધ સાથે બંદગીમાં મશગુલ
રહેતાં હતાં.

તવારીખી ખાખદ છે કે એક વેળાએ હાથ હેથળના કોઈ રાજ્યના
એલચીઓ ખંડણી આપવા ઇરાન આવ્યા, ત્યારે કવદીગાનના પવિત્ર દિવસો
હતા અને તે કારણે તે એલચીઓને તે દિવસો ઉપર કાંઈ પણ કામ બગલ્યા
વગર થોભવું પડ્યું હતું. આ ખાખદ શહેનશાહ નોરીરવાનના વખતમાં બની
હતી. અસલમાં પવિત્ર કવદીગાનના દિવસોની આવી મહત્વતા હતી. તેથી બની
શકે ત્યાં સુધી આપણુ હાલનાં જરથોસ્તીઓ કાં નહિ એ પવિત્ર દિવસો
જરૂરી પવિત્રાઈથી પાલ્યે. કવદીન યશતની મતલબ પુરી સમજાયે ત્યારે જ
વર્ષની આખરીનાં હમસપથમએદમ ગાહાખ્યારનાં વખતના દસ દિવસો કાં અતિ
અગત્યનાં ગણાયા છે તે સમજી શકાયે. જ્યારે આપણે ‘યાઓ પીસાધ’ વાલા
યશતનાં ૧૩ માં કરદા ઉપર આવીશું ત્યારે કવદીગાનના દસ દિવસે બાપે

વધુ જોષશું. આ પછીના ફકરા ૧૯ માં એક વાર ફરીથી જેમ પહેલા ફકરામાં અહુરમજ્દએ અશો જરથુશ્ત્રને જણાવ્યું હતું તેમ તેવણ જરથોસ્તને પાછું જણાવે છે કે “અશોઓનાં જોરાવર ગાલેજ ફરોહરોનાં કૌવત, એજમત, ખોરેહ, મદદ તથા ખુશાળી બાળે તુંને મેં જાહેર કીધું હતું તે પ્રમાણે અશોઓનાં જોરાવર ફરોહરો મારી મદદે પોહિંચ્યાં હતાં (તથા) મને કુમક આપી હતી.” આ શબ્દોથી ક્વદીન યસ્તનો પહેલો કરદો પુરો થાય છે, અને કરદો બીજો ફકરા ૨૦ થી શરૂ થાય છે.

ફરોહરોની મહત્વતા બાળે જે પહેલા કરદામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે બાળે ફરીથી યાદ આપતાં વીસમાં ફકરામાં અહુરમજ્દ જરથોસ્તને કહે છે કે “જો આ હાડમંદ દુનિયામાં તારી ઉપર ધાસ્તીભરેલ, આડા અટડા બયાનક રસ્તાઓની દહેશત આવી પડે, (તથા) અગરજો, અંચે જરથોસ્ત ! (તારાં) ખદનની કીકર હોય તો (એકવીસથી પચીસમાં ફકરામાં જણાવેલા) ફતેહ આપનારાં કલામો પહેલાં મનમાં યાદ કરનારો થઈને પછી તું મોહટે સાહે ભણુ.” “અથ ઇમાં વયો દ્રેનજ્યોઈશ, અથ ઇમાં વયો ફ્રેન્થાઓ, વારે-થ્રંનીશ્ જરથુશ્ત્ર” યાને “આંચે કલામોને પહેલાં તું ‘દ્રેન્ગ’ કર એટલે તેઓ ઉપર મનન કર, અને પછી આ ફતેહ આપનારાં કલામો તું મોટે સાહે ભણુ.” આ પ્રમાણે અવસ્તા કલામોની પહેલાં સમજણ લઈને પછી તેઓને મોહટે સાહે ભણવાની તાકીદ કીધી છે. અત્રે જ્ઞાનની હાલત ઉપર બાર મુકયો છે.

ફકરા ૨૧ થી ૨૫ માં “અપાઉનાંમ વંધઉહાશ સુરાઓ રપૈતાઓ ક્વપયો સ્તઓમિ જગ્યેમિ ઉશ્યેમિ; યજમન્દે ન્માન્યાઓ વીસ્ત્યાઓ જંતુ-માઓ દખ્યુમાઓ જરથુશ્ત્રોતેમાઓ. હાઈતશ હાતાંમ...ય થય અત્યખ્તો અપવ.” એટલે કે “અશોઓનાં ભલાં, શુરાં આબાદી કરનારાં ફરોહરોને હું વખાણું છું, યાદ કરું છું તથા (તેઓની) કીર્તી ગાઉં છું. ધરને લગતાં મહો-લ્લાને લગતાં, દેશને લગતાં તથા જરથુશ્ત્રોતેમાઓ (વડા દસ્તુરો)ને લગતાં (ફરોહરો) ને હમે આરાધ્યે છીએ...જે તરફ રાસ્ત માણસો રાસ્તી ઉપર પોતાનું દીક્ષ ઘણું જ લગાડનાર હોય છે,...તથા જે તરફ રાસ્ત માણસ રાજી થયેલો (હોય છે) તે તરફ ફરોહરો ઘણાં જ જનારાં છે, એમ આવ્યું છે.

આ ફકરાઓમાં જરથોસ્તી ધર્મની એક ખાસ ખુબી જણાવી છે, અને તે એ કે ફકરા ૨૫ માં જણાવ્યા મુજબ “રાસ્ત યાને અશો માણસો જેઓ રાસ્તી ઉપર પોતાનું દીક્ષ ઘણું જ લગાડનારાં...હોય છે તેઓની તરફ ફરો-

હરો વાણુંજ જનારાં હોય છે.’ આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આપણા ધર્મ મત પ્રમાણે ખરી અશોઈ વગરનું બધું ફેાકર છે.

જે પ્રમાણે ફકરા ૨૧ થી ૨૫ માં આવેલા પવિત્ર કલામોને મનમાં યાદ કરનાર થઇને મોટે સાદે ભણવા કર્મોવ્યું છે, તેવીજ રીતે કવદીન યશ્તમાં બીજે ફેાકણે પણ પહેલાં મનમાં યાદ કરનારો થઇને પછી મોટે સાદે ભણવાની તાકીદ કીધી છે. આ બાબદ વળી હોરમજદ યશ્તના ફકરા ૧૦ અને ૧૧ ઉપર આપણને લઇ જાય છે. હોરમજદ ત્યાં કહે છે કે “અઝે જરથોસ્ત! અગર તું આહે કે ‘દઝેવ’ ‘મખ્ય’ યાને ખરાય માણસોની, જ્વદુગ-રોની, પરીઓની, જુદમગારોની, કાકોની, કરપોની...ઘાટકી વાવતો લ- જનારાં લશ્કરોની ખાખીઓને તું તોડનારો થાએ તો તું (ફકરા સાત અને આઠમાં જણાવેલાં) મારાં વીસ નામોને (પહેલાં) મનમાં યાદ કરનાર (દ્રેનજ્યો) થઇને (પછી) દરેક દિવસ અને રાત તું મોટે સાદે ભણું.” તેમજ હોરમજદ યશ્તના ફકરા ૧૬ માં અને સત્તરમાં જણાવ્યું છે કે ફકરા ૧૨ થી ૧૫ માં આવેલાં હોરમજદનાં બીજાં બાવન નામોને “જે શખ્સ (પહેલાં) મનમાં યાદ કરનારો (દ્રેનજ્યો) થઇને પછી દરેક દિવસ અથવા દરેક રાતે મોટે સાદે ભણે.....” તો તે શખ્સને કાંઈ પણ ઇગ્ન થાય નહીં.

“મનમાં યાદ કરનારો થઇને એટલે મનન, meditation કરીને, હોરમજદનાં નામો મોટે સાદે ભણે તો તે માણસને કાંઈપણ ઇગ્ન થાય નહીં” એ કેમ અને? એને કેમ સમજ્યે?

હોરમજદ યશ્તમાં આવેલાં અહુરમજદનાં વીસ અને બાવન મળીને થયેલાં એતેર નામોને ફક્ત ભણી જવા કહ્યું નથી, પણ તેઓને પહેલાં મનમાં યાદ કરનાર (દ્રેનજ્યો) થઇને પછી જ મોટે સાદે ભણવાનું કહ્યું છે અહુરમજદનાં નામોની અરકકત તો છે જ. પણ જ્યારે તે નામોની ખરી સમજણ પહેલાં મનમાં યાદ રાખીને તેઓની ઉપર મનન કરીને તેઓને આપણા મનમાં ઉતારીને પછી તે નામોને મોટે સાદે ભણ્યે ત્યારે જ તે નામોની ખરી અરકકત આપણને સમજ પડે છે, અને મલે છે. આવી રીતે હોરમજદ યશ્તમાં તેમજ કવદીન યશ્તમાં બાર મેલીને જણાવ્યું છે કે પહેલાં ‘દ્રેનજ્યો’ થઇને યાને મનન કરીને, મનમાં યાદ રાખીને પછી અવસ્તાના પવિત્ર કલામો મોટે સાદે ભણવાથી જ આપણું પુરું સાર્થક થઇ શકે છે. તે કેમ થાય તે સમજવાની હવે તજવીજ કર્યે.

અહુરમઝદ જે ફરોહરો રૂપે તમામ સૃષ્ટિમાં વ્યાપી રહ્યો છે અને જે અનેકા અનેક કામો ચાલુ કરી રહ્યો છે, તે દાદાર કેવી રીતે કરે છે તે સમજવાની દરેક જરૂરોસ્તીની ફરજ છે. આપણે આ બાબદમાં લ'બાણ કરીશું નહીં પણ એકાદ બે દાખલા લખને જોઈશું કે અહુરમઝદનાં કલા-મોની ખરબ્બત કેવી રીતની છે. હોરમઝદ યસ્તમાં જણાવેલાં વીસ નામોમાંનું પહેલું નામ 'અહિ' છે. 'ફક્ષત્ય નામ અહિ' યાને મારું પહેલું નામ 'અહિ' છે. અત્રે દાદાર અહુરમઝદ જણાવે છે કે હું કોઈ કલ્પિત વ્યક્તિ નથી, પણ ખરેખર હયાતી ધરાવનાર 'હું છું,' એમ પ્રથમ મુખ્ય બાબદ જણાવીને પછી બીજાં નામો ભેગાં અહુરમઝદ જણાવે છે કે 'દ્વદસો અહુરો' યાને મારું બારમું નામ 'અહુર' છે, યાને કે હું તમામ સૃષ્ટિનો સાહેબ છું, ધણી છું. તેમાં મારો કોઈ શરીક નથી, ભાગ્યો નથી. ત્યાર પછી આગલ ચાલતાં પોતાનું વીસમું નામ જણાવતાં કહે છે કે "વીસેમો" જે 'હું છું' (અહિ) તે મજદાઓ, મહાજ્ઞાની નામવાલો છું (અહિ)." આવી રીતે અહુર-મઝદ કહે છે જેમ હું 'અહુર' છું તેમ હું 'મઝદ' પણ છું. આ પ્રમાણે સૃષ્ટિનો પેદા કરનાર એકજ છે અને તે 'અહુરમઝદ' છે. પેદા કરવાના બાબમાં તેનો કોઈ શરીક નથી, જોડયો નથી.

અહુરમઝદ આમે આગલા વખતમાં એક વિચીત્ર સમજણ આપવામાં આવતી હતી

કહેવામાં આવતું હતું કે અહુરમઝદ એકજ નથી, તે ત્રણ છે, કાંઈ નહીં તો ખુદાના ત્રણ સ્વરૂપો છે! તે માટે કહેવામાં આવતું હતું કે 'અહુર' પહેલો છે, તેની પછી આવ્યો 'મઝદ' અને તે પછી આવ્યો 'અહુરમઝદ'!! વળી આ ત્રણમાંનો છેલ્લો અહુરમઝદ તો લાયકાતમાં પહેલો બે-અહુર અને મઝદ-થી ઉતરતો છે!!! આવું બોલવાવાળા સાહેબો ભુલી જતા હતા કે હોરમઝદ યસ્તમાં અહુરમઝદ—એકજ સર્વોત્તમ ખુદા ખુદ પોતાને બીજાં નામો ભેગાં 'અહુર' યાને Lord અને 'મઝદ' યાને Omniscient તરીકે જણાવે છે. બીજું એ સાહેબો ભુલી જતા હતા કે પવિત્ર ગાથામાં અશો જરથુસ્ત્ર એકજ ખુદાની માન્યતા જાહેર કરે છે. અહુનવદ ગાથાવાલા હા ૩૪ ના સાતમાં ફકરામાં જરથુસ્ત્ર કહે છે કે "અએ અશો મઝદ! તારા સિવાય બીજા કોઈને હું જાણતો નથી, માટે હમેને તું બચાવ." આ સાહેબો વળી ભુલી જતા હતા કે ગાથા જે કવિતામાં છે, તેમાં જરથુસ્ત્ર કોઈ વાર ખુદાને

‘અહુર’ તરીકે, કોઈવાર ‘મજદ’ તરીકે અને બાજે વેલાએ તેને—“અહુરા મજદ” તરીકે જણાવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબનું અ-જરથોસ્તી રીતે બોલવા-વાળા સાહેબોએ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગાથાવાળા હા ૩૧ ના સાતમાં ફકરામાં જરથુસ્ત્ર અહુરમજદને ‘હામો,’ “હમેશાં એક સરખો” always the same તરીકે જણાવે છે. એટલે કે ખુદાનું અસ્તિત્વ હમેશાં ભાંગતુટ વગરનું એક સરખું રહે છે. તેના કહેવાતા ત્રણ ભાગના ‘યા સ્વરૂપો’ હોતા નથી. ઉપલી અગત્યની બાબદ જણાવ્યા પછી હવે આપણે ફવર્દીન યસ્ત ઉપર પાછા આવ્યે.

આગલ જણાવી ગયા તેમ જ્યારે માણસો ઉપર વિપત્તી આવી પડે ત્યારે ફવર્દીન યસ્તનાં ફકરા, ૨૦ માં જણાવ્યા મુજબ ફકરા ૨૧ થી ૨૫ માં આવેલા અવસ્તાના કલામો ભણવા માટે અહુરમજદએ તાકીદ કીધી છે. આ પાંચ ફકરાઓમાં યસ્તનાં પહેલા અને બીજા કરદામાં આવેલાં ફરોહરોનાં મહાભારત કામોની વિગત એકવાર ફરીથી ટુકમાં જણાવી છે અને પછી ફકરા ૨૪ અને ૨૫ માં છેવટે ખાસ જણાવ્યું છે કે જો બાંદગી કરનાર “સસ્ત” હોય અને “સસ્તી ઉપર પોતાનું દિલ ઘાણું જ લગાડનાર હોય તો તે માણસ તરફ ફરોહરો ઘણાં જ જનારાં હોય છે.” આ બધું દેખાડે છે કે ખરી અશોષ વગરનું બધું ફોકટ છે. અત્રે કરદો બીજો પુરો થાય છે.

કરદો ત્રીજો. આ કરદો ઘણો અગત્યનો છે, કારણ કે તેમાંથી ફરોહરો અહુરમજદના પોતાના મીનો-સ્પૈત મઈન્યુ ને ગાથા હા ૪૩ ના છઠ્ઠા ફકરા વાલો ‘થ્વા મઈન્યુ’ ‘તારો મીનો’ છે, તેમાંથી ઉભાં થતાં હોય તેવી શહાદત મળી શકે છે. તે બાબે આપણે બર વખતે જોઈશું. ફવર્દીન યસ્તના ત્રીજા કરદાવાલા ફકરા ૨૬ માં ફરોહરો લડાઈની વખતે ફેવી રીતે કામ આવે છે તે બાબે જણાવ્યું છે. પણ આ ફકરો ઘણો ગુંચવણભર્યો છે. કાંગાજી, વાચ્છા અને સ્પીગલના તળુમોએ એકમેકથી ઘણા વેગળા જાય છે. છતાં એવું જોવામાં આવે છે કે ફરોહરો લડાઈઓની અંદર લડનારાં માણસોને કોષક જેવી રીતે મદદ કરે છે. વાચ્છાજીનો તળુમો ફરોહરોને “વગર દાખલ થવે કામ કરતાં” જણાવે છે. તેની મતલબ એવી હોય કે ફરોહરો લડાઈઓમાં માણસોને મદદ કરે છે, છતાં તે વેળાએ તેઓ સ્પષ્ટ દેખાતાં નથી. સ્પીગલના ફકરા ૨૬ ના અસલ જરમન લખાણનો અંગ્રેજીમાં તળુમો કરનાર પ્લીક (Bleeck) નોટમાં જણાવે છે કે The latter part of this verse is

beyond the Translator's Comprehension. ત્યાર પછીના ફકરા ૨૭ માં ફરોહરો લડાઇઓમાં માણસોને મદદ કરે છે તે વાત જણાવતાં

પાંચરેલી ખરસમ

ની વાત આવી છે. તે દેખાડે છે કે અસલી ધરાની જરથોશ્તીઓ લડાઇમાં જવા આગમજ તેમજ લડાઇ દરમિયાન ખરસમ સાથની ક્રિયાઓ કરતા હતા. તે વેળાની ક્રિયાઓ કેવી હતી તે બાબે કાંઈપણ સ્પષ્ટપણે અત્રે મળતું નથી.

હું મારા શરૂઆતનાં સામાન્ય વિવેચનમાં કહી ગયો છું કે યક્તના “પહેલા ત્રણ કરદાઓમાં સૃષ્ટિની છેક શરૂઆતની વાત આવી છે,” તે બોલવાનું વારતવિકપણું તપાસ હેઠળનાં ત્રીજા કરદાના ૨૮ અને ૨૯ ફકરામાંથી સમજાય છે. આ બાબે હું મારી “ધાર્મિક વિષયો-ફવર્ષીની શીલસુરી” વાલી કેતાબનાં પાના ૮૫ થી ૯૩ માં એક જગ્યાં મથાળા હેઠળ બોલ્યો છું, તે ઉપર ધ્યાન આપતાં ફકરા ૨૮ અને ૨૯ ની ખરી મતલબ ખરાખર સમજાશે. કાંગાજી અને રખીગલનાં તજુમામાંથી એક મતલબ નીકળે છે, પણ વાચાજીનાં અને દારમસ્તેતેનાં તજુમામાંથી જુદી જ મતલબ નીકળે છે, અને વાચાજીની અને દારમસ્તેતેની મતલબ મને ઘણીજ વારતવિક જણાય છે, વાચાજી પ્રમાણે (ફકરો ૨૯) “જે હિમતવાન...અને વખણાયલી ફવર્ષીઓએ આરમાન (અરમન) ને ‘ઉપ-દારયેન’ કાઢી દેકાવી રાખ્યો, તેઓને (યાને તે ફવર્ષીઓને પોતાને) રપ્ના મીનોએ ‘વીધારયત’ કાઢી દેકાવી રાખી.” રપ્ના મીનોએ ફરોહરોને દેકાવી રાખ્યાં, તેની એક મતલબ એવી થાય છે કે ફરોહરો કરતાં રપ્નામીનો કાષ્ટક રીતે ચઢયાતો છે. તેજ પ્રમાણે આપણે જાણ્યે છીએ કે પવિત્ર ગાથાના હા. ૪૩ ફકરા ૬ પ્રમાણે રપ્નામીનો તો અહુરમજ્દ નો પોતાનો મીનો, થ્યા મધન્યુ, Thine own spirit છે, ત્યારે તે અહુરમજ્દની પોતાની વધુ નજદીકનો ગણી શકાય છે, અને તેથી પણ રપ્ના મીનોને ફરોહરો કરતાં ચઢયાતો ગણી શકાયે છીએ. સૃષ્ટિને દેકાવી રાખવામાં રપ્નામીનો અને ફરોહરોનાં કાર્યો બાબે ફકરા ૨૯ માં બે શબ્દો વપરાયા છે. રપ્ના મીનો સૃષ્ટિને ‘વીધારયેન’ કરે છે, ફરોહરો સૃષ્ટિને ‘ઉપ-દારયેન’ કરે છે. બંને શબ્દોની મતલબ દેકાવી રાખવાની થાય છે, છતાં ઉપ-દારયેન ની મતલબ દારમસ્તેતે પ્રમાણે ફરોહરો સૃષ્ટિને નીચેથી ઉપર

ટેકાવી રાખે છે એમ થાય છે અને તેથી જ્યારે સ્પેનામીનો સૃષ્ટિને વિધારયેન કરે છે ત્યારે તે સૃષ્ટિને જાણે કે ઉપરથી પકડીને ટેકાવી રાખે છે એમ માનવું પડે છે. વાચ્છાજી પણ એવી જ મતલબનો તર્જુમો કરે છે “જે વખનાએલી ક્વપીઓએ આસમાનને ટેકાવી રાખેઓ, તેઓને સ્પેનામીનોએ ટેકાવી રાખી.” ટેકાવી રાખવાની મતલબ દર્શાવતા બે જુદા જુદા શબ્દો ફકરા ૨૯ માં વપરાયા છે, તેમાના ‘ઉપ-દારયેન’ યાને ‘નીચેથી ઉપર’ ચઢાવવાના શબ્દની મતલબ એમ નથી લેવાની કે ફરોહરો તેમજ સ્પેનામીનો actually સૃષ્ટિને પોતાના હાથોમાં પકડીને ટેકાવી રાખે છે. પણ મતલબ એવી લાગે છે કે ફરોહરો જેઓ તમામ સૃષ્ટિની રજે-રજમાં પથરાયલા છે, જેમ નિજીવ કહેવાતી ચીજોમાં તેમજ માણસો વિગેરે જનનદાર પેદાયશોમાં, તે ફરોહરો દરેક ચીજની ઉન્નતી કરવામાં તેનું પ્રગતિ-કરણ કરવામાં રોકાયેલાં છે, યાને તેઓને નીચલી યાને પદાર્થની, matterની હાલતમાંથી વધુ અને વધુ ઉંચી ખાલેસ spiritની હાલતમાં ચઢાવવા માંગે છે. આ હાલત દેખાડવાને માટે ફરોહરોની વાત કરતાં ‘ઉપ-દારયેન’ એટલે નીચેથી ઉપર લઈ જવાની વાત કીધી છે અને જેમ જેમ દરેક ચીજ-માણસો વીગેરે ઉપરથી નીચે જતાં વધુ ઉંચી હાલત ઉપર જતાં જાય છે તેમ તેમ સ્પેનામીનો તેઓને ઉપરથી પકડી રાખે છે; જાણે કે તેથી તેઓ પાછાં નીચે યાને matterની હાલતમાં આવી જાય નહીં, પણ અદુરમજદ તરફજ pure spirit તરફજ ખેંચાયલાં રહે. ત્યારે અત્રે સવાલ ઉભો થાય છે કે સૃષ્ટિ પોતાની અંદરની નિજીવ તેમજ જનનદાર ચીજો સાથે, ક્યાં જાય છે?

ફકરા ૨૮ અને ૨૯ માંથી એક અતિ ઉમદા મતલબ

કહાડી શકાય એમ લાગે છે

પવિત્ર ગાથા વાળા હા. ૩૧ ના સાતમા ફકરા મુજબ સૃષ્ટિ જે અદુરમજદની પ્રતુ, ખેરદ, Divine thought, અદુરમજદની ‘અક્કલે-અવલ’ માંથી પેદા થઈ છે, તે પેદાયશ જાણે કે ‘નિસ્તી’ માંથી યાને પદાર્થ સાથની ઉતરતી હાલતમાંથી પાછી ખરી ‘હસ્તી’ તરફ જાય છે. તે કાષ્ઠક રવેશે ખુદાતાલા તરફ ખેંચાય છે, અને જે ‘પ્રતૂમાંથી તે નીકળે છે તેજ ‘પ્રતૂ’માં ગાથા હા ૪૮ ના ચોથા ફકરા પ્રમાણે, પાછી જવા માંગે છે. હોરમજદ યશ્તના ૨૬ માં ફકરા ઉપરથી આ વાત વધુ ખુલ્લી થાય છે. ‘મન પ્રથવાચ... અપેમમ અંધુશ’ “હોરમજદની ‘પ્રતૂ’ અને ‘ચિસ્તી’ તેની ખેરદ અને તેનું

ડાહપણુ-માંથી જેમ અંધુ (life) શરૂઆતથી હતી તેજ પ્રમાણે તે અંધુ (life) છેડે સુધી અર્પેમંમ રહેશે”

પણ આવી મતલબ ઉપરથી જરથોસ્તી ધર્મમાંથી જગદ ધશ્વરવાદ, pantheism નીકળતું નથી. આ બાબે મારી ઉપર જણાવેલી ચોપડીઓમાં વિગતે જણાવ્યું છે તેથી તેમાં અત્રે ઉતરવા માંગતો નથી.

આપણે હમણાંજ ઉપર કહી ગયા કે “પેદાયશ નિસ્તીમાંથી યાને પદાર્થ (matter) સાથની ઉતરતી હાલતમાંથી પાછી ખરી હસ્તિ તરફ જાય છે, તે કોઈક રવેશે ખૂદતાલા તરફ ખેંચાય છે”, તેવીજ કાંઈક મતલબનું James Jeans ની ‘The Expanding Universe’ માં મલતું કદાચ દેખાય છે. તે વિદ્વાન કહે છે કે આખી સૃષ્ટિ, આખું આકાશ મંડળ કોઈ એકજ દિશાએ આગળ વધતું જાય છે એમ લાગે છે.

ફકરા ૨૮ થી ફવર્દાન યસ્તનો ત્રીજો કરદો પુરો થાય છે અને આપણે આગલ કહી ગયા તેમ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને તેની આખરીની વાત યસ્તના પહેલા ત્રણ કરદાઓમાંથી ઉપર મુજબ ઉપજવી શકાય છે.

ફરોહરો, ગુફાઓ, યાને અંદિઠ રહીને કામ કરે છે. તેઓ આપણને દેખાતાં નથી.

કરદા ચોઠાના ફકટ એકજ ફકરા ૩૦ વાલા ફકરામાં યસ્તનો લખનાર ફરોહરોની ચોક્કસ નવી વિગત જણાવે છે, તેઓ માણસોના બાબમાં કેવાં કામો કરી બજાવે છે, તેની વિગત તેમાં આપવામાં આવી છે. તેમાં કહ્યું છે કે તેઓ “ગુફાઓ” એટલે અંદિઠ રહીને કામ કરે છે. “તેઓ પહેલાં દુઃખ દેતાં નથી પણ જો માણસોથી દુઃખી નહીં થયલાં (હોય છે) તો તેઓ સાથે રહેવાને માટે ઘણા સરસ છે.” “માણસોમાં જેઓ ભલાં છે (તેઓને માટે) તેઓ ભલાં છે” વગેરે.

કર્દા ૫ ના ફકત એકજ ફકરા ૩૧ માં જણાવ્યા મુજબ “ફરોહરો... લડાઈઓની અંદર દુઃખ દેનારા વેરીઓની જોરાવર બાબુઓને ભાંગી નાખે છે.”

‘અનામાશ્વાઓ’ ફરોહરો

કર્દા ૬ થી ના ફકત એકજ ફકરા ૩૨ મુજબ ફરોહરો “વિચારી નહીં શકાય એવાં” “અનામાશ્વાઓ” છે. ત્યાં આવ્યું છે કે “અશોઓનાં ફરોહરોને હમો (યજમંધદે=)આરાધ્યે છીએ, કે જેઓ બક્ષેસ કરનારાં, મજબુત, જોરેમંદ વિચારી નહીં શકાય એવાં, સુખાકારી આપનારાં, બરદાસ્ત કરનારાં, તંદરોસ્તી આપનારાં છે.”

ફરોહરોને ‘અનામાશ્વાઓ’ કહેવાનું કારણ શું ?

આ કરદામાં તેમજ આખી ક્રવદીન યશતમાં ફરોહરોને માટે અનેક સિફતો દર્શાવી છે, અને તેઓને અત્રે બક્ષેસ કરનારાં, મજબુત, જોરેમંદ વગેરે જણાવ્યાં છે, છતાં તેઓને ‘અનામાશ્વાઓ’ એટલે માણસોના ‘વિચારમાં નહીં આવી શકે એવાં’ beyond (our) thought એવાં જણાવ્યાં છે, તેનું કારણ શું ?

મેં આ વિષયમાં એવું જણાવવા માગ્યું છે કે ફરોહરો અહુરમજ્દમાંથી તેમજ તેના પોતાના મીનો His Holy Spirit, સૈંતમઘન્યુમાંથી ઊભાં થયાં છે. તેમજ તેઓ તમામ સૃષ્ટિમાં ફેલાયલાં અહુરમજ્દનાં અંશો તરીકે કામે લાગ્યાં છે. હવે જ્યારે અહુરમજ્દને પોતાને ‘મીનોઆન મીનો’ એટલે “અંદિઠામાં પણ અંદિઠ,” યાને બીજી મીનોઈ શક્તિઓને પણ અંદિઠ એવો જણાવ્યો છે, ત્યારે તેવા અંદિઠ યાને માણસોનાં વિચારમાં પણ નહીં આવી શકે એવા અહુરમજ્દમાંથી જે ફરોહરો નીકળ્યાં છે, અને જેઓ અહુરમજ્દ સાથે એકજ છે તેવાં ફરોહરો પણ ‘વિચારમાં નહીં આવી શકે’ એવાંજ હોવાં જોઈએ. જે અહુરમજ્દ પોતાની જાતમાં, પોતાનાં essence માં, વિચારી ન શકાય એવો હોય તો પછી ફરોહરોનો આખો જમેલો પણ ‘વિચારમાં ન આવી શકે’ એવોજ હોવો જોઈએ. આ કારણે ફરોહરોને ‘અનામાશ્વાઓ’ કહ્યાં છે.

તપાસ હેઠળનાં છટૂ કરદામાં ફરોહરોની વળી એક ખાસ સિફત જણાવી છે તેમાંથી શું મતલબ નીકળી શકે છે તે જોવાની અગત્ય છે. કહ્યું છે કે ફરોહરો જમીનની પહોળાઈ જેટલાં, નદીની લંબાઈ જેટલાં, અને ખોર-શેઠની ઉંચાઈ જેટલા અશોઘનાં ઉપાયો પોતાની સાથે લાવનારાં છે.”

ઉપલા અવસ્થાઈ વિચારોનો પડવો કેરૂંકેહ મોજદ વાળી પાછળથી પાજ્રંદ ભાષામાં લખાયલી બંદગીમાં એક સરખી રીતે આવ્યો છે. ત્યાં આવ્યું છે કે “.....સ્વાનનાં ખ્યારને માટે જમીન ઉપર (વસનારા) સઘળા સવાખ-કારોને (તથા) તમામ ભલાંઓને જમીનની પહોળાઈ જેટલી, નદીની લંબાઈ જેટલી (તથા) ખોરશેઠની ઊલંદી જેટલી અશોઘ પુરતી પહોંચો!” ક્રવદીન યશત વાક્ષા ફકરા ૩૨ નું ઉપલું વાક્ય વલી ઇજશનેના ૬૦ માં હાના ચોથા ફકરામાં પણ આવ્યું છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે ફરોહરોની આરાધનાથી એક રાસ્ત, અશો માણસને માટે ફરોહરો અસંખ્ય “અશોઘનાં ઉપાયો પોતાની સાથે લાવીને” તે રાસ્તને મદદ કરે છે.

**ફરોહરોનાં અરોધના ઉપાયોની હદ જમીનની પહોળાઇ,
નદીની લંબાઇ, અને ખોરશેદની ઉંચાઇ સુધીની છે;
આવું બોલવાની મતલબ શું થાય? એક અટકલ.**

તે ઉપર આવ્યે તે પહેલાં આપણે પાછું યાદ કર્યે કે ક્વદીન યશ્તનાં ફકરા ૨૯ મુજબ ફરોહરો ‘અસ્મન્’ આસમાન, ને ‘ઉપ-દાર્યન્’ કરે છે, યાને નીચેથી ઉપર ટેકાવી રાખે છે. ‘અસ્મન્’ ની મતલબ આપણે એવી રીતે સમજી છે કે તે (Ether) ઇથરની હાલત દર્શાવે છે, કે જે ઇથર તમામ સૃષ્ટિની તેમજ આપણી પૃથ્વીની આસપાસ ફરી વળેલો છે, યાને કે તમામ સૃષ્ટિ ઇથરની મારફતેજ ટકી રહેલી (supported થયેલી) છે. હાલતું સાયન્સ પણ હજારો વર્ષ પછી આજ પ્રમાણે બોલતું લાગે છે. આવું બોલવાની મતલબ એવી નીકળે છે કે ફરોહરોની હદ, જે હદ જેવું આપણે બોલી શક્યે તો, તમામ સૃષ્ટિની આસપાસ યાને તેની ઉપર નીચે અને ફરતી બાજુઓ સુધીની દેખાડેલી છે. એટલુંજ નહીં પણ વધારે ખુલ્લા શબ્દોમાં યશ્તના અગ્રારમાં કરદામાં (ફકરા ૪૨ માં) કહ્યું છે કે “જ્યારે ફરોહરો સારી રીતે આરાધના પામેલાં (હોય છે), ત્યારે તેઓ **મીનોમાંથી નીકળીને** (મધન્યુપૂતાઓ) તે ‘અસ્મન્’ (અખ્નો) નાં **મથાળાં ઉપર** જાય છે.” આ પ્રમાણે ફકરા ૪૨ માં મીનોઇ અને ગેતી (spiritual and material) હાલતો વચ્ચેનો તફાવત જોવામાં આવે છે. અહુરમજ્દ બોદાએ વાલી પાજંદ બંદગીમાં “ગેતી મીનુયાની” શબ્દોની અંદરથી પણ એવીજ મતલબ નીકળે છે. હવે ફકરા ૪૨ પ્રમાણે ફરોહરો ‘મીનોમાંથી નીકળીને’ અસ્મન્નાં મથાળાં ઉપર યાને ગેતીની (material) હાલતો યા દુનિયાઓ ઉપર જાય છે, તે દેખાડે છે કે ફરોહરો તો અસલમાં ‘મીનોઇ’ હાલતમાંજ રહે છે, અને ત્યાંથી વખત આવવે તેઓ ગેતીની હાલતો યા દુનિયાઓ ઉપર આવે છે. આવી ગેતીની યાને material દુનિયાઓમાં યાને સૃષ્ટિ universe ની અંદર આપણાં લખાણોમાં, દાખલા તરીકે ક્વદીન યશ્તનાં સોલમા કરદામાં સેતારા, માહતાય, આદ્રતાય, અને “અનદ્ર રઓઆઓ” યાને બેહદ રોશનીઓનાં મંડળોની વાત આવી છે, યાને કે આ બધાં મંડળો ગેતીની અંદરજ. સૃષ્ટિની અંદરજ આવ્યાં છે એમ મળે છે. હાલતું સાયન્સ પણ આવીજ રીતે સૂર્ય મંડળ ઉપરાંત અને તેની પુર્વે beyond બીજાં Steller regions યાને સેતારાઓનાં મંડળોની વાત કરે છે.

**જસ મે અવંધહે મજ્જવાળી બંદગીમાંથી આવીજ કોઇ
મતલબ ખેંચી શકાય એમ લાગે છે.**

આ બંદગીમાં આવ્યું છે કે જૂઠ્ઠાનહે અકરનહે (યાને હદ વગરના જમાનાતી) તેમજ “જૂઠ્ઠાનહે દરેઘોખધાતહે (યાને હદવાળાં લાંબા મુકરર કીધેલા જમાનાતી) મદદ (યાને અસર), અગ્ગે હોરમજ્જદ! તું મને પોહોચાડ.” સંભાળથી વિચાર કરતાં લાગી શકે કે “જૂઠ્ઠાનહે અકરનહે” યાને હદ વગરનો જમાનો કે જેની અંદર અહુરમજ્જદ હમેશથી હતો, છે, અને રહેશે, તેવા જમાનાની અંદર જ્યારે અહુરમજ્જદએ પેદાયશો પેદા કરવાનો વિચાર કીધો, અને પેદાયશો પેદા થવા માંડી ત્યારથી જૂઠ્ઠાન દરેઘો-ખધાત યાને અનેક હદવાળા જમાના શરૂ થયા. આવી રીતે જેમ આપણી દુનિયાને માટે તેમ બીજી અનેક દુનિયાઓને માટે જુદા જુદા જૂઠ્ઠાન દરેઘો-ખધાતની શરૂઆત થઈ હોય એમ લાગે છે આ બધું વખતના અયામમાં, in point of time, થયું યાને આપણી દુનિયાને માટે તેમજ બીજી દુનિયાઓને માટે વખતની ગણતરીની શરૂઆત થઈ.

જૂઠ્ઠાન અકરન યાને હદ વગરનાં જમાનાતી અંદર જે જુદા જુદા જૂઠ્ઠાન દરેઘો-ખધાત થયા તે સર્વની, યાને જૂઠ્ઠાન અકરન અને જૂઠ્ઠાન દરેઘો-ખધાતઓની મદદ યાને અસર આપણે ‘જસ મે અવંધહે મજ્જવાળી નામીચી બંદગીમાં અહુરમજ્જદ પાસેથી માંગ્યે છીએ. આ વાત સમજવાની તજવીજ કીધા પછી હવે આપણે પાછા ક્રવદીન યસ્તના કથા કરતા ઉપર આવ્યે છીએ, કે જેમાં ફરોહરો, “જમીનની પહોળાઈ જેટલાં, નદીની લંબાઈ જેટલાં અને ખોરશેદની ઊંચાઈ જેટલાં અશોષના ઉપાયો પોતાની સાથે લાવે છે.” પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે આ કરતામાં ફક્ત સૂર્ય મંડળ, જે મંડળની અંદર આપણી દુનિયા સમાઈ છે તેનીજ વાત કીધી છે, યાને આ સૂર્ય મંડળની જ અસર મેળવવાની વાત આવી છે. એમ કાં? કાં નહીં, બીજાં મંડળોની અસર મેળવવાની વાત કરવામાં આવી?

આ એક ગુચવણભર્યો સવાલ છે. શું આની મતલબ એમ થઈ શકે કે જેમ હાલનું સાયન્સ કહે છે તેમ સૂર્ય, (ખોરશેદ) માંથીજ અસલમાં આપણી દુનિયા હરતીમાં આવી, અને માણસો વિગેરે આપણી દુનિયા ઉપર પેદા થયાં તે કારણેજ યસ્તના ફકરા ૩૨ માં કહેવામાં આવ્યું છે કે ફરોહરો પોતાની સાથે સૂર્યની ઊંચાઈ સુધીનાં અશોષના ઉપાયો આપણી દુનિયા ઉપરનાં રાસ્ત માણસોની મદદને માટે લાવે છે?

નહી એક બીજી અટકળ. Three dimensions વાલી આ
દુનિયાની અને તેની અંદરની three dimensions માં
કામ કરતાં માણસો વિગેરેની વાત શું યશતના ફકરા
૩૨ માં ૩૨વામાં આવી છે?

જ્યુ ‘ડાઇમેનશન્સ’ એટલે લંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈ. શું ત્યારે
નદીની લંબાઈ તે ત્રણ ‘ડાઇમેનશન્સ’ માંની એક, જમીનની પહોળાઈ તે
બીજી ‘ડાઇમેનશન’, અને ખોરોની ઉંચાઈ તે ત્રીજી ‘ડાઇમેનશન’, એમ જણા-
વવાની મતલબ લખનારે રાખી છે? આપણે અત્રે એક અટકળ, પણ કદાચ
વાસ્તવિક અટકળ માત્ર કયેં છીએ તે આખે મારેથી વધુ ખોલી શકાતું નથી.

હવે આપણે સાતમાં ફરદામાં દાખલ થઈએ છીએ. તેનાં ફકરા ૩૩ માં
ફરોહરોની વાત વધુ લંબાવી છે. “તેઓ...દેવોની (તથા) માણસોની ખરાબીઓને
તોડનારા (તથા) પોતાની મરજી તથા ખાહેશ મુજબ દુશ્મનાને હિંમતથી મારનારાં
છે,” વિદ્વાન કાંગાજીએ દેવો અને માણસો જુદાં જુદાં હોય તેમ તેઓને
જણાવ્યા છે. ટેક્તમાં ‘દ્યૈવાનાં મપ્યાનાંમ્ય’ શબ્દો આવ્યા છે. સ્પીગલે પણ
Devyas and men તરીકે તજુમો કીધો છે. પણ વાંચાજીએ ‘ખુરાં
માણસો’ એવો તજુમો કીધો છે એટલે ‘દ્યૈવા’ને ખુરી હસ્તિઓ તરીકે ન
ગણતાં ‘દ્યૈવ મપ્ય’ને ખુરાં માણસો તરીકે ગણ્યાં છે. પવિત્ર ગાથામાં ‘દ્યૈવાઘ્મ્યા
મપ્યાઘ્મ્યા’ શબ્દો વારંવાર આવે છે, તેની મતલબ ‘દ્યૈવા’ નામથી ઓળખાતા
ખુરાં માણસો એમ કેટલાક તજુમો કરનારાઓ કરે છે. તેવી ગાથાવાળી મત-
લબ વાંચાજી ફકરા ૩૩ માં આવેલા ‘દ્યૈવા મપ્યાઘ્મ્યા’ શબ્દોની કરે છે
અને તેનો તજુમો ‘ખુરાં માણસો’ એમ કરે છે. હું એટલું કહી શકું છું કે
અશો જરથુશ્ત્રએ ગાથામાં ફક્ત માણસો-સારાં યા ખુરાં-નીજ વાત કીધી છે.
તેમાં માણસોથી જુદી કોઈ કહેવાતી ખુરી હસ્તિઓની વાત કીધી નથી.

ફકરા ૩૪ માં એકવાર ફરીથી આવ્યું છે કે “જો ફરોરો આજુદેહ
નહી થએલાં, (પણ) ખુશનુદ થએલાં...દુઃખી નહીં થએલા હોય છે તો તેઓ
ફરોશનાં માણસોને અહુરમઝ્દની પેદા કીધેલી ફત્તેહ અને સરસાઈ આપે છે.”
પછી કહ્યું છે કે “તેઓ ‘યસન્યાઓ વહમ્યાઓ’ યાને ઇજશનેને લાયકનાં અને
આરાધનાને લાયકનાં હોય છે. આ પ્રમાણે એકવાર ફરીથી ફરોહરોની આરા-
ધના ઉપર ખાર મેલ્યો છે.

“હજશનેને લાયકનાં તથા આરાધનાને લાયકનાં”

ફવદીન યસ્ત ફક્ત એક બંદગી તરીકે જ નહીં પણ ક્રિયા કામનાં

એક ભાગ તરીકે 'ફરોક્ષી'ને નામે પણ ભણાય છે. ફરરા ૨૭ માં ક્રિયા ગયા તેમ ત્યાં "પાંચરેલી બરસમ" ની વાત આવી છે. "ચાઓ વિસાધ" ને નામે જણાયલા ફવર્દીન યશ્તનાં ૧૩ માં કરદાનાં પચાસમાં ફરરામાં ફરોહરોની સ્તૂતી, યજ્ઞસ્તે,... તેમજ 'ગચ્છોમત જસ્ત વસ્ત્રવત અષનાસ નેમંધલ' ની વાત આવી છે. યશ્તનો ૧૩ મેં કરદો પવિત્ર ફવર્દીગાંનનાં દસ દિવસોમાં ક્રિયાના એક ભાગ તરીકે ખાસ ભણાય છે એટલે કે આ દિવસોમાં સ્તોમ, યજ્ઞસ્ત, તથા 'ગચ્છોમત જસ્ત, વસ્ત્રવત' એટલે ગચ્છોવાળા અને વસ્ત્રવાળા હાથ સાથે તેમજ 'અષ-નાસ નેમંધલ' યાને અશોઈ તરફ પહોંચાડનારી બંદગીથી ફરોહરોને ક્રિયામાં આરાધવાની વાત આવી છે અને જરથોસ્ત્રીઓ જમાના-ઓથી આ પ્રમાણે કરતા આવ્યા છે. પણ અશોઈ વગરનું બધું ફેકટ છે. એ ધ્યાનમાં રાખી મુકવાનું છે.

આવી સમજણ પરથી આપણી તપાસ હેઠળના કરદા સાતમાં આવેલા ફરરા ચોત્રીસમાંના 'યસન્યાઓ વહમ્યાઓ' શબ્દોમાંથી ફક્ત બંદગી જ નહીં, પણ ક્રિયાની વાત પણ નીકળે છે.

હાહાઓમાં હાલ રાખનારાં ફરોહરો!

ફરોહરો કોષ્ટક અંદીઠ રીતે માણસોને હાહાઓમાં મદદ કરે છે, એમ યશ્તમાં વારંવાર આવે છે. તેઓને કરદા આઠ માં ફરરા ૩૫ માં "હાહાઓ ફતેહ મેળવનારાં, હાળ રાખનારાં" વિગેરે જણાવ્યાં છે. સ્પીગલ અને વાચાણ પણ કાંગાળ માફક આજ પ્રમાણે તર્જુમો કરે છે. આ પહેલી નજરે વિચીત્ર જેવું લાગે છે. આ બાબદમાં "Miracles and Modern Spiritualism" એવાં નામની કેતાબનો લખનાર A. R. Wallace નવમાં પ્રકરણ પાનાં ૧૧૪માં નીચે મુજબ લખે છે: "In the accounts of a future state... spirits are uniformly represented in the form of human beings and their occupation as analogous to those of earth" યાને કે હાલનાં સ્પીરીટ્યુઅલીઝમનાં લખાણોમાં સ્પીરીટ્સો spirits ને હંમેશાં માણસોનો જ દેખાવ ધારણ કરતાં જણાવ્યાં છે. અને તેઓને સ્પીરીટની દુનિયામાં આ દુનિયા પરનાં માણસોનાં જેવાં જ કામે કરતાં ચિતાર્યાં છે. પછી વધુ લખતાં વોલેસ જણાવે છે કે "So that the objection once thought to be so crushing that there can be no 'ghosts' of clothes, armour or walking sticks ceases to have any

weight” યાને કે અસહ્ય જો વિચાર જાયજ છે કે કપડાં, લડાઈનાં વખતર અને હાથમાં, લાકડીઓ સાથનાં ghosts હોઈ શકે નહીં તેવું બોલવાનું કાંઈ પણ વજન હવે રહી શકતું નથી. અત્રે ખાસ યાદ રાખવાનું છે કે વોલેસ Spirit world માં રહેતાં Spirits નીજ વાત કરે છે. તેઓને હાલ તલવાર સાથનાં જણાવે છે, અને તે એવું માનતો લાગે છે કે આ Spirits પણ માણસોની લડાઈમાં લાગ લે છે. મારે જણાવી દેવું જોઈએ કે એક સંખ્યામણી તરીકે વોલેસની બાબત મેં અત્રે દાખલ કરી છે. વળી વોલેસનાં લખાણની મતલબમાં અને કવદીન યસ્તની બાબતની મતલબમાં ઘણો મોટો ફરક રહ્યો છે. કારણકે કવદીન યસ્ત પ્રમાણે માણસોની લડાઈઓમાં જેઓ અંદર રહીને લાગ લે છે અને મદદ કરે છે તેઓ તો ફરોહરોજ છે. વોલેસ ફરોહરોની વાત કરતો નથી, તેમ તે કરી શકે પણ નહિ, એ દેખાઈતું છે.

ત્યાર પછીનો યસ્તનો ૩૬મો ફકરો જે યસ્તનાં કરદા બીજના ફકરા રૂપની મુકાબેલ છે તે અત્રે ફરીથી આવ્યો છે, જેમાં જણાવ્યું છે તેમ ફરોહરો ફક્ત રાસ્ત માણસોનેજ મદદ કરે છે.

ફરોહરો લડાઈઓમાં લાગ લે છે તે વાતને ચાલુ રાખીને કરદા નવવાલા ફકરા ૩૭ અને ૩૮માં જણાવ્યું છે કે તેઓ “પુષ્કળ લશ્કરવાલાં, હથોથાંદ ચયલાં, ઉંચો વાવટો રાખનારાં તથા પ્રકાશિત છે, વગેરે.” તેઓ તુરાની દાનુઓ (દાનવો) નાં ફતેહમંદ કાવતને તેમજ તેઓની ખરાબીઓને તોડી નાંખે છે. તેઓને લીધે સરદારો જોરેમંદ પહેલવાનો જોરેમંદ સોશ્યન્તો...પુરતી બહાદુરી ધરાવનારા તથા ઘણાજ કાયદો કરનારા થાય છે.”

ધરાનની તુરાની દાનવો સાથની લડાઈ. કવદીન યસ્ત ક્યારે લખાઈ હોય ?

ફકરા ૩૭ અને ૩૮ ઉપરથી એવું દેખાય છે કે યસ્તનાં લખનારનાં વખતમાં યા તેની કાંઈક આગમ્ય ધરાનીઓની તુરાની દાનુઓ સાથની લડાઈ ચાલુ હતી. આ લડાઈઓનો વખત નક્કી કરવામાં આવે તો કવદીન યસ્ત ક્યા જમીનામાં લખાઈ તેનો કાંઈક ભાસ થાય. આ બાબતમાં ખીજું અગત્યનું યાદ રાખવાનું છે કે આપણી અતિ લાંબી કવદીન યસ્તમાં તુરાની દાનવો સાથની લડાઈ ઉપરાંત ખીજી કોઈપણ પ્રજા સાથની લડાઈની વાત નામ સાથે મળતી નથી. ફકરા ૧૧૩ માં આવેલા ‘સાઈરિદ્દિ’ ના (એ છોકરા) અશો અપ્રવજ્ઞબહુ અને પ્રિતનાં ફરોહરોને આરાધવાના વાત મલે છે. ત્યાં કાંગાણ કદ નોટમાં જણાવે છે કે તેઓએ “અસલી ધરાનીઓની સામે લડનારા ફીતુરી

હાતુ નામના તુરાની તાર્કિકને શિક્ષત આપી હતી.” અને આપણું ધ્યાન ખેંચે છે કે આવાં યસ્તના ફકરા ૭૨, ૭૩ માં આ અષવજદ'બહ અને શ્રિતને “તુરાની હાતુ સરદાગેને શિક્ષત આપનારા” તરીકે જણાવ્યા છે.

કરદા દસના ફકરા ૩૯ માં ધરાનીઓ લડાઈ કેવી રીતે કરતા હતા તેની વાત આવી છે. દુસ્મનનાં “લશ્કરની હારની ખે બાજુઓને ફરોહરો તોડી નાંખે છે (અને પછી) (તે લશ્કરને) મધ્ય ભાગને વીખેરી નાંખે છે અને ત્યારપછી (પરકાત) અશો માણસોની મદદને માટે, તથા દુષ્ટ કામ કરનારાઓનાં સંકટને માટે ઝડપથી જાય છે.” આ પ્રમાણે ધરાનીઓમાં લડાઈ કેવી રીતે ચાલતી હતી તેની કેંઈક સમજણ અત્રે મળે છે. ફરોહરોની મદદ અશો માણસોને જ મહે છે તે બાબત અત્રે વધુ ખુલ્લી થાય છે. પણ અગત્યનું નોંધવાનું છે કે આ ફકરા પ્રમાણે ફરોહરો પોતે પહેલાં દુસ્મનના લશ્કરની ખે બાજુઓને તથા મધ્ય ભાગને વીખેરી નાંખે છે અને પછી તેઓ અશો માણસોની મદદને માટે...જાય છે.” આ ફકરામાંથી એટલું તો જણાય છે કે ફરોહરો પોતે પહેલાં કાંઈક ગેબી રીતે, અર્થાત્ રવાને દુસ્મનનાં લશ્કરોને ગલરાટમાં નાંખી દે છે અને ત્યાર પછી (પરકાત) ધરાનીઓ બાકીનું કામ પુરું કરે છે. ફરોહરો અશો માણસોને જ મદદ કરે છે, એવી જરથોસ્તી ધર્મની ‘સ્પિરીટ’ પ્રમાણેજ અત્રે આવું આવ્યું છે. આ દુન્યા ઉપરના આગલા આપણા વડવા-ઓમાં લડાયક પ્રકૃતિ, હિંમત વગેરે તો હતું જ, પણ તેઓ રાસ્તી તરફ ધળેલા હતાં તેથીજ તેઓને ફતેહ મળતી. એટલુંજ જણાવવાની આ ફકરામાં મતલબ રાખી છે.

સુઓતન્વો આરનો ઉર્વાનો અને અષઓનીશવાળાં ફરોહરો

કરદા અગીયારનાં ફકરા ૪૦ માં લડાઈ જીતનારાં ફરોહરોને ‘સુઓતન્વો’, યાને નામીયાં તનવાળા (સ્પીગલ પ્રમાણે with renowned bodies) તથા ‘આરનો ઉર્વાનો, યાને આસમાની આત્માવાળા (વાચ્છાજી) (સ્પીગલ પ્રમાણે with heavenly souls) અને અશો એવાં યસ્તના લખનારે જણાવ્યાં છે.

તન અને રવાન સાથનાં ફરોહરો!

ત્યારે ફરોહરોને કાંઈક રીતના તન છે અને ઉર્વાનો souls પણ છે. પણ તેઓના તન માણસાનાં જેવાં નથી, તેઓના રવાનો માણસાના રવાનો જેવાં નથી. આ કારણે તેઓને માટે અનુક્રમે ખાસ ‘સુઓ તન્વો’ અને ‘આરનો ઉર્વાનો’ એવા શબ્દો વપરાયા છે. કવદીન યસ્તની તપાસમાં જે એક બાબત પ્રવાર કરવાની

આપણે તજવીજ કર્યે છીએ તે આ છે કે ફરોહરો અહુરમઝદ સાથે પોતાની જાત માં, પોતાનાં essence માં, એકજ છે. આ કારણે જેમ તપાસ હેઠળના ફકરા ૪૦ માં તેજ પ્રમાણે યક્તનાં ૮૦ અને ૮૧ માં ફકરાઓ કે જેમાં અહુરમઝદના સર્વથી શ્રેષ્ઠ ફરોહરની વાત આવી છે તેમાં પણ અહુરમઝદના ઉર્વાન યાને રવાન અને તેનાં કેહર્પથી વાત કીધી છે.

અહુરમઝદનું ઉર્વાન અને કેહર્પ.

ઉપર કહી ગયા કે ફરોહરેનાનાં ‘તન’ અને ‘ઉર્વાન’ માણસોનાં જેવાં તન અને ‘ઉર્વાન’ નથી અને હોષ શકે પણ નહીં, તેજ પ્રમાણે અહુરમઝદનું ‘ઉર્વાન’ અને ‘કેહર્પ’ માણસોનાં રવાન અને તન જેવું નથી અને હોષ શકે પણ નહીં. કારણ કે જોકે અહુરમઝદની ખામદમાં ઉર્વાન શબ્દ આવ્યો છે. છતાં ત્યાં ખુદ્દું કીધુંછે કે તેનું ‘તેનું’ ઉર્વાન યાને રવાન તે ‘માથ્ર સ્પૈત’ પોતે છે, ત્યારે અહુરમઝદને માણસના જેવું રવાન નથી. વળી અહુરમઝદને ‘કેહર્પ’ છે. ‘કેહર્પ’ અને ‘તનું’ (તન) એ જુદી મતલબ ધરાવે છે. બંને એકજ નથી. ઇજસ્તેના હા પપ ના પહેલા ફકરામાં જ્યાં માણસને નવ (ખરી રીતે આઠ) તત્વા ધરાવતું દેખાડ્યું છે, તેમાં તન અને કેહર્પને જુદાં દેખાડ્યાં છે. તન એટલે માણસનું સ્થુળ શરીર material body, અને કેહર્પ એટલે માણસની અંદરનું સુક્ષ્મ શરીર, astral body. છતાં તજુમો કરવાવાળા સાહેબો ‘કેહર્પ’ નો અર્થ ‘તન,’ ખાકી શરીર તરીકે કરે છે, તે ભૂલ ભરેલું છે. માણસનું રવાન કોષ્ટક material vehicle, પદાર્થના બનેલા સાધન વગર યાને સ્થુળ શરીર વગર કામ કરી શકે નહીં, તેથી માણસનાં રવાનની સાથે તન તેમજ કેહર્પ બંને જોડેલાં છે.

ફકરા ૪૦ માં જ્યારે ફરોહરેને ‘સચો તન્વા’ અને ‘આસ્તો ઉર્વાનો’ યાને નામીયાં તનવાલાં અને આસ્માની રવાનવાળા કહ્યાં છે, ત્યારે ફકરા ૮૧ માં અહુરમઝદને પોતાને માથ્ર સ્પૈતવાળું રવાન તથા કેહર્પ ધરાવતો કહ્યો છે, એ આપણે જોયું.

પણ અહુરમઝદનાં કેહર્પની મતલબ બરાબર સમજાતી નથી.

જે પ્રમાણે અહુરમઝદનું ઉર્વાન માણસનાં ઉર્વાન=રવાન જેવું નથી, કારણ કે તેનું ઉર્વાન તો માથ્ર સ્પૈત, પોતે છે યાને કે અહુરમઝદ અને તેનાં માથ્ર સ્પૈત વચ્ચે કોઈ ફરક નથી, બંને એકજ છે, તેમ અહુરમઝદનું કેહર્પ પણ કોઈ પણ પદાર્થ, matter નું બનેલું હોઈ શકે નહીં. અહુરમઝદમાં જે

કોઈ પદાર્થ, પછીને ગમે એવો સુદૃઢ હોય, લજેલો હોય તો અહુરમઝદને pure spirit તદ્દન ખાલેસ મીનોઈ હાલત ધરાવતો ગણી શકાય નહીં. અને તેના અહુરમઝદ જરથોસ્તી ધર્મ પરસ્તેશ કરી શકે નહીં. ત્યારે જે પ્રમાણે અહુરમઝદને પોતાને an embodiment of Māntra Spēnta તરીકે ગણી શક્યે તેવીજ રીતે તેનાં કેદર્પને પણ કોઈ મીનોઈ હાલતનું embodiment તરીકે ગણી શક્યે. આ કેદર્પની ખાખદમાં આપણી અક્કલ વધુ પોહોંચી શકતી નથી, કારણ કે અહુરમઝદને આપણે કોઈ પણ રવેશે જોઈ સમજી શકતાં નથી, સમજી શક્યે પણ નહિં.

જરથોસ્તે ફરોહરોને આરાધ્યાં.

ફકરા ૪૦માં આવેલા ‘સચ્ચો તન્વો’ અને ‘આસ્નો ઉર્વાનો’ વાળા શબ્દોની મતલબ સમજવા પછી ફકરા ૪૧માં દાખલ થઈએ છીએ. ત્યાં કહ્યું છે કે “માહબારત કામ માથે લેતી વખતે યા કોઈ આદત આવી પડે ત્યારે જે પ્રમાણે અશો જરથોસ્ત કે જે ‘રતુશ અસ્તવમઝ્યો ગમેથયાઓ’ તથા માણસોનો વડો હતો તેણે ફરોહરોને આરાધ્યાં, તેજ મિસાલ જે કોઈ માણસ ફરોહરોને આરાધે તેને તેઓ સારી કીર્તી આપનારાં થાય છે.”

કવદીન યશ્તનો ફકરો ૪૧મો પવિત્ર ગાથા વાળા હા ૪૩નાં સોલમાં ફકરાની યાદ આપે છે.

“અમે સર્વથી વધુ આખાદી કરનાર અહુરમઝદ! જરથોસ્ત પોતે (તારા) મીનોને (સ્પંતા મઘન્યુને) આદરમાનની નજરથી જુએ છે, (વંરંતો), તે પ્રમાણે કોઈમી શખ્સ (તેમ કરવાને) પોતાની ખનતી કોશિષ કરશે.” જે આજ્ઞા ઉપલા ગાથાવાળા ફકરામાં અહુરમઝદ સ્પંતમઘન્યુ ખામે જરથોસ્તને આપે છે, તેજ આજ્ઞા કવદીન યશ્તનો લખનાર જરથોસ્તનાં નામ સાથે અપણુને આપે છે. આ દેખાડે છે કે તે લખનારનાં મનમાં હતું કે હોદોખ્ત નુસ્કનાં ફકરા ૪૦ પ્રમાણે અહુરમઝદ અને સ્પંત મઘન્યુમાંથી નીકળેલાં ફરોહરોની આરાધના અશો જરથોસ્તને પણ માન્ય હતી. હવે પવિત્ર ગાથામાં કવર્ષિ, ફરોહર શબ્દ મલતો નથી, તેમાં ફરોહરો ખામેના આડકત્રા દશારાઓ મળે છે, એમ મેં મારી A New Interpretation of Spēntā-Mainyū વાલી ચોપડીમાં દેખાડવાની તજવીજ કીધી છે. વળી ગાથામાં અહુરમઝદનાં મીનો સ્પંત મઘન્યુને આદરમાનની નજરથી જોવાની યાને તેને આરાધવાની વાત ખુદલી મળે છે અને આ સ્પંત મઘન્યુમાંથી ફરોહરો ઊભાં થયાં છે એમ પણ ઉપલી એમ-

ડીમાં દેખાડવાની મેં તજવીજ કીધી છે તેજ પ્રમાણે વળી ફવદીન યસ્તનાં ત્રીજા કરદાવાળા ફકરા ૨૮ અને ૨૯ ઉપરથી દેખાડ્યું છે તેમ ફરોહરો સ્પૈત મધન્યુમાંથી અને તેહલા માટે ખુદ અહુરમઝદમાંથી ઊંઘાં થયાં છે. ત્યારે ફરોહરો બાબેનો વિચાર ગાથાથી બેગાનો નથી, એટલું તો કહી શકાય છે. ઉપલાં કારણોએ જ્યારે ફવદીન યસ્તના ફકરા ૪૧ માં જરથોસ્તને ફરોહરોને આરાધતો દેખાડ્યો છે, તે દેખાડે છે કે ફરોહરોનો ખ્યાલ ગાથાથી બેગાનો છે' એવો વિચાર યસ્તનાં લખનારનાં મનમાં હતો જ નહીં.

“રતુશ અસ્તવથ્યો ગએથાઓ” — ગએથાની મતલબ

ફકરા ૪૧ માં જરથુસ્તને “હાડમંદ ગએથાનો રતુ” કહ્યો છે. કાંગાજી તેનો તર્જુમો ‘હાડમંદ દુનિયાનો સરદાર’ કરે છે. સ્પિગલ તેને ruler of the corporeal world તરીકે જણાવે છે. વાચ્છાજી તેને “તનોમંદ દુન્યાનો દસ્તુર” તરીકે જણાવે છે, યાને રતુની મતલબ spiritual lord તરીકે લે છે, તે વધુ વાસ્તવિક છે; કારણ કે અવસ્તામાં વારંવાર અહુ અને રતુ શબ્દો આવ્યા છે, તેમાં અહુની મતલબ સરદાર ruler તરીકે અને રતુની મતલબ દીની દસ્તુર તરીકે થાય છે. ફવદીન યસ્તના ફકરા ૯૧ માં પણ જરથુસ્તને “અહુ રતુશ્ય ગએથાંમ” યાને ગએથાઓનો અહુ યાને Temporal Lord અને રતુ એટલે Spiritual Lord યાને દીનનો વડો ધર્મગુરૂ આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે. આ પ્રમાણે ફકરા ૪૧ માં આવેલી બાબદની મતલબ ‘અસ્તવત, યાને તનોમંદ ગએથાનો રતુ યાને દીની દસ્તુર Spiritual Master તરીકે વધુ વાસ્તવિક રીતે લેવાય છે પણ ત્યારે

તનોમંદ ગએથા એટલે શું?

ગએથાની મતલબ દુનિયા યા મુલકો તરીકે હોય શકે નહીં, કે જેવું કાંગાજીનાં, વાચ્છાજીનાં અને સ્પિગલનાં તર્જુમાઓમાંથી નીકળે છે. જરથુસ્ત પોતે કોઇખી વખતે આખી દુનિયાના અહુ સાહેબ, પાદશાહ યા સરદાર ન હતા. વળી તેવણુ આખી દુનિયાના રતુ Spiritual Lord તરીકે પણ ન હતા કારણ કે તેવણુના પોતાના વખતમાં જરથોસ્તી દીન આખી દુનિયામાં ફેલાયલી ન હતી. તેજ પ્રમાણે તેવણુની પછી પણ જરથોસ્તી દીન કોઈ પણ એક વખતે તમામ હપ્ત કેશ્વરમાં ફેલાયલી ન હતી, અને આજે પણ નથી. પણ આપણે આગલ ચાલતાં બેઠાં તેમ ફવદીન યસ્તનાં ફકરા ૬૨ અને ફકરા ૧૨૪, ૧૨૯ ની મતલબ પ્રમાણે જરથોસ્તી દીન છેક છેલ્લા વખતોમાં

આખી દુનિયામાં ફેલાશે, આવી સમજણથી ‘ગએથા’ યા ‘ગએથનામ’ની મતલબ આપણી દુનિયા this world, this earth તરીકે અથવા બુલકા તરીકે લેવાઈ શકાય નહિ. દુનિયા માટે ગાથા અને અવસ્તાના પવિત્ર લખાણોમાં જામ, પૈરૈવી (પૃથ્વી), હમ કેશ્વર (આ દુનિયા ઉપરના સાત ખંડો) એવા શબ્દો આવે છે. ત્યારે ‘ગએથા’ની મતલબ કોઈક જુદીજ રીતે લેવાની છે. યજ્ઞનેના પપ, માં હાની શરૂઆતમાં એક માણસનાં શરીરની અંદર રહેલા શારીરિક અને હાની ભાગો યા તત્વોની વાત આવી છે. તેમાં પહેલા ‘ગએથાઓ’ અને પછી તત્વ, અજ્ઞ,.... યએઘ, ઉર્વાન અને ક્વપીની વાત કીધી છે. આપણે ‘ગએથા’ને અત્રે આ દુનિયાની મતલબે લઈ શક્યે નહીં, કારણ કે આ પપ માં હામાં ફક્ત માણસનાં શરીરની વાત કીધી છે.

સાધારણ રીતે આ ‘ગએથા’થી શરૂ થઈને ‘ક્વપી’થી આખર થતા શબ્દો નવ હોય એમ ગણવામાં આવે છે. પણ હું ધાંડે છું કે ત્યાં ફક્ત આઠ શબ્દો આવ્યા છે. અને પહેલો શબ્દ ‘ગએથાઓ’ પાછલ આવતા આઠ વિભાગોની મતલબ પોતાની અંદર સમાવી દેતા એક Embodiment યા Corpus તરીકે લેવાઈ શકાય છે.

હા પપ ની મતલબ બારીકીથી તપાસવામાં ‘ગએથા’ શબ્દની મતલબ બરાબર સમજાશે એમ હું ધાંડે છું. એક વિદ્વાન અભ્યાસી ‘ગએથા’ની મતલબ અંગ્રેજી શબ્દ plexus=network of fibres or vessels in animal body; as gastric pulmonary plexus (see Oxford Dictionary of Current English)ની મતલબે લે છે. જુદી જુદી જાતનાં plexus આપણા શરીરમાં હોય છે. પણ આ બાબદમાં હા. પપ માં જોવાનું છે તે આ કે તેમાં ‘ગએથા’ શબ્દને માણસના તનમાં યાને શરીરમાં રહેલાં કોઈ એક plexus તરીકે લઈએ તો તે પણ બરાબર લાગતું નથી. કારણ કે આ હામાં ગએથાની મતલબ plexus તરીકે હોય તો પછી તેમાં આવેલો ‘તનુ’ યા શરીર શબ્દ ‘ગએથા’ શબ્દની આગલ આવવો જોઈએ, પછીથી નહિ. કારણકે પહેલાં ‘તનુ’ શરીરની વાત કીધી પછી શરીરમાં આવેલા plexus ની વાત થઈ શકે.

ફકરા ૪૨ માં ફરોહરોની વાત આગલ ચલાવતાં આવ્યું છે કે “ફરોહરો મીનામાંથી નીકળીને આસ્માનના મથાળાં ઉપર જાય છે.” ‘અસમન’ની મતલબ કવદીન યશ્તનાં બીજા ફકરામાં આ આગમન જોઈ ગયા છીએ.

ફકરા ૪૨ માં વધુ કહ્યું છે કે ફરોહરો મદદ કરવા આવે છે ત્યારે તેઓ પોતાની સાથે ‘અમ’ હિમ્મત, ‘વેરેશ્વન’ કૃત્તેહ, ‘વનધન્તિ ઉપરતાત’ કૃત્ત મંદ, શ્રેષ્ઠપણું, અને ‘સઓક’ સુખ, પવિત્ર તૃપ્તિ લેતાં આવે છે. કાંગાજી ‘અમ’ ‘વેરેશ્વન’ વિગેરેને યજ્ઞદો યા ફરેસ્તા તરીકે યાને કે તેઓ કોઈ હરિતઓ entities હોય તેવી મતલબે લે છે. પણ ‘અમ,’ ‘વેરેશ્વન,’ ‘વનધન્તિ ઉપરતાત’ અને ‘સઓક’ને માટે ટેક્સમાં યજ્ઞદો યા ફરેસ્તા તરીકેના શબ્દો આવ્યા નથી. સ્પીગલ તેમજ વાચ્છા વધુ વાસ્તવિક રીતે તેઓને ‘ગુણો’ તરીકે લે છે તે ખરું છે.

ફરોહરો જ્યારે પોતાની સાથે ‘અમ’ ‘સઓક’ વિગેરેને માણસોનાં ફાયદાને માટે લાવે છે, ત્યારે તેઓ ફકરા ૪૩ પ્રમાણે “પશુ અને માણસોનાં, આર્યન દેશોનાં, પાંચ જાતના જાનવરોના પોષણને માટે, તથા અશો માણસોની મદદને માટે સતવએસ (નામના સેતારા)ને જમીન અને આસ્માનની વચ્ચે મોકલે છે કે જે સેતારો આ દુનિયાની ઉપર પાણીને વહેતું કરનાર, પાણીને બધે પહોંચતું કરનાર, ઝાડપાનોનો વધારો કરનાર છે.” તે પછીના ફકરા ૪૪ પ્રમાણે “સતવએસ જમીન અને આસ્માનની વચ્ચે આવી પહોંચે છે,” એમ કાંગાજી તળું મો કરે છે, પણ વાચ્છાજી પ્રમાણે “સતવએસ” સિતારો જમીન અને આસ્માનની વચ્ચે પાણી ચલાવનાર” વિગેરે છે. આ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યારે ફકરા ૪૨ મુજબ ફરોહરો મીનોથી નીકળીને અસમનના (સહિ)નાં મથાળાં ઉપર જાય છે ત્યારે ફ. ૪૪ પ્રમાણે તેઓ સતવએસ સેતારા મારફતે દુન્યાને સુખ પોહોંચાડે છે.

હવે આપણે કરદા ૧૨ ઉપર આવ્યે છીએ જેમાં ફરોહરો લડાઈની વખતે માણસોને મદદ કરે છે તે વાત ફકરા ૪૫ થી ૪૮ માં વધુ આગળ આવે છે. આપણે આગલ જોઈ ગયા છીએ કે ફકરા ૩૫ અને ૩૬ માં ફરોહરોને લડાઈની વખતે અશો માણસોને મદદ કરતી વખતે દાલ રાખનારાં જણાવ્યાં છે. ફકરા ૩૭ અને ૩૮ માં “તુરાની-દાનુઓ” સાથની લડાઈમાં અશો માણસોને મદદ કરતી વખતે ફરોહરોને “પુષ્કળ લશ્કરવાળાં, હથિયારબંધ થયેલાં, ઉંચો વાવટો રાખનારાં પ્રકાશિત” ફરોહરો તરીકે જણાવ્યા છે. તેજ પ્રમાણે કરદા ૧૨ વાલા ફકરા ૪૫ માં ફરોહરોને “લડાઈની લોઢાંની ટોપી રાખનારાં, લોઢાંના હથિયાર રાખનારાં તથા લોઢાંનું બખ્તર રાખનારાં” જણાવ્યાં છે.

ઉપદ્રા ફકરાઓમાં જેમ માણસો લડાઈને વખતે દાલ, બખ્તર વિગેરેથી સજ

થયેલાં હોય છે તેજ પ્રમાણે ફરોહરોને આવા હથિયારોથી સજ થઇને અશો માણસોને ક્રોધક બેદી રીતે લડાઇમાં મદદ કરતાં જણાવ્યાં છે.

કરદા ૧૨ વાલા ફકરા ૪૫ થી ૪૮ બાબે કાંગાજી અને વાચકાજીના તર્જુમાઓ ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવા જોઇએ, જેમાંથી યશતના લખનારની મતલબ સાધારણ રીતે સમજાય છે, છતાં કેટલીક વિગતો માટે આ તર્જુમા કરનારાઓમાં મહત્વનો ફરક રહ્યો છે. માટે ગાથા સોસાયટીના વિદ્વાન સરનશીન મહર્ષિ શેઠ અહિરમજોર તે. અંકલેસર્યા એમ. એ. નો આ ફકરાઓનો તર્જુમા તેવણ તરફથી મહેલી અહાલી પછી હેથળ રજી કરે છું:—

45. We adore⁶ ‘the good’, valiant,⁷ beneficent¹ Fravashis² of the righteous¹, who have steel helmets⁷, implements of steel⁸, armours of steel⁹, who¹⁰ fight¹¹ amongst the enemy-smiters¹², enveloped in light¹³. bringing¹⁶ the battle array¹⁵ ready to give battle¹⁴ to kill¹⁷ the daēvās¹⁸ in thousands¹⁷.

46. When¹⁹ amid²¹ them²⁰ (the Fravashis) blows forth²³ the wind²² bearing the intelligence (admonition)²⁴ of men²⁵, in them²⁹ these²⁶ men²⁷ recognise²⁸ the intelligence of victory³⁰; to these³² good,³⁶ valiant,³⁷ beneficent³⁸ fravashis³¹ of the righteous³⁵, they³¹ dedicate³⁴ gifts³³, with⁴¹ firm⁴⁰ heart⁴², with⁴⁴ upraised⁴³ arms⁴⁵.

47. Whosoever⁴⁶ worship⁵⁰ them⁴⁸ the best,⁴⁹ with⁵³ devoted^{51,52} mind⁵⁴, with⁵⁷ sincere⁵⁵ spirit⁵⁷, thitherward⁵⁸ turn⁵⁹ the preponderant⁶⁰ Fravashis⁶² of the righteous⁶¹ with⁶³ Mithra and⁶⁴ Rashnu⁶⁵, and⁶⁵ with the preponderant⁶⁶ semblance⁶⁸ of the sage⁶⁷ with⁶⁹ the wind⁷⁰, the Smiter of the enemy⁷¹.

48. Those⁷² countries⁷³ overpower⁷⁶ the vanquished⁷⁵ at one blow⁷⁴ fifty-fold⁷⁷ and a hundred-fold,⁷⁸ hundred-fold⁷⁹ and a thousand-fold⁸⁰, a thousand-fold⁸⁷

and a ten thousand-fold,⁸² ten thousand-fold⁸³ and in incalculable number⁸⁴, whither⁸⁵ turn⁸⁶ the preponderant⁸⁷ Fravashis⁸⁹ of the righteous⁸⁸.

કરદા ૧૨ નાં ફકરા ૪૫ માં “હજઅઘ્ન્યાષ દઝેવનાંમ” એવા શબ્દો આવ્યા છે. અથા તજુમો કરનારા સાહેબો “દેવોને હજાર ઘણા મારવાને માટે” એવી મતલબનો તરજુમો કરે છે, ત્યારે આ

‘દઝેવા’ તે કોણ?

પવિત્ર ગાથામાં દાખલા તરીકે, લા. ૨૯ ફકરા ૪ માં ‘દઝેવા, મખ્યા’ શબ્દો આવે છે તેની મતલબ દેવો demons અને માણસો એવી થતી નથી એમ હું આગલ કહી ગયો છું. હું એવું માનું છું કે ગાથામાં અશો જરથુસ્ત્રએ દેવો, આહરિમન જેવી ધુરી હસ્તિઓ (evil entities) જેવી કાંઈ અદુરમજદને સામે જતી હસ્તિઓ કહી નથી, માની નથી. અદુરમજદએ એવી કાંઈ ધુરી હસ્તિઓ પેદા કીધી નથી, યાતો આવી કહેવાતી ધુરી હસ્તિઓ પોતાની મેળે પણ પેદા થઈ નથી. જરથોસ્ત્રએ જે કહ્યું છે તે માણસોની અંદર માણસોએ પોતે ઉભું કીધેલું બુદ્ધ મન, અંગ્રમન, આહરિમન, આખરમન માત્ર છે માણસોને જે મરણનું છુટાપણું અદુરમજદ તરફથી મળ્યું છે, તેની રૂએ માણસો પોતે બુદ્ધ મન ઉભું કરી શકે છે, તેમજ તેને નાબુદ પણ કરી શકે છે. આતાં ધુરાં મનને માટે ગાથામાં દુજ, દરજ યાને the cause of mischief in men, અથવા અકોમન, evil mind, એવા શબ્દો આવ્યા છે.

અત્રે એક અગત્યની બાબત ઉપર આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે. ફર્વહીન યસ્તનાં ફકરા ૩૩ માં ‘દઝેવનાંમ મખ્યાનાંમ’ એવા શબ્દો આવ્યા છે, અને ત્યાં દેવો અને માણસોની ખરાબીઓને ફરોહરો તોડી નાખે છે એમ આવ્યું છે. તેની મતલબ એવી છે કે દઝેવયસ્તની કરનારાં ધુરાં માણસોની ખરાબીઓને ફરોહરો કોઈક અંદિઠ રીતે તોડી નાંખે છે. પણ આપણી તપાસ હેઠળના ફકરા ૪૫ માં ‘દઝેવનાંમ’ યાને દેવો એવો શબ્દ એકલો આવ્યો છે. અને ત્યાં ‘હજઅઘ્ન્યાષ દઝેવનાંમ’ અટકે ‘દેવોને હજારગણા મારવા’ની વાત આવી છે. આ ફકરામાં ‘દઝેવનાંમ’ની સાથે ‘મખ્યાનાંમ’ શબ્દ જોડાયેલો નથી આવ્યો. તેથી કાંઈ ગુંચવણમાં પડે કે અત્રે ફરોહરો કાંઈ કહેવાતા મિનોઇ દેવોની સાથે લડે છે તેની વાત આવી છે. આપણુમાંના કોઈક જરથોસ્ત્રીઓ એવું માને છે કે મિનોઇ દુનિયામાં પણ સારી અને ધુરી હસ્તિઓ અક્રમેક સામે લડી રહી છે. યજ્ઞદો જેવી કહેવાતી પવિત્ર હસ્તિ

દેવો જેવી કહેવાતી જુરી હસ્તિઓ સાથે લડી રહી છે. આવી રીતની લડાઈની વાત આપણે અગ્રેજ કવિ મિલ્તનની કવિતાઓમાં પણ જોઈએ છીએ. આપણા અસ્તા લખાણોમાં આવતા ‘દઝેવા’ શબ્દના ઉપયોગથી આપણે જરથોસ્તીઓને મનમાં ધણો ગુનવાડો રહેલો છે. ફકરા ૪૫ પ્રમાણે ફરોહરે ‘દઝેવા’ સાથે લડે છે. તે ઉપરથી, યાને દઝેવા શબ્દની ખરી સમજણની જરૂર નથી, આ દુનિયા ઉપરની માણસોની લડાઈ જેવી મિનોઇ દુનિયામાં પણ સારી અને જુરી મિનોઇ હસ્તિઓ વચ્ચે લડાઈ ચાલે છે એવી વાત પાછલાં લખાણોમાં આવી છે. પણ ફવર્દીન યસ્ત આ દુનિયા ઉપરના મનુષ્યો માટેજ લખાયેલી છે. માણસો અગ્રાઈમાં કેમ આગળ વધે, માણસોની અંદરની ખુશીઓ કેમ દૂર થાય, તે માટે યસ્ત લખાઈ છે. મિનોઇ દુનિયામાં ભલી અને જુરી હસ્તિઓ એકમેક સાથે લડે તેમાં આ દુનિયા ઉપરના માણસોનું સાર્થક શું અને કેવી રીતે થાય, તે સમજમાં ઉતરી શકતું નથી. પયગામ્બર સાહેબે તેથીજ મિનોઇમાં થતી કહેવાતી લડાઈની વાત પવિત્ર ગાથામાં કાઢી પણ જગાએ કાઢી નથી, તે હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે.

હવે આપણે “યાઓ વાસાદ”ને નામે ઓલખાતા નામાંયા તેરમાં કરદા ઉપર આવ્યે છીએ.

“હપરપથમએદેમ (માહાગખાર)નાં હાંગામ ઉપર ફરોહરે દસ પૂરા દિવસ મોહોલ્લાઓ તરફ આવે છે અને ફરહર કહે છે.”

આગલાં વર્ષોમાં ફવર્દીગાંનના દિવસો દસ કે અઠાર તે બાબે ઘણી જીકર ચાલતી હતી. પણ આ કરદાની ટક્તમાં રાત અને દિવસ મળીને પૂરા દસ દિવસની વાત—‘દસ પઠરી દફનો’—ની વાત આવી છે. અને તે માટે ધણો ખંડા બધા વિદ્વાનો એકમત છે. હવે દસ દિવસને બદલે અઠાર દિવસ જણાવવા માટે એક કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે છેલ્લા યાને બારમા મહિના અસ્પતદારમદનાં છેલ્લા પાંચ દિવસ, (પંજે કેહ યાને નાના પાંચ દિવસ) અને હમરપથમએદેમ ગા.આરના વધની આખરીએ ઉમેરાયેલા ગાથાના પાંચ દિવસ, (પંજે મેહ યાને પાંચ માટા દિવસ) મલીને જે દસ દિવસ થયા તે દિવસોની ઉપર આવતાં વરસના પહેલા સાત દિવસ રોજ હોરમેજદથી અંમ નદાદ સુધી વધારવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એવું જણાવ્યું છે કે આ નવાં વરસના સાત દિવસો પણ પહેલા માસ ફવર્દીન સાથે યાને ફવર્દીગાંનના દસ દિવસો સાથે કાઠક રીતનો સંબંધ ધરાવે છે. આ સાત દિવસો સાત (હત)

અમરપથમએદેમના નામો ધરાવે છે તેથી પણ તેઓને ક્રવદીગાંનના દસ દિવસોની ઉપર વધારે જોઈએ એવું ધારવામાં આવે છે. આવી રીતે દસના સતર દિવસો થયા! પણ સંતરના અઢાર કરવા બદલ કહેવામાં આવે છે કે આસ્તાદ રોજથી શરૂ થતા ખરા ક્રવદીગાંનના દિવસો માટે આગલા દિનથી યાને અશીશવંદ રોજથી ફરોહરોને માટેની તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ! આવી રીતે ત્યારે દસના અઢાર દિવસ થયા! અલબત્તાં નવા વરસની શરૂઆતના હોરમજદ રોજથી અમરદાદ સુધીના દિવસો ધણી મહત્વતા ધરાવે છે. પણ ચશ્તની ઇક્તમાં તો ખરા ક્રવદેગાંનના ઇક્ત પૂરા દસ દિવસની વાત છે તે ભુલવી જોઈતી નથી.

હમરપથમએદેમ ગાહાંબારના દસ દિવસો ઉપર ફરોહરો 'આવે' છે.

આ મહત્વના તેરમા કરદાના ફકરા ૪૯ પ્રમાણે ફરોહરો દસ દિવસ આ દુનિયા ઉપર તેઓને બોલાવ્યે યા ન બોલાવ્યે તો પણ તેઓ 'આવે છે.' (આવેયેઘન્ટિ). બીજા દિવસો ઉપર પણ ફરોહરોને આપણે બોલાવીએ છીએ, પણ જો બોલાવનારાઓ અશો હોય, અશોષની તરફ પહોંચનારા હોય, તોજ તે ફરોહરો તેઓને મદદ કરે છે. ક્રવદીન ચશ્તમાં આ મતલબનું ખુલ્લું લખાણ વારંવાર મળે છે. તે જામે આપણે પાછળથી બર વખતે જોઈશું. પણ આ દસ દિવસો ઉપર ફરોહરો ખાસ અંત આવે છે. તે જામે મેં મારી ધાર્મિક વિષયો-ક્રવષિની શીલસુરી વાલી ચોપડીમાં વિગતે જણાવ્યું છે. તેથી અંત એટલું કહીશું કે વરસના છેલ્લા દસ દિવસોમાં ફરોહરો આ દુનિયાને લગતું, તેને સમારવાનું, તેને કંઈક અદિદ આલુદગી લાગી હોય, કે જેને આપણે જોઈ, સમજ કે સમજીવી શકતા નથી, તેવી આલુદગીને દૂર કરવાનું ખાસ કામ પરવરદેગાર તરફથી તેઓને સોંપવામાં આવ્યું છે તે અંતે પધારી કરે છે. દુનિયાની બીજી પ્રજાઓમાં પણ વરસના છેલ્લા દિવસોની મહત્વતા સમજાવવામાં અને સ્વિકારવામાં આવી છે.

પછીના ફકરા ૫૦ માં જણાવ્યું છે કે જ્યારે ફરોહરો હમરપથમએદેમ (ગાહાંબાર)ને ટાંકણે આવે છે ત્યારે તેઓ નીચે પ્રમાણે ખાલેશ રાખતાં આવે છે:—

“કો નો સ્તવાત.....,” “કોણ હમારી સ્તુતિ કરશે? કોણ (હમને) આરાધશે!.....કોણ (હમને) ગઓવાળા અંતે વસ્ત્રવાલા હાથ સાથે અશોઈ તરફ પહોંચાડનારી અદગીથી આદરમાન આપશે? હમારામાંના કોણનું “નામ આલ્પર્યાત” કરશે યાને કોણનું નામ ‘છલ’ અંતે વાદ વગવા આપશે? તેમજ

તમારામાનું (યાને જીવતા માણસોમાનું) કોણનું રવાન હમુને આરાધશે? હમારામાના કોણને તે બેટ આપવામાં આવશે, કે જે બેટ હંમેશને હંમેશ સુધી તાજ ખોરાક (તરીકે) થાય? આ પ્રમાણે ફરોહરો માણસો તરફની સ્તૂતિ, તેઓનાં નામ દઇને માણસોએ ‘નામ આધાર્યાત’ (જે ઉપરથી ‘નામ ધરણું’ શબ્દ નીકળ્યો છે), તે કરવાનું કામ વિગેરે, તેમજ પેલી બેટ કે જે હંમેશ ને હંમેશ સુધી તાજ રહે એવી બેટની આરજી રાખે છે.

ત્યારે હંમેશ સુધી તાજ રહે તે બેટ કેવી હોય? તે બેટ તે આપણી અંતઃકરણની બંદગી છે કે જેની અસર હંમેશ સુધી આપણા રવાન ઉપર રહી શકે છે. દુનિયાની ખોરાક વિગેરેની બેટ કાંઈ હંમેશ સુધી ટકી શકતી નથી. ફરોહરો તેવી બેટ માંગતાં નથી. તેઓ માંગે છે કે જીવતાં દરેક નાના મોટાં માણસનું રવાન યાને તે માણસ પોતે ગુજરેલાંઓના ફરોહરોને નામ દઇને યાદ કરે, તેઓની સ્તૂતિ કરે, યાને બંદગીની બેટ અર્પણ કરે.

પણ આજે તો? ..

ક્રિયાકામો અચારી આતશબંદોમાં જેવાં પાક સ્થલોમાં સોંપી દેવામાં આવે છે. ઘટતાં ક્રિયાકામોની અસર આપણે આપણા ઘરોમાં ચાલુ મેળવતા નથી. આપણામાનો ઘણો મોટો ભાગ બંદગી અને ક્રિયા કામની મતલબ સમજતો નથી, સમજ્યા માંગતો નથી, અને તે કારણે આપણ સર્વે નાના મોટા બંદગી અને ક્રિયાકામની ખરી સમજથી, તેઓની ખરી અસરથી, હાથે કરીને ખેનસીય રહીએ છીએ. આપણા નાના બાળકોને પણ નાનપણથી એ બાળે અંધકારમાં રાખીએ છીએ, અને તે પછી આપણે બરગસ્તે હાલતમાં કાંય આવ્યે છીએ તેનું કારણ પૂછવા જઈએ છીએ!

ફકરા ૫૧ અને ૫૨ માં યસ્તનો લખનાર જણાવે છે કે જે ફરોહરોને આપણુ જીવતાંઓ અશોઈ તરફ પહોંચાડનાર બંદગીથી, “અષ-નાસ નેમધાંહ”થી આરાધીએ છીએ તો તે ખુશનુદ થયલાં ફરોહરો આપણને નીચલી દુવાઓ દે છે:—“આ ઘરમાં ગાયદોરોનું તથા માણસોનું વધવું થજો...જે માણસ...અશોઈ તરફ પહોંચાડનારી બંદગીથી હમુને ખચીત આરાધે તે માણસ જોરેમંદ (તથા) અન્બુમનનો સરદાર થજો.” આતશ નિયાએશમાં બહુનાર અહુરમઝદના આતર Divine energy તરફથી અન્બુમનમાં ખેસનાઈ ફરજંદ વિગેરે અનેક ન્યામતો મળે છે, તે સ્વર્દીન યસ્તના કરદા ૧૩ નો એક પડધો માત્ર દેખાય છે. તેજ પ્રમાણે હોરમઝદ યસ્તના ૬ માં ફકરામાં અહુરમઝદ

જણાવે છે કે “જે માણસ યજ્ઞને કરવા લાઇ ગયેલી ભેટાથી, દહાડો અને રાત મને ધજે, તે માણસની મદદને માટે તથા ખુશીને માટે હું આવીશ; તેમજ અશો સરોશ, ‘આપો’ અને ‘ઉર્વાઓ’ તથા ‘અશોઓનાં ક્રોરોહરો મદદને તથા ખુશીને માટે આવશે.”

કરદા ૧૪, ૧૫, અને ૧૬ ની બનેલાં એક નામીથી ત્રગડી.

અત્યાર સુધીમાં ક્રોરોહરોની અનેક સિક્કો જણાવવા ઉપરાંત મોટી લડાઈઓમાં ક્રોરોહરો માણસોને અનદીક રીતે કેમ મદદ કરે છે તે બતાવવા પછી, તેમજ કરદા ૧૩ માં ક્રોરોહરોનું સર્વોત્તમ કામ જે વર્ષને છેડેને દસ દહાડામાં આપણી દુન્યાને કોમક રવેશે સમારવાનું અદિક કામ બાબે બોલવા પછી કરદા ૧૪, ૧૫, ૧૬ માં ક્રોરોહરો સૃષ્ટિને સમારવાનું અને ટેકાવી રાખવાનું મહાભારત કામ કેવી રીતે કરે છે તે દેખાડ્યું છે. આ કરદાઓમાં સૃષ્ટિની પેદાયશ થતાં થતાં કેવી રીતથી આખી સૃષ્ટિ ક્રોરોહરના વખત સુધી વૃદ્ધિ કરે છે તે જણાવ્યું છે. આ ત્રણે કરદાઓ જાણે એક જાતની ત્રગડી છે. જેની અગત્યની વિગતોમાં આપણે લખાણથી ઉતરીશું.

“ક્રોરોહરો ‘અપામ મજ્જદાતનામ્’ યાને મજ્જદે પેદા કીધેલાં ‘આપો’ને સારો માર્ગ બતાવે છે.”

કરદા ૧૪ ના ફકરા ૫૩ માં આવ્યું છે કે ક્રોરોહરો અહુરમજ્જદના પેદા કીધેલાં ‘આપો’ (પાણીઓ) ને સારો માર્ગ બતાવે છે, કે જે ‘આપો’ ક્રોરોહરોએ માર્ગ બતાવ્યાં તેની આગમજ લાંબો વખત સુધી એકજ જગાએ થાંબ તથા ઝરામાંથી વહેવા વિના રહેલાં હતાં.” આ ફકરામાં જેમ સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે તેમ આ દુનિયા પરના નદી, નાળાં અને દરિયાનાં પાણીઓની વાત નથી, પણ તે એવાં (આપો) પાણીઓની વાત કીધી છે કે જે ફકરા ૫૩, પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી એકજ જગાએ વહેવા વિના થાંબ રહ્યાં હતાં; પણ જેઓ ફકરા ૫૪ પ્રમાણે “હમણાં અહુરમજ્જદની ખુશી પ્રમાણે અમેષા-સ્પૃતાની ખુશી પ્રમાણે અહુરમજ્જદનાં પેદા કીધેલા રસ્તા તરફ, ખુદાના ‘અધો-અખત’ના બનાવેલા માર્ગ તરફ મુકરર કીધેલી પાણીની જગા તરફ (આખ-ગાહ તરફ, -વાછાઈ) વહે છે.”

આ બન્ને ફકરાઓનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરીએ તો દેખાય છે કે લખનારનાં મત પ્રમાણે એક વખત એવો હતો કે જ્યારે ‘અપામ મજ્જદાતનામ્’ યાને મજ્જદાના પેદા કીધેલાં ‘આપો’માં ગતિ યાને motion દાખલ થઈ

ન હતી, અને તેથી તેઓ એક જગાએ, વહેવા વિના, લાંબો પ્રવાસ સુધી, થઈ રહ્યાં હતાં; પણ હાલે યાને તેઓમાં ગતિ દાખલ થવા પછી તે આપો આલુ વહ્યા કરે છે.

ત્યારે આ ‘આપો’ (પાણીઓ) શું છે?

વિદ્વાન યાજ્ઞગંધર્વ તિલક Arctic Home in the Vedas નામનાં પોતાનાં નામીયાં પુસ્તકનાં નવમાં પ્રકરણમાં The Celestial Waters યાને મિનોષ પ્રવાહો, મિનોષ પાણીઓ, એવાં મથાળાં હેઠળ આ ‘આપો’ની સમજણ આપે છે. મારી “ધાર્મિક વિષયો”વાલી ચોપડીનાં પાના ૧૧૫ થી ૧૨૬ માં આ મિનોષ પ્રવાહો જામે મેં વિગતે વિવેચન કર્યું છે. મી. તિલક પોતાના ઉપલાં પુસ્તકનાં પાના ૨૬૫ ઉપર જણાવે છે કે અસલી આર્યનો અસલી હિંદુઓની માફક માનતા હતા કે સૃષ્ટિના તમામ ભાગમાં એક જાતનો અતિ સૂક્ષ્મ પદાર્થ Subtle Matter પંથરાઈ રહ્યો છે. અને તેઓ Watery Vapours પાણીના આકૃતરીકે જણાવતા હતા અને કેહતા હતા કે આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર અને સેતારાઓની ગતિ આવા સૂક્ષ્મ પદાર્થને લીધે ચાલુ રહેતી હતી. તિલક વધુ જણાવે છે કે આ Celestial Waters, આકાશી પાણીઓ, પહેલાં નીચેથી ઉપર અને પછી ઉપરથી નીચે એવી રીતે નિરંતર વહ્યા કરે છે. અને એમ પણ કહે છે કે વૃણી આ પાણીઓને રીગવેદ ૯,૧૧૩ માં “યાહવીત્” યાને eternal હંમેશા સુધી ફરતાં પાણીઓ તરીકે જણાવ્યાં છે. ખીજી અગત્યની વાતો કીધા પછી તિલક જણાવે છે કે પારસી લખાણોમાં પણ વંદીદાદની ૨૧ મી પરગર્દના ચોથા ફકરામાં, આવાં નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી નીચે ચાલુ વહેતાં પાણીઓની વાત આવી છે. તે The Sacred Books of the East Series ના ચોથા વોલ્યુમની અંદર આવેલો દારમેસ્તેતરનો ઉપલા ચોથા ફકરાનો તર્જુમે આપે છે. “As the sea Vouru-kasha is the gathering place of the waters, rising up and going down, up the aerial way and down the earth, down the earth and up the aerial way: thus rise up and roll along! thou in whose rising and growing Ahura Mazda made the aerial way.” ધ્યાનથી અભ્યાસ કરતાં લાગે છે કે કવદીન યસ્તના કરદા ૧૪ માં આવેલી વાત વંદીદાદવાદ્લા ઉપલા ફકરાની વાત સાથે મળતી થાય છે. અને યસ્તમાં જણાવેલા ‘આપો’,

celestial waters અહુરમજ્દની અને ‘અમેષાઓ’ની ખુશી Will, મરજી પ્રમાણે “હોરમજ્દના પેદા કીધેલા રસ્તા તરફ, ખોદના બનાવેલા માર્ગ તરફ, મુકરર કીધેલી પાણીની જગા તરફ વહે છે.” આ મુકરર કીધેલી જગા તે વંદીદાદમાં જણાવેલો વોઉરુકષ છે. વોઉરુકષ શબ્દની મતલબ પ્રમાણે તે બધા (વોઉર) પ્રવાહોને પોતાની તરફ ખેંચીને (‘કષ’ કરે છે) સમાવી રાખે છે. ત્યારે આ વોઉરુકષ આ દુનિયા ઉપરનો કોઇ નાનો થા મોટો દરિયો કે નદી નથી પણ આકાશમાં એટલે અવસનમાં બધા મિનોઇ પ્રવાહોને, celestial waters ને, પોતાની અંદર સમાવી દેનાર અને પાછા બહાર કાઢનાર તરીકેની તે કોઇ એક જગાનું નામ છે. આ બાબે વધુ વિગતો માટે “ધાર્મિક વિષયો” નામની મારી ચોપડીનો હવાલો આપીને હવે આગલ ચાલીયું.

પંદરમાં કરદાવાલાં ઉર્વરાઓ (ઝાડો) શું છે?

જે પ્રમાણે કરદા ૧૪ માં ‘પાણીઓ’ બાબે આવ્યું છે, તેવીજ રીતે કરદા ૧૫ ના ફકરા ૫૫ અને ૫૬ માં ‘ઉર્વરાઓ’ બાબે તેવાજ શબ્દોમાં આવ્યું છે. “ફરોહરો પોતાની મેળે ફળ આપનારાં ઝાડો, ‘ઉર્વરાઓ’ના સુંદર વધારાને ટેકો આપે છે કે જે ‘ઉર્વરાઓ’ લાંબી મુદત સુધી એકજ જગ્યાએ સ્થિર હાલતમાં વધ્યા વિના રહેલાં હતાં.” પણ “હમણાં તેઓ અહુરમજ્દ અને ‘અમેષાઓ’ની ખુશી, મરજી પ્રમાણે, હોરમજ્દના પેદા કીધેલા રસ્તામાં, ખોદના બનાવેલા માર્ગમાં, ઠેરવેલે વખતે વધે છે.” ‘આપો’ની માફક પોતાની મેળે ફળ આપનારાં ‘ઉર્વરાઓ’ પણ તેઓમાં ગતિ motion દાખલ થઇ તેની આગમજ લાંબો વખતસુધી એકજ જગ્યાએ વધ્યા વિના રહેલાં હતાં. પણ હવે તે ‘ઉર્વરાઓ’ ઠેરવેલા વખતે ચાલુ વધ્યા કરે છે. આ ‘ઉર્વરાઓ’ પણ આ દુનિયામાં ઉગતાં અને નાશ પામતા ઝાડો નથી. તેઓ પણ આપોની માફક કોઇક મિનોઇ પ્રવાહો છે. જે બાબે મારી ઉપલી ચોપડીમાં વિગતે જણાવ્યું છે.

કરદા ૧૬ મુજબ સેતારા, માહતાબ, આફતાબ, અને અનધ રઓઆઓ ક્રોઈર્ગર્દને પોહોંચવાની આદેશ રાખતાં આગલ જાએ છે.

“ફરોહરોએ સેતારા, માહતાબ, આફતાબ તથા બેહદ રોશનીઓનાં (અનધ રઓઆઓનાં) ખરા માર્ગો ખોદલા કીધા અથવા દેખાડ્યા કે જેઓ દેવોની ખરાબીને લીધે દેવોનાં હુમલાઓને લીધે તેની આગમજ લાંબી મુદત સુધી ગર્દેશ વગર રહેલાં હતાં. પણ હમણાં તેઓ જોલી ‘ક્રોઈર્ગર્દી’, ક્રોઈર્ગર્દનાં વખત આવી પહોંચવાની આદેશ રાખતાં દૂર દંડાવાળાં માર્ગો તરફ આગળ જાય

છે.” જેવી રીતની વાક્ય રચના phraseology ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ બાબે વપરાય છે તે જ મતલબે સેતારા માહતાય વિગેરે માટે અહીં વખવામાં આવ્યું છે, પણ તેમાં એક અગત્યનો ફરક જોવામાં આવે છે.

‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ મીનોષ પ્રવાહો છે, ત્યારે સેતારા માહતાય વિગેરે પદાર્થ matterનાં બનેલા નકર પદાર્થો છે.

‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ બન્ને celestial waters મીનોષ પ્રવાહો cosmic forces છે પણ તેઓ કેવી રીતના અને કયા નામનાં મીનોષ પ્રવાહો છે, તે બાબે ખુદ્દુ કંપાણ મળતું નથી. છતાં જ્યારે આપણે કવર્દીન યસ્તનાં ફક્ત ૭૯ ઉપર આવીશું ત્યારે તે બાબે કાંઈક વધુ જોઈશું.

કવર્દીન યસ્તનાં કરતા ૧૪માં ‘આપો’ને ‘મજદ્ધાત’ યાને મજદ્ધાનાં આપેલાં યા પેદાં કરેલાં કહ્યાં છે. પણ કરતા ૧૫માં, ‘ઉર્વરાઓ’ને ‘મજદ્ધાત’ કહ્યાં નથી. પણ આપણે જોઈએ છીએ કે બન્ને કરતાઓમાં ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ને અહરમજદ અને અમશાસ્પદોની ખુશીને માટે, ‘મજદ્ધાતેમ’, મજદ્ધા પેદા કરીએલા રસ્તા તરફ, ‘અધો-અખતેમ’ ખોદાના બનાવેલા માર્ગ તરફ વેહતાં અને ઊગતાં વગેરે જણાવ્યાં છે. વડી આપણે જોઈએ છીએ કે ‘દાદારે ગેહાન દીને માજદ્યસ્તી’ વાલો ફક્ત કે જે દરેક નિયાએશ અને યસ્તની છેવટે લાણવામાં આવે છે, તેના અવસ્થા વાલા ફક્તમાં ‘ઉર્વરધરે’ યાને ‘ઉર્વરા’ને હંમેશાં ‘મજદ્ધાત’ યાને મજદ્ધાનાં પેદા કરીએલાં કહ્યાં છે. આ દેખાડે છે કે જેમ ‘આપો’ મીનોષ પ્રવાહો છે, તેજ પ્રમાણે ‘ઉર્વરાઓ’ પણ મીનોષ પ્રવાહો છે.

કરતા ૧૬માં સેતારા માહતાય વિગેરેની વાત કરતાં જે ફરકની વાત આગલ કરવામાં આવી છે, તે એવી રીતનો છે કે ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ જે મીનોષ પ્રવાહો છે, તેઓ પહેલાં લાંબો વખત સુધી અનક્રમે વહેવા વગર અને જિ-યા વધ્યા વગર રહ્યાં હતાં, પણ જ્યારે તેઓમાં ગતી motion દાખલ થઈ ત્યારેજ તેઓએ હુમ્શને માટે વહેવાનું અને વધવાનું ચાલું કર્યું. પણ કરતા ૧૬ માં આવ્યું છે કે ફરોહરોએ સેતારા, માહતાય, આહતાય તથા બેહદ રોશનીઓના માર્ગો ખોદવા કરીધા યાને દેખાડ્યા, તેની આગમય, દેવોની ખરાબીને લીધે (તથા) દેવોના હુમલાઓને લીધે તેઓ લાંબી મુદત સુધી આગલ ચાલ્યા વગર યાને ગરદેશ વગર રહેલા હતા. હવે ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ની વાતમાં ‘દેવોની ખરાબી અને દેવોના હુમલાઓની’ વાત આવી નથી, ત્યારે સેતારા, માહતાય, વગેરેની વાતમાં દેવોની વાત આવી છે, તેને આપણે કેમ સમજીએ?

દેવો કોઈ ખરાબી કરનારી બળવાન ખુરી હસ્તીઓ entities નથી, કે જેઓ સર્વ શક્તિમાન અહુરમઝ્દનાં પેદા કરવાના કામોમાં ખલલ નાખી શકે.

જો દેવોને હસ્તીઓ entities તરીકે ગણીને તેઓને પરવરદેગારના સેતારા માહતાબ આફતાબ અને બેહદ શેશનીઓની ગર્દેશમાં ખલલ નાંખી શકનારી હસ્તીઓ તરીકે ગણ્યે તો પછી સવાલ થાય છે કે ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ જેવા મીનોઈ પ્રવાહોની કરદા ૧૪ અને ૧૫ માં આવેલી વાતમાં પણ તેવીજ ખલલની યાને દેવોનાં હુમલાઓની યાન કાં આવી નથી? આવા વિચારો ઉપરથી દીસે છે કે દઝેવા (દેવોની)ની મનઝબ કોઈક જુદીજ રીતે સમજવાની છે.

આપણે એક વાર મક્કમપણે સમજી લેવું જોઈએ કે અહુરમઝ્દ જે ગાથા હા. ૩૧ ના સાતમાં ફકરા પ્રમાણે ‘મન્તા પોહિર્યો’ યાને સર્વથી પહેલો અથવા સંપૂર્ણ વિચાર કરનાર છે અને જે પોતે પોતાની હરવેશ્પ-આગાહ અક્કલથી (તમામ) પેદા કરનાર છે, તેણે પોતાના મનમાં ‘પ્રજ્ઞાન’ ઉભા કાઢ્યો અને જે ‘પ્રજ્ઞાન’ને પોતાના the Immutible Divine Law of Asha યાને અપના અચળ કાયદા પ્રમાણેજ બનાવ્યો હતો, તે ‘પ્રજ્ઞાન’માં કોઈપણ વખતે કોઈથી પણ ખલલ પોહોંચાડી શકાય નહિ. આ કારણે કરદા ૧૬ માં જણાવેલા ‘દઝેવા’ તે કોઈ મહાખુરી હસ્તિઓ તરીકે ગણાઈ શકાય નહિ, કે જેઓ અહુરમઝ્દનાં કામમાં ખલલ પોહોંચાડી શકે.

આ વિચાર કાયમ રાખીને હવે આપણે કરદા ૧૬ ઉપર પાછા આવ્યે, અને પુછ્યે કે જો ફરોહરોએ સેતારા માહતાબ વગેરે માટેના “ખરા માર્ગો બોદા કાયા” તેની આગમજ દેવોના હુમલાઓને લીધે સેતારા વગેરે “લાંબી મુદત સુધી ગર્દેશ વગર યાને ગતિ વગર રહેલા હતા”, તો પછી એવું કાં ન બન્યું કે પછીથી કોઈપણ વખતે તે દેવો-મહાભારત કેહવાતી ખુરી હસ્તીઓએ પોતાનો હાથ પાછો ન દેખાડ્યો, યાને સેતારાઓ વગેરેને તેઓની ગર્દેશમાં કોઈપણ ખલલ કરી શક્યા નહિ?

આ બાબત પણ દેખાડે છે કે દેવો કોઈ હસ્તિઓ, entities નથી.

જ્યારે આપણે ફવર્દિન યસ્તના ફકરા ૭૬, ૭૭, ૭૮ ઉપર આવીશું ત્યારે આપણે જોઈશું કે તેમાં પણ અંગ્રેમઝ્દન્યુ કે જેને ખીજે દેકાણે દેવોનો સર-દાર કહો કે પિતા તરીકે ગણ્યો છે, તે પણ દેવોની માફક પોતાના ફરેજ જણાવવા જતાં તદ્દન લાઇલાજ થઈ પડ્યો હતો! તેજ પ્રમાણે અર્દીબહેસ્ત

યશ્તમાં પણ આ કહેવાનો મહા બળવાન અને મહા ખૂરો અંગ્રમઘન્યુ પોતે અપવહિસ્તની આગળ દંમેશાં લાખલાજ થઈ જાય છે, અને દૂર ભાગી જાય છે.^૧ પવિત્ર ગાથામાં અંગ્રમઘન્યુને અહુરમઝદની સામે જતી કોઈ મહા બળવાન મદ્દ જુરી હરતી તરીકે કહી નથી, છતાં પણ હાલનાં વખતમાં કાંઈ પણ વધુ સંભાળભર્યો અભ્યાસ કર્યા વિના તેને એક જુરી હરિત તરીકે અને અહુરમઝદનાં એક બળવાન હરીક તરીકે ગણવામાં આવે છે. તેનું કારણ એવું દીસે છે કે સુન્દહેશ અને દીનકર્દ વિગેરે પહેલ્વી કખાણોમાં અંગ્રમઘન્યુને એક જુરી હરિત તરીકે લેખ્યો છે અને તે ખરાબ છાપ હજી પણ આપણુ જરથોસ્તીઓમાંથી સંભળાગી નીકળી ગઈ નથી.

ઉપર જણાવેલાં કારણો તેમજ મારી પ્રગત થયેલી ચોપડીઓમાં જન્યન જણાવેલાં કારણોએ જે કેહવાના અંગ્રમઘન્યુ અને તેના કેહવાતા હાથ હેઠળના સરદારો યાને દએવા દેવો જુરી હસ્તિઓ નથી, તો પછી આ ‘દએવા’ની વાતને કેવી રીતે સમજવી? સવાલ થણા વાસ્તવિક છે, તેમજ તે મુશ્કેલ પણ છે. તેમાં spirit અને matter યાને મીનોઈ તત્ત્વ યા હાલત અને પદાર્થ, જે સાધારણ રીતે એકબીજાની ઉલટાં જતાં દેખાય છે—તેની કાંઈક સમજણ લઈને આપણી મુશ્કેલ બાબત સમજવાની તજવીજ કર્યે. મીનોઈ એટલે ૧) કુદરતમાં હસ્તિ ધરાવતી હોવા છતાં સાધારણ આંખે નહિ દેખી શકાય એવી ચીજો, અથવા તો ૨) ખરી ‘સ્પીરીટ્યુઅલ’ તત્ત્વ ધરાવતી કદી ન દેખી શકાય એવી ચીજો. મીનોઈથી ઉલટી ‘મેટર’ યાને પદાર્થ ધરાવતી ચીજ, પછી તે ચીજ ‘એટમ’ જેવી નાનામાં નાની હોય અથવા સૂર્ય જેવી મોટી હોય. પદાર્થની ખાસ્યત એવી કે તેનું રૂપાંતર થાય, તેની અંદર આસપાસની વાતાવરણની અસર થાય. એક તદ્દન સફેદ કપડું હોય તેને એમનું એમ ધાંકી રાખ્યે, તો પણ તેમાં વખત જતે મેલાશ દાખલ થાય. એવી જે હાલત તે પદાર્થની હાલતોમાંની એક હાલત ગણાય, એક ઝાડને પાણી ન આપવામાં આવે તો તે આયદે મરી જાય.

ક્રવદીન યશ્તના ફકરા ૧૧-૧૨ અને ૧૩ આપણી બાબત સમજવામાં મદદ કરે છે. દાદાર અહુરમઝદ કહે છે કે “ફરોહરેના તેજ અને પ્રતાપથી હું બચ્ચાઓને માતાઓનાં પેટમાં ‘વીધાતુ’ના હુમલાથી બચેલાં (તથા) નહિ

૧ આ માટે જુઓ મારી Ardibehesht Yasht in the Light of Modern Spiritualism વાલી ચોપડી ગાથા સોસાયટી પબ્લીકેશન નં ૧.

૨ જુઓ મારી A New Interpretation of Spenta-Mainyu.

મરણ પામતાં ટકાવી રાખું છું.” એટલે કે સંજોગો સારા હોય તો એક અચ્ચું પોતાના માના પેટમાં જીવતું રહી શકે છે. સંજોગો ખરાબ હોય યાને અચ્ચાની prenatal યાને previous to birth એટલે અચ્ચું જન્મ લે તેની આગમ-ચની તેની અને તેની માની હાલત સારી ન હોય, સારા સંજોગો વચ્ચે તે અચ્ચું જન્મ લેતું ન હોય, તેમજ માના પેટમાં હોય ત્યારે પણ સંજોગો સારા ન હોય તો તે અચ્ચું પેટમાં જીવી શકતું નથી પણ મરી જાય છે, તે હાલત દર્શાવવાને માટે ‘ટેક્સ્ટ’માં આવ્યું છે કે વીધોતુના હુમલાથી તે અચ્ચું મરી જાય છે. આવી રીતે કોઈ આસપાસનાઓની ગફલતથી યાતો કોઈક ન દેખી શકતા સંજોગોથી અચ્ચું માના પેટમાં મરણ પામે છે, ત્યારે ખરી વસ્તુ સ્થિતીનાં જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં આપણે કહી દઈએ છીએ કે વીધોતુ નામનો દેવ (!) અંદર દાખલ થયો અને તેથી અચ્ચું મરણ પામ્યું. The Law of Heredity માણસોની અંદર જે કાર્ય કરે છે તે આપણે જોઈ સમજી શકતાં નથી તેથી પણ વીધોતુ નામના કેહવાતા દેવની ઉપર આપણે બધું ધોળી નાંખ્યે છીએ.. ‘વીધોતુ’ શબ્દ યસ્તમાં તેની ખરી મતલબે સમજવો જોઈએ છે.

દેવની આવી રીતની ક્રોધક સમજણ ધ્યાનમાં રાખીને હવે આપણે ફકરા ૫૭ ઉપર પાછા આવ્યે, કે જ્યાં આવ્યું છે કે “સેતારા, માહતાય, આહતાય અને બેહદ રેશનીઓ દેવોની ખરાબીઓને લીધે તથા દેવોના હુમલાઓને લીધે લાંબી મુદત સુધી ગર્દેશ વગર રહેલાં હતાં.” જરથોસ્ત્રી ધર્મની સ્પીરીટ પ્રમાણે દરેક પેદાયશ અપના અચળ કાયદા અનુસાર યર વખતે ઉભી થાય છે, પેદા થાય છે. અહુરમજ્દ અને અષ બંને એકજ છે. ફરહાન યસ્તના ફકરા ૮૩ પ્રમાણે તેઓ “એકજ વિચારના, એકજ સખુનનાં, એકજ કામ કરનારા છે.” તેથી હવે ટુંકમાં કહીએ કે અપના કાયદા પ્રમાણે સેતારા, માહતાય... વગેરે ચોક્કસ વખતે ચોક્કસ મુદત સુધી તેઓમાં ગતિ motion દાખલ થઈ તેની આગમજ તેઓ થાંબ રહેલા હતા. પણ પછી જ્યાર ફરોહરોએ આ આસમાની ગોળાઓમાં અપના કાયદા અનુસાર ગતિ યાને motion દાખલ કરી ત્યારે તેઓ ગર્દેશ કરવા લાગ્યા. અને ટેક્સ્ટમાં કહ્યું છે તેમ “હમણા તેઓ ભલી ‘ફ્રેષો ડેરેતી’ યાને ફ્રેશોગર્દના વખત આવી પોંહાયવાની ખાહેશ રાખતાં ‘હરએ ઉર્વઝેસેમ અધ-વનો’ યાને હર છેડાવાલા માર્ગો તરફ આગલ જાય છે.” અત્રે આપણે પાછું કહીએ કે સેતારા વગેરેમાં ગતી દાખલ થઈ ત્યારથી ભલે ફ્રેશોગર્દના વખત સુરીમાં કેહવાતા હસ્ત ધરાવતા દેવોની મગ્નલ નથી કે તેઓ તે ગર્દેશમાં

ખસલ કરે. સેતારાઓ વગેરે પહેલાં ગતિ થાને motion વગર થાંખ-રહેલા હતા, તેઓમાં ગતિ દાખલ થઈ ત્યારે તેણે ગદેશ માં આવ્યા, આ બધું અહુરમઝદનાં વિચાર પ્રમાણે અપના અચળ કાયદા પ્રમાણે થયું. ઉપર પ્રમાણે યસ્તના કંદા ૧૪, ૧૫ અને ૧૬ વાંકી અગત્યની ત્રણડીની સમજણ લખાણથી લીધી છે. પણ હજી તેમાં એક અને અગત્યની સમજ લેવાની યાદી રહી છે.

“અમેષાપદ અહુરહે મજદાંમ, અમેષાપદ અમેષનામ રપેન્તનામ યાને અહુરમઝદ અને અમેષરપદોની ખુશી પ્રમાણે.”

કંદા ૧૪ અને ૧૫ માં અરેકા ઉપલા શબ્દોમાંના ‘અમેષનામ રપેન્તનામ’ બાળ આપણને કોઈક જરતોસ્ત્રીઓથી એવી ભુલભરેલી સમજ આપવામાં આવે છે કે છ ‘અમેષા રપેન્તા’ યાને છ અમર્ગ વૃદ્ધિ કરનારાઓ, જેઓને છ અમેષાપદોને નામે ઓલખવામાં આવે છે, તેમજ અવસ્તામાં જણાવેલા ‘યજ્ઞ-તાઓધ્હો’ જેઓને યજ્ઞદોને નામે ઓળખવામાં આવે છે તેઓ અહુરમઝદનાં હાથ હેડળની ઉતરતા દરજ્જાની જુદી જુદી હરિતઓ (entities) છે, કે જેઓ અહુરમઝદને મદદ કરે છે. આની મનઝમ એવી થાય છે કે સર્વશક્તિમાન (Omnipotent) અહુરમઝદ પોતે એકલો કામ કરવાને શક્તિવાન નથી! આ બાબમાં જુદી જગ્યામાં આવે છે કે પાંચ ગાથાના હા ૩૪ ના ફકરા ૭ માં અહુરમઝદને ખુદ રાસ્ટી તરીકે ગણીને અશો જરથોસ્ત કહે છે કે “અમે અહુરમઝદ તારા સિવાય બીજા કોઈને હું બળતો નથી, માટે અમને તું બચાવ.” વળી ધ્યાનમાં રાખવામાં આવતું નથી કે ગાથામાં અહુરમઝદ ઉપરાંતનાં છ અમેષાપદોને અહુરમઝદના છ સર્વોત્તમ ગુણો તરીકે જ ગણ્યા છે. અહુરમઝદ અને તેના છ ગુણોને સાથે લખેને, યાને કે અહુરમઝદની વ્યાખ્યા અને ઓલખ આ છ સર્વોત્તમ ગુણોથીજ થાય છે એમ ગણીને અહુરમઝદ પોતે અહુરમઝદ યસ્તના ત્રીજા ફકરામાં અશો જરથોસ્તના સવાલના જવાબમાં પોતાને સાત અમેષાપદોમાંનો એક તરીકે જણાવે છે, યાને અહુરમઝદ પોતે એક ‘અમેષ રપેન્ત’, વૃદ્ધિ કરનાર અમર્ગ, Bountiful Immortal તરીકે પોતાને ઓળખાવે છે. ક્રિષ્ણદેવિન યસ્તના ફકરા ૮૩ અને ૮૪ માં આ સાતને ‘દપ્ત હોમો-મનધ્હો, હોમો-વયધ્હો, હોમો-ખ્યએથનાઓધ્હો’ યાને સાત એકજ વિચારના, સાત એકજ સખુનના, સાત એકજ કામ કરનારા જણાવ્યા છે, પણ તેઓમાં અહુરમઝદને છ અમેષાઓનાં પિતા અને શીખવનાર તરીકે જણાવીને તેનું અમેષાઓ ઉપરનું સર્વોપરિણામ જણાવ્યું છે. અહુરમઝદ પોતાના છ ‘અમેષાઓથી યાને પોતાના સર્વોત્તમ ગુણોથી જુદો નથી.

ઉપલી સમજણ પ્રમાણે 'વોલુ મન'થી 'અમરેતાત' સુધીના છ અમેષાસ્પદો અહુરમજ્દના હાથ હેઠળ કાર્ય કરતી જુદી હસ્તિઓ (entities) નથી. વળી એમ પણ સમજવવામાં આવે છે કે જેમ છ અમપાસ્પદો અહુરમજ્દથી જુદી અને તેનાથી ઉતરતી હસ્તિઓ છે તેજ પ્રમાણે 'યજ્ઞતાઓંધહો' યજ્ઞદો, અમેષાસ્પદોથી પણ ઉતરતી વળી જુદી મિત્રો હસ્તિઓ (entities) છે, પણ આવું બોલવું ખોટું દીસે છે. અને તે ઉપરથી આપણે સ્વાલ હામે કર્યે છીએ કે ક્વદિન યસ્તના કરદા ૧૪ અને ૧૫ માં 'જગોપાધ અહુ-હે મજ્દદાઓ, જગોપાધ અમેષનાંમ ર્ષેન્તનાંમ' એટલુંજ આવ્યું છે. પણ સાથે સાથે 'જગોપાધ યજ્ઞતનાંમ' યાને ધજ્ઞદોની ખુશીને માટે એવું આવ્યું નથી. કારણ ખુલ્લું દીસે છે કે યસ્તનો લખનાર છ સર્વોત્તમ ગુણો ધરાવનાર અહુરમજ્દને એકલાનેજ મહા બળવાન પેદા કરનાર ગણે છે. આવો બળવાન અહુરમજ્દ પોતે બધું પેદા કરી શકે છે. બધાનો બચાવનાર અને સંભાળ રાખનાર તે છે. અને તેથીજ હોરમજ્દ યસ્તના ૧૨ માં દ્રકરામાં કહ્યું છે કે, "અહુરમજ્દ પોતેજ 'દાતા' છે, 'શ્રાતા' છે, અને 'પાયુ' છે, એટલે તે પેદા કરનાર છે, પોષણ કરનાર છે તેમજ તે 'પાયુ' યાને બચાવનાર પણ છે. વળી આપણે જોઈએ છીએ કે હુપ્તન યસ્તના પહેલાં દ્રકરામાં જ્યાં અહુરમજ્દ અને અમપાસ્પદોને યજ્ઞમઘદે કીધા છે, ત્યાં સાથે સાથે યજ્ઞતોને 'યજ્ઞમઘદે' કીધા નથી. તેજ પ્રમાણે આ યસ્તની છેક આખેરના યાને દાદરે ગેહાંન દીનવાલા દ્રકરામાં અહુરમજ્દ અને છ અમેષાસ્પદોનેજ યજ્ઞમઘદે કીધા છે અને પછી તુરંતજ 'હુક્ત અમેષાસ્પદ એરસાદ' યાને 'સાતે અમેષાઓ મારી મઘદે પહોંચો' એમ જણાવ્યું છે. પણ ત્યાં યજ્ઞદોની વાત કીધી નથી. દોઝા ત'દોરસ્તીનાં છેવટે "પ યજ્ઞદાન વ અમેષાસ્પદાંન કામે બાદ" એટલુંજ આવ્યું છે, પણ ત્યાં 'યજ્ઞતાઓંધહો કામે બાદ' એમ આવ્યું નથી. આ બધું દેખાડે છે કે ક્વદિન યસ્તના અવસ્થામાં ફક્ત અહુરમજ્દ અને તેના છ અમેષાસ્પદોનીજ ખુશીની વાત છે. ત્યાં યજ્ઞદોની ખુશીની વાત લખી નથી. 'યજ્ઞતાઓંધહો'ને આરાધવા લાયકની હોરમજ્દની કોઈ શક્તિઓ તરીકેજ ગણવામાં આવી છે પણ તેઓ અહુરમજ્દના હાથ હેઠળ કામ કરનારી કોઈ હસ્તિઓ નથી.

હવે આપણી તપાસમાં આગલ ચાલ્યે છીએ.

ચાર કરદાઓની બનેલી એક ચોકડી, એક બીજો જુમખો.

કરદા ૧૭, ૧૮, ૧૯ અને ૨૦ માં એક નવો જુમખો જોવામાં આવે છે કે જેમાં દરેકમાં ચોક્કસ એક સરખું લખાણ આવ્યું છે. જુમ'દ પોઈ કપને, હુપોધરંગના સેતારાઓને, સામના કેરશાસ્પનાં કલપને તથા અષો રિપતમાનું

જરથોસ્તનાં ‘ક્ષુદ્ર’ યાને તોખમને ફરોહરે “નવય નવધતીશ્ય નવય સત નવય હજ્જંધ નવસેસ્ય અએવાન” યાને નવાનું હજાર નવસો નવાનું (ની સંખ્યામાં) સંભાળે છે, એમ આવ્યું છે. કરદા ૧૭ના ફરદા પદમાં જે જણાવ્યું છે કે “ફરોહરે આ તુરમંદ વોઉરકશ દરિયાને નવાનું હજાર નવસો ને નવાનું (ની સંખ્યામાં) સંભાળે છે,” તે ખાખે કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે કે “વોઉરકશ નામના દરિયાની પાસખાની કરવાનું કારણ એ કે, તેમાં ‘ગએા કેરેન’ ધ્યાને સફેદ હોમ ઉગે છે, જે રસ્તાખેજને દહાડે અમર કરવા સાર પાવામાં આવશે.”

અત્યાર સુધીમાં ફરોહરે ખાખે જે સમજણ આપણે લીધી છે કે તેઓ તમામ સૃષ્ટિની અંદરની દરેકે દરેકે પેદાયશોમાં તેમજ સૃષ્ટિની રજેરજમાં પંથ-શયજા છે, તે ઉપરથી આપણે કહી શકીએ કે તેઓની સંખ્યા નહિ ગણી શકાય તેવી મોટી હોવી જોઈએ. તે છતાં કરદા ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦ માં તેઓને ૯૯, ૯૯૯ જેવી એક ચોક્કસ સંખ્યામાંજ ધામ કરતા જણાવ્યાં છે, તેનું કારણ શું હોય? આંકડાઓની શીલસુશીમાં નવનો આંકડો ઘણી અગત્યના ધરાવતો જણાવવામાં આવે છે. નવના આંકડાને અનેક નવની સંખ્યામાં ગુણ્યે તેનું જે પરિણામ આવે તેનો સરવાળો કર્યે તો તે સરવાળો પાછો નવને આંકડો દેખાડે છે. દાખલા તરીકે તેક્તમાં આવેલા ૯૯, ૯૯૯માં પાંચ નવને સાથે ગુણીએ તો તેનો સરવાળો ૪૯૯૯૯૫ આવે. આ સરવાલામાં આવેલી સંખ્યાને એકમેકની અંદર ઉમેરીએ તો ૪૫નો આંકડો આવે. આ ૪૫નો પાછો સરવાળો કર્યે તો ૪+૫ એટલે નવ આવે. આ કારણે નવનો આંકડો એક perfect figure તરીકે એક સંપૂર્ણ આંકડા તરીકે ગણાયો હોય એમ લાગે છે. આ છતાં પણ તપાસ હેઠળના ચાર કરદાઓમાં ૯૯, ૯૯૯ એવી એક ચોક્કસ સંખ્યામાંજ ફરોહરેને સંભાળ કરતા જણાવ્યાં છે, તેમાંથી કેવી મતલબ ઉઠાડવી તે મને સમજ પડતું નથી. આપણને કહેવામાં આવે છે કે ૯૯૯૯૯ની સંખ્યાની મતલબ innumerable યાને અ-સંખ્ય નંબર સુચવે છે. પણ અ-સંખ્ય માટે ‘અહાખસ્ત દ્વાધશ્ય’ નહિ ગણી શકાય એવો શબ્દ આવ્યો છે. તે ઉપરથી લાગે છે કે ૯૯૯૯૯ સંખ્યાની મતલબ એક ચોક્કસ ગણી શકાય એવીજ સંખ્યા તરીકે હોવી જોઈએ. આ ખાખદ વધુ સમજવા માટે Cheiro ‘દાધરો’ના કોષ્ટકે લખાણ ઉપર નજર નાખ્યે.

From Confessions of a Modern Seer Cheiro (Count Louis Harmon No. 5. The Beacon Library, Chapter XLII, pp. 258-259).

In the most ancient rules of occult philosophy one can find the law laid down that the number 7 is the only number capable of dividing what is called the 'Number of Eternity and continuing to do so as long as the Symbol representing Eternity lasts, and yet at every addition of its division producing the number 9, or in other words it creates the basic number on which all materialistic calculations are built and on which all human effort depends. Example—No. 1 the first number—represents the **First Cause or Creator**, while a circle or zero has from time imemorial been given to represent the endless—or, in other words, Eternity.

Place the 1 and this symbol of zero side by side as seven figures, divide by the 'sacred number', the 7, and one obtains the number 142857, which if added together to the last digit produces the number 9, or in other words the materialistic or Earth symbol, as:

$$7)1000000$$

$$142857=27=9.$$

In the Book of Revelation we read the following cryptic words: "Here is Wisdom. Let him that hath understanding count the number of the beast; for it is the number of man, and his number is 666". (Rev. XIII, V. 18). ત્રણ છગડાને સાથે ઉમેરે તો ૧૮ થાય. પછી ૧+૮=૯ થાય.

Cheiro, 'કાષ્ટો'માંથી ઉપલો ઉતારો આપીને, કાંઈક વધુ ખુલાસો લેવાને માટે, આપણે અત્રે જણાવીશું કે તેમાં ૭ સાતને sacred number તરીકે જણાવ્યો છે, અને ૧ એકને the First Cause or Creator તરીકે જણાવ્યો છે, તેમાંના ૧ એકનો આંકડો પેદા કરનાર અહુરમજ્દ તરીકે ગણી શકાય, અને ૭ સાતનો આંકડો સાત જરતોસ્ત્રી અમશાસ્પદો, જેમાં અહુરમજ્દ ઉપરાંત ૭ અમેશાઓ અહુરમજ્દનાં ગુણો તરીકે સમાઈ ગયા, તેમ ગણી શકાય.

કરદા ૧૭માં જણાવેલા ૯૯,૯૯૯ ફરોહરો વોહિરકપ દરિયા (જરય વોહિરકપ)ને સંભાળે છે. વોહિરકપ દરિયા બાળે જ્યારે આપણે કરદા ૧૪ ઉપર હતા ત્યારે વિગતે જણાવ્યું છે, તે પાછું જોવું ઘટે છે. કરદા ૧૮ ના ફકરા ૬૦ માં ફરોહરો ઉપર જણાવેલી સંખ્યામાંજ “હપ્તોધરીંગ” (નામના) આગ્રે સેતારાઓને સંભાળે છે. કાંગાજ નોટમાં જણાવે છે કે ‘હપ્તોધરીંગ’ને Ursa Major સાથે સરખાવવામાં આવે છે. એ સેતારો પોતાના સાથીઓ સાથે ૯૯,૯૯૯ દેવ, દરજ પરી છત્યાદીઓને દોજખમાંથી બાહર નીકળતા અટકાવવાને માટે દોજખના દરવાજા અને માર્ગની પાસ્યાની કરે છે, અને તે સેતારાની કુમકને માટે ૯૯,૯૯૯ ફરોહરો મદદે આવે છે. (જુઓ વેસ્ટનો મીનો ખેરદનો અંગ્રેજી તરજુમો, બા.પ ૪૯ ક. ૧૫.)

કરદા ૧૯ના ફકરા ૬૨ માં જણાવ્યું છે કે ફરોહરો ઉપલીજ સંખ્યામાં “સામના ગુરુદાવળા બાલ સાથના તથ ગુરજ રાખનાર કેરશારપના આગ્રે શરીરને સંભાળે છે” કાંગાજ નોટમાં જણાવે છે કે “બુન્દહેશ પ્રમાણે કેરશારપ પેશ્યાનસાઈના મેદાનમાં સુન્દો પડેલો છે આસ્માની ખોરેહ તેની પાસ્યાની કરે છે, કારણ કે જોહાક જ્યારે સાંકળમાંથી છુટશે, ત્યારે કેરશારપ ઉંઘમાંથી ઉઠીને તેને મારશે.” વિગેરે આ કરદામાં હમરો વરસે ઉપર થઈ ગયેલાં કેરશારપનાં કહેપ (astral body)ને સંભાળવાની વાત આવી છે, તેથી કહેપનો તર્જુમો body ‘શરીર’ તરીકે કરી શકાય નહિ. કારણ કે શરીર તો થોડા વખતમાં નાશ પામે છે.

કરદા ૨૦ ના ફકરા ૬૨ માં અવ્યું છે કે ફરોહરો ઉપલીજ સંખ્યામાં “રપેતમાન અશો જરથેસ્તનાં આગ્રે તોખમને સંભાળે છે.” કાંગાજ નોટમાં જણાવે છે કે “કારણ કે તે ખુન, તોખમમાંથી સોસ્યોશ જન્મ પામવાને છે વિગેરે.”

આર કરદાવાલા જુમખાની વધુ ઉંદાણુ સમજણ.

કરદા ૧૭, ૧૮, ૧૯ અને ૨૦માં અતિ અગત્યની બાબતો દુકમાં જમાવવામાં આવી છે. કરદા ૧૭માં સમાયલી મતલબ પ્રમાણે તમામ સૃષ્ટિની પેદાયશો પોતપોતાના ખર વગેરે પેદા થવા પછી, યસ્તનાં ફકરા ૪થી ૮ સુધીમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ તેમ વોહિરકપ દરિયામાં નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી નીચે એમ ચાલુ વહેતા મિનોઇ પ્રવાહોથી યાને અરેદ્વીસ્તર અનાંહિનથી રક્ષણ મેળવે છે. આ કારણે વોહિરકપ દરિયાને સંભાળી રાખવાની વાત આવી છે. કરદા ૧૮માં હપ્તોધરીંગ નામના ‘રનેઉશ’ યાને સેતારાઓના જુમખાને

સંભાળી રાખવાની વાત છે. અને તેમાં પાછલાં લખાણુ પ્રમાણે રિસ્તાખેજના વખત સુધી ની વાત ક્રવામાં આવી છે. અવસ્તાના જમાના પછીના પાછળના વખતના પહેલ્વી, માજ'દ લખાણોમાં, મીનોખેરદમાં, જણાવ્યા મુજબ જે કહેવાતા દેવ દરજ્જે, કહેવાતા material યાને પદાર્થના બનેલા દોજખમાંથી બહાર નીકળી આવી આ દુન્યાની યા સૃષ્ટિની ખરાબી ન કરે અને રસ્તાખેજ થતી ન અટકાવે, તેને માટે ૯૯.૯૯૯ ફરોહરો આ હખોધરીંગ સેતારાઓના જુમખાની પાસખાની કરે છે. પણ અત્રે એક અગત્યની આગદ યાદ રાખવાની છે કે ફર્વદિન યસ્તના અવસ્તાના લખાણુમાં ફક્ત ૯૯.૯૯૯ ફરોહરોનીજ વાત કીધી છે, તેમાં કોઇ ૯૯.૯૯૯ દેવ દરજ્જેની વાત કીધી નથી. વહી વધુ અગત્યનું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ફર્વદિન યસ્તના અવસ્તાના લખાણોમાં કયાંય પણ દેવ દરજ્જે જેવી હુસ્તિઓની વાત કીધી નથી. ફરોહરો કે જેઓ અહુર-મજ્દના અંશો છે, તેઓ યાને કે બીજા બોલોમાં અહુરમજ્દ પોતે પોતાની પેદાયશોનું છેવટ સુધી રક્ષણુ કરી શકે છે, તેથી યસ્તમાં કયાંય પણ દેવ, દરજ્જે પરીઓ જેવી કોઇ ખત્રત કરી શકનારી જૂડી હુસ્તિઓની entities ની વાત આવી નથી. ખરૂં છે કે ફર્વદિન યસ્તમાં ફક્ત પશુઓ અને માણસોની પેદાયશની શરૂઆતની વાત કરતાં ફક્ત ૧૨, ૧૩ માં ફક્ત દરજ્જની યાને Cause of mischief in the animal constitution ની વાત કરવામાં આવી છે, પણ કોઇ કહેવાતા દેવ યા દેવો જેવી કેહવાતી હુસ્તિઓની વાત કીધી નથી. મારે જણાવવું જોઇએ કે ફક્ત ૧૩ માં અંગ્રમધન્યુની વાત આવી છે ખરી, પણ તે માટે આપણે જોઇ ગયા છીએ, કે અંગ્રમધન્યુ એક કોટાહી કરનાર શક્તિ છે. તે કોઇ મિનોઇ હુસ્તિ entity નથી. અંગ્રમધન્યુની ખરી સમજણુ બાબે મેં મારી A new Interpretation of Spenta Mainyu તેમજ મારી The Law of Suggestion and Self Suggestion in the Ardibehesht Yasht, નામની ચોપડીઓમાં તેમજ મારી “ધાર્મિક વિષયો, ફરોહરની શીલસુશી” નામની ગુજરાતી ચોપડીમાં વિગતે લખ્યું છે. તેની એકવાર અહીં ફરી યાદ આપું છું.

પછીના કરદા ૧૯ માં ફરીથી રિસ્તાખેજના વખતની યાદ આપી છે, તે એવી રીતે કે કેરશારપનું કેહપ (astral body)ને ફરોહરો સંભાળી રાખે છે. કે જેથી જ્યારે પાછલાં લખાણો પ્રમાણે જોહાક યાને બદીનું સ્વરૂપ (the embodiment of evil in human beings) પોતાના બંદમાંથી છુટો મળે રિસ્તાખેજ ન થાય એવા ધરાદાથી માણસોની વચ્ચે આવવા માંગશે,

ત્યારે ફેરશાસ્ત્ર તે છેવટી-અંતનાં વખતમાં પોતાની ઉંઘમાંથી ઉઠીને જોહાકને મારશે. અને આ પ્રમાણે રિસ્તાખેજના કામમાં અડચણ નડશે નહિ. કરદા ૨૦ માં વળી પાછી રિસ્તાખેજની વાત આવી છે.

જરથોસ્તનું ‘ક્ષુદ્ર’=તોખમ, ખીજ, Seed.

અવસ્તામાં જરથોસ્તના તોખમની જે વાત કરદા ૨૦ માં આપી છે તે તો અલંકારીક રીતે લખાઈ છે, અને તેની ખરી સમજણ લેવાની અવશ્ય જરૂર છે. આ તોખમને સંભાળી રાખવાની વાત આવી છે. તેની મતલબ સમજવતાં પાછળનાં જમાનાના પહેલવી પાત્રદ લખણો પ્રમાણે તે તોખમમાંથી સ્તુતત ફેદ્રી, વંધલુ ફેદ્રી અને ઍરદત ફેદ્રી નામની કુમારી કન્યાઓને પેટે અનુક્રમે હોશોદરખામી, હોશોદર માહ અને સોશ્યોસ પેદા થવાના છે. જ્યારે આપણે યસ્તના ફકરા ૧૨૮ અને ૧૨૯ ઉપર આવીયું ત્યારે આ ગુચવણુભરેલી પણ શીલ-સુશીથી ભરપુર વાતને લંબાલુથી સમજવાની કોશિશ કરીયું. તેટલાં અત્રે એટલુંજ જણાવીયું કે અશો જરથોસ્તના ‘ક્ષુદ્ર’ યાને તોખમને કયામતના દહાડા સુધી સંભાળી રાખવાની વાતને તેના શબ્દાર્થમાં, તેની literal sense માં સમજવાની નથી.

જરથોસ્ત જ્યારે હુંચાતી ભોગવતા હતા ત્યારે તેવણું તોખમ યાને ખૂન(=seed) ખીજ તમામ માણસોના (જૂન) યાને મનીની માફક પદાર્થ યાને matter થી બનેલી ચીજ હતી કે જે માણસોના મરણ પછી થોડાજ વખતમાં શરીરના ખીજ ભાગોની માફક નાશ પામે છે. અહુરમઝદના આપેલા મહાન ‘અષ’ના કાયદા મુજબ દરેક ચીજ બને છે. તે કાયદામાં કોઈપણ માણસના બાળમાં લાંગતુટ થતી નથી. જરથોસ્ત પોતે એક માણસ તરીકે માખાપને પેટે જન્મ લઈ તેજ પ્રમાણે રહેલત પામ્યા. ત્યારે જરથોસ્તના તોખમને સંભાળવાની વાતને નીચે મુજબ ખરી રીતે સમજી શક્યે. આ બાબદ સમજવાને માટે મારા ધાર્મિક વિષયોવાળી ચોપડીમાં “ગયોમર્દ, એક ભેદી વ્યક્તિ” એવાં મથાળાં હેઠળ એક પ્રકરણ આપ્યું છે તે વાંચવાનો સુચના થઈ શકે છે. યુન્દહેસ્તના પહેલવી લખણોમાં આવ્યું છે કે “ગયોમર્દના ગુજરતી વખતે તેનું તોખમ, ખીજ, જમીન ઉપર પડ્યું; તે ખીજમાંથી ચાલીસ વરસે એક જોડકું નામે મશી-મશ્યાની જમીનની અંદરથી રીવાસ નામના રોપા રૂપે ઊગી નીકળ્યું વિગેરે”. ગયોમર્દના ખીજની વાત પણ અલંકાર રૂપે લખાઈ છે. તેના ખીજમાંથી એક પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ કે જે તે વેળા પૂરી માણસાઈ પ્રજા યાને હાલનાં માણસોનાં જેવી ન હતી. જે મતલબે મેં ગયોમર્દના તોખમની વાત

સમજાવવાની કોશિષ કીધી છે, તેવુંજ કાર્મક અલંકારરૂપી વૃતાંત જરથોસ્તના ખીજની વાત માટે આવ્યું છે.

જરથોસ્તને એકલાને દીન 'દઝ્યેન' મળી હતી.

જરથોસ્ત સાહેબના પોતાના વખતમાં તેમજ તેની આગમ્યના વખતમાં હોકામાં ધર્મનું ખંડે ખોટું જ્ઞાન તો હતુંજ પણ તે જ્ઞાન ઘણે ભાગે માણસોનાં પોતાના વિચારોની સીમાઓમાંજ સમાયલું હતું, જ્યારે ખરી રીતે તો જરથોસ્ત સાહેબે આપેલું ધાર્મિક જ્ઞાન તો કુળ સૃષ્ટીની અંદર પહેલી જે 'દીન' હતી, અપનાં અચળ કાયદા મુજબ તમામ સૃષ્ટી માટેનું જે જ્ઞાન હતું, તે જ્ઞાનને તેવણ સાહેબેજ દુન્યાની અંદર પહેલુંજ ફાલેશ કર્યું હતું, એમ ખુદ પવિત્ર ગાથામાં જણાવ્યું છે. ગાથાનાં હા રહનાં કથા ફકરામાં અહુરમજ્દએ ખુદલા શખ્સોમાં જણાવ્યું છે કે, “અએ જરથોસ્ત! તારા સિવાય નથી જણાયેલો મને અહુ કે નથી જણાયેલો રતુ.” તેજ મુજબ ફકરા ૮માં અહુરમજ્દ જણાવે છે કે, “તે શખ્સ જેણે એકલાએ (યેને અએવો) મારી શીખામણો (જ્ઞાનાઓ) સાંભળી તથા જે મને આએ દુન્યામાં જણાયેલો છે તે સ્પિતમાન જરથોસ્ત છે.” જરથોસ્તની આગમ્ય થઈ ગયેલા મહા પુરુષોને ખુદાનું જ્ઞાન કેટલેક દરજ્જા મળ્યું હતું પણ તેઓને 'દીન' મલી ન હતી. દાખલા તરીકે વંદીદાદની ખીજ પરગરદનાં ફકરા ૨ અને ૩માં આવ્યું છે કે અહુરમજ્દે જમશેદની સાથે પહેલવહેલાં વાતચીત કીધી હતી અને દીન જે હોરમજ્દી જરથોસ્તી તે તેને શીખવી હતી.” આ કારણે ફકરા ૩ીજમાં જણાવ્યા મુજબ, “અહુરમજ્દે જમશેદને કહ્યું કે ભણેલો થઈને મારી દીનનો ફેલાવો કરનાર તું થા. પણ જમશેદે અહુરમજ્દને પાછો જવાખ આપ્યો કે ભણેલો થઈ દીનનાં ફેલાવો કરનારો (થવાને) હું ધનસાફમાં પુરવીન નથી તેમજ વાકેફ થયેલો નથી.” જ્યારે જમશેદ તરફથી આવો જવાખ મળ્યો ત્યારે “અહુરમજ્દએ તેને કહ્યું કે... ત્યારે, તું મારા મુલકોને આખાદ કર, ત્યારે તો મારા મુલકોને તું વધાર.” અને જમશેદે તેમ કયું. આ ઉપરથી જોવામાં આવે છે કે અહુરમજ્દએ જમશેદને “હોરમજ્દી જરથોસ્તી દીન” શીખવી હતી ખરી પણ તે એટલાં પૂરતાં પ્રમાણમાં ન હતી કે જમશેદને કહેવું પડ્યું કે હું “હોરમજ્દી જરથોસ્તી દીન” ફેલાવવાને માટે કાયક થયા નથી.

જમશેદને “હોરમજ્દી જરથોસ્તી દીન” શીખવી હતી!

જમશેદ પેગમ્બર જરથોસ્તની ઘણું આગમજ થઈ ગયેલો હતો, ત્યારે

તેને હોરમજદએ 'હોરમજદી જરથોસ્તી દીન' શીખવી હતી, તે બાબદને કેમ સમજી શકાયે? ફક્ત હોરમજદી દીન જરથોસ્તને શીખવી હતી એટલુંજ આવ્યું હતે તો તે સમજી શકાય એવું છે. આપણે ઉપર કહી ગયા કે અશો જરથુસ્તની આગમ્ય મહા પૂરોને જ્ઞાન મળ્યું હતું. પણ તે જ્ઞાન જરથોસ્તને પાછળથી ફેલાવ્યું તેવું પૂરું તમામ સંદર્ભમાં પડેલી 'દઝ્મેન'નું, 'હોરમજદી જરથોસ્તી દીન'નું જ્ઞાન ન હતું. હોરમજદી જરથોસ્તી દીનનું જ્ઞાન જમશેદને થોડાક પ્રમાણમાં મળ્યું હતું, તેથી જમશેદે 'હોરમજદી જરથોસ્તી દીન'નું જ્ઞાન ફેલાવવાની પોતાની અશક્તિ જણાવી. આ પ્રમાણે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે દુન્યવી જ્ઞાન અને 'હોરમજદી જરથોસ્તી દીન'નું પૂરું જ્ઞાન બે જુદી જુદી મતલબ ધરાવે છે. જમશેદે પેગમ્બર થયા ના પાડ્યું, પણ અશો જરથોસ્ત જમશેદની પછી એકલા અને પહેલાજ પેગમ્બર થયા. ગાથા પ્રમાણે જરથોસ્ત એકલોજ (અએવો=only) હતો, જેણે હોરમજદની સારનાઓ સાંભળી હતી, તેમજ તે એખસોજ 'અહુ અને રતુ' (Temporal & Spiritual Lord) હતો. જરથોસ્ત એકલો એકજ હતો, કે જેણે સદીમાં પડેલી 'હોરમજદી દીન'નો પેગામ દુન્યામાં ફેલાવ્યો. હવે જરથોસ્તે જે હોરમજદી જ્ઞાન ફેલાવ્યું, હોરમજદી પેગામ આપ્યો, તે જ્ઞાન અને તે પેગામ રોજ-ધ-રિસ્તાબેજ સુધી ચાલુ રહેશે, યાને તે જ્ઞાન કોઈ પણ વખતે નાશુદ નહીં થશે. એ બાબદ જણાવવાને માટે યસ્તમાં ૨૦માં કરદામાં આવ્યું છે કે,

જરથોસ્તના કુદ્ર, તોખમ, બીજની સંભાળને માટે ૯૯,૯૯૯ ફરોહરો તે બીજની પાસબાની કરે છે.

જરથોસ્તે આપેલી દીનનું જ્ઞાન આગળ વધતું રહેશે, અને દુનિયાના માણસોના પ્રગતિ કરણમાં એક વખત એવો આવશે કે બ્યારે ખરા જ્ઞાનની સંપુર્ણતામાં માણસે માંથી 'દરજ' સમુગગો નીકળી જશે અને ત્યારે રિસ્તાબેજ થશે.

જરથોસ્તનું વાવેલું બીજ, 'કુદ્ર' બાબે પાછલાં લખાણોમાં ઘણી અતિશયોક્તિ થઇ છે. ઘણી flights of fancy ને જન્મ આપ્યો છે. તેવું કારણ એવું હિસે છે કે યસ્તના ફકરા ૧૨૮ અને ૧૨૯ જેમાં સોસ્યોશની વાત આવી છે, તેની ખરી મતલબ તેઓનાં ધ્યાનમાં રહી નથી. તેથી પાછલાં લખાણોમાં આવ્યું છે કે ઘણા છેલ્લા વખતમાં ત્રણ કુમારી કન્યાઓ એક પછી એક લાંબા વખતનાં અધ્યાત્મમાં નદીમાં નાહવા ઉતરશે અને જરથોસ્તનું બીજ, (seed) વીર્ય જેને ત્રણ ભાગમાં સંભાળી રાખવામાં આવ્યું છે, તેને તેઓ પોતાના શરીરમાં

અહન કરશે અને તેમાંથી હોશેદર આમી, હોશેદર માહ અને સોસ્યોસ પેદા થશે. અને રિસ્તાખેજના વખતમાં છેલ્લી કુમારી કન્યાને પેટે સોસ્યોસ પેદા થશે. હવે પાછાં લખાણો મુજબ “છેલ્લી કુમારી કન્યાને પેટે સોસ્યોસ પેદા થશે” એમ આવ્યું છે, તેવું લખાણ ફર્દાન યશતનાં અવસ્તા લખાણમાં આવ્યું નથી. યશતના ફકરા ૧૨૮ ની છેવટે અટલુંજ આવ્યું છે કે “અશો સોસ્યોસનાં ફગેહરને હમો યાદ કરીએ છીએ.” અને પછીના ફકરા ૧૨૯ માં સોસ્યોસ આમે નીચે મુજબ આવ્યું છે: “જે ફતેદમંદ સોસ્યોસ નામવાલો તેમજ ‘અસ્તવત્-એરેત’ નામવાલો ‘અંબહત’ યાને થશે. (કાંગાજ પ્રમાણે પેદા થશે). સોસ્યોસ એટલા માટે કે (તે) તમામ ‘અહમ અસ્તવત્તેમ’ હાડમંદ દુનિયાને ફાયદો કરશે. ‘અસ્તવત્-એરેત’ એટલા માટે કે હાડમંદ (પેદા થશે) જે ફના થવાલાયક છે તેને તે પાછી સજીવન કરશે.” કાંગાજનો તર્જુમો. શેઠ પુનેગરે નીચે મુજબનો તર્જુમો મને કરી આપ્યો છે. “જે ફતેદમંદ ‘સઓખ્યન્ત’ નામવાલો, ‘અસ્તવત્-એરેત’ નામવાલો થશે (‘અંબહત’). ‘સઓખ્યન્ત’ એટલા માટે કે તમામ હાડમંદ મનુષ્ય-હૈયાતીને ફાયદા ભરેલી કરશે (render benefitted). ‘અસ્તવત્-એરેત’ એટલા માટે કે (તે) હાડમંદ જીવવાલી વ્યક્તિ (being) હાડમંદને ખેપગી-ઓલાદવાળા દરજની સામે થવા માટે, અપોને નુકશાન કરનારી ખરાખીની સામે થવા માટે અવીનાશી (નાશ નહિ થનારી) ઉભી કરશે.”

કાંગાજના અને શેઠ પુનેગરનાં તર્જુમાઓ વચ્ચે નીચલો અગત્યનો ફરક જણાય છે. ટેક્સ્ટમાં આવેલા ‘અંબહત’નો તર્જુમો કાંગાજ ‘પેદા થશે’ એમ કરે છે. શેઠ પુનેગર ફક્ત ‘થશે’ એમ કરે છે. અહમ ‘અસ્તવન્ત’ને કાંગાજ ‘હાડમંદ દુન્યા’ તરીકે લે છે, જ્યારે શેઠ પુનેગર ‘હાડમંદ મનુષ્ય હૈયાતી’ તરીકે તેનો તર્જુમો કરે છે. શેઠ પુનેગરનો તર્જુમો જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીટ પ્રમાણે વધુ વાસ્તવિક લાગે છે. અને જ્યારે કાંગાજ “ભવિષ્યના પેગમ્બર સોસ્યોસ ગુજરેલાંઓને આપ્યે દુનિયામાં પાછાં સજીવન કરશે” એમ વક્તાયામાં જણાવે છે, ત્યારે શેઠ પુનેગર (તે વખતની) “હાડમંદ જીવવાલી વ્યક્તિ હાડમંદને અવીનાશી (યાને હવે વધુ નાશ નહિ થનારી તરીકે) ઉભી કરશે” એટલુંજ માત્ર જણાવે છે. એટલે શેઠ પુનેગર તેમાંથી કાંગાજ માફક “ગુજરેલાંઓને આપ્યે દુનિયામાં પાછાં સજીવન કરવાની વાત” ઉભી કરતા નથી.

રિસ્તાખેજના વખતમાં મુજ નામુદ થશે.

યશતના ફકરા ૮૭ મુજબ ‘મય મરેશ્ન’, mortal life યાને મયોમર્દના ખીજમાંથી માણસાઇ પેદાયશની સરઆત થઇ. તે પહેલી પ્રજામાં થોડીક વિચાર

શક્તિ દાખલ થઇ. વિચાર શક્તિ વધતાં વધતાં સારાં અને નરસાંનું જ્ઞાન માણસોમાં દાખલ થયું. માણસોને જે વિચારનું છુટાપણું, freedom of the will, અહુરમજ્દ તરફથી મળ્યું હતું, તેનાં પરિણામમાં માણસો તેના સદ્ ઉપયોગથી બાજે વખત સારાં થાય છે, અને આડે માર્ગનાં વર્તાણથી નરસાં થાય છે. આ બાબદ સમજાવવા માટે પેગમ્બર સાહેબ હા. ૩૦ ની અંદર માણસોની પોતાની અંદર જે સારાં-નરસાંનું યુધ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે સમજાવવાને માટે માણસોમાં કામ કરતી બે ઉલટી-સુલટા શક્તિઓ, બે મીનોની, યાને 'સ્પેન્ત્યાઓ' અને 'અંત્ર'ની શીલસુશી સમજાવી રહ્યા છે. કમનસીબે, માણસોમાં વખતના વહેવા સાથે આવી શીલસુશીનું ખરું રહસ્ય સમજાવું કમતી થયું, ત્યારે તેઓએ પાછળથી 'સ્પેન્તમધન્યુ' અને 'અંત્ર' જેવી બે મહાન હસ્તિઓ એકમેક સામે લડી રહી છે એવી ગાથાવાલા બે મીનોની મતલબ છે, એમ સમજાવ્યું. આવી રીતે ગાથાવાલા બે મીનોની સમજણ ઉલટાવી નાંખવામાં કેવાં નહિ ઇચ્છવાબેગ પરિણામે પાછળથી આપણામાં ઉભાં થયાં તે બાબદને મેં મારી A New Interpretation of Spenta-Mainyu નામની ચોપડીમાં વિગતે સમજાવવાની તજવીજ કરી છે. આપણા કેટલાંક પાછલાં લખાણોમાં જે બે એકમેક સામે લડતા ખુદાઓની વાત આમેજ થઇ ગઇ છે, તેનો કલંક ધોખ નાંખવાની મેં ત્યાં ખનતી કોશિષ કરી છે.

વિચારના, મરજીનાં છુટાપણાની વાતમાં દુજની વાત આવી શકે છે.

દુજ તે કોઇ બહારની બુરી શક્તિ યા હસ્તિ નથી, કે જે માણસોમાં દાખલ થઇને તેઓને ખૂરાં, evil, wicked થવાની ફરજ પાડે! મરજીનું જે છુટાપણું મળ્યું છે તેને પરિણામે આપણે માણસો પોતાના વિચાર, વચન અને કામમાં બાજે વખત સારાંજ થઇ શકીએ, પણ જો અને જ્યારે પણ ખૂરાં થઇએ છીએ, તે આપણે પોતાની ઓછી યા ઉંધી અક્કલથી આપણામાં દુજને ઉભો કરવાને લીધે જ છે. જેમ દુજને ઉત્પન્ન કર્યે છીએ તેમ તેને નાશુદ પણ કરી શકીએ છીએ. આ સારાં નરસાંનો ઝગડો લાંબા અધ્યામમાં જ્ઞાનની રોશનીના વધુ ફેલાવાથી ધીમે ધીમે ઓછો થતો જશે, દુજનું જોર ઓછું થતું જશે, અને છેવટના તબક્કે આખરી અધ્યામમાં જ્યારે (સોખ્યંતો) દુનિયાને વધુ ફાયદો કરનારાઓ આવતા જશે, ત્યારે ખરાં જ્ઞાનનો વધારો થતો જશે. અને જ્યારે સર્વથી છેલ્લા સોખ્યંત, સોરયોશનો હજારો આવશે ત્યારે માણસોમાંથી દુજ સમુજગો નીકળી જશે, અને ત્યારેજ કરદ ૨૮ વાલા ફક્ત ૧૨૯માં જણાવ્યા પ્રમાણે અહુ, (life)ને ખરી તાઝગી મળશે, અને

“જે ફના થવા લાયક છે તે પાછી સજીવન થશે.” દુજ, the cause of mischief in the human constitution, જે હમણાં આપણે માણસોમા પૂર વેગે, બહોળાં પ્રમાણમાં કામ કરી રહ્યો છે અને જેને લીધે આપણે હમણાં ગયમરેત્ન જેવી મોતમંદ mortal life ભોગવી રહ્યાં છીએ, જે દુજને લીધે spiritual death મનુષ્યોને મળી રહ્યું છે યાને માણસો ખરી મિતોષ (spiritual) રોશની જોઈ યા મેળવી શકતાં નથી, તે દુજ ન્યારે વખતના વહેવામાં પોતાનું જોર ગુમાવતો જશે અને છેવટે સર્વ ગુમાવી દેશે, ત્યારે the mortal will be turned into the immortal, and mortality will be turned into immortality, ત્યારે માણસો કે જે હાલમાં જીવતાં છતાં Spiritual મોતમંદ લાલતમાં છે, તેઓ દુજના નાશુદ થવા સાથે immortal અમર્ગ થશે, યાને ત્યારે તેઓને ખરી Spiritual life મીનોઈ જીંદગી હાંસલ થશે.

આવી રીતે આપણે કરદા ૨૦માં આવેલી જરથુસ્ત્રના ‘હુદ્ર’ તોખ્મની વાત ને અક્કલ અનુસાર સમજવાની લાંચાણથી તજવીજ કાઢી છે. અને આવી રીતે ક્વર્ટીન યસ્તનાં કરદા ૧૭થી ૨૦માં આવેલી એક ચોગડીની મતલબ સમજી શક્યા છીએ.

કરદા ૨૨ ફ. ૬૩ માં ફરોહરોની વાત વધુ આગળ આવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “અગરજો એક રાજકર્તા, એક પાદશાહ અર્થે માણસને ખુશ કરનાર હોય છે, અગર જો ફરોહરો તે પાદશાહથી આજીર્દેહ નહિ થયલાં, દુઃખી નહિ થયલાં, પણ ખુશુદ થયલાં હોય છે, તો તે ફરોહરો તે રાજકર્તાની આજીમાં જમણી આજી તરફ લડે છે.

ફરોહરોની ક્રિયાઓની મહત્વતા.

આગળ જોઈ ગયા તેમ ફકરા ૨૮માં પાંચરેલી અરસમની વાત આવી છે, ફકરા ૪૧માં જરથોસ્ત જેવો એક પુરુષ, ‘ના’ “હાડમંદ ગએથા” નો સ્તુ, Spiritual Lord તથા માણસોનો વડો, સરદાર યાને અહુ હોતો, તેણે “માહબારત કામો માથે લેની વખતે તથા આફતો વખતે” ફરોહરોને ઇજ્યાં હતાં, અને તેથી યસ્તના લખનારે ત્યાં જણાવ્યું છે કે “આ પ્રમાણે જે કામો માણસ ફરોહરોને આરાધે તો તે માણસને ફરોહરો સારી કિર્તિ આપનારાં થાય છે.” વલી ફકરા ૪૬માં ફરોહરોની ક્રિયા વખતે ‘જાય,’ સુગંધી લઈ જતા પવનની વાત આવી છે. ત્યાર પછી “યાએ વિસાધ” વાળા કરદા ૧૩ના ૫૦માં ફકરામાં “ગએમત જસ્ત વસ્ત્રવત અપ-નાસ નેમધૂહ” યાને “ગએ સાથના

અને વસ્ત્ર સાથના હાથોની તેમજ અશોષ તરફ પહેચાડનારી અંદગીની વાત આવી છે. ઉપલા ફકરાઓ ફરોહરોની ખુશનુદી માટેની ક્રિયાઓની વાત કરે છે.

કરદા ૨૨ નાં ફકરા ૬૪ થી ૮૧માં ઘણી અગત્યની બાબતો આવી છે. કરદા ૨૨ ના ફકરા ૬૪ માં

“મ્યજહોની વચમાં હજરો ફરોહરોની આમદ”

ની વાતો આવી છે. ત્યાં જણાવ્યું છે કે ફરોહરોની ક્રિયાની વખતે ફરોહરો “સખુ નથી કહી શકાય તેના કન્તાં વધારે મોટાં, વધારે જોરમંદ.....વધારે અસરકારક” થાય છે. મતલબ એવી દીસે છે કે જ્યારે સાધારણ રીતે ફરોહરોની યાદ કરીએ છીએ ત્યારે તેઓ મદદ કરે છે. પણ જ્યારે મ્યજહોની વચ્ચે યાને ક્રિયાઓની વખતે તેઓને બોલાવીને આરાધાયે છીએ ત્યારે તેઓ “વધારે મોટાં, વધારે જોરમંદ...વધારે અસરકારક રીતે” માણસોને મદદ કરે છે. આ ફકરાઓમાં ફરોહરોને માટેના ક્રિયાકામોની મહત્વતા અને અગત્યતા દેખાડી છે, કારણ કે ફરોહરોની આરાધના અહુરમજ્દની પોતાની આરાધના છે.

મ્યજહોની વચમાં ફરોહરો “વધારે....અસરકારક” થાય છે, ત્યારે ફકરા ૬૫માં જણાવ્યું છે તેમ તેઓ “વોઉરુષ દરિયામાંથી ‘આપો’ યાને મિનોષ પ્રવાહોને તથા ‘ખરેન-મજ્દવાન’ યાને મજ્દના પેદા કીધેલા ખોરહને ઉભાવે છે.” ફકરા ૬૫માં ફરોહરોનો ‘આપો’ યાને મિનોષ પ્રવાહો અને મજ્દના પેદા કીધેલાં ‘ખરેન’ ખોરહ સાથનો નિકન સંબંધ જોવામાં આવે છે. અત્રે પાછું યાદ રાખવાનું જરૂરનું છે કે ‘આપો’ કોષ્ટક દુન્યવી પાણીઓ નથી, તેમજ અત્રે દુનિયાની ઉપરથી આકાશ આકારમાં પાણી ઉપર જમને પાછાં વરસાદ રૂપે દુન્યા ઉપર વરસવાની વાત નથી. અત્રે તો “બધા મિનોષ પ્રવાહોને પોતાની અંદર સમાવી રાખનાર વોઉરુષ”ની વાત છે કે જે Centre of Spiritual forces માંથી ‘આપો’ નામથી જણાયલા કોષ્ટક ચોક્કસ મિનોષ પ્રવાહોને Cosmic forces ને ફરોહરો ક્રિયાઓની વખતે ‘ઉજખરેન-ત’ કરે છે, યાને ઉભાવે છે, તેમજ ખોરહને તે વોઉરુષમાંથી બહાર કાઢે છે, કે જેથી દુનિયામાં વધુ આત્માદી ફેલાય.

સૃષ્ટિમાં ચાલતી ક્રિયાનો નમુનો ચક્તરોની ક્રિયામાં જણાયો છે.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ કે વંદીદાદ પ્રમાણે વોઉરુષમાંથી ‘આપો’ પહેલાં નીચેથી ઉપર અને ઉપરથી નીચે એમ નીરંતર વહા કરે

છે. અ. ક્રિયા જે સૃષ્ટિમાં નિરંતર ચાલુ રહી છે, તેનો એક ચિન્હ તરીકે, એક symbol તરીકે, આપણી યજ્ઞનેની ક્રિયા વેળા યોજદાથેગર સાહેબો પાણીને પહેલાં કુવામાંથી ઉપર કહાડાને પછી ક્રિયા કરતી વેળા તે પાણીને પવિત્ર sanctified કરીને, ક્રિયા ખતમ થતી વખતે તે પવિત્ર પાણીનાં થોડાં ડીપાં કુવામાં પાછાં નીચે નાખે છે, યાને કે તે કુવાના પાણી સાથે ‘જાઓઆ’ યાને જંદ મેળવે છે, તેની વાત છે. આમ ક્રિયાઓ પછી જોર મેળવેલા પાણીથી તે કુવો હંમેશ માટે ચાલુ પવિત્ર રહેતો ગણાય છે.

વોઉરૂકપમાંથી ઉભાવેલા ‘આપો’ યાને મિનોઇ પ્રવાહોથી તેમજ તેમાંથી બહાર આવેલા ‘ખરેન’, ખોરેહથી ફરોહરો વધારે અસરકારક રીતે, ફકરા ૬૫માં જણાવ્યા મુજબ, માણસોને મદદ કરતાં થાય છે, અને ત્યારે ફકરા ૬૬માં જણાવ્યા પ્રમાણે એક અશો માણસનું ફરોહર તે માણસનાં “સગાને માટે, પોતાના મહોલ્લાને માટે, પોતાના કસ્યાને માટે, તથા પોતાના દેશને માટે ‘આપેમ’ યાને પાણી—દુન્યવી પાણી ઇચ્છનાર થાય છે, અને વાચ્છના તજુમા પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે બોલે છે કે “હમારો દેશ કરાર પામેલી અને ખુશી લરેલી હાલતમાં રહે” ફકરા ૬૭માં વધું જણાવ્યું છે કે—“ફરોહરો લડાઇઓમાં પોતપોતાની જગાએ તથા પોતાના શરરમાં લડે છે કે જે જગા તથા મુકામ (તી) ચોકસી કરવાને માટે (તે દરેક ફરોહર) મુકરર થયલું છે.” ફકરા ૬૮માં જણાવ્યું છે કે તે ફરોહરોમાંના જોઓ ‘નિવનેન્તે’ યાને નીચે ઉતરે છે, (વાચ્છના તજુમા પ્રમાણે) “તેઓ પોતાના સગાને માટે, મહોલ્લાને માટે, કસ્યાને તથા દેશને માટે પાણી—દુન્યવી પાણી—લઇ જાય છે, અને નીચે મુજબ બોલે છે:

“હમારો પોતાનો દેશ (હવે) ફરાખીમાં તથા આખાદીમાં” આવશે. અત્રે ખ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ફકરા ૬૫માં જણાવેલા ‘આપો’ તે મીનોઇ પાણીઓ, પ્રવાહો છે, પણ ફકરા ૬૬, ૬૭, ૬૮માં જણાવેલું ‘આપેમ’ તે દુન્યવી પાણી છે, કે જેથી આખાદી ફેલાય છે. ‘આપો’ (ખુબ વચનમાં) અને ‘આપેમ’ (એક વચનમાં, વચ્ચેનો ફરક ખ્યાનમાં રાખી મુકવાનો છે.

લડાઇની અંદર ફરોહરો કોઇક અનદિઠ રીતે માણસોને મદદ કરે છે તે વાત આગળ ચલાવતાં ફકરા ૬૯ અને ૭૦માં જણાવે છે કે “જ્યારે એક પાદશાહ દ્વેષ રાખનારા દુશ્મનોથી એકાએક ઘેરાઇ ગયેલો હોય છે, ત્યારે જે ફરોહરો તેનાથી આજોર્દેહ નહિ થયેલાં...દુઃખી નહિ થયેલા (પણ) ખુસ્તુદ થયેલાં હોય છે તો તેઓ

સારી પાંખવાળા પક્ષી (ફૂપી) માણસની માફક મદદને માટે તેની તરફ
ઊડીને જાય છે

ફરોહરો કેટલી બધી સેતાબીથી દુશ્મનોથી ઘેરાઈ ગયલા પાદશાહની મદદને માટે ઊડીને આવે છે તે દેખાડવાને માટે ફરોહરોને પાંખ સાથેન દેખાડ્યાં છે એમ લાગે છે. એવું એક ચિત્ર ધરાનમાં તખ્ત-૧-૪ જમશેદ નામના પહાડ ઉપર કોતરેલું મળે છે, અને તેની નકલ મુંબઈનાં અનેક આતશ કહેલોમાં જોવાય છે. મહુમ વિદ્વાન અર્વંદ શહેરીયારજી ભરૂચા પોતાની ‘રિસ્તિસ્તાન’ નામની આતિ કિમતી કેતાબના પાના ૩૭૭માં “માણસ ફૂપી પક્ષી” આખે જે વિવેચન કરે છે તે ઘણું મનન કરવા લાયક છે. જરથોસ્તી ધર્મની મતજબ સમજવા માટે મહુમ શહેરીયારજીની આ ચોપડી ઘણી કિંમતી છે.

ફરોહરો તે પાદશાહને કેવી રીતે મદદ કરે છે તે જણાવતાં ફકરા ૭૧ અને ૭૨માં કહ્યું છે કે “તે ફરોહરો તે પાદશાહને માટે મીનો દુજ (પર્શ્વ મધન્યઓયાત્ દુજત્) તથા ગીઝાનના દરવંદ તથા નુકશાન પહોંચાડનાર પાપી માણસની સામે તથા તમામ મરકીવાળો દરવંદ (દ્રવંત્) જે અંગ્રમર્મન્યુ (યત્ અંધરાત્ મધન્યઓયાત્) (તેની) સામે લથિયાર, ઢાલ અને ટેકા તથા અચાવ તરીકે થાય છે.” તે અચાવ કેવી રીતનો થાય છે તે જણાવતાં કહે છે કે “જે પ્રમાણે એક માણસ બીજાં સો, હજાર, તથા દસ હજાર (માણસોથી) બચેલો હોય (તેમ).”

ફવદીન યસ્તવાલો ઉપલો ૭૧મો ફકરો થોડોક ફેરફાર સાથે હોરમજદ યસ્તના ફકરા ૧૯ તરીકે આવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “જે શખ્સ આ મારા (હોરમજદના) નામોને યાદ કરનારો થઈને (યાને મનમાં સમજીને) પછી દરેક દિવસ અથવા દરેક રાતે મોટે સાદે ભણે તો તે માણસને માટે, જે પ્રમાણે હજાર માણસો એક માણસની ઉપર ચોકી રાખે તેમ મારાં (હોરમજદના) નામો મીનો દુજ વિગેરેની સામે શિખામણ, ટેકા તથા અચાવ તરીકે થાય છે.” આ અને એવી બીજી આબદો માટે જુઓ મારી A Critical Examination of the Hormazd Yasht with an attempt to fix the meaning of the word Manthra Spenta. ફવદીન યસ્તના ફકરા ૭૧ અને ૭૨માં ફરોહરો એક માણસને તેની સામેના દસ હજાર માણસોથી અચાવે છે, તે અચાવ એવી રીતે કરે છે કે “બરાબર ઝટકા મારેલી તલવાર, સારી રીતે ગુમાવેલો ગુરૂજ, નેમથી ટાંકેલો તીર, ટાંકીને ફેંકેલો ભાલો તથા હાથથી ફેંકેલા પથ્થર, તેને ધજ્જ કરી શકે નહિ.” આ રીતે “લડાઈઓની અંદર આઝોઈંહ નહિ થયલાં પણ ખુસ્તુદ થયલાં ફરોહરો” કેવી રીતે માણસોને મદદ કરે છે તે વાત યસ્તના

ફકરા ૭૨માં પૂરી થાય છે. અને પછી ફકરા ૭૩માં યશ્તનો લખનાર ફરોહરોની એક ચોક્કસ ખાસ્યત દેખાડે છે. ફકરા ૭૩ના પહેલા ભાગનો તર્જુમો જુદી જુદી રીતે થયેલો છે. કાંગાજીના તર્જુમા પ્રમાણે ફરોહરો “નીરાંતે નહિ બેસતાં, એક ઠેકાણે જાય છે, અને વળી બીજે ઠેકાણે જાય છે (ખંખાને હંમેશાં ફરતાં રહે છે).” આ પ્રમાણે ફરોહરો ગપળ અને હંમેશાં કામ કરતી પણ મંદ પડી નહિ રહે એવી હસ્તિત્વે છે. આપણે યશ્તના ‘આઓ વિસાધ’ વાળા કરદા ૧૩ના ફકરા ૪૯, ૫૦માં જોયું છે કે જ્યારે ફરોહરો હમરપથમએદેમ ગાહમખારનાં દસ દિવસોમાં અત્રે આ દુનિયામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કોઈપણ એક ઠેકાણે મંદ બેસી રહેતાં નથી. પણ તેઓ હંમેશા ‘વિચરેન્તી’ એટલે ફરતાં રહે છે. આપણે એમ ધારવાનું નથી કે કવદીગાનના દસ દહાડાઓમાં ફરોહરો આપણાં ઘરમાં આવીને ક્રિયા કામની વખતે કોઈ એક ચોક્કસ ઠેકાણે હાજરવાનું વિનાના થઈને બેસી રહે છે. જે પ્રમાણે દાદાર અહુરમઝદ હોરમઝદ યશ્ત પ્રમાણે ‘અવિતન્યો’ યાને બધે પંથરાયદો, સર્વવ્યાપક છે, તેજ મુજબ તેના અંશો યાને ફરોહરો બધે પંથરાય રહે છે. કોઈ એક જગા એવી નથી કે જેમાં દાદાર અહુરમઝદ નહિ હોય જેમાં ફરોહરો નહિ હોય.

ફરોહરો મદદ કરે છે તેને માટે તેઓ શું માંગે છે ?

ફરોહરોની જુદી જુદી રીતની હીજવ્યાલો યશ્તનાં પહેલા ફકરાથી તે ફકરા ૭૨ સુધીમાં વર્ણવામાં આવી છે. આ બધી હીજવ્યાલો અને ફરોહરોની માણસો માટેની અનેક રીતની મદદોની વાત પૂરી થવા પછી ફકરા ૭૩ માં ફરોહરો જાણે કે સેવટે એકવાર ફરીથી આરજી કરે છે કે “કોણ અમને વખાણશે, કોણ હમને આરાધશે, ...અશોઈ તરફ પહોંચાડનારી બંદગીથી કોણ અમને આદરમાન આપશે, ...તમારામાંનું કોણનું રવાન અમને આરાધશે, અમારામાંના કોણને તે બેટ આપવામાં આવશે, કે જે બેટ હંમેશને હંમેશ સુધી તાગ્મ ખોરાક (તરીકે) થાય ?”

જ્યારે આપણે ‘આઓ વિસાધ’વાલા જાણીતા યશ્તના ૧૩ માં કરદા ઉપર હતા ત્યાં તેના ફકરા ૫૦ માં આવેલા “કાનો સ્તવાત” યાને કોણ અમને વખાણશે વિગેરે વાલા ફકરાની મતલબ જોઈ ગયા હતા. તે ફકરો ચોક્કસ ફેરફાર સાથે ફકરા ૭૩ માં પાછો આવ્યો છે.

ફકરા ૭૩ માં ફરોહરો તરફથી જે આરજી કરવામાં આવે છે તે જણાવવા પછી ફકરા ૭૪ માં સોસ્યતો વગેરેમાં કામ કરતાં ફરોહરો ઉપરાંત જુદા

જુદા જનવરોમાં કામ કરતાં ફરોહરોની એક ટીપ આપી છે. “પશુઓના, જંગલી જનવરોના, પાણીમાં રહેનારા જનવરોનાં, જમીનથી ઉપર રહેનારાં જનવરોનાં, પાંખવાલા જનવરોના, લાંબી ફાંગ મારનારા જનવરોના તથા ખરી ઉપર ચાલનારા જનવરોના ફરોહરોને હમે ‘યજમઘદે’ ક્યે’ છીએ.”

આ પ્રમાણે ફકરા ૭૪ સુધીમાં માણસોનાં ફરોહરોની તેમજ જનવરોમાં કામ કરતાં ફરોહરોની વાત જાણે કે પુરી થાય છે. પછીના ફકરા ૭૫ માં ફરોહરોની જુદી જુદી ખાસ્યોને એક સામટી વર્ણવી છે. ત્યારપછી ફકરા ૭૬, ૭૭ અને ૭૮ માં ફરોહરો ખામેની એક અતિ અગત્યની પણ લગાર એકદમ સમજવી મુશ્કેલ એવી બાબત આપી છે, તેમાં

બે મીનો, (મઘન્યુ) બે spirals સાથેના ફરોહરોનાં સંબંધ બાબે એક ફીલસુફી બરી પણ સેફલથી સમજી ન શકાય એવી હકીકત જણાવી છે.

તેમાં દાખલ થઈએ તેની આગમજ ફકરા ૭૬ માં જણાવેલા બે મીનો-સ્પેન્તમઘન્યુ તથા અંધમઘન્યુ-કાણ છે, શું છે, તે બાબે દુંકમાં જોઈએ. અને તે બાબે જુદાસુ વાંચનારાંઓને ફરી એકવાર મારા ‘ધાર્મિક વિષયો’ તેમજ A New Interpretation of Spenta Mainyu નામની ચોપડીઓનો વિગતે અભ્યાસ કરવાની વિનંતી કરીશું

મારું એવું માનવું છે કે પવિત્ર ગાથામાં ‘મઘન્યુ’—બે જોડયા મીનોને કાંઈ ખાસ નામ સાથે જણાવ્યા નથી. ગાથાવાલા હા ૩૦ માં આ બે મઘન્યુને ખરેખરી બળવાન હસ્તિઓ entities તરીકે કહ્યવામાં આવ્યા નથી. તેઓ જોડયાં છે, તેઓમાંનો એક ‘વહ્યો,’ વધારે બહો (in the comparative degree), અને બીજો ‘અક્રમ,’ ‘અક’ યાને હંમેશાં જુરો છે. તેજ પ્રમાણે, ગાથાવાલા હ ૪૫ માં આ ‘મઘન્યુ’ માંનો એક ‘સ્પન્યાઓ,’ વધારે આબાદી કરનાર (in the comparative degree), અને બીજો ‘અંઝ્ર,’ હંમેશાં જુરો છે. આ બે મઘન્યુ—બે મીનો—જેમ જોડયા છે, તેમ તેઓ એકમેકથી ઉલટા ખવાસના છે. ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગાથાવાલા ઉપલા બે હામાં તેઓને ‘સ્પેન્તમઘન્યુ’ યા ‘અંઝ્રમઘન્યુ’ એવા ખાસ નામ સાથે જણાવ્યા નથી. પણ ઉપર કહ્યું તેમ તેઓને ‘સ્પન્યાઓ’ અને ‘અંઝ્ર’ તરીકે comparative degreeમાં જણાવ્યા છે, એટલે કે પહેલો બીજા કરતાં ‘વધારે આબાદી’ કરનાર છે. મેં મારી ચોપડીઓમાં જણાવ્યું છે તેમ અશો જરથુશ્ત્રની બે જોડયા મઘન્યુ, મીનોની યાને માણસોની અંદર અનેક વેગા ઉભી થતી બે એકેકથી ઉલટી મનને લગતી

mental હાલત દેખાડતી અતિ ઉત્તમ શીલસુશી આવી છે તેની ખરી સમજણ વખતના વહેવા સાથે ધ્યાનમાં રહી નહિ. અને તેથી કરીને એ જોડ્યા મીનો, જેઓને અશો જરથોસ્તે ગાથામાં comparative degree માં comparative હાલતમાં દર્શાવ્યા છે, તેઓને લગભગ તમામ પાછળા અવસ્તામાં તેમજ તમામ પહેલવી પાર્શ્વ લખાણોમાં positive degree માં positive હાલતમાં પાછલા લખનારાઓએ દર્શાવ્યા છે. આ કમનસીબ જૂલનું એક કારણ એવું મળ્યું, કે જ્યારે આ પાછળા લખનારાઓએ જોયું કે, ગાથાવળા હા ૪૫ માં ‘રપન્યાઓ’ ઉપરાંત ગાથાના બીજા હાઓમાં ‘રપેન્ત મધન્યુ’ જેવી એક જુદી વ્યક્તિ entity ની વાત અનેક વેળા આવી છે ત્યારે તેઓએ ગાથામાં ફક્ત એકજ વેળા હા. ૪૫ માં આવેલા ‘રપન્યાઓ’ને ગાથામાં અનેક વેળા આવેલા ‘રપેન્ત-મધન્યુ’ સાથે ભેલી નાખ્યો. તેઓ બન્ને એકજ હોય એમ ભુલથી ધારી લીધું. તેમ કરતાં વ્યાકરણના કાયદાને પણ બાળુએ મેલ્યો અને ‘રપન્યાઓ’ જે comparative degree માં આવ્યો છે તેને ‘રપેન્ત-મધન્યુ’ જે positive degree માં આવ્યો છે, તેની સાથે ભેળી નાખ્યો. બન્ને એકજ હોય એમ ગણ્યું. એટલુંજ નહીં પણ ‘રપન્યાઓ’ શબ્દ જે નાન્યાતર જાતિ (neuter gender) નો છે, અને ‘રપેન્તમધન્યુ’ જે નરજાતિ (masculine gender)નો છે. તેવો વ્યાકરણને લગતો ફરક પણ બાળુએ કીધો, અને બન્ને નર જાતિ (masculine gender) ના શબ્દો હોય એમ બેખબરીથી ધારી લીધું. પરિણામમાં જરથોસ્તે જણાવવા ધારેલી માણસોના મનને લગતી અકેકથી ઉત્તી mental હાલત દર્શાવનારી એક અતિ ઉમદા શીલસુશી જૂલી જવામાં આવી. માણસને જે મરજનું છુટાપણું અહુરમઝદ તરફથી આપવામાં આવ્યું છે, તેનાં પરિણામમાં માણસ બાજે વેળા ‘વધારે વૃદ્ધિ કરનાર’ યાને ‘રપન્યાઓ’ થાય છે, બાજે વેળા તે જુરાઈ અખત્યાર કરે છે, યાને જુરો યાને ‘અંગ્ર’ યા ‘અક’ થાય છે તે જૂલી જવામાં આવ્યું. અશો જરથોસ્તે જુરાઈ તજવાને માટેની જે શીલસુશી સમજાવવા માંગી હતી તે સમજણ બાળુએ રહી ગઈ અને આ પ્રમાણે મનની ઉઘડી-સુલતી હાલત દર્શાવનારી એક શીલસુશી ભરી વાતને, ‘રપન્યાઓ’ની માણસનાં મનને લગતી હાલતને, ‘રપેન્તામધન્યુ’ જે અહુરમઝદનો પોતાનો મીનો, તેના પોતાનો **Holy Spirit**, તેની સાથે એક કરી નાખી. અને આ પ્રમાણે પાછલા અવસ્તાના લખાણોએ ‘રપન્યાઓ’ તેજ ‘રપેન્તામધન્યુ’ છે એમ ધારી લઈને ‘રપેન્ત-મધન્યુ’=જે એક એરેખરી હુરિત છે તેની સામે કહેવાતા ‘અંગ્રમધન્યુ’ને, પાછલાં લખાણોવાળા આહરિમનને, એક દરીફ તરીકે ઉભો કીધો! પરિણામે

‘રપેન્તમઘન્યુ’ જે ગાથાવાકા હા ૪૩, ૬ પ્રમાણે અહુરમજ્દનો પોતાનો મીનો-‘થવા મઘન્યુ’=તારો મીનો-તેની સામે યાને કે અહુરમજ્દની પોતાની સામે એક કેહવાની અંગ્રમઘન્યુ જેવી હસ્તિ, entityને હરીફ તરીકે ઉભી કરી દીધી! અને તેમ કરવાનું, કમનસીબે પાછલા લખનારાઓને એક ખીખું સગળ કરણ મળ્યું, અને તે એ કે ગાથા હા. ૪૫ વાકા બે જોડયા મીનોની યાને એકમેક સાથે જોડાયલા રહીને કામ કરનારા ‘રપન્યાઓ’ અને ‘અંગ્ર’ની, તેમજ હા ૩૦ વાકા તેવાજ જોડયા ‘વહ્યો’ અને ‘અંગ્ર’ની શીલસુરીભરી સમજણ ધ્યાનમાં ન રહેતાં, ‘રપન્યાઓ’ને ગાથાવાકા રપેન્તમઘન્યુ, અહુરમજ્દના પોતાના Holy Spirit ને બેલી નાખવાતા પરિણામમાં હવે અહુરમજ્દની પોતાની સામે હા ૩૦ વાકા ‘અંગ્ર’ અને હા ૪૫ વાકા ‘અંગ્ર’ને એક જુરી હસ્તિ evil entity તરીકે ગણીને અહુરમજ્દના હરીફ તરીકે અંગ્રમઘન્યુ, આહરિમનને મુક્યો! અને આ પ્રમાણે અહુરમજ્દ અને આહરિમન વચ્ચેની જુબેશ શરૂ થઈ! ઘોંટાળો એટલેથીજ અટક્યો નહીં! પવિત્ર ગાથાના હા. ૩૦ અને ૪૫ પ્રમાણે પેલા બે મઘન્યુ તો ‘જોડયા’ હતા ત્યારે અહુરમજ્દ અને ‘આહરિમન’ પણ બે ‘જોડયા’ જેવા થઈ ગયા, એટલે હોરમજ્દની અંદર પણ આ આરિમન જેવી જુરાઈ, evil નો અંશ દાખલ થઈ ગયો! ખુશનસીબીની વાત તો આ છે કે ગમે એવા વિચારનાં વમળમાં વિંટલાઈ જવા છતાં આપણા તમામ અવસ્થાના અને પહેલવી પાજાંદ લખનારાઓ મક્કમપણે માનતા હતા કે અહુરમજ્દ જે ‘અપવન’ છે, સંપૂર્ણ અશો છે, તેનાંમાં કાંઈપણ જુરાનું તત્વ હોઈ શકે નહીં. ત્યારે આ જુવવાકો મટે કેમ?

જુરાઈ તો અહુરમજ્દમાં હોઈ શકેજ નહીં એમ મક્કમપણે માનતાં તે જુરાઈના અંશને અહુરમજ્દમાંથી કાઢી નાખવાને માટે, અહુરમજ્દ અને અંગ્રમઘન્યુને, હોરમજ્દ અને આહરિમનને, ‘જોડયા’ તરીકે ન ગણતાં હવે તેઓને એક ખીખતા ફક્ત હરીફ તરીકે ગણવામાં આવ્યા, અને આ પ્રમાણે વંદીદાદની પહેલી પરગરદમાં જોઈએ છીએ તેમ અહુરમજ્દની સામે આહરિમનને-અંગ્રમઘન્યુને મુક્યો! અહુરમજ્દે એક સાઈ કામ કીધું તો તેની સામે હરીફ તરીકે અંગ્રમઘન્યુએ ઉલટુંજ કામ કરી બતાવ્યું! પણ ગાથા પ્રમાણે અહુરમજ્દ તમામે તમામ સર્વ શક્તિવાન હતો તો તેની સામે ‘અંગ્રમઘન્યુ’ જેવી કહેવાતી જુરી હસ્તિ entity કાંઈપણ સરકશી કરી શકે નહીં, તેથી હવે ખીખ અવસ્થાના લખાણોમાં અહુરમજ્દ અને અંગ્રમઘન્યુ વચ્ચેની કહેવાતી હરીફાઈને દૂર કરવાને માટે, તે હરીફાઈ ફક્ત ‘રપેન્તમઘન્યુ’ અને ‘અંગ્રમઘન્યુ’

વચ્ચેજ ચાલુ છે એવું વિચારવામાં આવ્યું. પણ વખતનાં વધુ વહેવા સાથે 'અંગ્રમધન્યુ' આહરિમન, દાદાર અહુરમજદ યા તેના મીનો 'સ્પેન્ટમધન્યુ' સામે હરીફ તરીકે કામ કરે છે એ વિચાર પણ પાછળા જમાનામાં કોઇક ટોળામાં નહીં તામોશ થઈ શકાય એવો થઈ પડ્યો. અને આ કારણે

‘જરવાન’ની ફીલસુફી ઉભી થઇ.

આવી શીલસુફીમાં માનવાવાલાઓ ‘જરવાનીસ્તો’ તરીકે ઓળખાયા. અસલ ગાથાનાં વિચાર પ્રમાણે અહુરમજદની સામે કોઇ પણ હરીફ હોઇ શકે નહિ, તેમજ અહુરમજદની અંદર કોઇ પણ રીતની છુટાઇનો અંશ હોઇ શકે નહીં, એવા પવિત્ર વિચારમાં ફેરફાર થતાં થતાં જે અનિશ્ચિત પરિણામો નીપજ્યા તે આપણે જોઇ ગયા. અને તેથી આયંદે સાસાન્યન જમાનામાં કોઇક ટોળામાં એવું વિચારવામાં આવ્યું કે અહુરમજદ અને અંગ્રની ઉપર કોઇ એવું મૂળ હોવું જોઇએ કે જે મૂળમાં કાંઇ પણ ખરાબી નો અંશ ન હોય. તેઓએ આ કહેવાવા અસલ મૂળને ‘જરવાન’ને નામે થોડી બેસાડ્યું. જરવાન એટલે વખત, time. અવસ્થામાં એક ટુકાણે એક વાક્યમાં જ્યાં ‘જરવાન’ શબ્દ આવ્યો છે, તે વાક્યની અંદરથી બે કાયદે એવી મતલબ ઉઠાડવામાં આવી કે ‘જરવાન’ એક શરૂઆતમાં હતો, અને તેમાંથી અહુરમજદ અને અંગ્રમધન્યુ, હોરમજદ અને આહરિમન, જાલા થયા હતા આવી રીતે અહુરમજદના પોતાના પિત તરીકે જરવાનને અગ્રપદ આપવામાં આવ્યું. અને આવી રીતે એક મુશ્કેલી દૂર કરવા જતા વધુ ગંભીર મુશ્કેલી ઉભી થઇ યાને ગાથાનું ખરું રહસ્ય ઉઘાટાઇ જાયું! પણ સારા નસાએ આવી ‘જરવાનીસ્ત’ શીલસુફીએ આપણા જરથોસ્તીઓમાં કાંઈ પણ વધુ પગપેસારો કીધો નહીં, અને તે જલદીથીજ ભૂતકાળ ગઇ.

આવો લંગાણ ચકરાવો લઇને હવે પાછા ફરવાનું યશ્તનાં ફકરા ૭૬, ૭૭, અને ૭૮ ઉપર આપણે આવ્યે છીએ, કે જેમાં ‘અંગ્રમધન્યુ’ની વાત આવી છે. આ ફકરાઓને ઘણીજ સંભાળથી સમજવાના છે તેમાંથી ‘અંગ્ર’ની ખરી મતલબ ઉપજાવી કહાડવાની છે. ફકરા ૭૬માં કહ્યું છે કે, “જ્યારે બે મધન્યુ, જે સ્પેન્ટમધન્યુ અને અંગ્ર, તેઓએ ‘દામાન દધધીતેમ’ કીધી યાને ‘દામાના આપી,’ ત્યારે ફરોહરો ત્યાં ‘એરેશ્વાઓ’ યાને ઉસ્તવાર ઉભેલાં હતાં.”

આ ફકરામાં આવેલા ‘દામાન દધધીતેમ’ શબ્દોનો તરબુમો કાંગાળ, વાચ્છ, અને સ્પીગલે અનુક્રમે ‘પેદાયશ બનાવી,’ ‘પેદાયશો બનાવી,’ ‘created the creations’, એવો એક સરખો ફીધો છે, એટલે કે આ બે મીનો, ‘સ્પેન્ટ-મધન્યુ’ અને ‘અંગ્રમધન્યુ,’ કાષ્ઠક દામાનના, કોઇક પેદાયશોના પેદા કરનાર,

creators હોય તેમ જણવામાં આવ્યું! પણ જૂલી જવામાં આવ્યું કે અશોજરથુસ્ત માથા હા. ૪૪ના સાતમાં ફકરામાં ફક્ત અહુરમજ્દને એકલાને ‘વીરપનામ દાતારેમ,’ યાને તમામોનો દાતાર, યાને દાદાર, પેદા કરનાર, creator તરીકે જણાવે છે.

એવીજ રીતે ગાથામાં અનેક ઠેકાણે અહુરમજ્દને એકલાનેજ પેદા કરનાર, creator તરીકે ગણ્યો છે. હા ૩૪ના સાતમાં ફકરામાં આવ્યું છે કે, “અઝે અહુરમજ્દ!..... તારા સિવાય બીજા કોઈને હું જાણતો નથી, માટે હમુને તું બચાવ.” આવી રીતે જે જરથોસ્તનાં વચન પ્રમાણે દાદાર અહુરમજ્દ એકલો પેદા કરનાર છે, તો ફવર્દીન યસ્તનાં ફકરા ૭૬માં આવેલા ‘દામાન દધધીતેમ’ શબ્દની ખરી મતલબ સમજવી જોઈએ છે, તેનો ખરો તર્જુમો થવો જોઈએ છે. ફકરા ૭૭ અને ૭૮માંથી ખરી મતલબ સમજાય છે, એમ હું તો ધારું છું.

ફકરા ૭૭ પ્રમાણે “જ્યારે ‘દાહીમ અપહે વંધહેઉશ’ યાને ભલી અશોષની ‘દાહીમ’માં અંગ્રમઘન્યુ એકદમ ધસારો કરીને દાખલ થયો, ત્યારે વોહુમન અને આતર વચ્ચે આડા પડ્યા, (came in across).” આ અવશ્યનું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ફકરા ૭૬ માં ‘મનિવાઓ દામાન’ યાને ‘રપેન્ત મઘન્યુ’ અને ‘અંગ્રમઘન્યુ’ની બે મીનોની ‘દામાન’ની વાત આવી છે, તેને બદલે ફકરા ૭૭ માં ‘દાહીમ અપહે વંધહેઉશ’ની યાને ‘ભલી અપોષની દાહીમ’ની વાત કીધી છે, અને કહ્યું છે કે “જ્યારે ‘અંગ્રમઘન્યુ’ ભલી અશોષની ‘દાહીમ’માં દાખલ થયો, ત્યારે વોહુમન અને આતર તેઓની વચ્ચે યાને અશોષની પેદાયશ અને અંગ્રની વચ્ચે આડા થઈને પડ્યા,” અને તે પછી ફકરા ૭૮ પ્રમાણે, તેઓએ યાને વોહુમન અને આતરે ખુરા અંગ્રમઘન્યુની ખરાબીઓને તોડી નાખી.”

ફકરા ૭૬ પ્રમાણે ‘બે મીનોની દામાન’ના આપનાર તરીકે બે મીનોને ‘રપેન્ત મઘન્યુ’ અને ‘અંગ્રમઘન્યુ’ એવાં નામ સાથે જણાવ્યાં છે. પણ પછી જ્યારે ‘અંગ્રમઘન્યુ’ ‘અશોષની દાહીમ’માં ધસારો કરીને દાખલ થયો. ત્યારે વોહુમન અને આતરે વચ્ચે પડીને ‘અંગ્રની ખરાબીઓને તોડી નાખી’! ત્યારે અત્રે અગત્યનો સવાલ થાય છે કે આ વેળા પેલો ‘રપેન્ત મઘન્યુ’ ક્યાં ગયો, તે ક્યાં હતો? રપેન્ત મઘન્યુને બદલે વોહુમન અને આતરની વાત કેમ આવી?

વોહુમન અને આતર.

વોહુમન તે અહુરમજ્દનું ભલુ મન અને આતર તે અહુરમજ્દની ગુપ્ત, અદિઠ Divine heat-energy, કે જે energy યાને જે આતરની ખરકતે સૃષ્ટિ પેદા થઈ છે અને ટકી રહી છે. અહુરમજ્દનાં આતરનું બાહ્ય રૂપ તે આ દુનિયા પરનો આતશ છે, જે આતશકદેહો વગેરેમાં કામ કરી રહ્યો છે.

હવે જેમ જુલથી ધારવામાં આવે છે તેમ ક્વદીન યશ્તના ફકરા ૭૬ વાલા-
ખે મીનો યાને ‘રપેન્ત મધન્યુ’ અને ‘અંગ્રમધન્યુ’ ખે સામસામે લડતી હસ્તિઓ
entities, હોય તો પછી ‘અંગ્રમધન્યુની ખરાબીઓ’ને તોડવામાં રપેન્ત મધન્યુનો
હાથ અવશ્યનો હોવો જોઈએ. પણ તેને બદલે, જાણે કે આ ફકરાવાલા રપેન્ત
મધન્યુથી કાંઈ પણ થઈ શકતું ન હોય, તેમ ગણીને તેનું નામ પણ ન લેતાં,
વોલુમન અને આતરની વાત આવી તે પહેલી નજરે અજાણ જેવું દેખાય છે !
પણ જે સહેલાઈથી “વોલુમન અને આતરે વચ્ચે પડીને અંગ્રમધન્યુની ખરા-
બીઓને તોડી નાખી,” તે દેખાડે છે કે અંગ્રમધન્યુ કોઈ મહા બળવાન યુરી
હસ્તિ entity નથી, પણ તે કોઈક રીતની ખલલ કરનારી શક્તિ જે યુરી
છે તે યુરી શક્તિ evil influence માત્ર છે. અને આ પ્રમાણે જે ક્વદીન
યશ્તના ફકરા ૭૬ માં જણાવેલા ખે મીનોમાંની અંગ્ર ફક્ત એક ખલલ કરનારી
શક્તિ છે, તે હસ્તિ નથી તો પછી ‘ખે મીનો’માંનો પહેલો યાને રપેન્ત
મધન્યુ પણ હસ્તિ નથી, ફક્ત કોઈક રીતની તે શક્તિ માત્ર છે. આવી સમ-
જણથી ફકરા ૭૬ માં જણાવેલા ‘ખે મધન્યુ’ કોઈ મહા બળવાન, બલી અને યુરી
હસ્તિઓ, entities નથી. હવે ઉપર જણાવેલા વોલુમન અને આતર આખે
કાંઈક વધુ જોવાની અને સમજવાની તજવીજ કર્યે.

વોલુમન અને આતર—ગાથામાં.

પવિત્ર ગાથાનાં હા. ૪૬ નાં સાતમાં ફકરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે “જ્યારે
કોઈ દુષ્ટ માણસ કીનો લેવા મારી ઉપર ડોળા કકડાવે” ત્યારે તે ખરાબીને
દૂર કરવાનાં સાધન તરીકે “શ્વહમાત આથરયા મનંધહરયા” યાને “તારા
(અહુરમજ્દનાં) આતર અને મનંધહ”ને જણાવ્યા છે, અને કહ્યું છે કે, “અએ
અહુરમજ્દ! આ બંનેનાં કામોથી રાસ્તી (અષેમ) વધે છે.” ગાથાવાલા આ
ફકરાને આપણી ‘કેમ ના મજ્દા’વાલી રોજીંદી બંદગીમાં અસ્થાન આપ્યું છે.
અને તેજ પ્રમાણે અને તેવાજ કારણે હોરમજ્દનાં વોલુમન અને આતરને ક્વ-
દીન યશ્તના આપણી તપાસ હેઠળના ફકરા ૭૭ માં અંગ્રમધન્યુની બદી,
ખરાબી, evil effects ને તોડનારા તરીકે ગણ્યા છે. વોલુમનને તમામ જર-
થોસ્તી લખાણોમાં અવ્વલ દરજ્જે મલેલો છે, તેજ પ્રમાણે જેમ ક્વદીન
યશ્તમાં તેમ હપ્તન યશ્તમાં પણ આતરને અવ્વલ દરજ્જે મલેલો છે. હપ્તન
યશ્તનાં પહેલા કરદામાં અહુરમજ્દ અને અમેષા રપેન્તાને યાદ કીધા પછી
તરતજ બીજા કરદામાં અહુરમજ્દનાં આથો (આતર)ને યાદ કીધો છે, અને
કહ્યું છે કે, “આ આતરની મારફતે, અએ સૌથી વધુ કરનાર મીનો અહુર-

મજદ! સાથી પહેલાં તુને હમે પહોંચ્યે છીએ." આ ફકરા દેખાડે છે કે ગાથીક ભાષામાં ગાથા પછીના કેટલાક અયામમાં લખાયલી હપ્તન યસ્તમાં આતરને (Divine Heat Energy)ને એટલો તો મહત્વનો દરજ્જો મળેલો છે કે અહુરમજદ અને અમેશાસ્પદોની યાદ પછી તરતજ આતરને યાદ કરીને અહુરમજદને પહોંચવાના સર્વોત્તમ સાધન તરીકે તેને ગણ્યો છે. આ દેખાડે છે કે ગુણ તેમજ જાહેર આતશની આરાધના અસલથીજ અવશ્યતી ગણવામાં આવી છે.

આ વાત સિદ્ધ કરવા પછી હવે ફકરા ૭૮ ઉપર પાછા આવતાં આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યારે "વોહુમન અને આતરે અંગ્રમહન્યુની ખરાબીઓને તોડી નાખી," ત્યારે તેનું પરિણામ એવું આવ્યું કે સર્વ શક્તિવાન પેદા કરનાર હકુમત ભોગવનાર હોરમજદનાં ઘણાંજ ખુબીવાળાં આપો, (મીનોઇ પ્રવાહો, cosmic forces, celestial waters), તુરતજ વહેતાં થયા, (તથા) ઉર્વાઓ, (કોઇક બીજા મીનોઇ પ્રવાહો) ઉગવા, વધવા લાગ્યા." આ ફકરામાં ફક્ત દાદાર અહુરમજદનેજ સર્વ શક્તિવાન, પેદા કરનાર, creator, તથા હકુમત ભોગવનાર તરીકે જણાવ્યા છે. તેથી વધુ ખુલ્લું થાય છે કે ફકરા ૭૬, વાલા એ મહન્યુએ જ્યારે 'દામાન્ દહધીતેમ' કીધી યાને પોતપોતાની 'દામાન્' આપી, તો તે 'દામાન્'ને પેદાયશો, **creations** તરીકે ગણી શકાય નહી, તેમજ તે એ મીનોને પોતપોતાની પેદાયશો creationsનાં પેદા કરનાર **creators** તરીકે ગણી શકાય નહી. કારણ કે તેમ જો થાય તો પછી દાદાર હોરમજદ ઉપરાંત બીજા એ પેદા કરનારા, યાને બધું મળીને ત્રણ પેદા કરનાર creators જેવું થઈ જાય! કે જેવું બોલવું જરથોશ્તી ધર્મ માટે એક કલંક સમાન થાય! ફકરા ૭૬માં એ મીનોની 'દામાન્'ની વાત પણ ફકરા ૭૭માં 'દામાન્'ને બદલે 'દાહીમ અપહે વંધહેઉશ'ની વાત!

એ મીનોની 'દામાન્' એટલે એ મીનોની પોતપોતાની અકેકથી ઉલતી જતી ભલી અને ધુરી 'દામાન્', પણ 'દાહીમ અપહે વંધહેઉશ' એટલે 'ભલી અશોષની દાહીમ', કે જેનો બચાવ વોહુમન અને આતરે અંગ્રમહન્યુની સામે થઈને કીધો. 'દાહીમ અપહે વંધહેઉશ' તે વિચાર કરી શકતાં માણસોનાં મનની અંદરની અંદર ચાલતી માનસીક, mental, ક્રિયા કે જેથી માણસો, પોતાનાં મરજના છુટાપણાનાં પરિણામમાં, કોઇ વખતે ભલા થાય છે, અને બાજે વખત ખુરા થાય છે. આવી રીતની માણસોનાં મનની ઉલતી સુલતી હાલતને ગાથાવાલા હા. ૩૦ અને ૪૫માં અશો જરથુસ્ત્રએ માણસોની અંદરના એ જોડયા મહન્યુની ઉલતી સુલતી હાલત તરીકે વર્ણવી છે. આ બાબે આપણે અનેક વેળા જોયું છે.

‘દામાન’ શબ્દનો ઘણોખરો હંમેશા એક સરખી મતલબનો તર્જુમો કરવાથી ગુચવાડો ઉત્પન્ન થયો છે!

દાખલા તરીકે સરોશ ચક્ત વડીના ફકરા ૧૬માં “મજદાઓ દામાન” યાને “મજદની પેદાયશોની,” અરાં **Creations** ની વાત આવી છે, તેમ વળી એજ ચક્તના ફકરા ૧૭માં ‘મજન્યુ દામાન’ની યાને એ મીનોની દામાનની વાત આવી છે.

મગજ થાકવી નાખનારી આ એ મીનોની વાત ઉપર મુજબ જણાવીને હવે પાછા ફરદીન ચક્તના ફકરા ૭૮ ઉપર આવ્યે, ત્યાં જણાવ્યું છે કે જ્યારે વોલુમન બહુ મન અને આતર, હોરમજદની Divine Creative Energy, એ અન્નેએ ‘અ’અ’ની ખરાબીઓને તોડી નાખી, ત્યારે તેનું પરિણામ એવું આવ્યું કે, “સર્વ શક્તિવાન પેદા કરનાર, હકુમત કરનાર, હોરમજદના ‘આપો’એ તુરતજ વહેવાં માંડ્યુ અને ‘ઉર્વાઓ’એ વધવા માંડ્યુ.”

‘આપો’ અને ‘ઉર્વાઓ’ને આગળ જોઇ ગયા તેમ આપણે cosmic forces મીનોઇ પ્રવાહો તરીકે જણાવ્યા છે. વળી સાથે સાથે જણાવ્યું છે કે આ બન્ને મીનોઇ પ્રવાહોના ગેતીના સ્વરૂપો તરીકે દુન્યવી પાણીઓ અને ઝાડપાનોને ગણ્યા છે અને તેથી આ બન્નેની હાજરી આપણી દરેક નાની મોટી ક્રિયાઓમાં અવશ્યની ગણાઇ છે.

આવા મીનોઇ આપો અને મીનોઇ ઉર્વાઓને ફકરા ૭૯માં અશોઓના ફરોહરોની સાથે સાથે ‘યજમછદે’ કર્યા છે, આરાધ્યા છે. “તમામ આપોનો તમામ ઉર્વાઓને, તમામ અશોઓના બહાં, શુરા આપાદી કરનાર ફરોહરોને હમો ‘યજમછદે’ કર્મે છીએ. તમામ આપોને, તમામ ઉર્વાઓને, તમામ અશોઓના ફરોહરોને હમો નામ સાથે યાને નામ દઈને (નામેનિ) આરાધ્યે છીએ.” આ ફકરામાં બધા મીનોઇ આપો, બધા મીનોઇ ઉર્વાઓ, અને બધા મીનોઇ ફરોહરોને એક ઠેકાણે સાથે સાથે આરાધીને આ ત્રણેનો એકમેક સાથનો નિકંટ સમંધ દેખાડ્યો છે.

ફકરા ૭૯ થી આગલ શરઆતમાં જણાવ્યું હતું તેમ ફરદીન ચક્તનો બીજો ભાગ શરૂ થાય છે. તમામ મિનોઇ અને ગેતીની હસ્તિઓનાં ફરોહરોને નામ સાથે આરાધવાનું હવે ફકરા ૮૦ થી શરૂ થાય છે, અને તેમ કરતાં પહેલાં મીનોઇ હસ્તિઓની વાત પૂરી કરીને પછી આ દુનિયાની ઉપર થઇ ગયલાં અને થનારાં ગયમરેન્ન (ગયોમરદ)થી સોસ્પોશ સુધીનાં ફક્ત જરથોસ્તી-

ઓજ નહીં, પણ તમામ અશો માણસોની વાત કીધી છે, અને તેઓના ફરોહરોને આરાધ્યાં છે.

મીનોઘ હસ્તિઓમાં પહેલાં અહુરમજ્દનાં સર્વોત્તમ ફરોહરને આરાધ્યું છે

ક્રકરા ૮૦ થી ક્રકરા ૮૬ સુધીમાં ‘પઞ્ચોઘ્યર્થનાંમ્’ કવધીઓ, પહેલી મીનોઘની કવધીઓની આરાધના શરૂ થાય છે. પછી ક્રકરા ૮૭ થી આ દુનિયા ઉપર થઇ ગયલાં, તેમજ હાલનાં હયાત અને હવે પછી સોસ્યોશનાં વખત સુધીમાં થનારા તમામ અશો માણસોની વાત કીધી છે અને તેઓનાં ફરોહરોને આરાધ્યાં છે.

તમામ અશો માણસોનાં ફરોહરોને “અષાઉનાંમ્ કવધિનાંમ્” એવાં એકજ નામે જણાવીને પછી તેઓને ‘પોઘર્થો ટેષનાંમ્’ અને ‘નંયાનજદિશ્તનાંમ્ કવધિનાંમ્’ તરીકે બે વિભાગોમાં વહેંચ્યાં છે. ‘પોઘર્થો ટેષનાંમ્’ તે અશો જરથોશ્તની આગમજ થઇ ગયલાં અશો માણસો તેમજ જરથોશ્તની પછી અન્ય દીનોમાં થઇ ગયલા, અને હાલના અને હવે પછીનાં થનારાં સોસ્યોશનાં વખત સુધીનાં અશો માણસોનાં ફરોહરોને ‘પોઘર્થો ટેષનાંમ્ કવધિનાંમ્’ તરીકે જણાવ્યાં છે. અને જરથોશ્તની દીનમાં માનવાવાળા સોસ્યોશ સુધીમાં થનારાં અશો માણસોને ‘નંયાનજદિશ્તનાંમ્ કવધિનાંમ્’ તરીકે જણાવ્યા છે. જરથોશ્તી દીન કે જે તમામ હકતકેશવર યાને આ દુનિઆ માટે સરખાયલી છે, તેવી જરથોશ્તી દીનની ખુબી પ્રમાણે દુનિયાનાં તમામ અશો માણસોને યાદ કરીને તેઓનાં ફરોહરોને આરાધ્યાં છે. અને ઉપર જણાવ્યું તેમ દુનિયાનાં તમામ અશો માણસોનાં ફરોહરોને “અષાઉનાંમ્ કવધિનાંમ્” તરીકે જણાવ્યા છે.

અહુરમજ્દનું સર્વોત્તમ ફરોહર.

ક્રકરા ૮૦ માં અહુરમજ્દનાં ફરોહરને “પોઘર્થનાંમ્ કવધિનાંમ્” યાને પહેલી કવધીઓમાંની એક તરીકે ગણીને તેને સાત સર્વોત્તમ વિશેષણો—superlative degree—‘મજિશ્ત, વહિશ્ત, સ્ત્રએશ્ત, પ્રઓજદિશ્ત, પ્રથિવશ્ત, હુકેરેતેમ્ અને અષાત અપનોતેમ્’ લગાડ્યાં છે. આવીજ રીતે હોરમજ્દ યશતનો પાંચમો ક્રકરો જેમાં અહુરમજ્દ પોતાને સાત ‘અમેષનામ્ રપેન્તનામ્’માંના એક તરીકે જણાવે છે, તેમાં પણ અહુરમજ્દને સાત સર્વોત્તમ વિશેષણો લગાડ્યાં છે. તેજ પ્રમાણે વળી યજ્જનેના પહેલા હામાં તેમજ યજ્જનેના ૨૬ માં હામાં અહુરમજ્દને સાત સર્વોત્તમ વિશેષણો લગાડ્યાં છે.

આ પ્રમાણે અહુરમજ્દના ફરોહરની સર્વોત્તમતા દેખાડીને પછી અહુર-મજ્દનાં 'ઉર્વન' રવાનની વાત કીધી છે. ફકરા ૮૧ માં કહ્યું છે કે "તેનું 'ઉર્વન', રવાન, સફેદ, નુરમંદ (તથા) દેખામણું 'માંથ રપેન્ત' છે." યાને કે દાદાર અહુરમજ્દ પોતેજ 'વૃધ્ધિ કરનાર માંથ' છે. અહુરમજ્દના ઉર્વનનો આપણે અત્રે soul તરીકે તર્જુમો કરી શકતા નથી. અવસ્તામાં અહુરમજ્દ ઉપરાંત માણસોનાં તેમજ જનવરોનાં 'ઉર્વન'ની વાત આવી છે, ત્યાં ઉર્વનની મતલબ એક સરખી રીતે રવાન, soul તરીકે લઈ શકાય નહીં. કારણકે માણસોનાં તથા જનવરોના ઉર્વાનો, રવાનો એક સરખી હાલત દર્શાવે છે એમ આપણે કહી શકતા નથી, જો કે આ જન્મે માટે ફક્ત એકજ શબ્દ, ઉર્વન આવ્યો છે. પણ અહુરમજ્દના ઉર્વનને 'માંથ રપેન્ત' તરીકે, યાને કે દાદાર અહુરમજ્દ પોતે 'વૃધ્ધિ કરનારો માંથ' છે એમ ખાસ જણાવ્યું છે. ત્યારે અહુરમજ્દનાં ઉર્વનને યાને અહુરમજ્દને પોતાને એક Embodiment of Manthra Spenta, કે એવીજ કોઈ મતલબે લઈ શકાય.

જરથોસ્તી ધર્મમાં Pantheism જગદંશ્વરવાદ નથી.

જો અહુરમજ્દનાં તેમજ માણસોનાં તથા જનવરોનાં ઉર્વનને soul તરીકે ગણવા માંગ્યે તો તેની મતલબ એવી થાય કે આપણા ધર્મમત પ્રમાણે આ ત્રણે ઉર્વન, soulsમાં, તેઓની જાત, essenceમાં કોઈ પણ qualitative difference નથી, અને તેથી આપડે જનવરોનાં તથા માણસોનાં ઉર્વન પણ અહુરમજ્દનાં ઉર્વન જેવાંજ થઈ જશે યાને કે જનવરો તથા માણસો આપડે અહુરમજ્દ જેવાંજ, અહુરમજ્દ પોતે, થઈ જશે. પણ આવું મોલવું જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે, તેનાં રહસ્ય પ્રમાણે, મહાલ છે બલકે ખોટું છે. જરથોસ્તી ધર્મમાં માણસો માટેની છેલ્લી કોઈક રીતની અહુરમજ્દ સાથની એકતા union, companionshipની, તેમજ આપડે અહુરમજ્દનાં 'પ્રતુ', ખેરદમાં મલવાની વાત છે ખરી, પણ અહુરમજ્દ સાથે તમામ merge થવાની, તેમાં ભળી જવાની વાત નથી, કે જેથી એમ કહેવાય કે અહુરમજ્દની પેદાયશો અને અહુરમજ્દ વચ્ચે હવે ફરક રહ્યો નથી. જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે 'દ્યુષો અહુરહે મજ્દાઓ' યાને the Creator Ahura Mazda અને તેની પેદાયશો યાને creations વચ્ચેનો ફરક કોઈ પણ વખતે સમૂળગો નીકળી જતો નથી. આ કારણે જરથોસ્તી ધર્મમાં pantheism, જગદંશ્વરવાદ નથી.

ફકરા ૮૧માં અહુરમજ્દનાં સફેદ, નુરમંદ, અને દેખામણું 'ઉર્વન'ની વાત

કાંધા પછી કાંગાજના તર્જુમાની મતલબ પ્રમાણે સાતે ‘અમેષનામ રપેન્તનામ’ યાને વૃદ્ધિ કરનાર અમર્ગો, immortalsનાં તેવાંજ નુરમંદ કેહુર્પોની શ્વેતની વાત સાથે સાથે કૃષ્ણી છે અને તેઓને ‘સીરાઓ’ તથા ‘વેરેજદાઓ’ યાને શોભર્મતાં તથા વૃદ્ધિ કરનારાં તરીકે જણાવ્યાં છે. આ કેહુર્પોની વાત સહેલથી સમજ પડે તેવી નથી. ‘કેહુર્પ’ શબ્દનો તર્જુમો અથે દેકાણે શરીર body તરીકે કરી શકાય નહીં. અહુરમઝદ તથા અમેષાઓને ‘શરીર’, ‘તન’ હોઇ શકે નહીં. યજ્ઞસ્તેનાં હા પપ નાં પહેલાં ફકરામાં માણસોના આઠ ભાગોની વાત આવી છે, તેમાં ‘તનુ’ એટલે તન, અને ‘કેહુર્પ’, આ બન્નેને જુદા જુદા જણાવ્યાં છે, અને ત્યાં કેહુર્પને સુક્ષ્મ શરીર, (astral body) તરીકે લઇ શકાય છે. પણ ફવર્દીન યસ્તનાં ફકરા ૮૧ માં કાંગાજના તર્જુમાની મતલબ પ્રમાણે અમેષાઓનાં કેહુર્પને કોઇક મતલબનાં embodiments તરીકે લઈ શકાય કે જેવી રીતે આપણે અહુરમઝદનાં ‘ઉર્વન’ને એક Embodiment of Manthra Spenta તરીકે લીધું છે. આ આખરે યસ્તના કરદા ૨૩ ના ફકરા ૮૨ થી ૮૪ માંથી વધુ સરળ રીતે સમજી શકીશું એમ લાગે છે. ફકરા ૮૧ નો વાચ્યાજનો તર્જુમો ઘણો વેગળો જતો દેખાય છે. તે માટે તે તર્જુમો અત્રે આપીયું: “જેનો (યાને અહુરમઝદનો) જ્ઞાન (ઉર્વન=રવાન) તે સફેદ, રોશન, અને ખુશસુસ્ત ‘માંથ સપન્ત’ છે, અને જેનું શરીર (કેહુર્પ) તેજ ધોડાવાલો ખુરશદ છે, કે જે અમશાસપદોનાં ચક્રકાટને અને અમશાસપદોની ચાલાકીને મલતું છે, તેને હમો આરાધીએ છઇએ.” વાચ્યાજનો તર્જુમો વધારે દરોજસ્ત લાગે છે.

ફકરા ૮૧ માં અહુરમઝદનાં કેહુર્પની વાત કરીને, તે વાતને સાતે અમેશાસપદો સાથે સંબોધીને પછી તેમાં તુરંતજ કહ્યું છે કે ‘હવરે-હએતેમ અઉર્વત્-અરપેમ્ યજ્ઞમઘદ’ યાને ‘અશ્વિની નક્ષત્ર’ માં દાખલ થતા ‘હવર’ યાને સુર્ય, Spanta હમો આરાધ્યે છીએ. આવીજ રીતે યસ્તનાં ફકરા ૯૨ માં સઘળા સાત અમેષા રપેન્તને ‘હવરે-હઝઓમ’ યાને સુર્ય સાથે એકજ મરજી રાખનારા તરીકે જણાવ્યા છે. સઘળા અમેષા-રપેન્તા સુર્ય સાથે કેવી રીતનો સંબંધ ધરાવે છે એ હું પૂછું રીતે સમજી શકતો નથી. પણ solar system યાને સુર્ય મંડળ કે જેમાં આપણી, દુનિયા કામ કરી રહી છે, તેમાં સઘળા સાત અમેષાઓ કોઇક રીતનો અગત્યનો સંબંધ રાખે છે, તેવી કોઇ વાત શું અત્રે કરવા ધારી છે? આ ફકરામાં આવેલા ‘અઉર્વત્-અરપેમ્’ શબ્દનો તર્જુમો કાંગાજ ‘તેજ ધોડાવાળા’ એમ કરે છે. પણ મહુમ શેઠ બહેરામગોર અકલેસર્યા તેનો તર્જુમો અશ્વિની નક્ષત્રમાં દાખલ થતાં ‘હવર’, ‘સુર્ય’ તરીકે કરે છે.

સાત (હકત) અમેશાઓના ફરોહરો.

ફકરા ૮૦ અને ૮૧ માં અહુરમજ્દનાં સર્વોત્તમ ફરોહરની અલગ વાત કીધા પછી ફકરા ૮૨ થી ૮૪ માં સાત અમેશા યાને અમર્ગો immortalsના ફરોહરોની સામગ્રી વાત કીધી છે. જેમ અહુરમજ્દનાં ફરોહરને સાત સર્વોત્તમ (superlative degree) વિશેષણો લગાડ્યાં છે, તેમ ફકરા ૮૨ માં સાત અમેશાઓને પણ સાત વિશેષણો લગાડ્યાં છે. ફરક એટલોજ છે કે જ્યારે અહુરમજ્દનાં સર્વોત્તમ ફરોહરને ફકરા ૮૦ માં સાત સર્વોત્તમ વિશેષણો superlative degree માં લગાડ્યાં છે, ત્યારે સાત અમેશાઓને સાત સાધારણ વિશેષણો લગાડ્યાં છે. આ સાત અમેશાઓ તે અહુરમજ્દ ઉપરાંત બ્રહ્મનથી અમેરેતાત સુધીનાં છ છે. વળી ફકરા ૮૩ માં ‘દધ્વાઓ અહુરમજ્દ’ને યાને પેદા કરનાર અહુરમજ્દને તેનાં છ અમેશાઓનાં ‘એકજ પિતા અને શીખવનાર’ (હમો પતય કસાસ્તય) તરીકે જણાવ્યા છે.

અહુરમજ્દ અને તેનાં છ અમેશાઓનાં ફરોહરો વચ્ચેના ફરકનું કારણ શું?

અહુરમજ્દનાં સર્વોત્તમ ફરોહરની વાત ફકરા ૮૦ અને ૮૧ માં અલગ કરીને પછી ફકરા ૮૨ થી ૮૪ માં સાતે અમેશાઓની વાત કરતાં અહુરમજ્દને ‘દધ્વાઓ’ યાને the Creator of all creations તરીકે ખાસ જણાવીને તેને બધા છ અમેશાઓનાં એકલા એકજ પિતા અને શીખવનાર તરીકે જણાવ્યો છે. તે દેખાડે છે કે જ્યારે અહુરમજ્દ એકલોજ ‘દધ્વાઓ’ Creator છે, ત્યારે બાકીના છ અમેશાઓ તેનાં સર્વોત્તમ છ ગુણો તરીકેજ છે. આ છ કાંઈ અહુરમજ્દથી જુદા નથી, અને ધારવામાં આવે છે તેમ તેના હાથ હેઠળ કામ કરતી જુદી હસ્તિઓ entities પણ નથી. પણ અહુરમજ્દ પોતે આ છ અમેશાઓ યાને સર્વોત્તમ ગુણો ધરાવતો એકજ સર્વોત્તમ મહાતાની, સર્વોત્તમ બળવાળો, Creator પેદા કરનાર (ગાથા પ્રમાણે ‘વીરપનામ દાતારેમ’, ‘તમામોનો પેદા કરનાર’) છે. જે સાહેબો છ અમેશાઓને અહુરમજ્દનાં હાથ હેઠળ કામ કરતી હસ્તિઓ, entities તરીકે ગણે છે, તેઓ જાણે એવું કહેવા માંગે છે કે અહુરમજ્દ પોતે તેઓની મદદ વગર કાંઈપણ કામ કરી શકે નહીં! જે તેમ હોય તો અહુરમજ્દને સર્વશક્તિવાન Omnipotent તરીકે ગણી શકાય નહીં. અને તેવા ખીજોઓની મદદની તકળાવ કરનારા યાને નિર્બળ ખુદાને આપણી પુર્ણભક્તિ અર્પણ કરી શક્યે

નહીં. આ બાબદમાં અત્રે પાછું યાદ કર્યે કે પવિત્ર ગાથાના હા. ૩૪નાં સાતમાં ફકરામાં અશો જરથુસ્ત્ર કહે છે કે “અમે અહુરમજ્દ! તારા સિવાય હું બીજા કોઈને જાણતો નથી, માટે તું મારી મદદે આવ;” Nothing can be more emphatic than this statement of Zarathustra. જરથુસ્ત્રના આ શબ્દોજ એ બાબદમાં ભારપૂર્વક પુરાવો પુરો પાડે છે.

અહુરમજ્દનાં છ અમેશાઓ, છ સર્વોત્તમ ગુણો અહુરમજ્દની સાથે એકજ છે, યાને તે આવા સર્વોત્તમ ગુણો ધરાવતો એકજ સર્વોત્તમ ખુદા છે, એ વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવાને માટે ફકરા ૮૩ અને ૮૪માં કહ્યું છે કે “જે સાત એકજ વિચારના, એકજ સખુનનાં અને એકજ કામ કરનારા છે. તેઓનો વિચાર સખુન, અને કામ એક સરખું છે. અને (છ અમેશાઓનો) પિતા અને શીખવનાર એકજ યાને દાદાર અહુરમજ્દ (છે).” વળી આ સાત અમેશાઓ એક બીજાથી છુટા યા જુદા નથી તે વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવાને માટે આગળ ચાલતાં કહ્યું છે કે “તેઓમાંનો એક, બીજાના રવાનને જુએ છે,” યાને કાંગાણ જણાવે છે તેમ “અમેશાસ્પદો એક બીજાનાં રવાનને જોઈ શકે છે,” વગેરે.

અવસ્તામાં તેમજ ક્રવદ્વીન યસ્તમાં કહેવાતી ધનદી હસ્તિઓની વાત નથી, ધનદી શક્તિઓની વાત છે

અહુરમજ્દ અને તેનાં છ અમેશાઓનાં ફરોહરોની વાત ઉપર પ્રમાણે કીધા પછી તરતજ હવે કરદા ૨૪નાં ફકરા ૮૫માં આથ્ર, આતર, જેને આપણે Divine Heat Energy તરીકે જણાવી ગયા છીએ, તેનાં, ફરોહરની વાત કીધી છે. હપ્તન યસ્તમાંથી આપણે કહી ગયા છીએ કે ત્યાં શરૂઆતમાં પહેલા કદામાં અહુરમજ્દની અને તેના અમેશાઓની વાત કીધા પછી તરતજ બીજા કરદામાં તેનાં આથ્ર, આતર, તેની Divine Heat Energyની વાત કીધી છે, તેજ પ્રમાણે ક્રવદ્વીન યસ્તમાં ફકરા ૮૫માં પણ આવ્યું છે. આ દેખાડે છે કે અવસ્તાનાં જુદા જુદા લખનારાઓ ઘણી ચોક્કસાઇથી લખે છે. એકમેકની સામે જાય એવું લખતા નથી. આથ્રો, આતર પછી ફકરા ૮૫ અને ૮૬માં “સરોશ જે જોરાવર, માંથ્રના તનવાળો, જોરેમંદ હથીયાર રાખનાર (તથા) હોરમજ્દનાં તરીકા મુજબ ચાલનાર છે” તેનાં ફરોહરને યાદ કીધું છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે નેર્યોસંધ, રસ્ન, મેહર, માંથ્ર સ્પેન્તનાં ફરોહરોને યાદ કીધાં છે.

આ ફકરામાં તેમજ અવસ્તામાં ક્યાંય પણ સરોશ, નેર્યોસંધ, રસ્ન, મેહર

તથા માંધ્ર સ્પેન્ટને યજ્ઞદ યા ફરેસ્તા જેવી જુદી કોઇ હસ્તિઓ, entities તરીકે જણાવ્યા નથી. જે પ્રમાણે જ અમેશાઓને અહુરમજ્દનાં સર્વોત્તમ ગુણો તરીકે જણાવ્યાં છે, તેજ મુજબ સરોશ, તેર્ગોસંધ વિગેરેને ફક્ત અહુરમજ્દની સૃષ્ટિમાં કામ કરતી જળવાન શક્તીઓ તરીકે જ ગણવાનાં છે. તેનાં ઘણાં કારણો છે. જો જ અમેશાઓને નક્કીપણે અહુરમજ્દનાં ગુણો તરીકે જ વર્ણવ્યા છે, તો પછી સરોશ વગેરેને ફક્ત ગુણો નહીં પણ હસ્તિઓ, entities તરીકે ગણવાની હક કર્થે તો તેની એક મતલબ એવી થાય કે જ અમેશાઓ યાને ગુણો કે જેઓથી અહુરમજ્દની સંપૂર્ણતાનો ભાસ મળી શકે છે, તેઓથી પણ સરોશ, રક્ષન વગેરે (હસ્તિઓ તરીકે) ચઢયાતા છે! અને કોઈ પણ રીતે એ માન્યતા સ્વિકારાય નહિ.

અત્યાર સુધીમાં પેદા કરનાર અહુરમજ્દ, તેનાં જ અમેશાઓ, યાને ગુણોને અને તે પછી આતર, સરોશ વગેરેને પેદા કરનારની શક્તિઓ તરીકે અદ્રશ્ય મીનોષ શક્તિઓ તરીકે આપણે જોઈ છે. ત્યાર પછી આગલ ચાલતાં ફકરા ૮૬માં ‘અખો’ (આસ્માન), ‘આપો’ યાને પાણીઓ, ‘જેમો’ જમીન યાને દુન્યા, પછી જમીન ઉપર ઉગતાં ‘ઉરવરાઓ’ યાને ઝાડપાનો, પછી ગોરુપંદ (‘ગેઉશ’), જે ‘ગેઉશ’ને સ્પીગલ, the Bull (the primeval Ox) તરીકે લે છે, ત્યાર પછી ગય જેને સ્પીગલ Gray-maretan (મોતમંદ જીંદગીની શરૂઆત?) તરીકે ગણે છે પણ કાંગાજી અને વાચ્છા ‘જન’ તરીકે લે છે, અને પછી છેલ્લે સ્ત્રોતોયો અપાવઓયો, યાને અશો પેદાયશો—આવી અધી મીનોષ તેમજ **એતીની material** સ્થુળ પેદાયશોનાં ફરોહરોને અનુક્રમે યાદ કરીધાં છે. આ ફકરા ૮૬માં ‘આપો’ને આપણી પૃથ્વીની આગમજ જણાવ્યાં છે, તેનું કારણ એવું છે કે આપણી પૃથ્વીએ નક્કર રૂપ લીધું તેની આગમજ તે પ્રવાહી રૂપે, પાણી રૂપે હતી, એમ હાલનું સાયન્સ પણ કહે છે. ક્વદીન યસ્તના લખનારનું તેના જમાનામાં પ્રસરેલું સાયનતિરીક જ્ઞાન અત્રે દેખાઈ આવે છે. આવી રીતે ફકરા ૮૬માં પુરો થાય છે. અને હવે ફકરા ૮૭થી અશો માણસો અને તેઓનાં ફરોહરોની નામ સાથે યાદ થાય છે.

મય મરેથન, પાછળાં લખાણોવાળો મયોમદ.

“અશો ગય મરેથનાં ફરોહરને હમો માન સાથે યાદ કર્યે છીએ. જેણે પહેલવહેલાં હોરમજ્દનો વિચાર (‘મનસ’) તથા શિખામણો (‘સાસ્નાઓ’) સાંભળી; જેમાંથી (દાદાર હોરમજ્દએ) આર્યન દેશોની યુન્યાદ (‘નાફો’) (તથા) આર્યન દેશોનું તોખમ (‘ચિથ્ર’) ઉત્પન્ન કરીધું (‘ક્રાથવેરેસત’).” ગય મરેથન, મોતમંદ જીંદગી,

mortal life ની શરૂઆત બાબેનું ફક્ત આટલું હુંકુ વર્ણન યસ્તના ફકરા ૮૭માં આવ્યું છે. તેની ઉપરથી પહેલવી, પાજંદ લખાણોમાં, જે જુદી જુદી દંત કથાઓ તેઓનાં વખતમાં તેમજ તેની આગમજનાં અવસ્તા જમાનામાં જાયજ હોય તેને અનુસરીને ‘ગય મરેથન’ને ગયોમર્દ એવાં નામ સાથે જણાવીને તેને લગતી તથા તેની પછી થયેલી માનસાઈ ઓલાદ વગેરેની લંબાણથી વિગતો જણાવી છે.

‘ગય મરેથન’ અથવા ગયોમર્દ આપણા જેવો એક માણસ નહીં હતો.

‘ગય મરેથન’ શબ્દની અસલ મતલબ પ્રમાણે તેનો અર્થ મોતમંદ જીંદગી, mortal life થાય છે. ગય મરેથનને અવસ્તામાં હાલનાં આપણાં જેવાં માણસોનાં જેવો કદ્યો નથી, પણ એટલુંજ કહ્યું છે કે તેનામાંથી આર્યન દેશોની ખુન્યાદ અને તોખમ ઉત્પન્ન થયાં છે. “આર્યન દેશો” એ શબ્દો ખોલજો અર્થે વપડાયલા લાગે છે એટલે કે તમામ માણસોના વડવા તરીકે ગય મરેથનને, (પાછલાં વખાણોવાળા ગયો મર્દને,) જણાવ્યો છે, તે ખરુંજ છે. ‘ગય મરેથન’નાં યાને મોતમંદ જીંદગીની શરૂઆતનાં વખતમાં ધરાની, તુરાની, ચીની, યાહુદી કે એવી પ્રજાઓ હજી હસ્તિમાં આવી ન હતી. ‘ગય મરેથન’ વાલી શરૂઆતની પ્રજામાં માનસીક પુરાઈ હજી દાખલ થઈ ન હતી, તેથી તે શરૂઆતની પ્રજાને આર્યન યાને પુરાઈનાં ભેલસેલ વગરની સારી પ્રજા તરીકેજ વર્ણવી છે. આ કારણે ‘અધ્યર્યન’ શબ્દનો તર્જુમો ધરાની તરીકે નહિ પણ ‘આર્યન’ તરીકે થવો જોઈએ છે.

“ગય મરેથન એક બેદી વ્યક્તિ” એવાં મથાળા હેઠળ મારી ધાર્મિક વિષયો નામની ચોપડીમાં એક પ્રકરણ લખ્યું છે, તેમજ ત્રિમાસીક ‘હુમત’ નામનાં જર્નલનાં જુન ૧૯૪૧નાં અંકમાં અંગ્રેજીમાં એક વિષય લખ્યો છે, તેમાં બેદી ગયોમર્દ બાબે પુરતી વિગતો જણાવી છે. આ કારણે અત્રે ધણું વધુ લખીશું નહીં. છતાં આટલુંજ અત્રે જણાવીશું કે ગય-મરેથનની બાબમાંથી મેં ત્રણ ‘મનસ’ ધરાવતી માનસાઈ પ્રજાઓ શોધી કાઢવાની તજવીજ કીધી છે. પહેલી, ‘ગય મરેથન’, મોતમંદ જીંદગીની શરૂઆત દેખાડનારી પ્રજા, કે જેમાં ‘મનસ’ની શરૂઆત થતી હતી, બીજી, ‘ગય-મરેથન’નાં ખૂનમાંથી ઉભી થયેલી ‘મસ્ય-મસ્યાની’ વાલી, જાતિ વગરની sexless પ્રજા અને ત્રીજી, ‘મસ્ય-મસ્યા-ની’માંથી ઉભી થયેલી આપણુ માણસો જેવી, છુટી પડેલી જાતિવાળી યાને નર અને માદા તરીકેની પ્રજા, કે જેમાં હવે રવાન, soul ઉતર્યું હતું, અને તે કારણે તેઓ સાડ, નરસુ, good and evil સમજી શકતાં હતાં.

મોતમંદ જીંદગીની પ્રથમ હાલતને ‘ગય મરેથન’ એવાં નામથી ફકરા ૮૭માં જણાવીને પછી આપણા જેવાં પ્રફુલિત થયેલા માણસોની વાત કરતાં માણસોનાં એક સર્વોત્તમ નમુના તરીકે ફકરા ૮૮ થી ૯૫ સુધીમાં

અશો નર જરથુસ્ત્ર રિપતમ

ની લાંબાણુથી વિગત આપી છે. અને જ્યારે ફવર્દીન યસ્તમા તમામ અશો માણસોની ફવર્ષીઓને આરાધી છે, ત્યારે જરથોસ્ત તેમજ મહદ્યોમાહ જે જરથોસ્તનો પહેલો અને મોટો મદદગાર થઈ પડ્યો હતો, તેઓની ‘ફવર્ષીઓ’ ઉપરાંત તેઓની ‘અર્ષી’ને પણ આરાધી છે. ‘અર્ષી’ની મતલબ એવી જણાય છે કે જરથુસ્ત્ર અને મહદ્યોમાહની અશોધનું પરિણામ તેઓને બદલા ‘અર્ષી’ તરીકે તેઓની જીંદગીમાંજ મળી ગયું હતું. ફકરા ૮૮માં અશો જરથુસ્ત્ર આ દુનિયા ઉપર “સૌથી પહેલાં (અથવા સહીથી સરસ) નેક વિચાર કરનાર, નેક સખુન બોલનાર અને નેક કામ કરનાર હતો,” આમ જણાવીને જરથોસ્તને તમામ માણસ જાતમાં સર્વોત્તમ પુરુષ તરીકે અત્રે ઓલખ્યો છે. તેણે “સૌથી પહેલાં દીનનું જ્ઞાન હાંસેલ કીધું હતું અને સહીથી પહેલાં (ખીજાઓને) શીખવ્યું હતું.” તે ‘દઝેનો દીસો’ યાને કુદરતમાં જે દીન પડેલી છે, જે જ્ઞાન પડેલું છે, તેનો જ્ઞેનાર હતો. આ કારણે ફવર્દીન યસ્તમાં જરથોસ્તની દીનને ‘મજસ્ત વહીસ્ત અને સઝેષ્ટ’ યાને તમામે તમામ સર્વોત્તમ દીન તરીકે જણાવી છે તે ખરું જ છે. જ્યારે જુદી જુદી દીને પોત પોતાનેજ સર્વોત્તમ દીન તરીકે જણાવે છે, ત્યારે ફક્ત જરથોસ્તી દીનજ ખરેખરી સર્વોત્તમ છે તેના કારણે જણાવતાં મેં ‘હુમત’ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧ના અંકમાં એક વિષય લખ્યો છે તેનો હવાલો આપી અગળ ચાલીશું.

કુદરતમાં જે દીન, ‘દઝેન’ પડેલી છે તેની તથા જે મહાભારત કામ કરવાને માટે અશો જરથુસ્ત્ર આ દુનિયા ઉપર પેદા થયા હતા, (જુઓ પવિત્ર ગાથાનો છા ૨૯, ફકરા ૮), તેવા કામની સંપૂર્ણ સમજણ ધરાવનાર તરીકે ફવર્દીન યસ્તનો લખનાર ફકરા ૮૯ માં તેણે પેહલા આશ્રવન, પેહલા રથેસ્તાર, અને પેહલા આપ્પાદી કરનાર વાસ્ત્રપો, ખેડુત, તરીકે જણાવે છે. સહેજ વિચાર કરતાં જણાશે કે દુનિયાની આપ્પાદીને માટે આ ત્રણે અગત્યના છે. જ્યારે જરથોસ્તે આ ત્રણે જાતના મહત્વનાં કામે બામે માણસોને સમજણ આપી અને માણસોએ તેને અમલમાં મુકવાની તૈયારી કીધી ત્યારે લખનાર ફકરા ૮૯માં કહે છે તેમ જરથોસ્તે “‘દઝેવા’ અને ‘મન્યાઓ’નું ‘અષ્ઠ’ ચક્કર ઉલટાવી નાખ્યું.” જે

ભુરી દઝેવ-યસ્તિને કારણે જરથોશ્તનાં જમાનામાં તેમજ તેની આગમજ યુત-પરસ્તી અને માણસો તથા જનવરોનો ભોગ આપવા વગેરેની દુનિયાની આખા-દીમાં ખલલ કરનારી રીતો ચાલતી હતી, તેવી દઝેવ-યસ્તિને જરથોશ્તે ઉલટાવી નાખી, અને તેથી તેણે “પહેલાં હાડમંદ દુનિયામાં ‘સ્તઝેત અષેમ’ યાને ‘અષ,’ રાસ્તીને વખાણી તથા ‘નાધસ્ત દઝેવો’ યાને દેવને નાશ પામેલા કીધા” એવું લખાણ આવ્યું છે. વિદ્વાન દારમેસ્તેતે કહી ગયો છે તેમ “જરથોશ્ત ‘અષેમ વોહુ’ તથા ‘નાધસ્મી દઝેવો’ લખ્યો.” ‘અષેમ વોહુ’ તે જરથોશ્તે ભણેલો કલામ અને ‘નાધસ્મી દઝેવો’ તે આપણો યજ્ઞસ્તોત્ર હા. ૧૨ માં આવેલો જરથોશ્તી દીનનો કલ્મો, જરથોશ્તી creed, કે જે હાની શરૂઆત ‘નાધસ્મી દઝેવો’ યાને ‘હુ’ દેવોને, દેવયસ્તિને તુઝ્ઝકારી કાહકુ” છુ”, એવા શબ્દોથી થાય છે. પછી યશ્તનો લખનાર વધુ જણાવે છે કે જરથોશ્તે “જરથોશ્તની.....દીન પ્રમાણે ચાલનાર, દેવના તરીકાથી દૂર રહેનાર, તથા હોરમજ્ઞદનાં તરીકા મુજબ ચાલનાર, તરીકેનો એકરાર કીધો.”

પણ આપણે હાલમાં શું કયે છીએ ?

જરથોશ્તે એમ કીધું, પણ આપણુ જરથોશ્તીઓ હાલમાં શું કયે છીએ ! આપણે ક્રવદીન યશ્ત લખ્યે છીએ યા ભણવીએ છીએ, ‘નાધસ્મી દઝેવો’ લખ્યે છીએ યા ભણાવીએ છીએ છતાં આપણે તેની મતલબ સમજતાં નથી, સમજવા માંગતાં નથી. પરિણામ એવું આવે છે કે ઉપલા અવસ્તાઇ કલામો બોલવા યા બોલાવવા સાથે, આપણી ધર્મ સંબંધી અગાદ અજ્ઞાનતાને સખબે, તરતજ સાથે સાથે અનેક રીતની યુતપરસ્તી અને દેવયસ્તિ કયે છીએ. અને તે છતાં આપણે પોતાને શીખેલા ભણેલા ગણ્યે છીએ, તેમજ ‘છઠ્ઠે હમો જરથોશ્તી’ના ગીતડાં ગાઈએ છીએ ! ટુંકમાં કહીએ તો અવસ્તા કલામો સમજીને ભણવાથી જે અસર આપણાં મનમાં વાસ્તવિક રીતે થવી જોઈએ તે થતી નથી. આ ઉપરથી આપણે મક્કમપણે કહી શક્યે કે જે સાહેબો જણાવે છે કે આપણે શું લખ્યે છીએ તેની મતલબ સમજ્યે કે ન સમજ્યે તો પણ ચાલે, કારણ કે અવસ્તાના શબ્દોમાં કોઈ એવી કરામત રચાયેલી છે કે તે શબ્દો ઉચ્ચારતાંજ તેમાંથી ધ્વનિઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને આપણું ધાર્યું કામ પાકયું થાય છે, તેવું બોલવું આપણા ધર્મનાં રહસ્ય પ્રમાણે ખોટું છે.

જરથોશ્તનાં કલામો ‘યાનીમ’ એટલે બરકકત આપનારા છે. તેમાં જ્ઞાન,

અશોધ અને કર્મનું ભેગું મિશ્રણ છે.

જરથોશ્તે કે અવસ્તાનાં લખનારાએ એ એવું કહ્યું નથી, એવી મતલબ

રાખી નથી, કે આપણે શું ભણ્યે છીએ તેની મતલબ સમજવાની કાંઈ જરૂર નથી. જરૂર થાય તે પવિત્ર ગાથામાં જ્ઞાનની હાલત ઉપર મોટે ભાગે મેલ્યો છે. તેવણું કહ્યું છે કે “અએ રાસત (અશો અહુરમજ્દ) ભણેલો થઈને અને રાસતીની મારફતે હું તને ક્યારે જોઈશ?” ફર્વર્દીન યસ્તનાં ફકરા ૨૦ માં “અહુરમજ્દ જરૂર થાય તે જણાવે છે કે અગરજો આએ હાડમંદ દુનિયામાં તારી ઉપર.....દેહેશત આવી પડે તથા અગરજો (તારા) યદનની શીકર હોય તો ‘અથ ઇમાં વચ્ચે દ્રેન-જયોઈશ, અથ ઇમાં વચ્ચે ફ્રેનુયાઓ વારેથદ્રીશ જરથુસ્ત્ર’ યાને આએ (ફકરા ૨૧ માં આવેલા) કલામો મનમાં યાદ કરનારો થઈને ભણુ, આએ ફ-તેહ આપનારાં કલામો તું મોટે સાદે ભણુ.” વળી હોરમજ્દ યસ્તમાં પણ તેમાં આવેલા અહુરમજ્દનાં નામો જણાવ્યા પછી કહ્યું છે કે “આએ મારાં નામોને દરેક દિવસે અને રાતે મનમાં યાદ કરનારો થઈને મોટે સાદે ભણુ.” અહુરમજ્દના અનેક નામોથી તેને સમજવાને, અહુરમજ્દ આપણી પાસે શું માંગે છે તે જણાવવાની કોશિષ કરવાને માટે હોરમજ્દ યસ્ત જણાવે છે કે હર વેળાએ તે નામોનું સ્મરણ કરવાને માટે તેઓને પહેલા ‘દ્રેનુજયો’ કરવાનું, તેઓને મનમાં યાદ કરવાનું યાને તેઓની ઉપર મનન કરવા પછીજ તેઓને ‘ફ્રેનવ’ કરવાનું યાને મોટે સાદે ભણવાનાં છે. મનન કરવાનું, meditation કરવાનું આપણે હાલમાં છોડી બેઠા છીએ. ફક્ત મોટે સાદે, સમજવા વગર જણવાનું જ ચાલુ રાખ્યું છે. અને પરિણામ આવવું જોઈએ તેવુંજ આવે છે. ખરાં જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં અનેક રીતની ભુતપરસ્તીમાં આપણે આપણી જરૂર થાય તે જાંદગી બરબાદ કર્યે છીએ. એકને જોઈને બીજને, બીજને જોઈને ત્રીજને એમ અનેક વાયજ કરનારાઓ ધર્મના લખાણોનો પુરતી રીતે અભ્યાસ કીધા વગર ઉપર મુજબનું અર્થ વગરનું વખત કવખત ખોલે છે. તે સાહેબો પોતાને માથે કેટલો બોજો ઉપાડી લે છે, તેનો તેઓએ વિચાર કરવાનો છે.

માંથ અને મિથ.

આ બોલો હમણાં હમણાં ઘણા વપરાય છે. માંથ તે પવિત્ર ગાથા અને અવસ્તાના ‘યાનીમ’ યાને બરક્કત આપનારા કલામો છે જે આપણે કાંઈપણ આંચકા વગર કબુલ કર્યે છીએ, પણ બરક્કત ત્યારેજ મલે કે જ્યારે તે કલામો ઉપર મનન, meditation કર્યે, તેઓને સમજ્યે અને પછી તે કલામોને આપણી દરરોજની જાંદગીમાં ઉતાર્યે. અવસ્તા ભાષા ભુલાઈ જવા પછીનાં જમાનામાં ‘માંથ’ સાથે ‘મિથ’ કરવાની વાત આપણા ન્યાયાનોમાં દાખલ થઈ. તેઓ શું ભણે

છે, તેની મતલબ તેઓએ સમજ્યા માંગી, તેઓએ અવસ્તાના તર્જુમા પોતાના વખતની બોલાતી પહેલવી પાજંદ ભાષાઓમાં કીધા, અવસ્તાના લખાણો ઉપર અવસ્તા ભાષામાં આગલા વખતમાં, શરેહો commentaries લખાઇ હતી. પછીથી જ્યારે પહેલવી ભાષામાં અવસ્તાના તર્જુમા થયા ત્યારે પહેલવી ભાષામાં શરેહો commentaries લખાઇ. આ પ્રમાણે પવિત્ર અવસ્તાના કલામોનું જ્ઞાન ચાલુ રહ્યું. પાજંદ ભાષામાં બંદગીઓ જોડાઇ. હોરમજ્દ ખોદાય જેવી અનેક પાજંદ બંદગીઓ અવસ્તાની બંદગીઓની સાથે સાથેજ લખવામાં આવી. આવી રીતે અવસ્તાને કાયમ રાખ્યા અને સાથે સાથે તેની મતલબ પાજંદમાં સમજવાનું ચાલુ રાખ્યું.

ત્યારપછી ફાર્સી ભાષાનો વખત આવ્યો, ત્યારે ફાર્સી ભાષામાં અનેક બંદગીઓ જોડાઇ. આ પ્રમાણે અવસ્તામાં શું લખાયું છે તે સમજવાનું ચાલુ રહ્યું. ધાર્મિક ફરજ તરીકે અશો જરથોસ્તનાં તેમજ તેવણની પછીના લખનાર રાઓનાં ભાવિક સેવકો તરીકે અવસ્તાના કલામોને હંમેશ માટે આપણે પણ કાયમ રાખીએ એવી આપણી દુવા હોવી જોઇએ.

આગલ ચાલતાં ફકરા ૯૦ માં જણાવ્યું છે કે “જરથોસ્ત પહેલવહેલાં હાડમંદ દુનિયામાં દેવની સામે થવાનો તથા હોરમજ્દનાં તરીકા પ્રમાણે ચાલવાનો સખુન બોલ્યો.....તેણે દેવની આપેલી (‘દઝેવો દાત’) દરેક (પેદાયશ)ને યસ્નને ના લાયકની, આરાધના ને ના લાયકની જણાવી. તે (જરથોસ્ત) દેશોમાં જાંદગીનું તમામ સુખ આપનાર પોર્યોદકેશ (હતો)’. આ પ્રમાણે જરથોસ્તને પોતાને ‘પોર્યો-તકેષ’ તરીકે જણાવ્યા છે. ‘પોર્યોતકેષની’ મતલબ આપણે આગળ જોઇ ગયા છીએ.

ત્યાર પછીનાં યસ્નનાં ફકરા ૯૧ માં કહ્યું છે કે અશો જરથુસ્તને “વીરપેમ માંથ્રેમ, તમામ માંથ્ર (અને) અપેમ સ્ત્રવો, અપોઈનાં પવિત્ર કલામો સંજ-ળાવવામાં આવ્યા હતા. જે ગઝેથનામ, ગઝેથાઓનો, અહુ અને રતુ હતો, જે સૌથી ઉંચે દરજ્જેની, સર્વોત્તમ અને શ્રેષ્ઠ અપેમનો યાને રાસ્તીનો સ્તુતિ કરનાર, સ્તઓત હતો. જરથોસ્ત તે દીનનો સમજવનાર (વાચાજી પ્રમાણે, ફેલાવનાર) હતો, જે દીન હાલની મોબુદ દીનોમાં સર્વોત્તમ છે.” ફકરા ૯૨ માં વધુ કહ્યું છે કે “જે (જરથોસ્ત)ને સૂર્યના સાથે એકજ મરજી રાખનારા વૃદ્ધિ કરનારા અમેશાઓએ પેદા કીધેલાં દીક્ષના સંપૂર્ણ એતેકાદથી ગઝેથાઓનાં અહુ તથા રતુ તરીકે, સૌથી ઉંચે દરજ્જેની, સર્વોત્તમ તથા શ્રેષ્ઠ રાસ્તીની સ્તુતી કરનાર તરીકે (તથા), જે હાલની મોબુદ દીનોમાં સર્વોત્તમ છે, તેનો સમજવનાર હતો.”

“દ્યેન યત હૃતિનામ વહિસ્તયાઓ.”

ફકરા ૯૧ અને ૯૨ અશો જરથુસ્ત્ર તે દ્યેન કે જે ‘હૃતિનામ’ને માટે સર્વોત્તમ છે, તે દીનનો ‘ફક્તારેમ’ યાને સમગ્રવનાર (વાચ્છા પ્રમાણે, ફેલાવનાર) હતો. દેક્તમાં આવેલા ‘હૃતિનામ’ શબ્દનો તર્જુમો કાંગાળ અને વાચ્છા “હૈયાત દીનો”માં એમ કરે છે. પણ આ શબ્દનો તર્જુમો “હૈયાતિ ધરાવનારાઓ માટે” એમ કરવો વધુ અંધએસ્તો લાગે છે. એટલે કે તમામ હૃતિનામ= હૈયાતિ ધરાવનારાં માણસો જે હાલમાં છે અને હવે પછી થશે તે બધાંઓ માટે જરથોસ્તી દ્યેન, દીન વહિસ્તયાઓ યાને સર્વોત્તમ છે. પવિત્ર ગાથાવાલા હા. ૪૪ ના દસમાં ફકરામાં આવીજ રીતે “તાંમ દ્યેનાંમ યા હાંતામ વહિસ્તા” એવા શબ્દો આવ્યા છે, જેનો તર્જુમો “તે (જરથોસ્તી) દ્યેન, બધાં હૈયાતી ધરાવનારાં માણસો માટે સર્વોત્તમ છે,” એમ થવો જોઈએ છે. ગાથા પ્રમાણે જરથોસ્તી દીન આખી દુનિયાને માટે, તમામ હૃત-કેશ્વર માટે છે. ગાથા પ્રમાણે જરથોસ્ત એખલોજ (અએવો) હતો કે જેણે અહુરમઝ્દનાં સારનાઓ યાને શીખામણો સાંભળી હતી. જરથોસ્ત ફવદીન ચરતના ફકરા ૯૧ અને ૯૨ પ્રમાણે “અહુ રતુશ્ચ ગએથનાંમ” યાને ગએથાઓનો અહુ અને રતુ યાને temporal and spiritual lord હતો. જરથોસ્તને ફકરા ૯૨ પ્રમાણે “સૂર્ય સાથે એકજ મરણ રાખનારા સઘળા વૃદ્ધિ કરનાર અમેશાઓએ...પસંદ કરીધો હતો.” “જરથોસ્તના જન્મવાને માટે” ફકરા ૯૪ પ્રમાણે “કુદરતે શુકાના કરીધા હતા કે...હવેથી ભલી માજદયસ્તી દીન હૃત-કેશ્વર ઉપર (યાને તમામ દુનિયામાં) ફેલાશે.” અત્રે એક અગત્યની ખાખદ યાદ રાખી મુકવાની છે કે આપણા લખાણોમાં તમામ માણસોમાં ફક્ત એકલા જરથોસ્તનીજ ક્તુમન ભણાય છે; જો જરથોસ્તને માટે અને તેની દીનને માટે ગાથા અને અવસ્તાના લખનારાઓએ ઉપર મુજબનાં ઉમદા વિચારો જણાવ્યા છે, તો પછી સમજવું કઠણ નથી કે જરથોસ્તી દીન તમામ માણસો માટે હતી અને છે. તે કારણે ફકરા ૯૧ અને ૯૨માં આવેલા “દ્યેનયાઓ યત હૃતિનામ વહિસ્તયાઓ” શબ્દોનો તર્જુમો એવો જ થવો જોઈએ કે જરથોસ્તી દીન ‘હૃતિનામ’ યાને દુનિયામાં હૈયાતિ ભોગવનારાં તમામ માણસોને માટે સર્વોત્તમ છે.

“અહુ રતુશ્ચ ગએથનાંમ”. ગએથા એટલે શું?

વળી ફકરા ૯૧ અને ૯૨માં જરથોસ્તને ‘અહુ રતુશ્ચ ગએથનામ’ કહ્યો છે, યાને ‘ગએથા’ઓનો અહુ અને રતુ. હવે ‘ગએથા’ની મતલબ શું છે? ‘ગએથા’નો

તર્જુમો ઘણાખરા બધા તર્જુમા કરવાવાલા સાહેબો ‘દેશો’ ‘મુલકો’ યાને દુન્યા તરીકે કરે છે. પણ દુનિયાને માટે ગાથા તેમજ અવસ્તામાં ‘ખૂમયાઓ’ ‘ખૂમી,’ (સ. મૂમી) જૂમ, હકૂત કેશ્વર, એવા શબ્દો અનેક વેળા આવ્યા છે. ત્યારે ‘ગએથા’ શબ્દનો તર્જુમો દુનિયા તરીકે નહીં પણ કોઈ બીજી રીતે થવો જોઈએ એ વાસ્તવીક છે. ‘ગએથાની મતલબ settlements in the hearts of men’ અને ‘અષહયા’ ગએથાઓ’ જે શબ્દો ગાથામાં તેમજ ફર્વદીન યસ્તમાં અનેક વાર આવે છે તેનો તર્જુમો જે મતલબે રિપબ્લે કીધો છે તે મતલબે યાને the world of purity in the hearts of men, ‘માણસોની અંદર અશો-ઈનું રાજ્ય’ કે એવીજ કોઈ મતલબે લેવાનું હું વધુ પસંદ કરું છું. આ બાબદમાં મેં મારી “ધાર્મિક વિષયો—ફર્વદીની શીલસુરી” નામની ચોપડીનાં પાના ૧૭૫થી ૧૮૪માં લખાણથી લખ્યું છે. તેમાં પ્લેટોનાં ‘ધી રિપબ્લીક’ નામના દાયલોગ માં જે ‘રિપબ્લીક’ની વાતો આવી છે તેને ગાથાવાલા અને અવસ્તાવાલા ‘ગએથા’ની સાથે સરખાવીને, પ્લેટોએ પોતાની બાબદ અવસ્તામાંથી લીધી છે એમ દેખાડવાની મેં કોશેષ કરી છે. જરથોસ્તી દીનની ખુશીઓ સમજવાને માટે પ્લેટોનાં લખાણોનો અભ્યાસ કરવાની ઘણી જરૂર છે. પણ અત્રે આ બાબદમાં વિગતે ઉતરવાનો વિચાર નથી, તેથી મારાં પુસ્તક “ધાર્મિક વિષયો”નો હવાલો આપીને આપણે આગળ ચાલીશું.

ફકરા ૯૩ માં કહ્યું છે કે “જે જરથોસ્તનાં જન્મમાં તથા વધવામાં (વક્ષએય) [વાચ્છા પ્રણાણે, વાએજ કરવામાં] ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ ખુશ-હાલ (‘ઉર્વાસેન’) થયા; જેનાં જન્મમાં તથા વધવામાં (વાએજ કરવામાં) ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ (ઉક્લિન થયાં), વધવા લાગ્યાં; જેનાં જન્મમાં તથા વધવામાં (વાએજ કરવામાં) ‘વીરપાઓ રપેન્તો-દાતાઓ દામાંન્, રપેન્તની આપેલી તમામ ‘દામાંન્’ શાબાશીનો પોકાર બોલવા લાગી.” આ ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ યાને જુદી જુદી જાતનાં Cosmic forces બાબે કરદા ૧૪ અને ૧૫ માં આપણે વિગતે જોયું છે, તેથી અત્રે કાંઈપણ કહીશું નહીં.

ફકરા ૯૩માં આવેલાં ‘વક્ષએય’ શબ્દનો તર્જુમો વાચ્છાજીએ ‘વાએજ કરવામાં’ એમ કર્યો છે, તે બદલ આપણે જણાવીશું કે ગાથા હા. ૨૯ના ફકરા ૮ મુજબ અહુરમજ્દએ જરથોસ્તને ‘હુદેમેમ વખેઘહયા’ યાને “બોલવાની, વાએજ કરવાની ફસાહત” આપી હતી. ત્યારે ‘વક્ષએયનો તર્જુમો કાંગાજી કરે છે તેમ ‘વધવા’ તરીકે નહીં” પણ વાચ્છાજી પ્રમાણે ‘વાએજ કરવાની’ મતલબે લેવું એ

વધુ સુગમ પડે છે. વળી આ ફકરામાં આવેલા ‘રપેન્તા-દાતાઓ દામાંન’ શબ્દોનો તર્જુમો ‘રપેનામીનોની પેદા કીધેલી પેદાયશો’ને બદલે ‘રપેનાના કાયદાવાળી’ એવી રીતનો કરવો વધુ દરોઅસ્ત છે, કે જેમ વાચ્છાજીએ કીધું છે. કારણકે આગળ અનેક વેલા જોઇ ગયા તેમ ગાથા પ્રમાણે તમામ પેદાયશોનો પેદા કરનાર, Creator, ‘વીરપનાંમ દાતારેમ’ તો અહુરમઝદ એખલોજ છે. વળી ફકરા ૭૬ ઉપર શરેહ કરતાં આપણે જોઇ ગયા છીએ તેમ ‘રપેન્ત’ અને ‘અંઝ’ની ‘દામાંન’ ને તેઓની પેદાયશો, creations તરીકે ગણ્યે તો અહુર-મઝદ ઉપરાંત ઉપલા બેને પણ પેા કરનાર, Creators તરીકે ગણવા પડે છે. યાને કે એકને બદલે ત્રણ બોદા થઇ જાય છે! આ ફકરામાં જેમ ‘રપેન્તા-દાતા’ શબ્દો આવ્યા છે, તેમ તેથી ઉલટી મતલબ ધરાવતા ‘દ્યએવો-દાત’ શબ્દો આજ યશ્તનાં ફકરા ૯૦માં આવ્યા છે, ત્યાં પણ તેઓનો તર્જુમો ‘દેવની પેદા કીધેલી’ને બદલે ‘દેવના કાયદા વાળી’ એમ કરવો વધુ દરોઅસ્ત છે. આવી મતલબનો તર્જુમો કરવાથી અહુરમઝદ ઉપરાંત બીજા બે કહેવાતા પેદા કરનારાની વાત પોતાની મેજેજ નિર્મુળ થઇ જાય છે. આવા ખરા તર્જુમા માટેની એક વધુ મુસ્તકીમ શહાદત ગાથા હા. ૩૩,૧માં મળે છે. ત્યાં ‘દાતાઈશ પૌઉરેહયા’ શબ્દો આવે છે, તેની મતલબ ‘પહેલા કાયદાઓ’ સિવાય બીજા કાઈ રીતે થઈ શકે નહીં.

ઉપલી સમજણ પ્રમાણે ફકરા ૯૩માં આવેલા ‘રપેન્તા-દાતાઓ દામાંન’ શબ્દોનો તર્જુમો ‘વૃધ્ધિ કરનારા કાયદાવાલી પેદાયશો’ એમ થવો જોઈએ છે.

જરથોશ્તી દીન તમામ હકતે-કેશ્વર માટે છે.

જરથોશ્તનાં જન્મમાં અને વાચ્છેજ કરવામાં ‘રપેન્તા-દાતાઓ દામાંન’ જે “શાઆશીનો પોકાર બોલવા લાગી” તે ફકરા ૯૪ પ્રમાણે નીચલા શબ્દોમાં હતો. “શુકાના! (ઉક્તા) આપણે માટે રપેતમાન જરથોશ્ત (નામનો) એક અથેરનાન જન્મ પામેલો છે. (હવે) અરસમ પાંચરનાર જરથોશ્ત હમેને (રપેન્તા દાતાઓ દામાનને) કિયાની બેટો (જઓથ્રાપ્યો, જેર) સાથે ઇજશે હવેથી લલી માજદયસ્ની દીન અહિયા તમામ હકતે કેશ્વર ઉપર ફેલાશે.” જે પ્રમાણે પવિત્ર ગાથામાં અશે જરથુશ્ત તમામ દુનિયામાં પોતાની દીન ફેલાવવાની આરંભ કરી ગયા છે, તે જ પ્રમાણે ક્રવદીન યરતનો લખનાર પણ જણાવે છે કે માજદયસ્ની જરથોશ્તી દીન હવેથી યાને in course of time તમામ દુનિયામાં ફેલાશે.

જે જરથોસ્તીઓ એવો વિચાર ફેલાવે છે કે જરથોસ્તી દીન ફક્ત હાલના મુઠ્ઠી ભર જરથોસ્તીઓને માટેજ છે તે સાહેબોને આવા દીની ફકરાઓ ઉપર ગંભીરાર્થથી ગોર કરવાનો છે. એક સારી ચીજને આપણામાંજ સંકોચિ રાખવાનું ખોટું છે. પણ અલખત વખત અને સંજગો અનુસાર તેમ કરવાનું છે.

માજદયસ્તની દીન હકતે કેથર ઉપર ફેલાવાનું પરિણામ.

ફકરા ૯૫ માં કહ્યું છે કે જરથોસ્તી દીન અધે ફેલાવાનાં પરિણામ તરીકે “હુવેથી ‘મિથ્ર દખ્યુનામ’” યાને દેશોની તમામ શ્રેષ્ઠતાને વધારશે તથા (જેસ્સા, ગભરાટ, ઉશ્કેરાટ વગેરેથી ઉભા થતા) અખેડાઓને નરમ પાડશે. જોરેમંદ ‘અપામ્ નપાત’ દેશોની તમામ શ્રેષ્ઠતાને વધારશે તથા અખેડાઓને નીચે દાખી નાખશે.” અત્રે ભવિષ્યની વાત કીધી છે. આ અખેડાઓ સોસ્યોશ આવશે ત્યાં સુધી વધતા ઓછા ચાલશે. પણ તેઓ રફતે રફતે ઓછા થતા જઈને સોસ્યોશનાં નવા જમાનામાં તેઓ સમુળગા દખાઈ જશે. કે જે વખતે નવો જમાનો આવશે. The old order changeth, yielding place to new.

આપણી દરરોજ અનેકવાર ભણાતી નામીચી ‘જસ મે અવરહે મજ્દ’વાલી ખંદગી જેમાં માજદયસ્તની જરથોસ્તી દીનની ખુબીઓ વર્ણવી છે તેમાં તેને ‘નિધાસ્નધથીષેમ’ યાને હથ્યાર છોડાવનારી તરીકે જણાવી છે, તે યસ્તનાં ફકરા ૯૫ માં આવેલી “અખેડાઓને નરમ પાડનારી તથા અખેડાઓને નીચે દાખી નાખનારી” માજદયસ્તની દીનની યાદ આપે છે. આ અખેડા તે પ્રત્યેક માણસની અંદર જે મનને લગતા અખેડાઓ ચાલી રહે છે તેની, તેમજ માણસોનાં જમ્હેલાઓની અંદર જે અખેડાઓ, મારામારી વગેરે ચાલુ રહે છે, તેવાં બંને જાતના અખેડાઓ છે.

અત્રે અશો જરથોસ્તની, એકલા એકજ (અએવો) સર્વોત્તમ દીનના આપનાર પેગમ્બરની પેગમ્બર તરીકે યશસ્વી કારકિર્દીનો અહેવાલ ખતમ થાય છે. અને તેની સાથે સાથેજ ફકરા ૯૫ માંજ આરાધિતના દિકરા અશો મેધ્યો-માહની ‘અપી’ અને ફરોહરને માન સાથે યાદ કીધાં છે. આપણે આગળ જણાવી ગયા તેમ અશો જરથોસ્ત ઉપરાંત ફક્ત બીજા એકજ માણસના યાને મેધ્યો-માહનાં ફરોહર ઉપરાંત તેની ‘અપી’ યાને તેની ભલી કારકિર્દીનો જીવતાં જીવત મલેલા “દલા reward ની સાથે સાથે યાદ કીધી છે. કાંગાજ જણાવે છે કે મેધ્યોમાહ અશો જરથોસ્તનાં કાકાનો છોકરો હતો, જે જરથોસ્તી દીન ફેલાવવામાં તે પેગમ્બરને મોટો મદદગાર થઈ પડ્યો હતો. અત્રે કર્દો ૨૪ મો પુરો થાય છે.

ફકરા ૯૫ પછી કરદા રપ માં આવેલા ફકરા ૯૬ થી ૧૧૦ બાબે કાંગાળ જણાવે છે કે તેમાં “જરથોસ્તનાં મદદગાર શાગેદોના નામો આવેલાં છે. એ નામોમાનો મોટો ભાગ ગુસ્તારપ પાદશાહનાં જમાનાનો હતો,” અને આ નામો સાથે કરદો પચીસમો પુરો થાય છે.

હવે આપણે આપણી બાબદ ઉપર પાછા આવ્યો. અશો જરથુસ્ત્ર અને અશો મેદ્યોમાહના નામો ફકરા ૯૫ માં લીધા પછી કરદા રપ માં જે અશો મદોનાં નામોની લંબાણુ ટીપ આવી છે તેમાં પહેલું નામ ફકરા ૯૬ માં ‘અસ્મો ખન્વતનું’ છે. આ માણસ એટલો મહાભારત ગણાયો છે કે હોરમજદ થસ્તનાં ફકરા ૨૯ માં જરથોસ્ત ઉપરાંત બીજા કોઈ પણ માણસોનાં નહિ પણ ફક્ત અશો ‘અસ્મો-ખન્વત’નાં ફરોહરનેજ, તેનાં નામ સાથે યાદ કીધું છે. અને તેનું કારણ જણાવ્યું છે કે ‘અસ્મો-ખન્વત’ “બીજા અશો (માણસો) કરતાં હોરમજદનાં પેદા કીધેલાં કૌવત આપનારાં ગચ્ચોકેરેન (ધઆને સફેદ હોમ)નાં (વધારે) ચાહનાર તરીકે હતો.” કાંગાળ નોટમાં જણાવે છે તેમ તેવણે પોતાના વંદીદાદનાં તર્જુમામાં પરગર્દ ૨૦ ના ચોથા કકરાની નીચે નોટ આપી છે, કે “ગચ્ચોકેરેન રોપો વોહિરકપ નામના દર્યામાં...ઉગે છે. તે રિસ્તાખેજને દહાડે અમર કરવાને માટે પાવામાં આવશે.....૯૯,૯૯૯ ફરોહરે તથા ‘કર’ નામની મચ્છી એ રોપાની પાસબાની કરે છે.”

ફકરા ૯૬ થી શરૂ થતાં બધાં અશો માણસોમાંના દરેકની વિચ્છિન્નતામાં હું ઉતરતો નથી. કારણ કે આ બાબદ મારી લાયકાતની ઉપરાંતની છે. જે નામોમાં મને પોતાને કાંઈ અર્થસુચક લાગ્યું છે, તેટલીજ બાબદોમાં હું ઉતર્યો છું.

સો સાગેદો રાખનારો અહમ-સ્તુતનો છોકરો અશો સચ્ચેન. જરથોસ્તી દીન તમામ દુનિયાને માટે છે.

ફકરા ૯૭ માં અશો સચ્ચેનનાં ફરોહરને આરાધતાં જણાવ્યું છે કે “અશો સચ્ચેન પહેલવહેલા ૧૦૦ શાગેદો રાખનાર તરીકે આ જમીન ઉપર જાહેરમાં આવ્યો.” વાચ્છાજીના તર્જુમા પ્રમાણે “તે પહેલો આ જમીન ઉપર ‘ફક્તત’ યાને આગળ વધ્યો.” આ સચ્ચેનની વાત દસ્તુર પેશોતનજીવાલાં દીનકર્દનાં ત્રીજા વાલમમાં આવી છે, તેમાં તેને જરથોસ્ત પછીનાં પહેલાં સો વર્ષમાં થઇ ગયલા અને માંધ્રનાં લખનાર તરીકે ખાસ જણાવ્યો છે. આ સચ્ચેનનાં ચલાચોચે એમર ફેલાયેને જરથોસ્તી ધર્મનો ફેલાવો કીધો હતો યાને જેઓ જરથોસ્તી ન હતા તેઓને જરથોસ્તી બનાવ્યા હતા. આ દેખાડે છે કે જરથોસ્તનાં ફરમાન

પ્રમાણે સમ્મેનનાં વખતમાં પણ જરથોસ્તી દીન તમામ દુન્યાં માટે છે, એમ કબુલવામાં આવતું હતું.

જરથોસ્તનાં ત્રણ હોકરાઓ.

ફકરા ૯૮ માં ‘ઇસદ-વાસ્ત્રહે જરથુસ્ત્રોઇશ’, ‘ઉર્વતત નરહે જરથુસ્ત્રોઇશ’ અને ‘હવરે-ચિથ્રહે જરથુસ્ત્રોઇશ’નાં ફરોહરોને આરાધ્યા છે. વિદ્વાન કાંગાજી આ ત્રણેને અશો જરથોસ્તનાં છોકરા તરીકે (વલ્લાયામાં in parenthesis) લે છે. વાસ્ત્રજી તર્જુમો કરે છે કે “જરથોસ્તરીનાં પવીતર ઇસદવાસ્તરની, જરથોસ્તરીનાં પવીતર ઉર્વતતનરની, જરથોસ્તરીનાં પવીતર ખુરશેદયહેરની, (આ ત્રણેની) ફવર્ષીએને હમો ઇચ્છ્યે ઇચ્છ્યે.” તેવણુ સાહેબે આ ત્રણેને જરથોસ્તનાં છોકરાઓ છે એમ ખુદ્દુ જણાવ્યું નથી. પણ નોટ ૧૧ મી માં કહે છે કે “એ ત્રણે શખ્સો વીશે આપણુ એવું જાણીએ છીએ કે તેઓ જરથોસ્તનાં છોકરા હતા. પણ આએ જગાએથી એવું જાણાએ છે કે તેઓ જરથોસ્તની બેહેનનાં યા બેટીનાં છોકરા હશે એવું શેઠ ખ. રૂ. કામાજીવાલાં જરથોસ્ત નામાનાં પાના ૨૫૪ માં લખેલું છે, પણ ખશુશન તેઓ જરથોસ્તની એલાદની એરતનાજ નહીં હોવા જોઇએ કદાચ મરદનાંબી હોય.”

સ્પીગલ તર્જુમો કરે છે કે “the Fravashi of the pure Icat, vâctra, the Zrathushtrian, that of the pure Urvatat-naro- the Zarathushtrian, that of the pure Hvare-chithra, the Zarathushtrian, praise we.” આ પ્રમાણે વાસ્ત્રજી માફક સ્પીગલ આ ત્રણેને Zarathushtrian (જરથુસ્ત્રોઇશ), જરથોસ્તી, એમ જણાવે છે. પણ ખુદ્દુ કહ્યું નથી કે તેઓ જરથોસ્તનાં દીકરાઓ હતા.

ફવર્દીન યસ્તમાં ફકરા ૯૬ થી ૧૩ થતી ‘લંબાણુ રીપમાં ફકત યષ ગયલા તેમજ હવે પછી થનારાં અશો માણુસોનીજ વાત કાઢી છે. તેમાં અશો જરથુસ્તને પણ એક અશો નર, માણુસ તરીકેજ વર્ણવ્યા છે.

પણુ કહેવામાં આવે છે કે જરથોસ્ત એક માણુસ ન હતા, તેથી તેવ- જીનાં છોકરા છોકરીઓ ન હતા!

પાછલા પહેલવી વગેરે લખાણોમાં જરથોસ્તને, એક યજ્ઞદી યાને વણાંજ ઉંચ દરજ્જે પુજેલા એક નર, માણુસ તરીકેજ વર્ણવ્યા છે. તેમજ તેવણુ પર- જોલા હતા, તેવણુને છોકરાઓ અને છોકરીઓ હતી, તેવણુ પોતાના માબાપને

પેટે જન્મેલા હતા, તથા તેવણને એક ખાયડી હતી, એમ જણાવે છે. તેવણને ઘણા ઉંચ દરજ્જાનાં યજ્ઞદી શક્તિ ધરાવનારાં તરીકે જણાવ્યા છે, તેનું કારણ આ કે પવિત્ર ગાથામાં તેવણને તમામ માણસોમાં સર્વોત્તમ માણસ તરીકે, તેમજ એક 'નર' તરીકે, અને વળી એખલા એકજ, 'અએવો', માણસ કે જેણે અહુ-રમજ્ઞની 'સારનાઓ' પૂરી રીતે સમજેલી હતી, તેવી રીતનાં એક માણસ તરીકે, 'નરોષશ' = નર તરીકે, જણાવ્યા છે. તેજ પ્રમાણે ક્વર્દીન યજ્ઞમાં તેવણની માણસ તરીકેની સર્વોત્તમ હાલત દેખાડી છે.

જરથોસ્તે પોતેજ સૌર્યોસના વખત સુધીનાં માણસોનાં સિલસીલાની વાત કીધી છે, તો જો જરથોસ્ત એક અવ્વલ દરજ્જા પુણેલા માણસજ હતા, અને વળી તેવણ પરણેલા હતા તો પછી તેવણને છોકરાઓ થયા હોય તેમાં અન્યથા થવા જેવું નથી. છતાં પણ ઇસત-વાસ્ત્ર, ઉર્વતત-નર અને હવરે-ચીથ્ર જો જરથોસ્તનાં દિકરાઓ હોય તો તેઓને ઇસત-વાસ્ત્રેહ જરથુશ્ત્રોષશ, કાં કલા છે? અને સાધારણ રીતે જેમ બીજાઓનાં બાબમાં આવ્યું છે તેમ ઇસત-વાસ્ત્રેહ વગેરેને 'જરથુશ્ત્રેહ' એમ કાં લખ્યું નથી? આ એક ગુંચવણ છે તેનો વાસ્તવિક ફડ્યો થવો જોઈએ છે. જે સાહેબો જણાવે છે કે જરથોસ્ત એક યજ્ઞ હતા અને તેથી તેવણને છોકરાં ન હતા અને તેવણ પરણેલા પણ ન હતા તે સાહેબોના વિચારને જરથુશ્ત્રેહ ને અહલે જરથુશ્ત્રોષશ શબ્દ વપડાવા-વાથી એક જાતનો ટેકો મળે છે કે ઇસતવાસ્ત્ર વગેરે જરથોસ્તનાં પોતાનાં દિકરાં ન હતા. પણ ફકરા ૯૮માં જણાવેલા ઇસત વાસ્ત્ર, ઉર્વતત-નર અને હવરે-ચીથ્ર આ ત્રણ ખરેખર અશો જરથોસ્તનાં દીકરાઓ હતા, એમ પાછળ પહેલવી લખાણોએ મક્કમપણે જણાવ્યું છે, પણ તે છતાં તેઓને ક્વર્દીન યજ્ઞમાં 'જરથુશ્ત્રેહ' યાને જરથોસ્તનાં દિકરા એવું વિશેષણ ન લગાડતાં તેઓને ફક્ત 'જરથુશ્ત્રોષશ' તરીકે જણાવ્યાં છે, તે ઉપરથી ગુંચવાડો ઉત્પન્ન થયો છે, તે વાત અત્રે થોડોક વખત અધુરી રાખીને વધુ સમજણ લેવાને માટે હવે ફકરા ૧૩૯ જેમાં અશો ખાયડીઓનાં નામો આવે છે તેની ઉપર આવી જઈએ, કે જેથી, જરથોસ્તને પોતાને ખરેખરાં દિકરા અને દીકરીઓ હતી કે નહી તેની કાંઈક વાસ્તવિક વધુ સમજણ મળે. તેમાં પહેલું નામ હવોવીનું છે. જેને પાછલાં લખાણો જરથોસ્તની ખાયડી તરીકે ઓલખાવે છે. વિચાર કરતાં આ ઘણું અર્થસુચક લાગે છે કે જેમ તમામ માણસોની વાત કરતાં ફકરા ૮૭માં જણાવેલા ગય-મરેથન ગઈ ફકરા ૮૮માં એકદમ અશો જરથોસ્તનું નામ પહેલું લીધું છે, અને તે પછીજ બીજાં જરથોસ્તની આગમજ થઈ ગયલા અને જરથોસ્તની

પછીનાં અશો માણસોનાં નામ આવ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે ફકરા ૧૩૯માં અશો આયડીઓના નામોની શરૂઆતમાં પહેલું નામ હવોવીનું છે, કે જેને જરથોશ્તની આયડી તરીકે પાછલાં લખાણોએ ઓલખી છે અને તે પછી તરતજ ફેની, થ્રીતી અને પોઉરિચિસ્તી એવાં ત્રણ નામો આવે છે, કે જેઓને પાછલાં લખાણોએ હવોવીની અને જરથોશ્તની દિકરીઓ તરીકે જણાવી છે. ખરૂં છે કે કવર્દીન યશતનાં ઉપલા ફકરા ૧૩૯માં તેઓને અનુક્રમે જરથોશ્તની આયડી અને જરથોશ્તની ત્રણ દિકરીઓ તરીકે ખુલ્લી રીતે જણાવ્યાં નથી.

કેટલાક સાહેબોનો એવો વિચાર છે કે ફકરા ૧૩૯માં આવેલી અશો આયડીઓનાં જે નામો આવેલાં છે, તે નામોની વ્યુત્પત્તિ જ્ઞેતાં, તે નામોની મતલબ જ્ઞેતાં, તેઓ કોઇ ખરેખરાં થઇ ગયેલી સ્ત્રીઓનાં નામો નથી, પણ કોઇક ઉચી હાલત દેખાડતાં નામો या ઉંચ ગુણોની શક્તીઓ માત્ર છે. પણ આ બધાંની સામે જતી એક બાબદ આપણને ખુલ્લી મળે છે. અશો જરથોશ્તનાં પોતાના વાહરતોષ્ટત ગાથામાં

પોઉરિચિસ્તિને જરથોશ્તની દુગેદ્રાંમ યાને દિકરીઓમાંની એક જવાન દિકરી તરીકે જણાવી છે.

ગાથાવાલા હા પૃષ્ઠમાં ફકરા ૩ અને ૪માં પોઉરિચિસ્તિનું નામ આવે છે, કે જેમાં તેને 'યેથવી દુગેદ્રામ જરથુશ્તહે' યાને 'જરથોશ્તની દિકરીઓમાંની (બહુવચનમાં) જવાન' તરીકે જણાવી છે. અત્રં નોંધવાનું ખાસ જરૂરનું છે કે પોઉરિચિસ્તિને 'જરથુશ્તહે' યાને 'જરથોશ્તની' એમ જણાવી છે. જેમ કવર્દીન યશતનાં ફકરા ૯૮માં ધસ્તુવાસ્ત્ર, ઉર્વતત્-નર અને હવરે ચિયને 'જરથુશ્ત્રાધશ' કહ્યા છે, તેમ ન કરતાં ગાથામાં પોઉરિચિસ્તિને 'જરથુશ્તહે' યાને 'જરથોશ્તની' એટલે જરથોશ્તની પોતાની દીકરી તરીકે કહી છે. વળી બીજું અગત્યનું નોંધવાનું છે કે એજ ગાથા હા. પૃષ્ઠમાં જરથોશ્તની એકથી વધારે દુગેદ્રાંમ, દિકરીઓની વાત આવી છે, તે પાછલાં લખાણો પ્રમાણે જરથોશ્તની ત્રણ દીકરીઓ હતી, તેવી વાતને ટેકા આપે છે. ગાથા હા. પૃષ્ઠનાં બીજા ફકરામાં 'કવ વીશ્તારપને 'જરથુશ્ત્રીશ' યાને જરથોશ્તની દીન કબુલ કરનાર કવ ગુસ્તારપ તથા દીન-આગાહ ફશોસ્તર જેવાં માણસોની વાત કીધા પછી ફકરા ત્રીજામાં તરતજ 'જરથોશ્તની દિકરીઓમાંની જવાન' પોઉરિચિસ્તિની વાત આવી છે, તેથી તેને જરથોશ્તની દિકરી તરીકે ગણવાને ઉત્તેજન મળે છે. એટલુંજ નહીં પણ આ ત્રીજા ફકરામાં 'જરથોશ્તની દીકરીઓમાંની જવાન, તું' હએયત-અરપનાં ખાનદાનની પોઉરિ-ચિસ્તી' એમ જાણે કે આંગળી દેખાડીને point out કરીને ખાસ જણાવ્યું

છે. તે દેખાડે છે કે પોઊરિચિસ્તી જીવતી જાગતી એક નારી હતી. અને જેમ કાંઈક સાહેબો ધારે છે તેમ પોઊરિ-ચિસ્તી શબ્દ તેનાં શબ્દાર્થ પ્રમાણે સંપુર્ણ ચિસ્ત, સંપુર્ણ હાપણની માત્ર એક પ્રતિમા તરીકે અત્રે આવ્યો નથી. ફકરા ત્રીજામાં પોઊરિ-ચિસ્તી માટે જરથોસ્તે એક ‘સરેમ’ યાને સરદાર યા ખાવંદ મુકરર કરીધો છે, અને ફકરા ચોથા પ્રમાણે પોઊરિ-ચિસ્તી કહે છે કે ‘તેમ જુ વે રપેરેદાની વરાની’ યાને હું ખચીત તેને ‘વરીશ,’ (તેને મારા ‘વર’ તરીકે ગણીને પરણીશ), તથા તેને ‘રપેરેદાની’ કરીશ યાને કાંગાજી તજીએ કરે છે તેમ (તેની સાથની મારી પ્રીતિમાં) ‘વધાર સરસાષ ખતલાવીશ.’ હા પડનાં ફકરા પાંચમાં લખેને ઉ-તેજન આપ ની વાત કરતાં જરથોસ્ત કહે છે કે “પરણતી કન્યાએને તથા તમે (પરણતા વર રાજાઓ)ને હું પરણવાને ફરમાન આપનાર નસીહતનાં સખુનો કહું છું તેની ઉપર તમે ધ્યાન આપજો,” વગેરે, વગેરે. ગાથા હા પડનાં ત્રીજા ચોથા અને પાંચમાં ફકરાઓમાં જાણેકે પોઊરિ-ચિસ્તીનાં લખ વખતે જરથોસ્ત સાહેબ પરણતાં જોડાને અને ત્યાં હાજર રહેલા માણસોને વચ્ચળ કરતા હોય, તેવોજ દેખાવ લાગે છે. ત્યાં તેવણુ સાહેબ પરણતાં જોડાઓની “ધર જીંદગી સુખી થાએ,” ‘હુખેનેમ અંધહત’ થાય એવી દુઆ ચાહે છે.

અશો જરથોસ્તના ત્રણ દિકરાઓ અને દિકરીઓ હતી એ વાતની કાંઈક વાસ્તવિક સમજણ લેવાને માટે આપણે ઉપર મુજબ લખાણથી વિવેચન કર્યું છે. આ વાત કરીને હવે આપણે ફકરા ૯૮ ઉપર ફરી પાછા આવ્યે, જ્યાં “જરથોસ્તનાં, જરથુસ્ત્રોઈશ, (ખસત-વાસ્ત્ર) ઉર્વતત-નર અને હવરે-ચિથ્ર”ની વાત આવી છે. આ ત્રણને જરથુસ્ત્રહે, યાને ‘જરથોસ્તનાં’ એવો શબ્દ લગાડવાને બદલે તેઓને જરથુસ્ત્રોઈશ એવો ખાસ શબ્દ લગાડવાના પરિણામમાં જે સાહેબો પોતાની માની લીધેલી શીલસુશીનાં કારણે તેઓ જરથોસ્તના દિકરા ન હતા, તેમજ જરથોસ્ત સાહેબ પરણેલા પણ ન હતા એવું જણાવે છે, તેઓની સામે એક વધુ વાસ્તવિક અને convincing દલીલ કરી શકાય કે ફકરા ૯૬ અને ૯૭માં ખરેખરાં હેયાની ભોગવી ગયલાં માણસોની વાત આવી છે, એ જ્યારે નિર્વિવાહ છે, ત્યારે ફકરા ૯૮માંના પહેલા ત્રણ યાને ખસત-વાસ્ત્ર, ઉર્વતત-નર અને હવરે-ચિથ્રને ખરેખર થઈ ગયલાં માણસો તરીકે ન ગણ્યે, પણ તે પછી એજ ફકરામાં આવેલાં બીજાં નામોને ખરેખર થઈ ગયલાં નામો તરીકે ગણ્યે તોતોવું બોલવું વિચિત્ર થઈ પડે છે! આવા વિચારો ઉપરથી લાગે છે કે આ ત્રણને પણ ખરેખરાં હેયાતી ભોગવી ગયલાં માણસો તરીકે, જરથોસ્તનાં પોતાના દિકરાઓ, તરીકે ગણવા જોઈએ છે.

આ વાત પુરી કરીને હવે ફકરા ૯૮ માં આગલ વાક્ષતાં 'શ્રિમિથ્વતે, સ્પિતામહે' એવા શબ્દો આવ્યા છે તેનો તર્જુમો કાંગાજીએ અને વાચાજીએ એકસરખી મતલબનો કીધો છે કે "સ્પિતમાનના ખાનદાનનાં શ્રિમિથ્વત સ્પિતમાનના થરીમીથ્વત." આ બંને ઉસ્તાદોએ શ્રિમિથ્વતને સ્પિતમાનાં ખાનદાનનાં એક તરીકે લીધો છે. પણ સ્પિગલ આ શબ્દોનો તર્જુમો તદન જુદીજ મતલબનો કરે છે. "The Fravashi of the holy Three, the pure, praise we" અને નોટમાં જણાવે છે કે "The holy Three are doubtless the three sons of Zarathushtra who are to be born hereafter, viz Oshedarbami, Oshedar-mah and Caoshyanc." સ્પિગલ વધુ જણાવે છે કે "The three first names of the verse (ઇસદવાસ્ત્ર, ઉર્વતત્-નર અને હવરે-ચિથ) are the sons of Zarathushtra, and the progenitors of the three classes, Priests, Warriors, and the Husbandmen." આ પ્રમાણે ફકરા ૯૮ માંના પહેલા ત્રણ, ઇસદવાસ્ત્ર, ઉર્વતત્-નર અને હવરે-ચિથને, કાંગાજી અને વાચાજી ગણે છે તેમ, જરથોસ્ત્રનાં દિકરાઓ તરીકે સ્પિગલ પણ ગણે છે. પણ આજ ફકરામાં આવેલા 'શ્રિમિથ્વતો સ્પિતામહે'ને પાછળના યાને રિસ્તાખેજનાં વખતમાં જન્મ લેનારા જરથોસ્ત્રનાં ત્રણ દિકરાઓ તરીકે સ્પિગલ ગણે છે! પણ આપણે પુછી શક્યે કે જો આ ત્રણ નામો જરથોસ્ત્રનાં હવે પછી થનારા ત્રણ દિકરાઓનાં હોય તો તેઓને યસ્તમાં ફક્ત 'શ્રિમિથ્વતો સ્પિતામહે' યાને 'સ્પેતમાનના ખાનદાનનો શ્રિમિથ્વત' એમ કાં કહ્યો છે. 'જરથુસ્ત્રહે સ્પિતમાન' એટલે સ્પિતમાન ખાનદાનનાં જરથોસ્ત્રનાં એમ કાં કહ્યું નથી? વળી આપણે પુછી શક્યે કે જો આ ત્રણ રિસ્તાખેજનાં વખતમાં થનારા જરથોસ્ત્રનાં દિકરાઓ હોય તો કરદા ૨૫ વાલા ફકરો ૯૮ કે જેમાં હૈયાતી લોગવી ગયલાં માણસોનાંજ નામ આવ્યાં છે તેની અંદર તેઓના નામો કાં ખુસાડી દીધાં? વહી આ ત્રણ નામો તો યસ્તમાં ઘર વખતે અને ઘર જગાએ યાને પાછળથી ફકરા ૧૨૮ માં 'ઉક્ષ્યત-એરેત', 'ઉક્ષ્યત-નેમંધૂહ' અને 'અસ્તવત-એરેત' તરીકે આવ્યાં છે. વહી ત્રીજો વાંધો તો એવો છે, કે જો ફકરા ૯૮ વાલા 'શ્રિમિથ્વતો સ્પિતામહે' જરથોસ્ત્રના હવે પછી થનારા ત્રણ દિકરાઓ હોય તો પછી તેઓનાં ફરોહરોને એક વચનમાં, એકજ ફરોહર તરીકે કાં જણાવ્યું છે? અહીં વચનમાં કાં જણાવ્યાં નથી? આવા વિચારો ઉપરથી ભાગે છે કે સ્પિગલનો તર્જુમો વાસ્તવિક નથી.

વીસ્તારપશાહ, ગુસ્તારપશાહ, The Constantine of the Zarathushtrian religion.

વધુ નામો જણાવતાં ફક્ત ૯૯ માં કવ વીસ્તારપ, યાને કયાની વીસ્તારપનું ધ્યાન આવ્યું છે. તેને ચાર વિશેષણો લગાડ્યાં છે. ‘તખ્મ’, ‘તનુ-માંથ્ર’, ‘દરૂષિ-દ્રઓશ્’ અને ‘આદધરય’, યાને “કૌવતવાલા, માંથ્રના તનવાલા, મજબુત હથિયારવાલા અને હોરમજ્જદનાં તરિકા મુજબ ચાલનારા.” વધુ જણાવવા જોગ છે કે ફક્ત ૧૦૬ માં ઉપલાં ચાર વિશેષણો અશો કારનને પણ લગાડ્યાં છે.

સરોશબાજ અને સરોશ યક્તમાં ઉપલાં ચાર વિશેષણો અશો સરોશને પણ લગાડ્યાં છે તેમાંથી એક અગત્યનો સવાલ ઉભો થાય છે.

જે સાહેબો સરોશને એક inspiration આપનારી અદુરમજ્જદની ફક્ત એક અશો શક્તિ તરીકે ન ગણતાં તેને એક યજ્ઞ, એક હસ્તિ, એક entity તરીકે ગણવા માંગે છે, તે સાહેબોએ વિચાર કરવાનો છે કે જે વિશેષણો એક કહેવાતા હસ્તિ ધરાવતા **મીનો** ઇજ્જદને યાને સરોશને લગાડ્યાં, તેજ વિશેષણો વીસ્તારપશાહ અને કારન જેવા માણસોને પણ વાસ્તવિક રીતે લાગુ પાડી શકાય કે? પણ તેમ લાગુ પાડ્યા છે તે ઉપરથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે અશો સરોશની મતલબ માણસોને મલતું હોરમજ્જદની તરફનું inspiration, the still small voice within, માત્ર છે. વધી અત્રે એક બીજો સવાલ થાય છે કે જે આ વિશેષણો સરોશને એક મીનો યજ્ઞ, મીનોઇ હસ્તિ તરીકે ગણીને લગાડ્યાં હોય તો પછી બીજી કહેવાતી મીનો યજ્ઞ હસ્તિઓને પણ આ વિશેષણો કાં લગાડ્યા નથી? વિચાર કરતાં લાગે છે કે અદુરમજ્જદની જુદી જુદી શક્તિઓને તેઓને ધરનાં જુદા જુદા વિશેષણો લગાડ્યાં છે, પણ તેથી તે હોરમજ્જદી બુદ્ધ શક્તિઓ મીનોઇ હસ્તિઓ, entities થઇ જતી નથી.

ફક્ત ૯૯ માં કવ વીસ્તારપનું જે વધુ વર્ણન આવ્યું છે તેની ઉપર સંભાળથી વિચાર કરતાં તેને ઉપલાં ચાર વિશેષણો કાં લગાડ્યાં છે, તેનું કારણ જોઇ શકાય છે. “વીસ્તારપે પોતાના જોરેમંદ ભાલાથી રાસ્તીને માટે ફરાખીનો ખોલ્લો માર્ગ ફરી આપ્યો”.....તે વીસ્તારપ “આએ હોરમજ્જદી જરથોસ્તી દીનની બાબુ અને ટેકાવ તરીકે થયો. ફક્ત ૧૦૦ પ્રમાણે તેણે તે પવિત્ર દીનને ‘હુનૂઈવ્યો’ એટલે જુરા માણસોથી, (વાઝાજ પ્રમાણે ‘હુનૂ’ઓથી, રિપગલ પ્રમાણે ‘from the Huns’ યાને હન લોકોથી) છુટી પાડી, (વાઝાજ પ્રમાણે, ‘હોડવી લાવ્યો’), અને તેને બુદ્ધ રાજ કરતી, ચોમેર ફેલાતી (વાઝાજ પ્રમાણે, નહીં ઘાટ

કરનારી), નીતિનાં કરમાનવાળી ('અપઓનીમ'), વચમાં ખીરાજતી (ધ્યાને લોકોની મંડળીમાં માન પામેલી), ગાયદાર, તથા ઘાસચારાને ભરપૂર કરનારી તથા ગાયદાર તથા ઘાસચારાને પ્યારી થયેલી (વાચ્છાજી પ્રમાણે, તેઓની ઉપર પેઆર કરનારી) મુકરર કીધી." આ ફકરામાં જરથોસ્તી દીનની પહેલી મુખ્ય ખુશીઓ વર્ણવી છે. જરથોસ્તી દીનને દેવ્યસ્ત્રીથી જુદી પાડી, તેને રાજકર્તાની, ગુસ્તાસ્પની, દીન તરીકે સ્થાપિત કીધી. તેને વિના કારણે કોઇને પણ નુકસાન ન કરે એવી જાણવી, તથા ગાયદારનાં તેમજ ઘાસચારાનાં રક્ષણ માટે માણસોને તાકીદ કાઢી. મતલબ કે જરથોસ્તની આગલ જે મોટે ભાગે અવ્યવસ્થાવાલી યાને ભટકતી વગેરે કોઇક ટોળાંવાલા માણસોની જીંદગીની હાલત હતી, તે હાલતને હવે ખરી વ્યવસ્થાવાલી યાને નિયમીત કાયદા પ્રમાણે ચાલનારી હાલતમાં બદલી નાખી. દુન્યાને માટે આવો મોટો ફેરફાર જરથોસ્તી દીને કીધો, અને તેથી તે દીનને 'અપઓનીમ' યાને અપનો, અશોષનો કાયદો દેખાડનારી તરીકેનો દરજ્જો મળ્યો.

આગલ ચાલતાં ફકરા ૧૦૧ થી ૧૦૩ માં ખીજા અનેક મહાભારત માણસોની યાદ આવી છે પણ તેઓ માટે કોઇ પણ ખાસ લક્ષણો જણાવ્યાં નથી. પણ કાંગાજીએ નોટમાં ઘણી બાબતો ખુલ્લી કીધી છે. ફકરા ૧૦૪ માં અવારઓશ્ત્રના (છોકરા) અશો વોહુનેમંઘડને યાદ કરતાં ચાક્કસ ખરાબીઓને પશ્ચિતશતાતે' કરવાને માટે યાને સામે થવા યા તોડવાને માટે તેનાં ફરોહરની આરાધના કીધી છે. અને કહ્યું છે કે "ખરાબી કરનારી ઊંધ, ખુરા સ્વપ્ના, ખુરા નજર પડતા દેખાવ (હારલે પ્રમાણે apparitionsની મતલબે), તથા ખુરી પરીઓની સામે થવાને માટે વોહુનેમંઘડનાં ફરોહરને હમે આરાધ્યે છીએ."

કવર્દીન યસ્તના ઉપલા ફકરા ૧૦૪ માંથી તેમજ ઘણા ફકરાઓમાંથી પાછલા વખતની નીરંજોનું મૂળ ઉપજાવી શકાય છે.

ખરાબી કરનારી ઊંધ, ખુરા સ્વપ્ના, ખુરા નજર પડતા દેખાવ અને ખુરી પરીઓની સામે થવાની અવસ્થાનું નીરંજ

અને ઊંધમાં સાંમે આવતી ખરાબીઓની વાત કીધી છે. જુદી જુદી ખરાબીઓને તોડવાને માટે જુદી જુદી નિરંજો લખવાનો અને ભણવાનો રિવાજ, ખાસ કરીને પાછળાં સાહિત્યમાં, મળે છે, તે રિવાજનાં એક મૂળ તરીકે કવર્દીન યસ્તમાં આવો ફકરો પહેલો મળે છે. તે ઉપરાંત આપણે પાછળથી જોઈશું તેમ કરતાં ૨૯ માં એવા અવસ્થાનું નિરંજોના અનેક દાખલા મળશે. તે દરેક દાખલામાં જણાવેલી ખરાબીઓને તોડવાને માટે હિમલોજ 'પશ્ચિતશતાતેએ' શબ્દ વપડાયો છે.

ફક્ત ૧૦૫ માં એક બીજી નિરંગ મળે છે. “સાધમુજિનાં (હોકરા) દીનનો એલમ જાણનાર (અગ્રેષ્ઠપત) તથા પવિત્ર આતશ ઉપર કાઢી મુકનાર (ધ્યાને ખોએ દેનાર) (વાન્છાજી પ્રમાણે, મોખેદ) અશો માંથવાકનાં ફરોહરને હમો યાદ કર્યે છિએ. જે (માંથવાક) અશો માણસેની (વિરૂદ્ધમાં) ઉત્પન્ન થએલી ખરાબીની સામે થવાને માટે, ધણા છુરા, ગાથાના ગાયણને અપવિત્ર કરનારા, આશ્મોગી કરનારા, નાપાક, ધણી વગરના, ધર્મગુરૂ વગરના, બર્ષકર, તોડી-નાંખવા લાયક ફરોહરવાલા (અવસ્થસ્તો ફ્રવષિનાંમ)એને ધણોજ મારતો હતો.” (કાંગાજીનો તબુમો.)

આ ફક્તમાં આવેલા ‘માંથવાક’નો અસલ અર્થ માંથ જાણનાર એવો થાય છે. માંથવાક પોતાના વખતમાં માંથ જાણીને તોડી નાખવા લાએક ફરોહરોવાલા (અવસ્થસ્તો-ફ્રવષિનાંમ) આશ્મોગીને ધણોજ મારતો હતો, તેથી તેનાં ફરોહરને ઉપલી સિદ્ધતો સાથે યાદ કર્યું છે.

‘અવસ્થસ્તો ફ્રવષિનાંમ’ની ખરી મતલબ ‘તોડી નાખવા લાયક ફરોહરો,’ અથવા વાન્છાજી પ્રમાણે ‘ખરાબ ફરવરીવાલા,’ અથવા રિપબલ પ્રમાણે ‘having wicked Fravashi’ એમ થઇ શકેજ નહીં.

નામાંકિત ફ્રવર્દીન યસ્તમાંથી ફરોહરો બાબેની જે મતલબ આપણે જોઈ શક્યે છીએ તે આ છે કે બધાં ફરોહરો, ‘અષાઓનાંમ ફ્રવષિનાંમ ઉઘનાંમ અધવિ-થુરનાંમ’ યાને “અશોઓનાં જોરાવર તથા ગાલેજ ફરોહરો” તો અહુર-મજ્દનાં પોતાનાં અશો છે અને તે કારણે યસ્તનાં પહેલા ફક્ત પ્રમાણે “અહુ-મજ્દે તેઓને મદદે બોલાવ્યાં.” ત્યાં કહ્યું છે તેમ “તેઓ મારી (અહુરમજ્દની) મદદે આવ્યાં અને મને ટેકા આપ્યો.” બધાં ફરોહરો અહુરમજ્દનાં અશો છે, ફરોહરોનો જમેલો તે જાણે કે અહુરમજ્દ પોતે છે, એ બાબે આપણે શરૂઆતમાં પુરતું વિવેચન કર્યું છે. તમામ ફરોહરો તેઓની જાતમાં અહુરમજ્દનાં જેવાંજ અશો છે. સૃષ્ટિની અંદર matter યાને પદાર્થ સાથે સમાગમમાં રહેવા છતાં ફરોહરો પોતાની અસલ્યાત જાળવી શકે છે, તો પછી ગમે એવા ખરાબ સંજોગોમાં કામ કરતું ક્રોધપણુ ફરોહર “તોડવા લાયક યાને ખરાબ” હોઈ શકે નહીં. આખી ફ્રવર્દીન યસ્તમાં આ એખલો એકજ દાખલો છે કે જેથી સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં અહુરમજ્દે પોતાની મદદે બોલાવેલાં અને તેઓએ અહુરમજ્દને મદદ આપેલા-એવાં ‘ઉઘાઓ અષાઓનાંમ ફ્રવષયો’ બાબે યાને તેઓની સર્વોત્તમ અશ્રેષ્ઠની હાલત બાબે આપણા દિલમાં વસવસો ઉત્પન્ન થાય! ઉપર જણાવ્યું તેમ કાંગાજીએ

‘અવસ્થસ્તો’ની મતલબ તોડી નાખવા લાયક, વાચ્છાજીએ ખરાખ, અને સ્પિગલે wicked એવો કીધો છે. પણ કોઈપણ ફરોહર પોતાની જાતમાં ખરાખ હોઈ શકે મા કોઈક ખરાખ સંજોગોમાં તે ખરાખ થઈ શકે, એવા વિચારથી ઉભી થતી મુશ્કેલી મહુમ વિદ્વાન શહેરચારજી ભર્યા જોઈ શક્યા છે.

અવસ્થસ્તો શબ્દની ખરી મતલબ.

મહુમ શહેરચારજીએ પોતાની અમુલ્ય ચોપડી ‘સ્પિસ્ટીસ્ટાન’નાં પાનાં ૩૬૬ માં અવસ્થસ્તો ફવષિનાંમનો તર્જુમે “જેઓની ફવષીઓ દંકાઈ રહેલી” એમ કીધો છે. આપણે આગલ ફવષીઓ બાબે બોલતાં જણાવ્યું છે કે જે કોઈ એક માણસ યાને તેનું રવાન, soul, જાણીશુજીને વારંવાર ખરાખ રસ્તે જતું હોય તો તે માણસની અંદર રહેલું અહુરમજ્દનું અંશ યાને તેનું ફરોહર સિધી રીતે, directly, તે રવાનને અટકાવતું નથી, તેને થોડોક વખત થોડકાવા દે છે. મરજનું જે છુટાપણું, freedom of the will પરવરદેગાર તરફથી તમામ માણસોને મલ્યું છે, તેની વચ્ચે એક માણસનું ફરોહર જતું નથી, પણ તેટલો વખત તે જાણે કે દંકાઈ રહેલું દેખાય છે, તેટલો વખત તે જાણે કે dormant પડેલું રહે છે. આવી કોઈક સમજણથી તમામ ફરોહરોની અસલ શ્રેષ્ઠતા, તેઓની અસલ ખાલેસ pure અહુરમજ્દી હાલત જલવાઈ રહે છે.

ફકરા ૧૦૬ માં અશો કારનનાં ફરોહરને યાદ કર્યું છે. અશો કારનને “તખ્મહે, તનુ-માંથ્રેહ, દરષિ-દ્રઝોશ, આહુધયેહે” યાને “કૌવતવાલો, માથ્રન તનવાલો, મજ્બૂત હથિયાર રાખનાર તથા હોરમજ્દનાં તરિકા મુજબ ચાલનાર” તરીકે જણાવ્યો છે. જ્યારે આપણે ફકરા ૮૯ ઉપર હતા ત્યારે ઉપલાં ચાર વિશેષણો જે અશો સરોશને પણ લગાડ્યાં છે તે બાબે લખ્યું છે. ફકરા ૧૦૭ માં ઉપલા કારન બાબે વધુ વિગત જણાવી છે. તે અશો કારનનાં “ધરમાં સોહામણી તથા પ્રકાશિત ‘અશિશવંધ’...ઉંચે વેરથી કપડાં પહેરેલી, સીધા કદની, નુરમંદ ચેહેરાની, કુલીન ‘કન્યાના રૂપમાં’ દાખલ થઈ. (વાચ્છાજી પ્રમાણે ચાલી આવી). તે કારન પોતાની બે બાજુથી લડાઈની અંદર ધસારાથી જઈને પોતાના તનને માટે સુખ (વાચ્છા, ફરાખી) ઈચ્છતો હતો. તથા...દુશ્મનની સાંભે ઘણીજ હીંમતથી લડતો હતો.” અશો કારનનાં ધરમાં પ્રકાશિત અધિસવંધ કન્યાનાં રૂપમાં ચાલી આવી, કારણ કે અશો કારન પોતે ‘તનુમાંથ્ર’ અને ‘આહુ-ધરિ’ યાને માંથ્રના તનવાલો (માંથ્રથી ભરપુર) અને હોરમજ્દી તરીકાનો હતો અશો કારન વળી ‘તખ્મ’ અને ‘દરૂષિ-દ્રઝોશ’ યાને જોરાવર અને મજ્બૂત

હથિયાર રાખનાર હતો અને તે કારણે તે “લડાઇની અંદર...દુશ્મનની સામે ધણીજ હીંમતથી લડતો હતો.” કારનનાં ઘરમાં અપીસવંધ ચાલી આવી, તેની મતલબ એવી છે કે તે જરથોસ્તી માંથ્રને ભણનારો અને હોરમજદી તરીકાવાલો હતો અને લડાઇમાં ઘણો ફત્તેહમંદ હતો, તે કાન્હોએ તેનાં દુન્યામાંથી ધુરાઈ દૂર કરવાનાં અશોખનાં કામેનાં ખદલામાં તેને ઘર આપિશવંધઉહિ, લક્ષી અપિ તરીકે ચાલી આવી. આ પ્રમાણે અપિ તે માણસોની અશોખનાં ખદલો છે. ‘અપિ’ને feminine gender માં દેખાડી છે તેથી તેણીને એક પવિત્ર કન્યા (a pure undefiled virgin)ના રૂપમાં ચિતારી છે અને તેણી એક સ્ત્રી female જેવી હતી તેથી...તેણીને “ઉંચે વેરથી કપડાં પહેરેલી” વર્ણવી છે. આ દાખલો દેખાડે છે કે અસલી ધરાનીઓએ ‘ઉંચે વેરથી કપડાં પહેરેલી’ યાને શરીરને બરાબર ઢાંકીને પોતાની સ્ત્રીજાતિની મર્યાદા જળવવાની રીતને નારીઓ માટેના એક શૃંગાર લેખે ગણી છે.

ફકરા ૧૦૮ થી ૧૧૦ માં વધુ અશો પુરુષોને યાદ કીધા છે, પણ તેઓ માટે ખાસ કાંઈપણ જણાવ્યું નથી. પણ આગલ જણાવી ગયા તેમ ફકરાં ૧૧૦ ની છેવટે અસ્તવત એરેત યાને સોશ્યોશનાં ફરોહરને યસ્તમાં પહેલી વખત યાદ કીધું છે. કરદા ૨૫ ની શરૂઆતમાં વિવેચન કરતાં આપણે જોયું છે તેમ ફકરા ૮૭ થી ૧૧૦ સુધીમાં “જરથોસ્તનાં મદદગાર શાગેદોનાં નામો છે” તેવાં નામોના પહેલો જમ્લો, first group અત્રે પૂરો થાય છે, અને જે કારણ આપણે ત્યાં જણાવ્યું હતું તેને અનુસરીને ફકરા ૧૧૦ ની છેવટે સોશ્યોશનું નામ લેવામાં આવ્યું છે.

કરદા ૨૬ ના ફકરા ૧૧૧ થી ૧૧૭ સુધીમાં ખીજાં મહાભારત અશો પુરુષોનાં ફરોહરને આરાખ્યાં છે, પણ તેઓ બાબે કાંઈપણ વિગત આપી નથી. આપણે આગલ ચાલ્યે તે પહેલાં જણાવ્યે કે આ નામોની છેવટે ફકરા ૧૧૭ માં ખીજા વાર ‘અસ્તવત-એરેત યાને સોશ્યોશનું’ નામ યાદ કીધું છે. અને આ પ્રમાણે માણસોના બીજા જમ્લો, second group, અસ્તવત-એરેતનાં નામ સાથે ત્યાં પૂરો થાય છે.

કરદા ૨૭ નાં ફકરા ૧૧૮ થી ૧૨૪ સુધીમાં વધુ ઘણા મહાભારત અશો પુરુષોના નામો આવ્યાં છે, અને ત્યાં પણ તેઓ બાબે એકજ અપવાદ સિવાય કાંઈપણ વિગત આપી નથી. ફકરા ૧૨૦ માં આવેલા છેલ્લા પુરુષ પદ્ધતિ-સીરનાં (છોકરા) ઉસ્માનરૂનાં ફરોહરને યાદ કીધું છે. કારણ આપતાં જણાવ્યું છે કે “પદ્ધતિસ્તા-તેએ નાક્યો-કર્શતહે ત્યએપંમ્હો” યાને કે “સમાવહાલાંથી ઉત્પન્ન થએલી

ખરાખીની સામે થવાને માટે” ઉસ્માનરે કામ કીધું હતું. કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે કે “ઉસ્માનરે કુંટુભેના ખાનગી કજ્યા કાંકાસ તથા મારામારી.....દર કરીને સમાધાની કરાવનાર જાણીતો પુરૂષ હોવો જોઈએ.”

આ ઉસ્માનરની આખદમાં વળી એક ત્રીજી નીરંગ જેવું જોવામાં આવે છે, કારણ કે તેમાં પણ આગળ જણાવેલી બે નિરંગો મુજબનો ‘પદ્ધતિસ્તા-તેએ એટલે ખરાખીઓની સામે થવાની મતલબનો શબ્દ આવ્યો છે.

બુદા બુદા નામ સાથે જણાવેલા દેશોનો લગતા માણસોની વાત.

અત્યાર સુધીમાં આવેલી અશો માણસોની લાંખી ટીપમાં તેઓ કયા દેશોને લગતા હતા, તે બાબે કાંઈપણ જણાવ્યું નથી તેથી આપણે કદાચ કહી શક્યે કે તેઓ “ધરાની અથવા ધરાનને તાબેના મુલકોને” લગતા હોય. પણ હવે ફકરા ૧૨૫ માં બુદા બુદા દેશોને લગતા માણસોની વાત આવી છે. દાખલા તરીકે (દાસ્તાઘ)નો (છોકરો) અશો પેરો-દરમ ‘મુજ’ દેશનો રહેવાસી હતો. જવ-નનો (છોકરો) અશો ગઝોમન્ત ‘રઝોજધ’ દેશનો રહેવાસી હતો. અએવો-સરેથો-ફયુસ્તનો (છોકરો) અશો યિન ‘તન્ય’ દેશનો રહેવાસી હતો. કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે કે આ દેશો “કોઈ ધરાની તાબાના મુલકોથી બુદા મુલકો હોય. પણ એ બાબે ચોક્કસ જણાવ્યું નથી.”

ફકરા ૧૨૬ માં વધુ અશો માણસોના નામો આવ્યાં છે, પણ તેઓ બાબે પણ કાંઈ પણ વિગત આપી નથી.

ફકરા ૧૨૭ મા “અંધ્રહુ દેશના અશો અષ-નેમંધ્રહના (તથા) વીદત-ગઝોના ફરોહરને હમો યાદ કર્યે છીએ,” એમ કાંગાજીએ તર્જુમો કર્યો છે. પણ વાચ્છાજી તેનો તર્જુમો “વીદદ મવાઓ મુલકના પવીતર અશ નેમંધ્રહની ફરવશીને હમો ઇજાએ છીએ,” એવો કરે છે, તે ખરું લાગે છે, કારણ કે ટેક્સ્ટમાં કવધી બોલ એક વચનમાં છે. ‘અંધ્રહુ’ દેશની વાત કીધા પછી “અપક્ષીર (નામના) દેશનાં અશો પર્ષતવ-ગઝો (તથા) દાજઝો-ગઝોનાં ફરોહરને હમો યાદ કર્યે છીએ” એવો કાંગાજી તર્જુમો કરે છે. તેઓ આ વાક્યમાં બે પુરૂષો હોય એમ ધારે છે. પણ વાચ્છાજી તર્જુમો કરે છે કે, “અપખશીર મુલકના ‘દાજગરો ગાઓ’નાં પવીતર ‘પરશતગાઓ’ની કવશીને હમો ઇજાએ છીએ.” આ પ્રમાણે તેવણુ સાહેબ એકજ પુરૂષના દીકરા ‘પરશતગાઓ’ ની એક કવધીની વાત કરે છે.

અપરજ્ઞતહે સપદની મતલબ.

આ ફકરા ૧૨૭ માં બીજાં ત્રણ નામો આવે છે, જમારપહે-અપરજ્ઞતહે, મધદયો-માઓપ્રહહે અપરજ્ઞતહે. અને ઉર્વતત-નરહે અપરજ્ઞતહે, કાંગાજી તર્જુમો

કરે છે કે “પાછળથી જન્મેલા જન્મરૂપ, પાછળથી જન્મેલા મેદયોમાહ અને પાછળથી જન્મેલા ઉર્વતતનર.” આ પ્રમાણે અપરજ્ઞતની મતલબ ‘પાછળથી જન્મેલા’ યાને (after born) એવી લેવામાં આવી છે. પણ વાચ્યાળ ‘અપરજ્ઞત’ને એક પુરૂષ તરીકે ગણીને અપરજ્ઞતનાં જન્મરૂપ, અપરજ્ઞતનાં મેદયોમાહ અને અપરજ્ઞતનાં ઉર્વતતનર, એવો તર્જુમો કરે છે. કારણ કે ક્રવદીન યસ્તમાં ચોક્કસ નામોને તેઓની ચોક્કસ સીકૃત સાથે જણાવ્યા છે, પણ અપરજ્ઞત ‘પાછળથી જન્મેલા’ એ કાંઈ એવી સીકૃત નથી. તેથી વાચ્યાળનો વિચાર વધુ દરોખસ્ત લાગે છે. સિપગલ પણ કાંગાળની માફક અપરજ્ઞતની મતલબ after born તરીકે લે છે.

કહેવાની ખાસ જરૂર છે કે આ ફકરામાં આવેલા ‘અપરજ્ઞત’નો જન્મરૂપ, મેદયોમાહ અને ઉર્વતતનર, આ ત્રણે અનુક્રમે આગલ આવી ગયલા ફકરા ૧૦૩માં આવેલા ‘હયુખ ખાનદાતના જન્મરૂપ,’ ફકરા ૯૫માં આવેલા ‘આરાસ્તિનાં છોકરા મેદયોમાહ અને ફકરા ૯૮માં આવેલા ‘ઉર્વતતનરહે જરથુસ્ત્રોષશ’થી જુદા છે.

હવે આપણે ફકરા ૧૨૮ માં દાખલ થઈએ છીએ, જેનો ધણો સંભાળથી અભ્યાસ થવો ઘટે છે.

રિસ્તાખિજના વખતમાં સોશ્યોસ સાથે કામ કરતી કેહવાની વ્યક્તિઓ !

આ ૧૨૮ મો ફકરો ધણો અગત્યનો છે, તેમાં ધણી અગત્યની બાબતો સમાવેલી છે, અને તેમાં જણાવેલાં નવ નામોથી કરદો ૨૭ મો પુરો થાય છે. અને આગલ જણાવી ગયા છીએ તેમ ક્રવદીન યસ્તના ફકરા ૮૭ થી શરૂ થયેલાં મરદોના નામોની લંબાણુ ટીપ ફકરા ૧૨૮ માં આવેલા છેલ્લાં નામ ‘અસ્તવત-એરેત’થી યાને સોશ્યોશથી પુરી થાય છે. અને આ રીતે ત્રીજા જન્મેલા (Third group) ની છેવટે ત્રીજી વખત સોશ્યોશનું નામ આવે છે.

ફકરા ૧૨૮ માં આવેલાં નવ નામોની મતલબ કાંઈક જુદીજ છે. તેની ખરી મતલબ સમજવાની ધણી જરૂર છે.

ફકરા ૧૨૮ માં નવ નામો જણાવેલાં છે. તેમાંનાં રચોયસ ચચેખનથી શરૂ થતાં અને વોઉર-સવંધથી પુરાં થતાં પહેલાં છ નામો બાપે કાંગાળ નોટમાં જણાવે છે કે “પહેલવી લખાણોમાં રસ્તાખેજનાં છેલ્લા ૫૭ વર્ષની મુદતમાં સોશ્યોશની સાથે જે ૬) મહાન પુરૂષો ભાગ લેવાના છે” તેઓના છે. કાંગાળ વધુ જણાવે છે કે, “વધારે ખુલાસા માટે જુવો મારી અવસ્તા ફરહંગ.” ઉપલાં

૬) નામો પછીના આકીના ૩) નામો, ઉદ્યત એરેત (યાને કેહવાના હોશેદર આમી), ઉદ્યત-નેમંધુલ (યાને કેહવાતા હોશેદર-માહ) તથા અસતવત્-એરેત યાને સોશયોશ છે. આ ત્રણ નામો, અનુક્રમે કાંગાજી જણાવે છે તેમ “સ્ત્રુતત ક્રેદ્રી, વંધુલ-ક્રેદ્રી અને એરેદત-ક્રેદ્રી નામની ત્રણ માતાઓને પેટ રિસ્તાખેજને વખતે પેદા થનારા પેગમ્બર જરથોશ્તનાં છોકરાઓનાં છે.” આ વાત પણ પહેલવી લખાણ મુજબની છે. અત્રે ધ્યાનમાં રાખી મુકવાનું છે કે ફકરા ૧૨૮ માં આવેલાં નવ નામો રિસ્તાખેજનાં વખત સુધીમાં થનારા નવ પુરૂષોનાં છે, એમ ક્રવદીન યશતમાંથી તેમજ અવસ્તામાંથી ખુદલું માલુમ પડતું નથી. પહેલવી લખાણોએ એવી રીતનું અનુમાન માત્ર કયું છે. આવાં અનુમાન ઉપર તે લખાણો કેમ આવ્યાં છે, એ પણ સમજતું નથી.

ફકરા ૧૨૮માં આવેલાં નવ નામો ભવિષ્યનાં વખતમાં યાને રિસ્તાખેજનાં વખત સુધીમાં થનારા ખરેખરા પુરૂષ યાને human beingsના નામો નથી.

પહેલુ કારણ આ છે કે છેક દૂરના ભવિષ્યનાં વખતમાં થનારા પુરૂષોના નામો ક્રવદીન યશતનો લખનાર જાણી શકે નહિ અને તેથી તે કારણે તે નામો ખરા નામો તરીકે આપી શકે નહિ. ખીજું કારણ એવું છે કે ફકરા ૧૨૮માં આવેલા નવ પુરૂષોનાં આપના યા માયના નામો એ યશતમાં જણાવ્યાં નથી. ખરૂં છે કે ક્રવદીન યશતની લાંબી ટીપમાં યશતનાં લખનારનાં વખતમાં યા તેની આગમજ થઈ ગયલા માણસોમાંના કેટલાકોનાં આપ યા માયના નામો યશતમાં જણાવ્યાં નથી, પણ તે છતાં ખીજાં નામોને તેઓનાં આપનાં નામ સાથે જણાવ્યાં છે. એટલે આપણે કહ્યે છીએ કે આ સવળાં માણસો કાંઈ કદપીત નથી, પણ ખરેખરાં જીંદગી ભોગવી ગયેલાઓનાં નામો છે.

ફકરા ૧૨૮ માં જણાવેલાં નવ નામો રિસ્તાખેજનાં દૂરનાં વખતમાં થનાર ખરેખરાં નવ માણસોનાં human beingsનાં નામો નથી. તેઓ આખર હજારાઓમાં થનારા અસો માણસોનાં ઉત્તમ નમુનાઓ prototypes તરીકેના, પ્રતિનિધી રૂપ તરીકેનાં નામો માત્ર છે.

યશતનાં ફકરા ૮૭ માં જણાવેલા ગય-મરેથન, યાને મોતમંદ જીંદગી mortal life બાબે જે જણાવી ગયા છીએ તેમ ગય-મરેથનથી કાંઈક ભેદી રીતે માનસાઈ જીંદગીની શરૂઆત થઈ હતી. તે કારણે ગય-મરેથનને પાછલાં પહેલવી, ફારસી લખાણોમાં ગયોમર્દને નામે, એક મર્દ ને નામે, એક માણસને નામે ઓળખ્યો છે. જે કે આપણે દેખાડવાની તજવીજ કીધી છે તેમ ગય-મરેથન આપણા હાલનાં માણસોનાં જેવો એક ખરેખર આપણાં

જેવો માણસ ન હતો, પણ ગય-મરેથની જે પ્રગતી શરૂઆત થઈ, તે પ્રગતી એક પ્રતિનિધી રૂપ તરીકે, આર હગ્ગરાઓમાંના પહેલા હગ્ગરાના એક નમુના તરીકે, એક prototype તરીકે ગય-મરેથન હતો.

જે કારણો આપણે ઉપર જણાવ્યાં છે તે અનુસાર યશ્તનાં ફક્ત ૧૨૮ માં આવેલાં નવ નામોને દૂરનાં ભવિષ્યમાં થનારા કોઈ અમુક નવ માણસો human beingsનાં નામો તરીકે ગણી શકાય નહિ. આ નવ નામોનું પ્રથમરણ કર્યે તો તેમાંથી પણ આ નવ નામોને આપણે માણસોનાં નામો તરીકે ગણી શકાય નહિ. પહેલું નામ રઝોયસ-ચઝેખમન યાને રોશન ચશ્મવાલો, પછી હુવરે-સઝેખમન યાને હુવરે=સુર્ય ચશ્મવાલો, પછી ફાદત-ખરેનંધહ, યાને ખરેનંધહ=ખોરેહનો વધારો દેખાડનારો વગેરે, વગેરે. તેઓ માટે વપડાયલા અર્થ-સુચક શબ્દોની મતલબ ઉપરથી વખતના વેલવા સાથે આ નવ નામો એકેકથી ચઢતી હાલત દર્શાવનારાં નામો છે, એવું માંડે માનવું થાય છે. તેમાંનું છેલ્લું નામ અસ્તવત-એરેત છેલ્લાં અને સર્વેથી ચઢતાં માણસોની માનસિક હાલત માત્ર દર્શાવે છે, કે જેઓમાંથી દુજ, દરજ્જ સર્વત્ર નિર્મુળ થઈ ગયેલો છે.

મર્દુમ વિદ્વાન શેઠ સોરાબ જમશેદજી ખલસારા, એમ.એ. તરફથી જાણવા માંગતા તેઓ મારા ઉપલા વિચાર સાથે એકમત થયા હતા, અને તેઓ સાહેબે ઉપલાં નવ નામોની ખરી મતલબ દર્શાવતા જણાવ્યું હતું કે:

- ૧) રઝોયસ ચઝેખમન એટલે રોશન ચશ્મવાળો.
- ૨) હુવરે ચઝેખમન એટલે સુર્ય ચશ્મવાળો.
- ૩) ફાદત-ખરેનંધહ એટલે ખોરેહ વધારનારો.
- ૪) વદત-ખરેનંધહ એટલે ખોરેહને વધુ વિકાસનારો.
- ૫) વોઉર-નેમંધહ એટલે સર્વસ્વ ભક્તિભાવવાળો.
- ૬) વોઉર-સવંધ એટલે સર્વસ્વ પરોપકારવાળો.
- ૭) ઉદ્યત-એરેત એટલે અશોષની વૃદ્ધિ કરનારો.
- ૮) ઉદ્યત-નેમંધહ એટલે ભક્તિભાવ વધારનારો.

અને ૯) અસ્તવત-એરેત એટલે ashoi incarnate in mankind.

અસ્તવત-એરેત યાને સોશ્યોસનું નામ યશ્તમાં ત્રણ વખત લેવામાં આવ્યું છે! કારણ શું?

મરદુમ વિદ્વાન કાંગાંજીએ ફકરા ૧૧૦ ની નોટમાં જણાવ્યું છે કે “સોશ્યો-સને ત્રણ ટેકાણે (ફકરા ૧૧૦, ૧૧૭, ૧૨૮) આરાધ્યો છે.” પણ તેનું કારણ

તેવણુ સાહેબે જણાવ્યું નથી. ફકરા ૯૬ થી ફકરા ૧૧૦ સુધીમાં જે નામો આવ્યાં છે તે, કાંગાજીએ જણાવ્યું છે તેમ, “પેગમ્બર જરથોસ્તના મદદગાર શાગેદોનાં નામો છે.” આ નામોની છેવટે ફકરા ૧૧૦ માં અસ્તવત-એરેતનું નામ પહેલીવાર આવ્યું છે. વિચાર કરતાં એવું લાગે છે કે જરથોસ્તની પોતાની હૈયાતીમાં જે મહાભારત માણસો તેવણુનાં મદદગાર થઇ ગયા, તેઓની સોશ્યોસનાં વખત સુધીમાં થનારી આલ ઓલાદની યાદ રાખવાને માટે આ ખાસ નામોની છેવટે સોશ્યોસની યાદ કીધી છે. તેજ પ્રમાણે બીજીવાર ફકરા ૧૧૭ માં જે જુદા જુદા નામોનો જમેલો ફકરા ૧૧૧ થી ૧૧૭ સુધીમાં આવ્યો છે, તેઓની છેલ્લા વખત સુધીની આલ ઓલાદની યાદ કરવાને માટે ‘અસ્તવત-એરેત,’ સોશ્યોસનું નામ છેવટે ફકરા ૧૧૭ માં યાદ કીધું છે, અને તે પછી ત્રીજી વાર સોશ્યોસનું નામ ખરવખતે તેની લાયક જગાએ, યાને ગયોર્દથી સોશ્યોસ સુધીનાં છેલ્લાં નામ તરીકે ‘અસ્તવત-એરેત’ નું નામ આવ્યું છે.

આવી રીતે ફકરા ૧૨૮ માં આવેલા નવ નામો રિસ્તાખેજના વખતમાં થનારી એકેકથી ચઢતી હાલત દર્શાવનારી નવ પ્રજાઓ યા નવ હજારાઓનાં નમુના prototypes તરીકે લઈ શકાય છે. છેલ્લી યાને અસ્તવત-એરેત યા સોશ્યોસવાલી પ્રજાની હાલત, બલાઇ અને ભુડાઇવાલી, good and evilવાલી એક મિશ્ર હાલત નહિ પણ એક સંપૂર્ણતાએ પહોંચેલી, એક પુરેપુરી બલાઇ-વાલી હાલત દર્શાવે છે. આ આપણું અનુમાન ખરું હોય તો કવર્દીન યસ્તમાંથી ખુલ્લી રીતે, **directly** દસ પ્રજા, દસ હાલત, દસ હજારાઓની વાત મળી શકે છે. પણ પાછલાં પેહલવી લખાણોમાં ખાર હજારાની વાત આવી છે.

શું કવર્દીન યસ્તમાંથી ખાર હજારાઓ ઉપજતી શકાય છે?

પાછલાં લખાણોની થોડીક મદદ સાથે યસ્તમાંથી ખાર હજારાઓ ઉપજવી શકાય છે, ફકરા ૮૧ વાલા ગય-મરેથ્નનો યાને મોતમંદ જુદંગીની શરૂઆતનો પહેલો હજારો અને ફકરા ૧૨૮માં આવેલા નવ હજારા મળી દસ હજારા તો ખુલ્લી રીતે મળી શક્યા. ખાફી રહ્યા બે હજારા. હવે યસ્તના ફકરા ૮૭માં આવેલા ગય-મરેથ્નની જે સમજણ મેં ત્યાં આપી છે, તે પાછી વાંચી જતાં સમજાય છે કે મેં ત્યાં ત્રણ પ્રજાની હાજરી, ત્રણ હજારાઓની વાત જોવા માંગી છે. પહેલી ગય-મરેથ્ન એટલે મોતમંદ જુદંગીની શરૂઆતની પહેલી પ્રજા, જેમાં તે શરૂઆતનાં વખતમાં ફકરા ૮૭ પ્રમાણે ફક્ત મનસ, mind વિચારશક્તિની ઘણીજ ઝાંખી હાલત દેખાય છે; બીજી, ગય-મરેથ્નનાં ખૂનમાંથી

ઉભી થયલી ‘મસ્ય-મસ્યાની’વાળી, જાતિ વગરની યાને sexless પ્રજા; અને ત્રીજી ‘મસ્ય-મસ્યાની’માંથી ઉભી થયલી આપણુ માણસો જેવી, છુટી પડેલી જાતિવાલી યાને નર અને માદા તરીકેની પ્રજા, કે જેની અંદર જૂનદહેશન સમજાવે છે તેમ રવાન soul ઉતર્યું હતું અને તે કારણે તે ત્રીજી પ્રજાનાં માણસો સાફ અને નરસું good and evil સમજી શકતાં હતાં.

આવી રીતે ગય-મરેશની વાતમાંથી ત્રણ પ્રજા, ત્રણ હળરાઓ, અને ફકરા ૧૨૮માંથી નવ પ્રજા, નવ હળરાઓ મલી, પાછળાં લખાણોમાં આવેલા આર હળરાઓનો મેળ મલી રહે છે.

જૂનદહેશનમાં આર હળરાઓની વાત.

જૂનદહેશન યાને પેદાયશના મૂલ અથવા શરૂઆત (જૂન), એવે નામની પહેલવી કેતાબમાં આર હળરાઓની વાત આવી છે. મરહુમ વિદ્વાન શમ્સ-ઉલ-ઉદ્દીન એર્વદ ૩૦ સર જીવનજી જમશેદજી મોદીએ પોતાના તર્જુમાની કેતાબમાં જૂનદહેશનમાં આવેલી આખદોનો સારાંશ પ્રસ્તાવનાની અંદર આપ્યો છે. તેના આઠમાં પાના ઉપર તેવણુ સાહેબ જણાવે છે કે “અહુરમઝદની પેદાયશનો એક ચક્રાવો જાણે આર હળરાનો યાને ૧૨૦૦૦ વર્ષનો છે. તેની પેદાયશ શરૂઆતમાં ૩,૦૦૦ વર્ષ સુધી અસ્પર્ષ્ય હાલતમાં હતી. જ્યારે ૩,૦૦૦ વર્ષ પછી પેદાયશોએ સ્પર્ષ્ય રૂપ લીધું ત્યારે આહરેમને તેમાં ખલલ કરવા માંડી. ૩,૦૦૦ વર્ષ સુધી તે જીવ જેવી ખલલ તેમાં દાખલ કરી શક્યો નહિ. પણ પછી..... ૬)ઠ થી ૯)માં હળરા સુધી, તેની ખલલો અવરનવર અસર કરવા લાગી, અને લલાં જૂંડાંની ભેળાભેળ થઈ. પણ છેવટનાં ૩,૦૦૦ વર્ષમાં, એટલે ૧૦) થી ૧૨)માં હળરામાં, આહરેમન તદ્દન અકાર થઈ પડશે યાને જૂંડાઈ ઉપર છેવટે લલાઈ તદ્દન ફાવશે. અહુરમઝદ અહુનવરનાં પવિત્ર કલામ (word)થી પેદાયશ કરી શક્યો છે અને તે શબ્દથીજ આહરેમનની બદકારીને દુર કરી શક્યો છે અને છેવટે કરશે.”

‘ધાર્મિક વિષયો-ફવર્ષિની શીલસુષ્ટી’ નામની મારી ઓપડીમાં તેમજ જુન ૧૯૪૧નાં ‘હુમત’ નામનાં ત્રીમાસીકમાં ગય-મરેશન યાને ગયોમર્દ બાબે મેં જે વિવેચન કર્યું છે, તે ધ્યાનથી વાંચતાં સમજાશે કે ગય-મરેશન યાને તેની પ્રજાએ હજી માણસોનું રૂપ લીધું ન હતું, તેનામાં રવાન હજી દાખલ થયું ન હતું અને તે કારણે તે પ્રજામાં લલું, જૂંડું જેવું કાંઈ પણ ન હતું. આવી હાલતને જૂનદહેશનમાં ૩,૦૦૦ વર્ષ યાને પહેલા ત્રણ હળરાઓમાં લખાણથી

જણાવી છે. પછીનાં ૩.૦૦૦ વર્ષમાં અહુરમઝદની પેદાયશોએ સ્પર્ધા રૂપ લીધું
 યાને તે વખતની પ્રજા પકડી શકાય એવી tangible, યાને કોઈક રીતની
 માનસાધ પ્રજા તરીકે દેખાઈ. આ બીજી પ્રજામાં જ્યારે કવદીન યશ્તનાં ફક્ત
 ૮૭ માં જણાવેલું ગય-મરેશ્નનું 'મનસ' વધુ જોર પકડવા લાગ્યું, ત્યારે યુનદ-
 હેશ્નમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આહેરેમન પોતાના ફેલ અતાવવા લાગ્યો, પણ તે
 ઘણાંજ થોડાં પ્રમાણમાં. આ બીજી પ્રજા તે 'મસ્ય-મસ્યાની'વાલી પ્રજા, જેમાં
 જાતિ, sex હજી દાખલ થઈ ન હતી, તેમજ વળી તેમાં સ્વાન પણ દાખલ
 થયું ન હતું. આ બીજી પ્રજા પછીનાં છઠ્ઠા થી તે નવમાં હજારાઓમાં યાને
 ત્રીજી પ્રજામાં માણસોમાં જાતિ છુટી પડી યાને તેઓ નર અને માદા તરીકે
 દેખાયાં અને તેઓમાં હવે સ્વાન દાખલ થયું, ત્યારે યાને જ્યારે માણસો ખુદાના
 આપેલા મરજનાં છુટાપણાના પરિણામમાં ભલાઈ જૂંડાઈ વચ્ચે અડાવાં લાગ્યાં,
 ત્યારે જાણે કે આહેરેમનનું જોર વધવા માંડ્યું. આ ત્રીજી પ્રજામાં સંપૂર્ણ થતાં
 જતા 'હોશ' અને 'ફરહંગ' સાથની, યાને જ્ઞાન અને અક્ષયમાં આગળ વધતી
 પ્રજાનો હોશંગ વડો, prototype જેવો થયો. તે પ્રજાનો જાણે કે ત્રીજા ત્રણ
 હજાર વર્ષોનો એક ચક્રાવો શરૂ થયો. માણસો ભણું ભુંડું જાણવાના પરિણામમાં
 વધતાં ઓછાં ભણાં જૂંડાં થયા. આ પ્રમાણે છઠ્ઠાથી તે નવમાં હજારાઓમાં
 થયું. ત્યાર પછી છેલ્લા ત્રણ હજારાઓમાં, ૧૦ થી ૧૨માં હજારાઓમાં,
 આહેરેમન ધીરે ધીરે 'અકાર' યાને પોતાની અદેલી ન દેખાડાવી શકે એવી
 હાલતનો થયો અને સેવટે સોશયોશનાં છેલ્લા યાને આરમાં હજારામાં આહેરેમન
 સંપૂર્ણ નિર્મૂળ થઈ ગયો. તેનું કામ જાણે ખલાસ થયું. તે છેલ્લા વખતમાં
 માણસો ખુરાઈનાં ભેજ વગરના તમામે તમામ ભલાઈ સાથનાં દેખાશે. આપણે
 હવે કવદીન યશ્તનાં ફક્ત ૨૮ના ફક્ત ૧૨૯ ઉપર આવ્યે છીએ જેમાં
 સોશયોશના સોનેરી જમાનાની વાત ટુકમાં આવી છે.

**સોશયોશનો છેલ્લો હજારો, છેલ્લો ભુંડાઈ વગરની હાલતનો, માણસોનો
 સોનેરી જમાનો.**

આપણે કહ્યું છે કે ફક્ત ૧૨૮માં આવેલાં નવ નામોમાંનો છેલ્લો અસ્તવત-
 એરેત યાને સોશયોશ છેલ્લી સર્વોત્તમ હાલત દેખાડે છે, કે જે વખતે માણસોમાંથી
 ડુજ, દરજ the cause of mischief, the lie, સંપૂર્ણ રીતે નાબુદ થશે.
 આ બાબદ હવે આપણે ફક્ત ૧૨૯માંથી ઉપજાવી કહાડવાની તજવીજ કર્યે
 છીએ. આ બાબદને કોઈપણ પાછલાં લખાણોમાં માની લીધેલા વિચારો વગર
 ફક્ત કવદીન યશ્તમાંથીજ ઉપજાવી કહાડવા માંગ્યે છીએ. અત્રે યાદ રાખી

મુકવાનું છે કે આ આખર હજારો કેટલાં વર્ષોનો હશે તે આખે કંઈ પણ અનુમાન કરવાનું સાધન આપણી પાસે નથી.

હેલો સર્વોત્તમ સોસ્યોશ શું કરશે ?

કદાં રહનાં એકજ ફકરા ૧૨૯માં સોસ્યોશ આખે બે વિગતો જણાવી છે. “યો અંધહુત સચ્ચોખ્યાંસ વેરેથજનાંમ અસ્તવત્ એરેતસ્ય નામ”, “જે વેરેથજ યાને ફતેહમંદ સોસ્યોશ નામવાળો (છે) તેમજ અસ્તવત્-એરેત યાને અસ્તવાલી હાડમંદ (corporeal) જીંદગીને ‘એરેત’ કરનાર યાને ઉભી કરનાર નામવાલો (છે) તે અંધહુત યાને પેદા થશે.” પછી જણાવ્યું છે કે ‘અવથ સચ્ચોખ્યાંસ, યથ વીરપેમ અહમ અસ્તવન્તેમ સાવયાત,’ યાને “સોસ્યોશ એટલા માટે કે તે તમામ હાડવાલી, હાડમંદ ‘અહમ’ યાને જીંદગી life ને ‘સાવયાત’ કરશે યાને ફાયદો કરશે.”

વીરપેમ અહમ અસ્તવન્તેમની ખરી સમજણ.

આ બાબદ ઉપર સંભાળથી વિચાર કરવાનો છે. પાછલા વખતનાં વિચારોને માની લેવાને બદલે ફવર્દીન યસ્તમાં શું વિચાર આવ્યો છે, તેજ માત્ર જોવાનો છે. આ દુન્યા ઉપર થઈ ગયલાં, ગુજરી ગયલા તમામ માણસોનાં હાડકાંઓને સાથે કરીને એકવાર ફરીથી માણસો તરીકે પાછાં ઊભાં કરવાની વાત ફવર્દીન યસ્તમાંથી નીકળતી નથી. આવા પાછલા વખતનાં વિચારો ઉપરથી કાંગાજી, વાચ્છા અને રિપગલ ‘અહમ અસ્તવન્તેમ’નો તળુમો ‘તમામ હાડમંદ દુનિયા,’ ‘the whole corporeal world એવો કરે છે. પણ આગળ કહી ગયા તેમ દુનિયાને માટે ખૂમી (ખૂમી.), પેરેથવી, જેમ, જ્તમ, હકત-કેશ્વર એવા શબ્દો અવસ્તામાં આવે છે. ત્યારે અહમ અસ્તવન્તેમનો અર્થ અસ્ત, હાડ, હાડવાલી હાડમંદ ‘અહમ’ યાને માન-સાધ જીંદગી, life એવોજ થઈ શકે. આ આખે ફવર્દીન યસ્તનો નવમો ફકરો આપણી બાબદનું યાને ‘અહમ’ એટલે દુનિયાં કે જીંદગી, તેનું નીરાકરણ કરી શકે છે. નવમાં ફકરામાં અહુરમઝદ જણાવે છે કે અએ જરથોસ્ત ! ફરોહરોની મદદથી આએ મોટી પોહોળી પૃથ્વી (પેરેથવીમ)ને (યાને આએ દુન્યાંને) ટેકાવી રાખું છું; જે (પૃથ્વી) સારી નેઆમતની માતા છે; જે વીરપેમ અસ્તવન્તેમ યાને હાડવાલી, હાડમંદ અહમ, lifeને (યાને માણસોની જીંદગીને, માણસોને), (જે અહમમાં) જુમ્ય ઈસ્તેમ્ય યાને જીવતાં તેમજ ગુજરેલાં (સમાયલાં છે, તેઓને) તથા....ઉંચા પહાડોને પોતાની ઉપર ધરી રાખે છે.” આ નવમાં ફકરામાં પૃથ્વીની યાને આ દુનિયાની વાત છે, તે પૃથ્વી ઉપર

નેઆમંતો ઉમે છે, તે પૃથ્વી ‘વીરપેમ અહમ અસ્તવન્તેમ, જુમ્ય ધરિસ્તેમ્ય’ યાને તમામ હાડમંદ જીંદગી life જેમાં જીવતાં તેમજ ગુજરેલા માણસો છે તેઓને તેમજ..... પહોંડેને પોતાની ઉપર ધરી રાખે છે. જે ‘અહમ’ ને આ દુનિયા this world તરીકે લેવાની હદ લઘએ તો પછી રેક્તમાં આવવા મુજબ આપણી પૃથ્વી વળી પાછી આ અહમને યાને આ દુનિયાને પોતાને પોતાની ઉપર ધરી રાખે છે, એવી બેહુદા મતલબ તેમાંથી ઉભી થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ આ ‘અહમ અસ્તવન્તેમ’ની અંદર ‘જુમ્ય ધરિસ્તેમ્ય’ યાને ‘જીવતાં અને ગુજરેલાં’ સમાઈ ગયાં છે તે દેખાડે છે કે ‘અહમ’ની મતલબ દુનિયા તરીકે નહિ પણ જીંદગી life તરીકેજ લેવાની છે. ફકરા ૧૨૯માં આગળ વધુ જણાવ્યું છે કે આ સોશ્યોશ અસ્તવત્-એરેત એવાં નામનો છે, કારણ કે તે “ઉસ્તનવાઓ અસ્તવત્-અધધ્યેજ પહેમ પછતિસ્તાત” યાને કે “હાડમંદ જે ફના થવા લાયક છે તેને તે પછતિસ્તાત કરશે, યાને પાછી સજીવન કરશે.”

શા માટે અહમને પાછી સજીવન કરશે તે જણાવતાં વધુ કહ્યું છે કે “દરજની ખસલતનાં પૂરાં માણસની સામે થવાને માટે, (તથા) અશો માણસની વિરુદ્ધમાં ઉત્પન્ન થયેલી ખરાબીની સામે થવાને માટે.” કાંગાજી.

ફકરા ૧૨૯ નો સામટો વિચાર કરતાં જણાય છે કે ફકરા ૧૨૮ માં જણાવેલા રઝોયસ ચએખનથી ઉદ્ધયત-નેમંદ્રહ સુધીનાં છેલ્લાં વખતનાં આ આઠ હજારાઓમાં માણસોની આગળ અને આગળ વધતી જતી **progressive** હાલત થવા પછી જ્યારે નવમો યાને છેલ્લો સોશ્યોશનો હજારો આવશે ત્યારે તે છેલ્લા સંપુર્ણ થતા વખતમાં સોશ્યોશ પહેલાં અહમ અસ્તવન્તેમને, હાડવાલી જીંદગીને ‘સાવયાત’ કરશે યાને ફાયદો કરશે, અને પછી હાડમંદ જીંદગી જે ફના થવા લાયક છે તેને ‘પછતિસ્તાત’ કરશે યાને પાછી સજીવન કરશે. આ બન્ને રીતનું પરિણામ એવું આવશે કે દુજની ખસલતનાં પૂરાં માણસની, કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે તેમ ‘એ પગવાળાની તોખમનાં દરજની’, ‘અશો માણસની વિરુદ્ધમાં ઉત્પન્ન થયેલી ખરાબીની સામે થઈને’ તે ખરાબીને હવે હુમેશને માટે દાખી નાખવામાં આવશે, યાને કે માણસોની અંદર કામ કરતો દુજ the cause of mischief, the lie હુમેશને માટે દયાઈ જશે યાને તે વખતનાં માણસોમાંથી ખૂરાઈ સમુજગી નીકળી જશે.

હાડમંદ જીંદગી, lifeને આ ફકરામાં પછતિસ્તાત કરવાની ગેહડનર પ્રમાણે પછતિપાન કરવાની યાને એકવાર ફરીથી પાછી સજીવન કરવાની જે વાત આવી છે તે દેખાડે છે કે અધ્યાર સુધીમાં આ દુનિયા ઉપરની ગયમરેથની શરૂ થતી માણસાઈ પ્રજા,

કે જેમાં સુખ અને દુઃખ, સારું અને નરસું, good and evil સાથે ભળેલું રહ્યું છે, તે પ્રજામાંથી સોશ્યોશનાં છેલ્લા હજારમાં માણસોમાંથી દુઃખ, ખૂરાઈ, evil સમજણનાં નાણુદ થઈ જશે. તે વેળાનાં માણસો સંપૂર્ણ સુખવાળાં, ખૂરાઈ વગરનાં થશે. આવી રીતે શરૂઆતની ભલાઈ અને ખૂનાઈનાં મિશ્રણવાળાં હાલતો બદલાઈ જશે અને માણસો કોઈક નવી. બેલસેલ વગરની હાલતની અંદર તે છેલ્લા વખતમાં કોઈક ઉત્તમ હાલતમાં જીવશે. આ બધું જે થશે તે છેલ્લા વખતમાં આપણી દુનિયા ઉપરજ થશે.

આ દુનિયા ઉપરનાં તે છેલ્લા વખતનાં કોઈક રીતે તે સંપૂર્ણ થયેલાં માણસોની પછીની હાલત કેવા પ્રકારની રહેશે તે બાબે કાંઈ ખણુ જણાવ્યું નથી. છેલ્લા વખતમાં માણસો આ દુનિયા ઉપર જેટલો વખત જીવશે તેટલો વખત સંપૂર્ણ ભલાઈવાલાં માણસો તરીકેજ રહેશે એટલુંજ આપણે ઉપગમવી શક્યે છીએ. પણ ક્રવદીન યજ્ઞમાંથી તે છેલ્લા વખતનાં માણસો તેમજ આ દુનિયા પરથી આગળ ગુજરી ગયેલાં અને મીનોઈમાં રહેનાર માણસો આ દુનિયા ઉપર બદન સાથનાં પાછાં આવશે, અને આવી રીતે ગયોમદથી તે સોશ્યોશ સુધીજ તમામ માણસો એકવાર ફરીથી પોતપોતાના શરીરોમાં પાછાં આ દુનિયા ઉપર ઊભાં થશે એવી બેહુદી વાત નીકળતી નથી. ક્રવદીન યજ્ઞમાં સોશ્યોશનાં વખતનાં માણસોનું ફોર્ગિવ થશે, તે છેલ્લા વખતનાં હૈયાત માણસોની હાલત વધુ અને વધુ fresh (ફ્રેશ) થતી જશે, તેઓ કોઈક નવીન થતી જતી હાલતમાં ધીમે ધીમે બેલસેલ વગરની હાલતમાં આ દુનિયા ઉપર દેખાતાં થશે, એટલુંજ માત્ર આવ્યું છે. આ પ્રમાણે સોશ્યોશના હજારનાં વખતનાં માણસોને સોશ્યોશ પહેલાં ‘સાવયાત’ કરશે યાને ફાયદો કરશે, અને તે પછી સોશ્યોશ તેઓને “પછતિસ્તાત” કરશે યાને ફરી સજીવન કરશે; યાને આ દુનિયા પરના સોશ્યોશનાં વખતનાં માણસો કોઈક નવીન હાલતમાં જીવશે, એટલુંજ, માત્ર ક્રવદીન યજ્ઞને કહ્યું છે. પણ તમામ માણસો, આગળ આ દુનિયા ઉપરથી ગુજર કરી ગયેલાં અને મીનોઈમાં વાસો કરતાં માણસો અથવા તેઓનાં રવાનો એકવાર ફરીથી મિનોઈમાંથી આ હાડમંદ દુનિયા ઉપર આવશે, અને પોત-પોતાનાં હાડકાંઓમાં, પોતાના શરીરોમાં ઊભા થઈને પાછા આ દુનિયા ઉપર જીવગી ભોગવશે એવી કાંઈક બેહુદી મતલબ ક્રવદીન યજ્ઞમાંથી નીકળતી નથી.

ક્રવદીન યજ્ઞમાંથી આવી ‘બેહુદી મતલબ’ નીકળતી નથી, કારણ કે જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીટ પ્રમાણે ગુજર કરી ગયેલાં માણસો મિનોઈ-

માંજ પોતાનું પ્રગટિકરણ આગળ ચલાવે છે. હોરમજદ યસ્તમાં જણાવવા મુજબ માણસોને પોતાની કરણીનાં બદલામાં હર્ષિતાત અને અમેરેતાત યાને સર્વતા, સંપુર્ણપણું અને અમર્ગી મળે છે, તે 'પરે અસ્તિ જસેનતાંમ' યાને ધ્મા દુનિયાની પેલી મેર જનારાઓને યાને મરણ પછી મિનોઇમાં વસનારાઓને મિજદ યાને 'બદલા' તરીકે મળે છે.

ત્યારે હજારો વર્ષો આગમજ થઈ ગયલાં માણસો, જેઓ હજારો વર્ષમાં મિનોઇમાં પોતાનું પ્રગટિકરણ ખુબ આગળ વધારી રહ્યાં હશે, તેઓને માટે કહેવું કે છેલ્લા સોશ્યોશનાં વખતમાં એકવાર ફરીથી આ દુનિયા ઉપર આવીને પોતપોતાનાં હાડકાંઓમાં ગોઠવાઈને પોતાનાં અસલ શરીરોમાં પાછાં ઉભાં થશે, તે ખચીતજ એહુંદું દેખાય છે. આવું ગાલવું જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીતને જાણે કે મારી નાખે છે. હજારો વર્ષો આગમજ મિનોઇમાં પ્રગટ કરી રહેલાં માણસો યાને તેઓનાં રવાનો, પોતાના મીનોઇ હાલતને અનુસરતા વધુ અને વધુ સુદ્ધ થતાં શરીરોને છાંડી દઇને પાછાં આ દુનિયાનાં ક્રોધક રીતનાં રથુળ શરીરોમાં દાખલ થાય એ વિચારવું અચ્છલ અનુસાર લાગતું નથી. શું આપણે એમ ખોલી શક્યે કે અશે જરથુસ્ત્રને પણ ખીજાંઓ ભેગાં છેલ્લા વખતમાં આ દુનિયા ઉપર રથુળ શરીરમાં પાછું આવવું પડશે!

ફવર્દીન યસ્ત આ બાબમાં ધણુંજ rational અચ્છલ અનુસાર ખોલે છે. તે આ દુનિયા ઉપરની છેલ્લા સોશ્યોશનાં વખતમાં થતી નવી નવી અને વધુ અને વધુ બેહતર થતી હાલતો બાબે ખોલે છે. તે આ દુનિયા બાબે ખોલે છે. આ દુનિયા પરની છેલ્લા વખતનાં માણસોની છેલ્લી ખાલેસ હાલત બાબેજ ખોલે છે. પણ પાછલાં પહેલવી લખાણોમાં આવ્યું છે તેમ તમામ ગુજરી ગયેલાં, મિનોઇમાં વાસો કરતાં તેમજ છેલ્લા વખતમાં દુનિયાની ઉપરજ જીવગી ભોગવતા તમામ માણસોની વાત ફવર્દીન યસ્ત અત્રે કરતી નથી. ફક્ત સોશ્યોશનાં હજારોના વખતનાં માણસોનીજ વાત તે કરે છે. પણ જ્યારે ફવર્દીન યસ્ત આગલ સમજાવી ગયા તેમ ગુજરી ગયેલાંઓનાં પાછાં ઉઠવાની વાત કરતી નથી, ત્યારે તેથી ઉલટું.

જઅ્યાદ યસ્ત ફકરા ૮૯ માં કહે છે કે સોશ્યોશનાં વખતમાં "ધરિસ્ત પધતિ ઉસેદિસ્તાત" યાને કે "ગુજરેલાં પાછા ઉઠશે."

આવી વાત ગુંચવણ ઉભી કરે છે, કારણ કે આગળ કહી ગયા તેમ જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીત પ્રમાણે માણસો આ દુનિયા ઉપરથી ગુજર કરી જવા

પછી મીનોષમાં પોતાનું પ્રગટિકરણ પોતાની વૃદ્ધિ આગલ લાવે છે, ત્યારે તેઓને આ દુનિયા ઉપર પાછા મોલાવી તેઓના ‘પાછાં ઉભા થવાની જન્મ્યાદ યસ્તની વાત ફવર્દીન યસ્તની આપણે ઉઠાવેલી સમજણ સાથે મળતી થતી નથી. આપણે જોઈ ગયા તેમ, એટલે આપણી સમજણ મુજબ ફકરા ૧૨૯ માંથી મીનોષમાં રહેલાઓને આ દુનિયા ઉપર પાછા બદન સાથના ઉભા કરવાની વાત મળતી નથી. પણ વાર્છાજનો તર્જુમે “મુએલાને બદન સાથનાં જનનદાર બનાવવાને ઉભા કરવાની” વાત કરે છે, તે તર્જુમે ખોટો દેખાય છે. સારા નસીબે રિપગલના ફકરા ૧૨૯નાં તર્જુમામાં આવી વાત આવી નથી. “He (Soshyos) is so helpful that he will save (સાવયાત) the whole corporeal world, (Textમાં અદમ=અંદગી=life છે). He is so high amongst the corporeal, that he, endowed with body and vital powers, will withstand the destroyer of the corporeal, for withstanding the Druja of the race of the two-footed, for withstanding the torment which will overcome the pure;” આ પ્રમાણે રિપગલના તર્જુમામાં મુએલાને ઉભા કરવાની વાત આવી નથી. પણ જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીટ પ્રમાણે બે પગાં-માણસામાંથી દરજ્જેનાં હાંકી કાઢવાની, તેની સામે થવાની વાત મળે છે. અને તેથી રિપગલનો તર્જુમા-તેની મતલબમાં વધુ-વાસ્તવિક, અક્કલ-અનુસાર દેખાય છે. રિપગલના તર્જુમાની અંદર યસ્તની ટેકતવાલા ‘અસ્તવાઓ ઉસ્તવાઓ’ શબ્દોને સોશ્યોશની સાથે જોડ્યા છે. તર્જુમે થયો છે કે, he, Soshyos, is endowed with “body and vital powers.” આવા તર્જુમાં પ્રમાણે રિપગલે કાંઈ નહીં તો “મુએલાને શરીર સાથે અને જીવ સાથે” પાછા ઉભા કરવાની વાત નિર્મુળા ક્કી નાંખી છે. અબ્યાસીઓએ રિપગલના આ તર્જુમા ઉપર સંભાળથી ધ્યાન પુગાડવાનું છે.

વળી રિપગલ નોટમાં જણાવે છે કે Astavat-ereta signifies literally “uplifted among the corporeal.” આપણે જણાવી ગયા તેમ સોશ્યોશનું કામ એવું હતું કે તે વખતના “દરજ્જેની ખસલતનાં ખુરા માણસની સામે થવાને માટે, અશે! માણસની વિરૂદ્ધમાં ઉત્પન્ન થએલી ખરાબીની સામે થવાને માટે,” તે “તમામ અદમ યાને અંદગીને ‘સાવયાત’ કરશે યાને ફાયદો કરશે. તેમજ હાડમંદ (અદમ) જે ફના થવા લાયક છે તેને તે ‘પછતિશ્તાત’ કરશે યાને પાછી સજીવન કરશે.” આ બધું થવા પછી આ દુનિયા પરના દુનૈથી નીરાળા

થયલા માણસોનું પછીથી શું થશે તે આમે કવદીન યશત ચુપ છે. છતાં આપણે કદાચ કહી શક્યે કે યશતના લખનારના મનમાં એવું હોય કે આ સંપૂર્ણ થયલા માણસો એક નવી પ્રજા તરીકે આ દુનિયા ઉપરજ હસી ભોગવશે. પણ એમ હોય તો આ નવી પ્રજાને માટે કોઈક રીતનું તન યાને શરીર હોવું જોઈએ. તે આમે પણ કમનસીમે કવદીન યશત ચુપ છે.

આપણા ધાર્મિક લખાણોમાં ક્રશોગર્દ અને રિસ્તાખેજની વાત જાણ્ય આવે છે.

રિસ્તાખેજ અને ક્રશોગર્દ, ‘ક્રષેમ કરેનાડિન અહૂમ’ની વચ્ચેનો ફરક.

‘ક્રષેમ કરેનાડિન અહૂમ’ એટલે માણસાઇ ‘અહૂમ’ યાને જીંદગી *lifetun* પાછું અને પાછું વધુ અને વધુ ‘ક્રષેમ’ થવું, *fresh* થવું યાને તાજું થવું. માણસનું ક્રશોગર્દ જીવતાંજીવત આ ગેતીની દુનિયા ઉપરથીજ થાય છે, અને તેના ગુજર કરવા પછી મીનોઇમાં તે ક્રશોગર્દ ચાલુ રહે છે. પવિત્ર ગાથાના હા ૨૮, ફકરા ૧૧ માં ‘અંધહુ’ કેમ શરૂ થઇ તેનો ઇશારો આવ્યો છે. ત્યાં જરથોશ્ત અહુરમજ્દને કહે છે કે આ “અંધહુ” કેમ પેદા થઈ તે આમે તારાં મહોડે તું મને શીખવ.” વળી ગાથા હા ૩૦, ફકરા ૪ માં અંધહુનાં સેવટની વાત પણ આવી છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “જ્યાં સુધી ‘અંધહુ’ આખર થશે ત્યાં સુધી” આ પ્રમાણે ચાલુ રહેશે. ગાથા હા ૩૧, ફકરા ૭ માં આવ્યું છે કે “મજ્દા પોતાની પ્રતુથી પેદા કરનાર છે.” ગાથા હા. ૪૩, ફકરા ૬ માં મજ્દાની પ્રતુ, ખેરદ, અક્કલ-એ-અવ્વલની વાત પાછી આવી છે. અને ગાથા હા ૪૮, ફકરા ૪ માં ‘અંધહુ’ની આખરી શામાં થશે તે જણાવ્યું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે એક અશો માણસનું “સેવટ ખુલ્લી રીતે તારી (યાને મજ્દાની) અક્કલમાં હોય છે.” ‘ધ્વહમી પ્રતાઓ અપેમેમ નના અંધહુત.’ આ ફકરામાં આવેલા ‘નના’ શબ્દોની સમજણ કાંગાજ નોટમાં આપે છે અને જણાવે છે કે “નના=સં. નાના=તરેહવાર, જુદી જુદી રીતે, છુટું, ખોલ્લી રીતે, પહેલવી ઉપરથી દારમેસ્તેતેએ એનો તજુમો ‘મરદ અને ઓરત’ કરે છે.”

પવિત્ર ગાથામાં અહુરમજ્દનાં ‘પ્રતુ’ની વાત આવી છે, તેમજ ‘અંધહુ’ની શરૂઆત અને તેની આખરીની વાત કરતાં જે વિચારો આવ્યા છે, તેજ વિચારો હોરમજ્દ યશતનાં ફકરા ૨૫ અને ૨૬ માં ઉતારી લેવામાં આવ્યા છે. ફકરા ૨૫ માં આવ્યું છે કે “હર્વિત અમેરેતાત, યોઇ સ્તો મિજ્દેમ અષાડિનાંમ પશે અસ્તિ જસેન્તામ, મન દાંમિ જરથુસ્ત્ર” યાને કે “હર્વિતાત અને અમેરેતાત,

(એટલે સંપૂર્ણતા અને અમરિ, perfection and immortality) કે જે 'પરે અસ્તી' યાને બીજી હૈયાતીમાં જનારા અશોઓનો બદલો, મિજદ છે, તે અગ્ને જરથોસ્ત મારાં આપેલાં છે."

આવી રીતે માણસોનું ફૂશોગર્દ, 'ફૂપેમ કરેનાડિન અદમ,' આ દુન્યા ઉપર શરૂ થાય છે, અને તેની આખરી મીનોઇમાં થાય છે, કે જે વખતે માણસોને સંપૂર્ણતામાં હાલતમાં અને અમેરેતાત મળે છે. ફૂશોગર્દ એક continuous process છે, તે એક ચાલુ રહેતી અને સંપૂર્ણતા તરફ પહોંચાડનારી હાલત છે.

હવે આપણે રિસ્તાખેજની બાબત ઉપર આવ્યે અને જોઇએ કે રિસ્તાખેજ શું છે અને ક્યાં થાય છે. આપણે બુદ્ધિભરેલી રીતે માની લઇએ છીએ કે રિસ્તાખેજ એટલે તમામ માણસોનું પોતાના શરીરમાં પાછું ઉઠવું! પણ ફવર્દીન યસ્તના ફકરા ૧૨૯માંથી સોશ્યોશના વખતમાં બધાં માણસો આ દુનિયા ઉપર પાછાં ઉઠશે, અને પોતપોતાના અસલ શરીરોમાં એકવાર ફરીથી કામ કરતાં થશે એવી કોઇ મતલબ ઉઠી શકતી નથી એવું દેખાડવાની આપણે તજવીજ કીધી છે. તેટલું ધ્યાનમાં રાખીને હવે રિસ્તાખેજ ક્યાં થાય છે, તે વાત ઉપર આવ્યે. રિસ્તાખેજ બાબતની કાંઈપણ વાત પાછળાં લખાણોમાં મળે છે. પણ રિસ્તાખેજ કાંઈ ફૂશોગર્દની માફક એક continuous process શરૂઆતથી આખર સુધી ચાલુ રહેતી હાલત નથી. રિસ્તાખેજ ફક્ત છેલ્લા આખર હજીરામાં, સોશ્યોસનાં વખતમાં જ થવાની છે. હવે જ્યારે રિસ્તાખેજની આવી મતલબની યાને માણસોનાં પોતપોતાના શરીરોમાં પાછાં ઉઠવાની વાત ફવર્દીન યસ્તમાં આવતી નથી, ત્યારે તે જમ્યાદ યસ્તમાં કેમ ઘુસી ગઈ છે, તે સમજ પડતું નથી. શું જમ્યાદ યસ્ત ફવર્દીન યસ્ત પછી થયેલા લાંબા વખત જવા પછી લખાઈ છે? વળી પાછલા પહેલવી લખાણોમાં આ વાત કાંઈપણથી કેમ આવી તે પણ સમજ પડતું નથી. પણ આપણે ફક્ત અનુમાન કરી શક્યે છીએ. આપણે એમ કહી શક્યે કે ગાથામાં જે 'અપેમેમ અંધહુ' યાને 'અંધહુ'નાં life નાં છેવટની વાત આવી છે, તે 'છેવટ'ને એકે આખરી દહાડા 'the last day' તરીકે ગણીને તે છેવટને ફૂશોગર્દને બદલે રિસ્તાખેજ તરીકે તમામ માણસોનાં પાછાં શરીરોમાં ઉઠવાના આખરી દહાડા તરીકે ગણ્યાં હોય. પણ પવિત્ર ગાથામાંથી એવી કોઇ મતલબ ઉઠી શકતી નથી, એ હર હંમેશા ધ્યાનમાં રાખી મુકવાનું છે. અશો જરથુશ્ત્ર અને તેવણના પહેલા એલાઓના વખત પછીથી લખાયેલી ફવર્દીન યસ્તનાં જમાના પછી લાંબે યા દુકે વખતે ઇરાનમાં કાંઈક ઉઠાપાઠળ થઇ અને વખતનાં અયામમાં ગાથા કે જે આજે પણ સમજવા કઠણ છે, તે ગાથાઓનું રહસ્ય

ખાસ કરીને ફર્વર્દીનું રહસ્ય બીજી અન્ય પ્રજાઓ સાથનાં સમાગમથી બુલાઇ જવા પામ્યું હોય, ફર્શાગર્દની મતલબ જુદીજ ઉદાહવામાં આવી હોય અને કદાચ રિસ્તાખેજ આખેના કોષ્ટક અન્ય જુના વિચારો ઉપલા કારણોએ, આપણામાં પાછાં લખાઇ થવા પામ્યા હોય, એ માનવું કઠણ નથી. આ પ્રમાણે ગાથાવાલા 'સેવટ'ની વાતને 'એક છેલ્લા દહાડા' સાથે ભેલી નાખવાનું યત્નવાજેગ છે. વળી રિસ્તાખેજનાં વખત ખાખે જેવી રીતે જમ્યાદ યસ્તમાં તેમજ પહેલવી લખાણોમાં આવ્યું છે, તેવીજ મતલબની વાતો, યાને તમામ માણસોના એકવાર ફરીથી આ દુનિયામાંજ શરીરો સાથે ઉઠવાની વાતો, અસલી જુદીજુદી પ્રજાઓમાં લાંબા કાળથી ફેલાયલી હોય એ માનવું પણ કઠણ નથી.

Bodily Resurrection of Jesus on the third day and the Final Bodily Resurrection of all men on the Last Day

ખ્રીસ્તી લખાણોમાં પણ resurrection in body ની વાત જણીતી છે. તે લખાણોમાં ખે જાતનાં પાછા ઉઠવાની વાત આવી છે. 'પહેલું' resurrection તે હજરત જીસસને શુળીએ ચઢાવવા પછી તેનાં મરણ પછી ત્રીજે દિવસે તે કબરમાંથી પોતાનાં શરીરમાં પાછો ઉઠ્યો અને આસમાન ઉપર ગયો, તે છે. પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આવી વાત જીસસના મરણ પછી લાંબા વખત પછો આસરે ખેથી અઢી સદીઓ પછી, જ્યારે ખ્રીસ્તી theology થીયોલોજી લખાઇ, તેમાં આવી છે. 'બીજું' resurrection તે કયામતને દિવસે on the Last Day, સર્વ માણસોનાં પાછાં ઉઠવાની વાતમાં સમાયું છે. જરથેસ્તી લખાણોમાં પણ એક માણસનું રવાન મરણ પછી ત્રીજે દિવસે મીનાઇમાં જાય છે એમ આવ્યું છે. પણ જીસસ તો પોતાના અસલ શરીરમાં in his own physical body, પાછો ઊઠ્યો હતો, એમ કહેવાય છે. આપણાં ધર્મમત મુજબ એક માણસનું રવાન મરણ પછી ત્રીજે દિવસે મીનાઇમાં જાય છે, તો તેવું જવું તેના અસલ શરીર સાથેજ થાય છે એમ નથી. જે માણસનું રવાન મીનાઇમાં જાય છે, તે માણસ પોતાનું સ્થૂળ શરીર તો આ દુનિયામાંજ ફના થવા માટે છોડી જાય છે.

'પિયરસન્સ એક્સ્પોઝીશન ઓફ ધી ક્રીડ' એવાં નામની ગોપડીની છેલ્લી ૧૧મી અને ૧૨મી આર્ટિકલોમાં—પાના પૃષ્ઠથી ૬૦૧માં The Resurrection of The Body અને The Life Everlasting ની બીના આવી છે. પિયરસન્સનાં પાના પૃષ્ઠ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઓહો તેરેમેન્ટનાં Ezekiel નામના લખાણમાં પણ a kind of Resurrection, એક જાતનાં પાછાં ઊઠવાની

વાત આવી છે. મઝીકીયલ ૫૯૫-૫૭૧ B. C.માં યાને જસસની ઘણું આગમજ થય ગયો હતો. હવે જસસનાં પોતાના વખતમાં પણ જસસનાં મરણ પછી પોતાના આકી શરીરમાં પાછાં ઊઠવાની વાત ઘણાંઓ માનતા ન હતા તે બાબે પિયરસન લખે છે કે We read of certain philosophers of the Epicureans and of the Stoics who encountered St. Paul, and when heard of the resurrection they mocked him, some saying that he seemed to be setter forth of strange gods, because he preached unto them Jesus and the Resurrection. આપણે જણાવ્યે કે હાલમાં પણ કેટલાક ખ્રીસ્તી લખનારાઓ જણાવે છે કે જસસ મરણ પછી ત્રીજા દહાડે પોતાની કબરમાંથી પોતાના શરીરમાંજ પાછો ઊઠ્યો હતો, તેવી વાતના મુસ્તકિમ પુરાવાઓ મળતા નથી. તેમજ તેઓ કહે છે કે તે વખતે નજરે જોનારા independant witnesses, અપક્ષપાત શાક્ષિઓ પણ હતા નહિ.

રિસ્તાખેજ બાબેની ખ્રીસ્તીઓની એક જુદીજ સમજણ.

The Socinians સોસીનિયન્સ નામનો ટોળો કહેતો હતો કે જસસે bodily resurrection ની વાત કરી ન હતી. તેઓ કહેતા હતા કે this rising is nothing but coming to the knowledge of Christ by the preaching of the Gospel. એટલે કે પાછાં ઊઠવાની મતલબ ફક્ત એવી થાય છે કે 'ગોસ્પેલ'નાં લખાણો વાંચીને જ્ઞાનની મારફતે કાઇસ્ત શું છે, Christ conceptની મતલબ શું છે, તે જાણવાની તજવીજ કરવી. સોસીનીયન્સ બાબે The Concise Oxford Dictionary જણાવે છે કે The Socinians were the "followers of the 16th Century Italian Theologians Laelius and Faustus Socinus, whose opinions resemble those of modern Unitarians."

આ પ્રમાણે અસલના તેમજ હાલના ઘણાક ખ્રીસ્તી લખનારાઓ મરણ પછી જસસનાં શરીરની અંદરજ પાછો ઊઠવાની વાતમાં bodily resurrectionમાં માનતા નથી.

ખ્રીસ્તી લખનારાઓ મુજબ હેવરલુ અને સામુદાયીક રિસ્તાખેજ

જસસનાં પોતાના શરીરની અંદરજ મરણ પછી પાછો ઊઠવાની વાત ટુંકમાં જોવા પછી હવે આપણે જોઈશું વખતમાં એક general resurrection

(સામુદાયીક રીસ્તાખીજ) યાને તમામ માણસોનાં સામટાં પાછા ગિફવાની ખિસ્તી વાત ઉપર આવ્યે. આપણાં પાછલાં પહેલવી લખાણોમાં રિસ્તાખેજને દહાડે તમામ માણસોનાં એક સામટાં ગિફવાની વાત આવી છે, એ આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ પ્રમાણે ખિસ્તીઓમાં પણ આવ્યું છે. પિયરસન જણાવે છે કે તે છેલ્લા વખતમાં દુનિયામાં થઈ ગયલાં માણસોનાં હાડકાં વગેરે પાછાં અસલ હાલતમાં લાવવામાં આવશે. એક માણસનું શરીર જીવતી હાલતમાં જેવું હતું, તેવુંજ તેને ક્યામતને દહાડે પાછુ મળશે. પછી જે રવાન, soul અસલમાં તે શરીરમાં કાર્ય કરી ગયું હતું, તેજ રવાન પેલાં પાછલાં શરીરમાં આવશે. આ પ્રમાણે તમામ માણસો પોત પોતાના શરીરોમાં પાછાં ઉભાં થશે, ત્યારે તમામ માણસોનું final judgment, છેલ્લો શુમાર કરવામાં આવશે. હીબ્રુ ૯, ફકરા ૨માં (Hebrews IX 2) આવ્યું છે કે as it is appointed for all men once to die, so after death cometh judgment. અત્રે ક્યામતનાં દહાડામાં જ તમામ માણસોનો એક સામટો શુમાર થવાનો છે, તેની વાત આવી છે. પિયરસન પોતાની ચોપડીના પાના ૫૮૭માં કહે છે all the just shall be raised to resurrection of life, and all the unjust to a resurrection of damnation. યાને જ્યાં અશો માણસો હંમેશને માટે ભલી જંદગીમાં રહેશે, પણ તમામ અન-અશો માણસો હંમેશને માટે damnationમાં, દોજખમાં રહેશે!

હજરત જસસ જેવો પ્રેમ માયાથી ભરપુર એક ખોદાનો પ્યારો, ખોદાનો પયગામ્બર આવી રીતે કોઈ પણ માણસોને હંમેશ સુધી દોજખમાં રાખવાનું શિક્ષણ આપે એ આપણે એક ઘડી પણ માન્ય રાખી શકીએ નહિ અને તે પણ શા માટે? કારણકે they did not believe in Jesus Christ, the only Son of God, યાને કે જસસ ખોદાનો એકલો એક દિકરો તેને એક saviour તરીકે, તારણ કરનાર તરીકે તેઓએ માન્ય રાખ્યો નહિ! જે જસસે મરતી વખતે ખોદાને કહેલું કે, “Father forgive them, for they know not what they do”, યાને કે “ઓ ખુદા! તું આ લોકોને માફ કર, કારણ કે તેઓ શું કરે છે તે તેઓ પોતે જાણતા નથી, તેવો દયા માયાથી ભરપુર માણસ ભુલેલાંઓને હંમેશ સુધી દોજખમાં રાખવાનું શિક્ષણ આપે એ માની શકાયજ નહિ.

ખિસ્તી resurrection અને જરથોસ્તી resurrection વચ્ચેની સરખામણી.

આ બાબદમાં એકજ વાત જણાવીશું. જરથોસ્તી શિક્ષણ પ્રમાણે તમામ માણસોનું છેલ્લે સરવાળે સાર્યક થશે, તેઓ મોટે કે વેહેલે બલાં તો થશેજ,

અને પોતાના પેદા કરનારની તરફ સુખર્ષે જશે. પણ ખ્રિસ્તી લખનારાઓએ હજારો જસસ જે પોતાના મા આપને પેટે જન્મેલો, તેને ખોદાના એકલા દિકરા તરીકે, માણસોના એકલા એકજ તારણહાર તરીકે જણાવીને એવો ઘોંટાળો વાળી દીધો છે કે જેથી જસસમાં નહિ માનનારાઓ માટે હંમેશના દોષખતો કમકમાત ભર્યા ખ્યાલ બરપા થઈ ગયો છે, અને તે ઘોંટાળો ખ્રિસ્તી ધર્મને લાંછણ રૂપ થઈ ગયો છે.

રિસ્તાખેજ અને તન-ઈ પસીન.

રિસ્તાખેજને વખતે તે વખતનાં માણસો આ દુનિયા ઉપરનાં કોઈક સર્વોત્તમ, દુર્ગનાં હુમલાથી મોકળાં થયલાં, એવી હાલતવાલાં માણસો તરીકે જ રહેશે એ આપણે જોયું છે. હવે માણસ તરીકેજ તેઓ રહે તો તેઓની અંદરના રવાન, soulને કામ કરવાને માટે કોઈક રવેશનું શરીર તો જોઈએજ. કારણ કે જ્યાં સુધી એક રવાન પદાર્થમાં matterમાં, શરીરમાં કામ કરતું હોય ત્યાં સુધી તે રવાન સંપૂર્ણ થયેલું, દુનિયાનાં બંધનથી આઝાદ free થયેલું હોતું નથી, અને ગણાતું નથી. રવાન અસલમાં તો એક pure spirit છે, પણ જ્યારે તે શરીરમાં પદાર્થ સાથે કામ કરતું હોય છે, ત્યારે તે એક purified Spirit તરીકે, યાને આલુદગીથી તમામ નીરાળું થયેલું ગણાતું નથી. જરથોસ્તી ધર્મમત પ્રમાણે જ્યારે એક માણસ મરણ્યાદ મીનોઈમાં વાસો કરીને ત્યા પોતાનું પ્રગતિકરણ ચાલુ રાખતાં આયદે એવે તખ્તકે પોંહ્યે છે કે જ્યાં તેના રવાનને, ગાથા તેમજ હોરમજદ યસ્ત મુજબ, ‘હઉર્વતાત’ અને ‘અમેરેતાત’ ખરી સંપૂર્ણતા અને ખરી અમર્ગિ મળે છે, તે વખતે તે રવાન કોઈ પણ રીતની આલુદગીથી તદન મોકલું થયેલું હોય છે. તે વખતે જ અને તે પણ મીનોઈ માંજ તે રવાન એક purified soul તરીકે કોઈપણ જાતના શરીર વગર, કોઈ પણ પદાર્થની જરૂરીયાત વગર, સંપૂર્ણ આઝાદ free રવાન તરીકે, એક pure spirit તરીકે ગણાય છે. તે વખતે તે રવાનને જરથોસ્તી ધર્મે કહેલી સર્વોત્તમ હાલત મલી રહેલી હોય છે. તેનું ક્ષેત્રગર્દ પુરું થયેલું હોય છે.

હવે જરથોસ્તી લખાણો પ્રમાણે રિસ્તાખેજને વખતે આ દુનિયા ઉપરનું એક માણસ માણસ તરીકે જ રહે છે, ત્યારે તેનું રવાન કામ કરતું રહે, તે માટે કોઈક રીતનું, પદાર્થ matterનું બનેલું, શરીર અવશ્યનું થઈ પડે. રિસ્તાખેજનાં વખતનું ‘તન’ કેવું થશે તે બાબે અવસ્તામાં કાંઈપણ જણાવવામાં આવ્યું નથી. દુરનાં ભવિષ્યની વાત જણાવી શકાય નહીં. આથી તેને ફક્ત ‘તન-ઈ-પસીન,’ છેલ્લું તન યાને કોઈ અતિ શુદ્ધ શરીર તરીકે જણાવીને સંતોષ પકડવા સિવાય છુટકો નથી,

પણ 'તન-ઈ-પસીન'નાં વિચાર પરથી આ દુનિયા પરનાં અનેક જન્મોની વાત નીકળી નથી.

તન-ઈ-પસીનનાં વિચાર પરથી કોઈક સાહેબો માનવાને તત્પર થઈ જાય કે જરથોસ્તી ધર્મમાં એકથી વધારે તન, શરીરની વાત છે, ત્યારે જરથોસ્તી ધર્મમાં પણ re-incarnation યાને આ દુનિયા ઉપર જ અનેક ફેરા આવતી, અનેક શરીરો ધરાવવાની વાત આવી છે. પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે રિસ્તામજનનાં વખતે, યાને કે છેક છેલ્લા દહાડા (!) ઉપર ફક્ત એકજ પાછળાં શરીર, એકજ 'તન-ઈ-પસીન'ની વાત છે. 'તન-ઈ-પસીન' શબ્દ એક વચનમાં singular number માં આવ્યો છે. મતલબ એવી છે કે આ દુનિયા પરનાં ફેરામાં એકજ હાડમંદ શરીર અને છેલ્લા વખતના માણસોને માટે પણ એકજ હાડમંદ છતાં અતિ સુક્ષ્મ શરીર, એકજ 'તન-ઈ-પસીન,' છેલ્લું શરીર.

'તન-ઈ-પસીન'ને કેવી રીતે સમજવું ?

કવદીન યશ્તનાં ફકરા ૮૭ મુજબ ગય-મરેથન, mortal life, જેને પાછલાં લખાણોમાં ગયો મરદ નામના એક મરદ તરીકે, વળી એક પાદશાહ તરીકે પણ ગણ્યો છે, તેવા ગય-મરેથનને પણ કોઈક સમજી શકાય નહીં એવું તન, શરીર હતું. ગય-મરેથનમાં થોડુંક 'મનસ' ઉતર્યું હતું તેથી તે માનસાધ હાલતનો પહેલી માનસાધ પ્રજનો પ્રતિનિધી રૂપ, prototype તરીકે ગણાયો છે. ગય-મરેથન પછી, પાછલાં લખાણો મુજબ મસી-મસ્યાનીવાળી સાથે સાથે જોડાયેલી sexless બીજી માણસાઈ પ્રજ હતી, તેથી તે પ્રજને પણ તન હતું એ સહેજે જોવાઈ શકાય છે. ત્યાર પછી મસી-મસ્યાની વાલી પ્રજમાં જતી sex, જુદી પડી, તે પ્રજમાં નર અને માદા ઝુટાં જોવામાં આવ્યા. એટલે તે ત્રીજી પ્રજને પણ વધુ પ્રજુજિત થયલું તન હતું. શાહનામેહ પ્રમાણે હોશંગવાળી, "હોશ અને ફરહંગ"થી ભરેલી પ્રજ થઈ, તેમાં આપણા જેવા માણસો દેખાવા લાગ્યાં, એટલે તેઓમાં વધુ પ્રજુજિત થયલું તન હતું. આવી રીતે પહેલી શરૂઆતથીજ માણસોમાં પ્રજુજિત થતાં જતાં તનો, શરીરો હતા.

હાલનું સાયન્સ કહે છે કે આપણા શરીરનાં 'અનુ'ઓ હરઘડી બદલાતાં રહે છે એટલે શરીરમાં ફેરફાર થતો રહે છે. અને આપણે જોયું તેમ ગય-મરેથન પછી થયેલા હોશંગ પાદશાહનાં વખત સુધીમાં, કે જેમાં હજારો કે લાખો વર્ષો આવ્યાં ગયાં હશે, શરીરની ઘટણા થઈ, શરીરો વધુ અને વધુ ફેરફારને આધીન થતાં ગયાં, આ બાબે તો આપણે અત્રે ફક્ત અનુમાન-પણ વાસ્તવીક અનુમાન-કરી

હોરમજદ યશ્તની નીરંગમાં પણ રિસ્તાખેજ અને તન-ઈ પસીનની વાત ૧૧૫

શક્યો. પણ સારાં નસીખે જરથોસ્તી લખાણોમાં વખતનાં અયાંમમાં શરીરમાં થતા ફેરફારનો એક બાણવા જોગ દાખલો મળે છે. વંદીદાદની ખીજ પરગદમાં ફકરા ૩૭માં આવ્યું છે કે “જમશેદનાં ‘વર’ની અંદર રહેલાં માણસોમાં મગરૂરી ન હતી, આલસાઈ, જીલમ, કંગાલીયત, ઠગાઈ, અપ્રમાણિકપણું, નીચપણું ન હતાં, આડા દાંત ન હતા, પાર થઈ ગયેલાં તન વાહું જે કદ તે ન હતું, અંગ્રમઈન્યુની જે ખસલતો છે તેમાંથી કોઈ ખસલત જે ‘મહરક’ સાથે, મરકી (untimely death) સાથે નિસખત રાખનારી હોય છે, તે ત્યાં ન હતી.”

હવે જમશેદ મય-મરેશ્ન, ગયો મરેશ્ન પછી ધણે લાંબે વખતે આ દુનિયા ઉપર થઈ ગયો કે તે જમશેદ જગરેલની આગમજનો anti-diluvian માણસ હતો, યા તો તે ice-age અરુદના જમાનાની આગમજનો હતો, તે સવાલ સાથે આપણને અત્રે કામ નથી. પણ આટલું તો ચોખ્ખું દેખાય છે કે જમશેદનાં વખતનાં માણસોમાં આપણા હાલનાં માણસોમાં દેખાતી શારીરિક યા માનસિક ખામીઓ ન હતી. જેમ જમશેદને ‘યિમ-ક્ષએત’ યાને પ્રકાશિત, સોહામનો જમશેદ તરીકે જણાવ્યા છે, તેમ તેના જમાનાનાં માણસોમાં શારીરિક યા માનસિક ખામીઓ ન હતી, તે કારણે તે માણસો પણ એવાંજ સોહામનાં શરીરો ધરાવતાં હતાં એમ માનવું કઠણ નથી.

જમશેદના સોનેરી જમાનાના જવોજ સોશ્યોશનો જમાનો સોનેરી થશે.

જેમ વંદીદાદ પ્રમાણે જમશેદનાં વખતમાં માણસોમાંથી શારીરિક તેમજ માનસિક ખામીઓ નીકળી ગઈ હતી, તેઓમાં “અંગ્રમઈન્યુને લગતી કોઈ ખી ખરાબ ખાસ્યતા બાકી રહી ન હતી,” તેજ પ્રમાણે ફવદીન યશ્તનાં ફકરા ૧૨૯ મુજબ છેલ્લા સોશ્યોશનાં વખતમાં દુગ્ગ=દરજ source of mischief in the human constitution નાબુદ થઈ જશે, અને તે કારણે સોશ્યોશનાં વખતમાં માણસોને તેજસ્વી શરીરો મળશે, તે માણસોને એક નવુંજ તન-ઈ-પસીન મળશે એવું માનવું કઠણ નથી.

હોરમજદ યશ્તની નીરંગમાં પણ પહેલાં રિસ્તાખેજ અને ત્યાર પછી તન-ઈ-પસીનની વાત સાથે સાથે આવી છે.

“અએ દાદાર અહુરમઝદ! નાશ કરનાર હોરેમન (તથા) દેવોને હું આજેજ કું, રિસ્તાખેજ (તથા) તન-ઈ-પસીન થવાની ઉપર હું ખેગુમાન છેઉ.” આ નીરંગમાં પહેલાં આહુરેમનને યાને દુગ્ગ, દરજને આજેજ કરવા પછી છેવટે

રિસ્તાખેજ થવાની અને રિસ્તાખેજનાં વખતમાં તન-ઇ-પસીન મલવાની વાત આવી છે.

ગેતી અને મીનોઇ હસ્તીઓ યા દુનિયાઓ.

જરથોસ્તી ધર્મ માણસો બાબે બોલતાં બે હસ્તીઓની વાત કરે છે. એક ગેતીની યાને આ દુનિયાની અને બીજી મીનોઇ દુનિયા યા દુનિયાઓની યા હાલતોની. ‘કેમ ના મજદા’ અંગીતો ‘કે વેરેથ્રેમ’થી શરૂ થતો બીજો ભાગ ગાથા વાલા હા ૪૪નાં ૧૬માં ફરરામાંથી લીધો છે, તેમાં ‘ચિથ્રા મોઇ દાંમ અદમ્બિયસ રતૂમ ચીજદી’ એવા શબ્દો આવે છે, જેનો તર્જુમો કાંગાજીએ કીધો છે કે “એઉ જીંગીને માટે (અએ મજદા!) તું મને બહાર રીતે એક ડાહ્યો સરદાર દેખાડ.” સ્પિગલ તર્જુમો કરે છે કે “make manifest to me a wise lord for the creatures in both worlds.” આ બંને તર્જુમોઓની મતલબ એક સરખી લાગે છે. અને તેમાંથી ગેતી અને મીનોઇ દુનિયા અથવા માણસોની ગેતીની તેમજ મીનોઇની હાલત, એવી મતલબ નીકળે છે. આવી રીતે ગાથા વાલા હા ૪૪નાં ફરરા ૧૬માંથી બે અહુની, ‘અદમ્બીસ’ની વાત નીકળે છે.

જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે આ દુનિયાપરનો ફક્ત એકજ ફેરો, અને પછી મરણ પછી પેલી યાને મીનોઇ દુનિયા યા દુનિયાઓમાં યા હાલતોમાં એક રવાનતું વધુ અને વધુ પ્રગટિકરણ—એ વાતને કેમ સમજાયે?

જેઓ આ દુનિયા પરના એકજ ફેરાની વાત કરે છે અને માને છે, કે જેવું જરથોસ્તી લખાણોમાં તેમજ હાલનાં અને આગલા જરથોસ્તીઓ માનતા આવ્યા છે, તેઓને માટે પણ એક વાસ્તવિક સવાલ ઉભો થાય છે. શું આપણે એક clean slate સાથે, યાને કે આ દુનિયા ઉપર અવતર્યા તેની આગમજનો ક્યાંયનો પણ અનુભવ લીધા વગરજ આવીએ છીએ કે કોઇક રીતના અનુભવ સાથેજ અત્રે જન્મ લઇએ છીએ?

સવાલ ધણો વાસ્તવિક તેમજ ગુંચવણ ભરેલો છે. જે સાહેબો કહે છે કે આપણે કોઇક અનુભવ સાથેજ અત્રે અવતર્યા છીએ, તેઓ એવું કહે છે કે એક રવાન અત્રે આવે છે યા ઉતરે છે તે આગમજ મીનોઇમાં અનુભવ યા અનુભવો લઇને જ આવે છે. પણ જો તે સાહેબોનાં આવા વિચાર પ્રમાણે મીનોઇમાં પણ પ્રગટિકરણ થયું છે અને થાય છે, તો પછી આપણે સવાલ કરી શક્યે કે જો મીનોઇમાં આ આગમજ પ્રગટિકરણ થયું છે તો પછી એક રવાનને આ દુનિયાનો અનુભવ લેવાને માટે, અને તે પણ એકજ ફેરામાં, અત્રે ઉતરવાનું

કારણ શું? તેનું પરોજણ જ શું? વલી clean slate સાથે આવેલાં એક સ્વાનને આ દુનિયા પરનાં એકજ ફેરામાં એટલો તે કેટલોક અનુભવ મળી શકે? ખાવા વિચારો પ્રમાણે ઉપલા સવાલનું વાસ્તવિક નિરાકરણ થઇ શકતું નથી. આ મુશ્કેલી નિયતા વિચારોથી કદાચ દૂર થઇ શકે એમ લાગે છે.

Heredity યાને વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખાસ્યતોને કમરે, તે કાયદાઓની સમજણથી આપણી મુશ્કેલી દૂર થઇ શકે.

ગાલતન નામનો વિદ્વાન પોતાની ચોપડીમાં જણાવે છે કે ‘એક માણસ પોતાની માનાં પેટમાંથી આ દુનિયા ઉપર જન્મ લે છે ત્યારે તે માણસનું સ્વભાવ ફક્ત પોતાના માબાપનીજ યાતો થોડાક આગલ થઇ ગયેલાં પોતાના ન્યાયાતોનીજ અસર લઇને ઉતરતું નથી. પણ તે કહે છે કે જ્યારથી આ દુનિયા ઉપર જન્મી યાને life શરૂ થઇ, ત્યારથી અને તે પછી પેદર-પે ઉતરતાં તે માણસનાં પોતાનાં આગલાં તમામ ન્યાયાતોની અસર લઇનેજ એક માણસ પોતાની માના પેટમાં જન્મ લે છે, અને નવ મહીના પછી દુનિયાની રોશની જુએ છે. આમાં prenatal influence, અને જન્મની આગમજ મલેલી યા મેલવેલી અસરો પણ સમાઇ જાય છે, આવી રીતે માણસોમાં દેખાતી anomalies of life નું યાને માણસોમાં દેખાતાં ઉલટાં સુલટાંજણા આખે કાંઇક વાસ્તવિક સમજણ લઇ શકાય છે. ગાલતન આટલુંજ બોલીને અટકતો નથી. તે કહે છે કે જ્યારથી protoplasm માંથી આ દુન્યાપરની હસ્તિ (life) શરૂ થઇ ત્યારથીજ તે શરૂઆતની જુદી જુદી હાલતોની અસરો માણસો પોતાની અંદર લઇને આ દુનિયા ઉપર અવતરવા લાગ્યાં. અત્રે એકજ જાતની continuity of life ની વાત કરવામાં આવે છે. યાને protoplasmic life થી શરૂ થઇને માણસીક (human) life જે આજ સુધી ચાલુ છે અને હવે પછી પણ ચાલુ રહેશે તેવી એકજ જાતની lifeની વાત કરવામાં આવે છે. મને લાગે છે કે આપણી નામીયી ‘જસ મે અવંધહે મજદ’વાલી બંદગીમાંથી પણ ઉપર મુજબની સમજણ નીકળી શકે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “ઓ હોરમજદ! મારી મજદને મારું પોહિય.... ‘અમહે હુતાસ્તહે’ની, ‘વેરેયમહે અહુરધાત’ની, ‘વનન્તી ઉસ્સાત’ની, ‘રામનો ખાસ્ત્ર’ની, ઉપર કામ કરનાર ‘વાએ’, જે બીજી પેઢાયથી કરતાં સરસ પેદા કરીધેલો અને જે રૂપેનામીનો પેદાયશને લગતો છે તેની (મને મજદ પોહિયાડ). ‘ધ્વામહે અધાત’ (કુદરતના કાયદા પ્રમાણે ચાલનાર ‘ધ્વાપ’ આગમ)ની, હવે વગરના જમાનાની ‘(જવાનહે અ-કસ્ત’ની), (તથા) લાંબા મુકસર કરનાર જમાનાની ‘(જવાનહે દરેધે-અધાત’ની)—(એ બધાઓની મદદ, ઓ હોરમજદ! તું મને પોહિયાડ).” [મહુમ વિદ્વાન કાવશજી કાંગાજીનો લખ્યો.]

આ બંદીમાં આવેલા છેલા શબ્દો, ‘થવાપહે ખધાત’, ‘જ્ઞવાનહે અકરન’ આ જ્ઞવાનહે દરેકો ખધાત’માંથી ગાલ્ટને જણાવેલી મતલબનાં જેવું કાંઈક આપણને મળે છે. આપણામાં ‘થવાપ’ યાને આકાશ અને ‘જ્ઞવાન’ (અનંત યાને હદ વગરના તેમજ હદ સાથના) વખતની વાત આવી છે, અને તેઓની મદદ માણસોને પોંદોંચાડવા માટે અદુરમજદને આર્જુ કરવામાં આવી છે, તે દેખાડે છે કે દુનિયાની હસ્તિના છેક શરૂઆતના વખતથી યાને જ્ઞવાન અકરનથી તે આજની ઘડી સુધીમાં જુદી જુદી ઉભી થયેલી અસરો એક માણસનું રવાન પોતાની સાથે લઈને આ દુન્યાં ઉપર આવે છે. આ રીતે આપણી સનમુખ બે વાત છે. કેટલાંક જરથોસ્તીઓ કોઈ અન્ય શીલસુરીનાં સમાગમમાં આવવાને કારણે કહે છે કે ક્રિષ્ણ આ દુન્યા ઉપરજ, અનેક ફેરા અને તેથી લાખો ફેરા ખાધા પછી, માણસો સંપૂર્ણ થાય છે, તેઓને મોક્ષ મળે છે, નિર્વાણ મળે છે. પણ આથી ઉલટું જરથોસ્તી ધર્મનાં લખાણો ગેતી યાને આ દુનિયા, તેમજ મીનોષ યાને હોરમ્-જદ યસ્ત મુજબ ‘પરો અસ્તી’, આ દુન્યાની પેલે પારની મીનોષ દુન્યાઓની સા હાલતોની વાત કરે છે. વહી અજ્ય જેવું છે કે તમામ અવસ્થા તેમજ પ્રેહ-લવી પાજંદ લખાણોમાં પુનર્જન્મ બાબે એક પણ સ્પષ્ટ લખાણ આવતું નથી.

Reincarnation યાને આ દુનિયા ઉપરજ અનેક ફેરાઓ પછી સંપૂર્ણતા મળશે એવી ‘થિયરી’ માટે સાબેતી મલતી નથી. પણ **heredity** યા **સપરપરાથી ઉતરતી આવતી ખાસ્યતોવાલી થિયરીમાંથી anomalies of life** બાબે કાંઈક સંગીન શહાદતો મળી શકે છે.

‘રીઇન્કારનેશન’ યાને પૂનર્જન્મ એક એવી થિયરી છે કે જેને ગમે તો માનો યા ગમે તો ન માનો. તે થિયરી માટે કોઈ પણ ખાત્રીથી, યાને અતુલવથી કહી શકે નહિ, ધણું થાય તો એટલુંજ બોલી શકાય કે કોઈક આગલા સ્થાની માણસો તે બાબે કહી ગયા છે. પણ આ કોઈ દલીલ નથી, અનુમાન માત્ર છે, કારણ કે દુનિયા ઉપર થયેલાં બીજાં અનેક સ્થાની માણસો તે ‘થિયરી’માં માનતા નથી, પણ તેની સામે બોલે છે. એક ‘થિયરી’ યા એક શીલસુરી ચોક્કસ **premises** ને માની લઈને આગલ ચાલે છે, તે **premises** ને અનુસરતું તે ‘થિયરી’ યા તે શીલસુરીનું પરિણામ આવે છે, એ જાણીતી બાબ છે. દાખલા તરીકે, એક ‘પરમાત્મા’ની અંદરથીજ બીજા નાના ‘આત્માઓ’ બહાર આવે છે, **evolve** થાય છે, એમ માનવાનું પરિણામ, વાસ્તવિક રીતે, એવુંજ આવે છે કે તે નાના આત્માઓ જ્યારે સંપૂર્ણ થાય છે, ત્યારે તેઓનું સેવટ પોતાના ‘પરમાત્મા’ની અંદરજ આવે છે. યાને કે તે વખતે તે નાના આત્માઓ પેલા મોટા આત્મા,

જરથોસ્ત, સાથે બધી રીતે એક થઈ જાય છે, તેમાં merge થઈ જાય છે, ભેલાઈ જાય છે. આને ધાર્મિક ધર્મોદ્યુશનની pantheistic 'થિયરી' તરીકે જાણાવવામાં આવે છે, કે જે 'થિયરી' અંદર પેદા કરવાની, એક creator પેદા કરનારની, વાત આવતી નથી. આથી ઉલટી રીતે જોઈએ થિયરી અમલવા શીલસુરીની શરૂઆત એવી માન્યતાથી થાય છે કે તમામ માણસોનો એક પેદા કરનાર, creator, જેવી રીતે કે જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે અહુરમઝ્દ એક 'દેખાઓ દ્યુષો' creator, પેદા કરનાર છે, તો તે માન્યતાનું પરિણામ એવું આવે છે, કે તે પેદા કરનારથી પેદા થયેલાં, created શરૂઆતનાં અપૂર્ણ માણસો જ્યારે સંપૂર્ણતા તરફ પહોંચે છે, તે વખતે પણ તે સંપૂર્ણ થયેલાં માણસો અને તેઓના પેદા કરનાર વચ્ચે એક ન જુસારી શકાય એવો fundamental ફરક તો ચાલુ રહે છેજ. આ રીતે અનેક શીલસુરીઓનું પરિણામ, જે premises થી તેઓ શરૂ થાય છે, તેઓને અનુસરતુંજ આવે છે. અને આ કારણે ક્યો શીલસુરી ખરી અને કયો ખોટી તેનું નિરાકરણ વાસ્તવિક રીતે થતું નથી. પણ જેઓ heredity ને કાયદે, અને જે કાયદાને તેઓ પ્રત્યક્ષ રીતે સમજી સમજી શકે છે, તે કાયદા યા કાયદાઓ અનુસાર આ દુનિયાં પરનાં માણસોમાં દેખાતી anomalies of life ની કાંઈક વાસ્તવિક, અચ્છન્ન અનુસાર, સમજણ મળી શકે છે. અને તે કારણે તેવી થિયરી યા શીલસુરીને, એક fact તરીકે, ગણી શકાય છે, તેમાં માન્યતા રાખી શકાય છે.

આપણે આગળ કહી ગયા છીએ તે અત્રે પાછું યાદ કર્યું કે ફ્રવર્દીન યશતમાં ત્રણ જુદે જુદે ઠેકાણે સોશ્યોશને ત્રણ વાર યાદ કીધો છે. ફક્ત ૧૧૦ ૧૧૭ અને ૧૨૮માં. અને તે ઉપરથી આપણે અનુમાન કીધું છે કે દુનિયાની શરૂઆતથી થઈ ગયેલાં માણસોને ફ્રવર્દીન યશત પ્રમાણે આગળ જાણાવી ગયા તેવાં કારણોએ ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચ્યા છે, અને દરેક વિભાગની સેવટે સોશ્યોશને યાદ કીધો છે. તેમાં એવી મતલબ રાખી છે કે આ ત્રણ વિભાગોના માણસોનો સિલસીલો છેલ્લા સોશ્યોશ સુધી પહોંચવાનો છે. એવી રીતે કરદા ૨૮ વાલા ફક્ત ૧૨૬માં આવેલી સોશ્યોશને લગતી વાત ઉપરથી ઉપસ્થિત થતી અનેક આખદોને લંબાણથી સમજાવ્યા પછી હવે આપણે કરદા ૨૯ના ફક્ત ૧૩૦ થી ૧૩૮ ઉપર આવ્યે છીએ, કે જેમાં છેલ્લા સોશ્યોશની વાત યશતમાં ત્રણવાર કીધા પછી પણ ખીજા અનેક મહાન માણસોની વાત જુદી કીધી છે, આ માણસોને યશતમાં તેઓની વાસ્તવિક જગ્યાએ જણાવ્યા નથી, પણ ફક્ત

૨૯ માટે જાણે કે તેઓને ખાસ જુદા રાખ્યા છે. તેનું કારણ એવું દાસે કે આ મહાન માણસો માટે યસ્તનાં લખનારને ખાસ વાતો કહેવી છે.

કરદા ૨૯નાં ફકરા ૧૩૦માં ‘યિમ વિવંધહન’ યાને ‘વીવંધહાનના જમશેદ’નાં ફરોહરને આરાધ્યું છે. જમશેદ એકથી વધારે થઇ ગયા હોય એવું આપણને અવસ્તાના લખાણોમાં મળે છે. પવિત્ર ગાથાના હા ૩૨, ફ. ૮માં પયમાગ્યર અશો જરથુસ્ત્રે એક ‘યિમ વીવંધહુષો’ને પાપી માણસોમાંના એક તરીકે જણાવ્યો છે. અને કહ્યું છે કે “તેણે મનમાં મધન થઇને (અભિમાન લરેલા) સખુનનાં કૌવતથી આપણ માણસોનું દિલ દુખવ્યું હતું. એવા (પાપી માણસો) ની (શીક્ષાના) તારા (વાજખી) ચુકાદામાં અએ હોરમઝદ! હું (યાને જરથોસ્ત) મળતો છું.”—કાંગાજનો તજુમો. ગાથા ઉપરાંત વંદીદાદની ખીજ પરગર્દમાં એક જમશેદની વાત મળે છે. તે વાતમાં ચોક્કસ ગુચવાણુ તો છે, છતાં તેમાં એક ભલા જમશેદની, ‘યિમક્ષએત હવાંથ્વ’ની વાત જાણવા જેવી છે, તેમાં અત્રે કિતરે છીએ.

વંદીદાદવાલો જમશેદ જમરેલ યા ખરફનાં જમાનાની આગમજનો?

વંદીદાદવાલા જમશેદનો જમાનો તેમજ લવિષ્યમાં થનારા સોશ્યોસનો જમાનો, આ બંને જમાનામાં, અંગ્રમઘન્યુને લગતી તથા દુજને લગતી ખરાબ ખાસ્યતો નાખુદ થવાની વાત યાને સોનેરી જમાનાની આમદની વાત આવી છે. તે ઉપરથી આપણે આગળ કરેલું અનુમાન વધુ જોર પકડે છે કે જમશેદનો જમાનો ice-age યાને ખરફનો જમાનો અથવા antediluvian યાને જગરેલનાં જમાનાની આગમજનો હતો અને તે વખતે યાને જમશેદનાં વખતમાં એક cycle યાને એક ‘જરવાને દરેથો ખધાત’ પુરો થયો હતો. અને તે પછી ગય-મરેથથી એક નવું cycle શરૂ થયું હતું. કે જે સોશ્યોસનાં વખતમાં પૂરું થશે. પણ આપણા પાછલાં લખાણો પ્રમાણે તથા શાહનામા પ્રમાણે તો જમશેદ ગય-મરેથથી શરૂ થતાં cycle પછીજ થયો હતો, ત્યારે આ બાબદ ગુચવાડા લરી ચઇ પડે છે. આ ગુચવાડાને મટાડવાને માટે નીચલો ખુલાસો અગત્યનો થઇ પડે.

વંદીદાદની પરગર્દ ખીજમાં જમશેદને માટે એક અને પરગર્દ ૧૯માં અશો જરથોસ્તને માટે એક, એમ બે પ્રકરણો, લખાયાં છે. વંદીદાદમાં ખીજ કંઈ માણસો માટે ખાસ પ્રકરણો લખાયાં નથી તેનું કારણ શું? શું એમ ન હોય કે જમશેદનો જમાનો જગરેલ યા ખરફના જમાનાની આગમજ થઈ ગયો હતો, યાને કે જમશેદ ગય-મરેથથી શરૂ થતાં cycle ની આગમજનાં cycle ને

લખ્યો હતો, તે કારણે વંદીદાદના લખનારે તે જમાંનાંની યાદ જાળવી રાખવા માટે વંદીદાદની બીજી પરગદમાં એક ખાસ પ્રકરણ લખ્યું છે અને તે પછી બીજી જુદી જુદી નાની મોટી ધાર્મિક અને સુખશાંતીને લગતી બાબદો બીજી પરગદમાં સમાવી છે. પરગદ ૧૯)માં અશો જરથોસ્તને લગતી બાબદો ખાસ આવી છે તેમાં અજળ થવાનું નથી, કારણ કે કાર્ત્તવ્ય ધાર્મિક કેતાબ અશો જરથોસ્તની વાત કીધા સિવાય પુરી થયેલી ગણાય નહિ.

અધ્યયન વચ્ચેનું ધરન વેળ

બીજી પરગદમાં જમશેદની વાતને અધ્યયન વચ્ચેનું ધરનવેળ સાથે જોડી રાખેલી છે. ધરનવેળને પહેલી પરગદના ત્રીજા ફકરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે હોરમજદે પહેલવહેલાં પેદા કીધું હતું, જેમાં, “અંત્રમધન્યુએ મોટા સાંપ તથા દેવની રસમની થંડી પેદા કીધી હતી.” આ થંડીને ખાસ દેવની રસમની થંડી તરીકે જણાવી છે. આ થંડી જેમાં હાલમાં દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં જોવામા આવે છે તેવી યાને જેમાં માણસો વંસી શકે તેવી ન હતી, પણ અતિશય સખ્ત હતી. જેને લીધે પરગદ બીજીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જમશેદને પોતાની વસ્તી સાથે ધરનવેળ છોડીને નીચે દક્ષિણ તરફ ઉતરવું પડ્યું હતું. પરગદ પહેલીનાં ચોથા ફકરામાં ધરનવેળની વાત કરતાં જણાવ્યું છે કે “તે તરફ દશ મહિના થંડીનાં અને બે ઉનાળાનાં છે; (પણ અહિંયા તો) સાત મહિના ઉનાળાના અને પાંચ થંડીનાં ગળેર છે.” આપણે જણાવી શક્યે કે આ ફકરામાં “સાત મહિના ઉનાળાના અને પાંચ મહિનાની થંડી”ની વાત એક gloss તરીકે ઉમેરાયેલી છે. યાને કે આ gloss નો લખનાર પોતાના વખતની વાત કરે છે અને તેથી કહે છે કે “સાત મહિના ઉનાળાના અને પાંચ મહિના થંડીનાં” હાલમાં તો ગળેર છે.

સ્પિગલે આ gloss નો તર્જુમો આપ્યો નથી. તે દેખાડે છે કે તેણે આ ફકરાને gloss તરીકે જ ગણ્યો છે. વંદીદાદની પહેલી પરગદનાં આ ૪થા ફકરામાં વધુ જણાવ્યું છે કે “દશ મહિનાં થંડીનાં, પાણીઓને થંડા, જમીનને થંડા, ઝાડપાનોને થંડા છે; અહિં થંડીનું મધ્ય (midst) અહિં ટાલનું દિલ (heart) છે.” યાને ધરનવેળમાં હવે અતિશય સખ્ત થંડી પસરી રહી છે, એટલી તો સખ્ત કે લખનાર જણાવે છે તેમ પાણીઓને, જમીનને અને ઝાડપાનોને માટે તે અતિ ઘણી સખ્ત છે. પરગદનો લખનાર પાણીઓ, જમીન અને ઝાડપાનોની સાથે જાનવરો અને માણસોની વાત કરતો નથી. તે દેખાડે છે કે તે

સાખત લાંબીના વખતમાં તે ice-age માં જનવરો અને માણસો જીવી શક્યાં જ હતાં, અને તેથી જમશેદને નીચે દક્ષિણ તરફ ઉતરવું પડ્યું હતું. વંદીદાદના લખનાર મુજબ આહરમજદે આ દુનિયા ઉપર પહેલું પેદા કરીધેલું ધરાનવેજ અસલમાં તો “ખુશાળી અને રામરનીનાં દેખાવવાલું હતું.” પણ પાછળથી યાને બચ્ચના જમાનાના આવવાથી જનવરો અને માણસોની વસ્તીને માટે તે ના-લાયક થઈ પડ્યું હતું, અને તેથી જમશેદને દક્ષિણ તરફ ઉતરવું પડ્યું હતું.

પહેલાં પેદા કરીધેલાં ધરાનવેજને લગતી પરગર્દ પહેલીમાં આવેલી વાતને આ પ્રમાણે સમજીને હવે, પરગર્દ બીજીમાં જઈએ. તેનાં ફકરાં ૩૧માં જમશેદને પહેલાં ધરાનવેજમાંજ વસ્તો ચિતાર્યો છે. પછીથી બચ્ચનો જમાનો આવી પહેલ-ચવાની આગાહી કરતાં “ધરાનવેજમાં વખણાએલો હોરમજદ... ધરાનવેજમાં વખણાએલા જમશેદને સામે મળ્યો.” હોરમજદે જમશેદને એક ગોફા ‘વર’ બનાવવા કહ્યું, અને તેમાં “પશુઓના તથા ઢોરોનાં તથા માણસોનાં તથા પક્ષીઓના તથા રાતા અને બળતા આતશોનાં તોખમ લાઈ જવા કહ્યું.” જમશેદે તેમ કરીધું. અને તે ‘વર’ ગોફાની અંદર માણસો વગેરેને સાચવી રાખ્યાં. ફકરાં ૪૦ પ્રમાણે આ ‘વર’માં “તારા, ચંદ્ર અને સૂર્ય એક વખત ઉગતા અને અસ્ત પામતા દેખાય છે.” ફકરાં ૪૧ પ્રમાણે “તેઓ એક વરસને એક દહાડો વિચારે છે.” વળી આ ‘વર’માં કાંઈ નવુંજ બને છે! “શિયાળાઓમાંના ચાલીસ (શિયાળામાં) (યાને દર ચાલીસ વર્ષે) બે મનુષ્યથી (યાને) એક સ્ત્રી અને નરનાં સંયોગ થવાથી કરીને બે મનુષ્ય બુલંદીથી જન્મ પામે છે; એ પ્રમાણે આએ જતો જે ગોરપંદની (છે તેમાં પણ એમજ છે).” ફકરાં ૪૨ પ્રમાણે “આએ ‘વર’ જે જમશેદે બનાવ્યો તેમાં અએ સૌથી પવિત્ર જરથોસ્ત! ‘વીરકરિત’ એ માજદયસ્ની દીન ફેલાવી.” ફકરાં ૪૩માં જરથોસ્ત હોરમજદને પૂછે છે કે “તેઓનો ધર્મગુરુ તથા પાદશાહ કોણ છે?” “ત્યારે હોરમજદે કહ્યું કે, અએ જરથોસ્ત! ઉર્વતત્ત નર અને તું કે જે જરથોસ્ત.”

વંદીદાદની પહેલી બે પરગર્દમાં આવેલી ઉપલી વિગતો પરથી જણાય છે કે જમશેદ ગય-મરેનથી શરૂ થયેલાં હાલનાં cycle ની આગમજ, યાને હાલનાં ‘જરવાને દરેથી ખલાત’ની આગમજ થઈ ગયેલાં cycle ને લગતો હતો. જમશેદે બચ્ચના જમાનાની ice-age અથવા anti-diluvian જમાનાની આગમજ થઈ ગયો હતો.

વંદીદાદવાલા જમશેદની વાત હુંકમાં પુરી કરીને હવે આપણે પાછા ફવર્દીન ખૂરન કરેલે ૨૬, ફકરાં ૧૩૦માં આવેલા જમશેદ, ૧૫મ વીવધાદની વાત ઉપર

અમને; પણ આપણે શરૂઆતમાં જણાવી દીધે કે વંદીદાદવાલા જમશેદ અને ક્રવર્દીન યસ્તવાલા જમશેદની વાતને બધી રીતે સાથે મેળવી શકાતી નથી. યસ્તવાલો જમશેદ ગય-મરેનથી શરૂ થતાં આપણાં ચાલુ cycle માં થઈ ગયો હતો, જ્યારે વંદીદાદવાલો જમશેદ તેની આગમજનાં cycle માં થઈ ગયો હતો. આ બંને બાબદ ગુંચવાયેલી તો છેજ. પણ જાણે આ ગુંચવણ હજી ઓછી હોય તેમ આપણને એક ત્રીજો જમશેદ મળે છે. પવિત્ર ગાથાના હા કરનાં ફકરા ૮માં એક ‘યિમ વીવંદહનની વાત આવે છે. તેમાં તેને પાપી માણસોમાંના એક પાપી માણસ તરીકે પયગમ્બર સાહેબ ઓલખાવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “આએ પાપી માણસોમાંનો (એક) વીંધામનો (છોકરો) યિમ, જમશેદ જણાયેલો છે, જેણે મનમાં મધન થઈને (અભીમાની બરેલા) સખુનનાં કૌવતથી આપણુ માણસોનું દીલ દુખવ્યું હતું. એવા (પાપી માણસો)ની (શિક્ષાના) તારા (વાજબી) ચુકાદામાં, અએ હોરમજદ! હું મલતો છું.”

આવી રીતે આ ત્રણ જમશેદની વાતમાં બહુ ગુંચવાડો રહેલો છે. આગલાં સ્ત્રોમાં આ બાબદમાં પુરકળ વાદવિવાદ ચાલ્યો હતો તેમાં જે કે મેં પણ ભાગ લીધો હતો, પણ અત્યાર સુધીમાં આ ગુંચવણ ભરેલી બાબદમાં મને મનપતીજ ખુલાસો તો મલ્યોજ નથી.

હવે આ ગુંચવાડાને કોઈ બીજા સારા વખત માટે બાબુએ રાખીને આપણે પાછા ક્રવર્દીન યસ્તનાં કરદા ૨૯ ઉપર આવ્યે, કે જેમાં શરૂઆતમાં, ફકરા ૧૩૦માં, યિમ વીવંદહનની વાત આવી છે. અત્રે આપણે પાછુ યાદ કર્યે કે આ કરદામાં એક્કસ મહાભારત માણસોની વાત ખાસ જુદી રાખી છે, કારણકે તેઓએ પોત પોતાના વખતમાં એક્કસ મોટી ખરાબીઓની સામે લડત ચલાવી હતી. આ કારણે જમશેદને માટે બોલતાં જણાવ્યું છે કે “દિવથી ઉત્પન્ન થએલી કંગાલિયતની, ખેતીનો નાશ કરનારી પાણીની ટીપણીની (તથા) મોતકારક નાશની સામે થવાને માટે (પરતિષ્ઠાતેએ), વીંધામના (છોકરા) બહાદુર (તથા) પુરકળ ચાકરનફરવાલા અમે જમશેદનાં ફરોહરને હમો યાદ કરીયે છીયે.” ક્રવર્દીન યસ્તમાં એક અંકુશ અરો જમશેદની વાત કીધી છે એ બ્યાનમાં રાખી મુકવાનું છે.

જમશેદની પછી ફકરા ૧૩૧માં આજીવ્યાનના છોકરા અસો ફરેદુનના ફરોહરને “ખુજલી, તાપ, નાતવાની, તાહડયો તાવ તથા શહેવત બાજની સામે થવાને માટે (પરતિષ્ઠાતેએ)” આરાધવામાં આવ્યું છે. આ ફકરામાં ફરેદુન પછી અઓશ્નર, અરો ‘જુ’ (ઉજવ), અરો અમેરસ, અને પછી અરો મીનોએહન્યા

ફરોહરોને યાદ કરવામાં આવ્યાં છે. જો કે તેઓને પણ મહાભારત કામો કરનાર તરીકે ગણ્યા છે, પણ તે બાબે કંઈ પણ વિગતો જણાવી નથી.

ફકરા ૧૩૨માં અશો ક્યકોઆદ, અશો ક્ય અધપિવંધહ, વગેરેના અને છેલ્લે અશો ક્ય ખુશરોના ફરોહરોને આરાધવામાં આવ્યાં છે. આ બધાઓને આરાધવા માટેનું કારણ ફકરા ૧૩૩માં જણાવ્યું છે તેમ, “સારી બનાવેલી હિંમત, ફતેહ, ફતેહમંદ સરસાઈ, નેક તાલીમ આપનારી શિખામણુ,...દુશ્મનોને એકદમ તોડી ખાડવાનું કૌવત મેળવવાને માટે” છે. તેમજ ફકરા ૧૩૪માં જણાવ્યું છે તેમ મજસુત કૌવત મેળવવાને માટે... ‘આસનયાઓ’ એટલે જાતી અકકલવવાળું ‘આસનીદે ખેરદ’વાલું પહેલવાનના જેવું ફરકંદ મેળવવા માટે, સારી દાનેશવાળા શખ્સનું બહેશ્ત મેળવવાને માટે,” અને ફકરા ૧૩૫ માં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે “પ્રકાશિત પાદશાહી મેળવવા માટે જાદુગરો, પરીઓ, જુલમગારો, કીકા, તથા કરપોની સામે થવાને માટે (પદ્ધતિસ્તાતેએ) તથા જુલમગારથી ઉત્પન્ન થએલી ખરાબીની સામે થવાને માટે (પદ્ધતિસ્તાતેએ). ઉપલાં કારણોએ ફકરા ૧૩૨ માં જણાવેલા બધાં મહાન પુરૂષોના ફરોહરોને આરાધવામાં આવ્યાં છે.

ત્યાર પછીના ફકરા ૧૩૬ માં જોરાવર બાબુના, પુષ્કળ પલતનવાળા ધાતકી વાંવટો લઈ જનારા લશ્કરની સામે થવાને માટે...લુટાડ્યોથી ઉત્પન્ન થએલી ખરાબીની સામે થવાને માટે (પદ્ધતિસ્તાતેએ) સામના અશો કેરશારપના ફરોહરોને આરાધવામાં આવ્યું છે. પછીના ફકરા ૧૩૭ અને ૧૩૮ માં બીજા મહાભારત માણસોના ફરોહરોને જુદી જુદી ખરાબીઓની સામે થવાને માટે (“પદ્ધતિસ્તાતેએ”) આરાધવામાં આવ્યાં છે. આવી રીતે કરોઠો ૨૯ મો ફકરા ૧૩૮ થી પુરો થાય છે.

એક નોંધવા લાયક બાબદ

કરોઠો ૨૯ નાં ફકરા ૧૩૫ માં આવેલા ખરાબીને તોડવા માટેના ચોક્કસ શબ્દો હોરમજદ યસ્ત ના ફકરા ૧૦ માં, ફકરા ૧૩૬ માં આવેલા ચોક્કસ શબ્દો હોરમજદ યસ્તના ફકરા ૧૧ માં, તેમજ ફકરા ૧૩૭ અને ૧૩૮ માં આવેલા ચોક્કસ શબ્દો હોરમજદ યસ્તની સેવટમાં “અએતત દીમ વીરપનાંમ મજસ્તેમ દજદયાઈ”વાળા વાક્યમાં તેમજ ઇજરનેના હા. ૨૭ માં એમનાં એમ ઉત્તારી લેવામાં આવ્યાં છે. આવી રીતે કવદીન યસ્તમાં આવેલી બાબદોની મહત્વતા સમજીને તેઓને હોરમજદ યસ્તમાં તેમજ ઇજરનેના હા. ૨૭ માં જાલવી રાખવામાં આવી છે. આપણે અનુમાન કરી શકીએ કે કવદીન યસ્ત ઘણા આગલા જમાનામાં લખવામાં આવી હતી.

એક બીજ નોંધવા લાયક બાબદ.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે ફ્વર્દીન યસ્તમાં જણાવેલાં માણસોનાં ત્રણે ભુખ્યાની સેવટે. યાને ફ્કરા ૧૧૦, ૧૧૭ અને ૧૨૮ માં ‘અસ્તવત-એરેત’ યાને સોશ્યોસતું’ નામ ત્રણ વખત લેવામાં આવ્યું છે. પણ કરદા ૨૯ માં આવેલા યિમ વીવંધહન વગેરેના નામોની છેવટે સોશ્યોસતું’ નામ લેવામાં આવ્યું નથી. તેની મતલબ એવી છે કે આ નામોને પણ હાલનાં ગયોમર્દથી શરૂ થતાં Cycle માં થઈ ગયેલાં માણસો તરીકે યસ્તનાં લખનારે લીધાં છે. છતાં તેઓને એક ઠેકાણે યાને કરદા ૨૯ માં છુટાં દેખાડ્યાં છે, તેનું ખાસ કારણ તેઓનાં મહત્વનાં કાર્યોને એકજ ઠેકાણે અને સામટાં દેખાડવાનું છે.

તાવીજો અને નીરંગો લખવાની અને જાળવી રાખવાની અસલી અને ભુની નિતી. તે નીરંગોમાં સમાયલા સુચના અને સ્વસુચનાના કાયદાઓ.

ચોક્કસ દુઃખ દરદોને દફે કરવાને માટે જે અસલત્વા વખતમાં તાવીજો અને નીરંગો લખવાની અને તેઓને જાળવી રાખવાની રસમ આપણુ જરથોસ્તીઓમાં જાયજ છે, તેમાંની ચોક્કસ નીરંગોનું મુળ આપણને ફ્વર્દીન યસ્તમાંથી, ખાસ કરીને કરદા ૨૯ માંથી મળે છે, એમ મને તો લાગે છે. દાખલા તરીકે તેનાં ફ્કરા ૧૩૦ માંથી દેવથી ઉત્પન્ન થયેલી કંગાલિયતની, ... પાણીની ટીપણીની, તથા મોતકારક નાશની સામે થવાને માટે” જમશેદનાં ફરોહરને યાદ કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ ફ્કરા ૧૩૧ માં જણાવેલી “ખુજલી, તાપ, નાતવાની (નજસાત અપવિત્રાઇ), તાહડયો તાવ, શહેવતબાજ, તથા સાંપથી ઉત્પન્ન થએલી ખરાબીઓને દફે કરવાને માટે અશો ફરેદુનના ફરોહરને આરાધવાની વાત છે, તેવી નીરંગને ફરેદુનના નામ સાથે જોડવામાં આવી છે. પછીના ફ્કરા ૧૩૨ માં પણ આવી બાબદો જોવામાં આવે છે.

નીરંગોમાં law of suggestion and self-suggestion યાને સુચના અને સ્વસુચનાનો કાયદો કોઇક ભેદી રીતે, પણ ‘અષ’ના બહોળા કાયદા અનુસાર કામ કરે છે, એમ માફ માનવું છે. અદ્દીબેહસ્ત યસ્તમાં આવેલા સુચના અને સ્વસુચનાના કાયદાની કાંઈક સમજણ મેં ‘The law of suggestion and self-suggestion in the light of modern spiritualism’ નામની ગ્રાંથા સોસાયટી નં. ૧૦ ની મારી ચોપડીમાં આપવાની કોશિષ કીધી છે, તે પાંચીજે આપણી જાંદગીમાં તેનો ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરી શકાય. આ ચોપડીનો મુજરાતી તત્ત્વો મો મારા બાહોશ મિત્ર ભાઈ નવરોજ દીનશાહ મીનોએહર-દોમજીએ ઘણી કાબેલિયતથી કીધો છે, અને તે બાહર પડી ચુક્યો છે.

અશો નારીઓની વાત.

આગલ જણાવી ગયા તેમ કરદા ૨૯ માં અને તેની આગમજના કરદા-ઓમાં આ દુનિયા ઉપર થઈ ગયલાં ફક્ત મહાભારત માણસોનાં નામોને તમા તેઓનાં ફરોહરોને યાદ કર્યાં છે. અશો નારીઓની વાત ત્યાં કીધી નથી. તેથી હવે કરદાં ૩૦ માં અશો નારીઓની વાત તેઓના નામ સાથે કીધી છે. તેમાં ફક્ત ૧૩૯ માં અશો હવેલીના ફરોહરને સર્વથી પહેલે યાદ કીધું છે. હવેલી તે અશો જરથોસ્તના ધણીયાણી અને ફરોહરનાં દીકરી છે, એમ કાંગાળ નોટમાં જણાવે છે. પછી ફેની, થિતી, અને પોઉરિયિસ્તી જેઓને અશો જરથોસ્તની દીકરીઓ તરીકે ગણવામાં આવી છે, તેઓનાં તથા બીજી અશો નારીઓનાં, તેમજ ફક્ત ૧૪૦ માં વધુ અશો નારીઓનાં ફરોહરોને આરાધ્યા છે.

જરથોસ્તની ખાયડી અને દિકરાંઓ. અશો જરથોસ્ત પરણેલા અને બચાં છોકરાંવાલા હતા કે કેમ?

દાદાર અહુરમજદે આ દુનિયા પેદા કરવામાં એક એવી નેમ રાખી હતી કે અરવખ્તે આ દુનિયા ઉપર માણસો પેદા થાય અને માણસોના સિલસીલો સોરયોશના છેક છેલ્લા વખત સુધી ચાલુ રહે. દાદારનાં મનમાં એક બીજી નેમ એવી હતી કે મરણનાં છુટાપણના freedom of the will નાં પરિણામમાં માણસો ધુરાધનું જે તત્વ પોતાના મનમાં ઉભું કરે, અવસ્તાઈ બોલોમાં બોલતાં તેઓ જે દુજ the cause of mischief, the lie પોતામાં ઉભું કરે, તો તેવું ધુરાધનું તત્વ યાને તે દુજને આસ્તે આસ્તે અશોઈ તથા જ્ઞાનના વધારા સાથે માણસો પોતામાંથી કાઢી નાખે અને તે દુજ આયંદે નિર્મુળ થાય, અને તે છેલ્લા વખતનાં માણસોમાંની દરજી હાલત અષની હાલતમાં બદલાઈ જાય. જ્યારે પ્રત્યેક માણસ-માંથી તે દુજ સમુળગો નીકળી જાય, ત્યારે તે માણસનું સંપુર્ણ 'ફ્રેમ કેરેનાઉન અહુમ', યાને ફ્રેમગર્દ થાય. આવું પરીણામ લાવવાને માટે દાદારે માણસોને પેદા કીધાં અને તેઓનો સિલસીલો ચાલુ કીધો. આવી મતલબ કવર્દાન યસ્તના ફક્ત ૧૨ અને ૧૩માંથી નીકળે છે. ફરોહરોની મહત્વતા જણાવતાં દાદાર અહુર-મજદે ત્યાં જરથોસ્તને જણાવે છે કે, જે અશોના ગાલેબ ફરોહરો મને મદદ ન આપતે તો, મારાં પશુ તથા માણસો જે ઉત્તમ જાતના છે (તેઓ) ઇલાહી બોમવતે નહિ; (પણ) દરજનું કૌવત, દરજની હુકુમત (તથા) દરજની હાકમંદ અંધ હોતે....અને તેથી ત્યાર પછી ફતેહમંદ તથા પ્યારા સપેનામીનોને અ-મેન્યુશ તાબે થતે નહીં."

જરથોસ્ત એક માણસ તરીકે.

ફ્રેગર્ડ જેમ અને તેમ જલદીથી લાવવાને માટે અશો જરથોસ્ત પવિત્ર માણસમાં સોશ્યતોની, યાને દુનિયાને ફાયદો કરનારાઓની આમદની આર્જુ કરે છે. આવાં ફાયદો કરનારાઓમાંના એક સર્વોત્તમ ફાયદો કરનાર તરીકે અશો જરથોસ્તએ અસ્વખતે આ દુનિયામાં પોતાના મા અને પાપની મારફતે એક માણસ તરીકે, પણ 'નરોઈશ નર' તરીકે, સર્વોત્તમ નર તરીકે જન્મ લીધો. જરથોસ્તને ગેતીના એક ધંજલ તરીકેનો દરજ્જો અવસ્તાએ આપ્યો છે, અને તમામ માણસોમાં એખલા જરથોસ્તનીજ 'ક્તુમન' લણુવામાં આવે છે. આવા ફાયદો કરનારા સોશ્યતો જો આ દુન્યામાં પોતાના મા પાપને પેટે જન્મ લે, પણ પરણ્યા વગર અર્ચ્યા છોકરાંવાલા થવા વગર આ દુન્યાં પરથી ગુજર કરી જાય, તો તેમાં દુન્યાનું સાર્થક કેમ થાય? દુન્યામાં આલા દરજ્જાનાં નમુનેદાર ફરજંદો તેઓ મુકી ન જાય તો દુન્યા આગળ કેમ વધે? દાદારનાં મનની મતલબ તો એવી કે માણસો આ દુન્યાં ઉપર પેદા થાય અને માણસોનો સિઝસિલો રિસ્તાખેજનાં વખત સુધી ચાલુ રહે. તો પછી પેગમખર સાહેબ જેવા એક સર્વોત્તમ માણસ (સોશ્યંત) અને તેવણુની પછી આવનારા ખીજ સોશ્યંતો પોતાનો નમુનો કરવા લાયક વંશવેલો મુકી જાય, તો તેથી દુન્યાના ખીજ માણસોને કેટલો બધો ફાયદો થાય એ બાબદ સમજવી કઠણ નથી.

ત્યારે આપણે કહી શક્યે છીએ કે જેમ અવસ્તામાંથી તેમજ પાછલાં પેહલ્વી લખાણોમાંથી મલે છે કે અશો જરથોસ્તને ત્રણ છોકરા અને ત્રણ છોકરીઓ હતી તો તેવું નહિ માનવાને કાંઈ પણ કારણ નથી.

પરમાખ્ખર જરથોસ્તનાં વચ્ચતનામા (Will) તરીકે મજ્હાયાલા પાંચમાં આથા વહિસ્તોઈસ્તીમાં તેમણે પોતાની દીકરીઓમાંની એક-પોઉફ-ચિસ્તીને તેણીના લગ્નમાં દીધેલો બોધ

જો પવિત્ર ગાથા હા પડનાં ત્રીજા ફકરા પ્રમાણે અશો જરથોસ્તને પોઉફ-ચિસ્તી નામની એક દિકરી હતી, તો પછી તેવણુને પાછળાં લખાણો પ્રમાણે ખીજ એ દીકરીઓ ઉપરાંત ત્રણ દીકરાઓ પણ હતા, એમ માનવું ખોટું થઈ પડતું નથી. ફ્રેગર્ડન યસ્ત ફકરા ૯૮ માં ત્રણ નામો આવે છે, એસદવાસ્તર, ઉર્વતતત્તર અને હવરે-ચિથ (ખારશેદચેહર). તેઓને "જરથુસ્ત્રોઈશ" એવું ખાસ વિશેષણ લગાડ્યું છે, લે વગર કારણે તો ન જ હોય. ફકરા ૧૩૯ માં હવોવી, જે જરથુસ્તની પામડી હતી, તેણીને યાદ કીધા પછી તરતજ ફેની, શ્રીતી અને પોઉફચિસ્તીને આદ

મીધાં છે, તેમાંની પોઉર-ચિસ્તી જરથોશ્તની દીકરી 'દુગેદ' હતી, એમ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પવિત્ર ગ્રાંથમાં હા પદ માં જણાવવામાં આવ્યું છે, તો પછી ફકરા ૧૩૬ માં જરથોશ્તની આયડી, હવેવી પછી તરતજ ને ત્રણ નામો છે તે જરથોશ્તની દીકરીઓનાજ છે, એમ માનવું ખાસ કરીને કહણ તો નથી. પહેલવી લખનારાઓએ ઉપલા ત્રણ મરદો અને ત્રણ આયડીઓને જરથોશ્તના દીકરા દિકરીઓ તરીકેજ લીધાં છે. શું આ પ્રમાણે ગણવામાં પહેલવીવાળા ભુલ્યા છે?

પણ કહેવામાં આવે છે કે ઉપલા દીકરા દિકરીઓ માટે ને નામો અવસ્તામાં આવ્યાં છે, તે નામોની રમ્મ ઉકેલી પાતેન સમજણ લઈએ, તો જણાશે કે તેઓ જરથોશ્તના દીકરા દીકરીઓ ન હતાં, પણ ફક્ત હાલત દર્શાવતાં નામો હતાં. એક અતિ વિદ્વાન મિત્ર જણાવી ગયા છે કે ત્રણ દીકરાઓ અને ત્રણ દીકરીઓનાં નામો, તે નામોની મતલબ પ્રમાણે, એકેકથી ચહુડતા દરજ્જા માત્ર દર્શાવે છે, તેથી તેઓને જરથોશ્તનાં પોતાના દિકરા દિકરીઓ તરીકે ગણવા ન જોઈએ. પણ એમ કાં ન હોય કે જરથુશ્ત જેવા ખુદાના પ્યારા પયગ્મરને ત્યાં દીકરા દીકરીઓ હોય તો તેઓ પણ ખાસ કરીને ઉંચા લક્ષણવાળા દીકરા દીકરીઓ તરીકેજ હોવાં જોઈએ? વળી આપણે એમ કાં નહિ કહી શકયે કે ત્યારે તો 'જરથુશ્ત' નામમાં જે ઉમદા મતલબ, જે ઉમદા અર્થ સમાયલો છે, તે ઉમદા સતલબ ધ્યાનમાં લઈએ તો અશો જરથુશ્ત પોતે પણ ખરેખરા માણસ ન હોય, પણ ફક્ત તેવણનું નામ એક ખાસ સર્વોત્તમ હાલત દર્શાવવા માટેજ વપડાયું હોય, અને તેથી જરથોશ્ત પોતે પણ ખરેખરી હસ્તી ભોગવી ગયેલા માણસ ન હોય? અશો જરથોશ્ત પછી તેવણના જન્યનશીનોને 'જરથુશ્ત્રોતેમો' યાને 'જરથુશ્ત્રોતેમો ધણજ મલતા' એવા એલકાળ સાથે બોલાવ્યા છે. તે દેખાડે છે કે અસલમાં જરથોશ્ત એક હૈયાતી ભોગવી ગયેલા માણસ તરીકેજ જણાયા હતા. આવા વિચારો પ્રમાણે જરથોશ્ત એક માણસજ હતા, તેમજ તેઓ દિકરા દિકરીઓવાલા પણ હતા.

વહી આ ત્રણ દિકરાઓ અને દીકરીઓને જરથોશ્તના જમાનાનાજ ગણ્યાં છે.

કવદીન યશ્તનાં ફકરા ૧૨૮ માં જે નવ નામો આવેલાં છે, અને જે છેલ્લાં સોશ્યોસવાળા જમાનાઓમાં જાહેર થવાના છે, તેઓને માટે હું કહી ગયો છું કે તેઓને ખરેખરાં માણસો તરીકે ગણવાના નથી. પણ તે જમાનાઓના, આખરે હજારોઓનાં પ્રતિનિધી રૂપ તરીકે symbolically તેઓને ગણવાના છે. કારણ

કે જે નવ હજારો આજથી અસંખ્ય વર્ષો પછી થવાના છે, તેમાં ચતાર માણસોનાં નામો ક્વદીન યસ્તનો લખનાર કેમે કરીને જાણી અને બોલી શકે? પણ જરથોસ્તના દીકરા અને દીકરીઓને ક્વદીન યસ્ત તેમજ પહેલવી લખાણો જરથોસ્તનાં પોતાના જમાનામાંજ મૂકે છે, તે દેખાડે છે કે તે દીકરા અને દીકરીઓના નામોને ફક્ત એકએકથી ચહડતી હાલત દર્શાવનારા નામો તરીકે લેવાનું કાંઈપણ ખાસ કારણ નથી.

ત્યારે જરથોસ્તને અને તેના દીકરા દીકરીઓને ફક્ત એક symbology તરીકે એક myth તરીકે ગણી શકીએ નહિ. કારણ કે તેવું કાંઈ બોલીએ તો પછી જરથોસ્તને પોતાને પણ એક mythical person તરીકે કોઈક ગેર-જરથોસ્તીઓ બોલી ગયા છે, તેવુંજ આપણે પણ બોલતા ગણાઈએ. ત્યારે આપણી દલીલોનું તાત્પર્ય આ છે કે જે અશો જરથોસ્તને પોતાના માખાપને પેટે જન્મેલાં એક માણસ તરીકે ગણ્યે, તેવણ એક માણસ તરીકે જીવ્યા અને એક માણસ તરીકે વખત આવવે આ દુન્યાથી ગુજર કરી ગયા, તો પછી એક માણસ તરીકેજ જીંદગીના બીજા વૈભવો તેવણ ભોગવી ગયા એમ બોલવામાં બોદું શું છે, તેમાં અ-કુદરતી જેવું શું છે?

જરથોસ્તી ધાર્મિક લખાણોમાં અવતારની ફીલસુફી આવતી નથી.

અન્ય શીલસુશ્રીઓનાં સમાગમમાં આવ્યાથી આપણામાના કોઈક સાહેબો હાલે પણ આવું બોલે છે.

જે શીલસુશ્રીઓમાં અવતારની વાત છે, અને જ્યાં ખુદા કોઈક વખતે માણસનું રૂપ ધારણ કરીને માણસોને દેખાવ દે છે, એવું તે સાહેબો માને છે, તે તેઓની શીલસુશ્રીને અનુસરતું છે. પણ જરથોસ્તી ખુદા એક મીનોઆન મીનો છે, તે કદી દેખાય નહિ એવો છે, તેને મધન્યુ રપેનીશ્તો યાને “સર્વથી વધુ જુદા કરનાર મીનો” તરીકે ગાથાએ તેમજ તે પછીનાં બીજાં અવસ્તા લખાણોએ ગણ્યો છે. હોરમજ્દ યસ્તના શરૂઆતના પાજંદ ફકરામાં, અવસ્તાને અનુસરીને, દાદાર અહુરમજ્દને “રયોમંદ, ખોરેહમંદ, મીનોઆન મીનો ખેરેતુમ” કહ્યો છે. યાને દાદાર અહુરમજ્દ રયવાળો, ખોરેહવાળો, તમામ માનોઓનો પણ મીનો (તમામ મીનોઓને પોતાને પણ અદ્રશ્ય, નહિ જોઈ, સમજી શકાય એવો) અને ખેરેતુમ સર્વથી ચહડતો ગણ્યો છે. જરથોસ્તી દાદાર અહુરમજ્દ, જે મીનોઆન મીનો છે તેને માટે અન્ય શીલસુશ્રી પ્રમાણે કેહવું કે તે દાદાર અહુરમજ્દ યાને ખુદા કોઈ વેળા માણસનું રૂપ ધારણ કરીને માણસોને દેખાવ દે છે, યા માણસોને

કિં જન્મ લે છે, એવું જરથોસ્તીઓએ બોલવું જરથોસ્તી ધર્મની સ્પીરીટ પ્રમાણે ખોટું છે. અન્ય ક્ષેત્રસૂત્રીના સમાગમમાં આવવાથી અવતારની થિયરી બાબે બોધતાં પ્રાચીન જરથોસ્તીઓ એટલે સુધી બોલે છે કે બહેરામ યશત પ્રમાણે “બેહરામ” (“વેરેથ્રમ”). જુદા જુદા દેખાવ દે છે તે બેહરામ ઇજદના જુદા જુદા સ્થાનનારો છે! અવતારની વાત બાબે અત્રે બોલવાનું કારણ આ કે જે જરથોસ્તી ધર્મના રહસ્ય પ્રમાણે દાદાર અહુરમજદ કે જે ‘મીનોઆન મીનો’ છે, અંદિ-ઠોને પણ અંદિ છે, તેઓ કોઈ પણ માનસ રૂપી યા બીજી જાતનો અવતાર ધારણ કરતા નથી, તો પછી જરથોસ્ત પોતાના મા આપને પેટે એક સર્વોત્તમ માણસ નરીકે “નરોઈશ નર” તરીકે જનમ્યા, અને એક માણસ તરીકે પરણ્યા અને બન્ને છોકરાંવાળા થયા, તેવળુને માટે કહેવું કે તેવળુ સાહેબ પોતે ખુદના અવતાર તરીકે હતા, તો તેવું બોલવું અ-જરથોસ્તી થઈ પડે છે.

બહેરામ, ‘વેરેથ્રમ’ વગેરે બીજાઓ જેને આપણે ઇજદો ‘યજ્ઞતાઓઈહો’ તરીકે બોલ્યે છીએ તેઓ હસ્તીઓ entities નથી, એવું માફ માનવું છે. પણ તેઓને હસ્તી તરીકે ન ગણ્યે તો પણ તેઓ ‘યજ્ઞતાઓઈહો’ યાને આરાધવા લાયકની અહુરમજદની બળવાન શક્તિઓ તરીકેજ છે એમ ગણવામાં કોઈ પણ ખોટું નથી. અને તેથી તેઓને આપણે યજ્ઞમઘદે કરીએ, આરાધીએ, તેમાં કયું ખોટું નથી. દાદેસ્તાની દીનીની પુરસેશ ૧૮નાં ફકરા ૬-૮માં આવ્યું છે કે “જ્યારે સ્પીતમ જરથુસ્ત્રે તેનીથી (યાને અહુરમજદથી) હાથ આપવું (એટલે કે હસ્ત સ્પર્શ કરવાને) ચાહ્યું હતું, ત્યારે અહુરમજદે તેને જણાવ્યું હતું કે “તું એક ભલા મરદનો હાથ પકડ.” આ બાબદ મરહુમ વિદ્વાન એર્વેદ શેહર્યારજી લર્યા પોતાની સિસ્ટીસ્તાનના ૩૭૬માં પાના ઉપર નોટમાં જણાવી ગયા છે. આ દેખાડે છે કે અહુરમજદ એક ‘મીનોઆન મીનો’ છે તેથી કોઈ પણ માણસથી તેઓને જોઈ શકાય નહિ તેમજ તેવળુ સાથે હસ્ત સ્પર્શ કરી શકાય નહિ.

કેહવાતી જરથોસ્તી ધર્મમાં મહત્તી અવતારની થિયરીની વાત અત્રે ખતમ કર્યે છીએ. હવે ફર્મ્દીન યશત ઉપર પાછાં આવતાં કરતા ૩૦ વાલા ફકરા ૧૩૬ની અંદર અશો નારીઓની વાત કરતાં પહેલાં નામ તરીકે અશો હવોવીને યાદ કરીને તેણીનાં ફરોહરને યજ્ઞમઘદે કીધું છે. તે પછી ફેની, થિતી અને પોહિરિયિસ્તીનાં ફરોહરને યાદ કીધાં છે. કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે તેમ હવોવી અશો જરથોસ્તનાં ધણીઆણી હતાં અને ફેની, થિતી તથા પોહિરિયિસ્તી જરથોસ્તની અણી કિરીઓ હતી. તેઓ બાબે આપણે અચારમાંજ પુરતું વિવેચન કર્યું છે.

અસી નારીઓની વાતમાં એક અગત્યની બાબત ધ્યાનમાં રાખી મુકવાની છે અને તે એકે દુન્યાં ઉપર થઇ ગયલાં અસી માણસોની વાત કરતાં ફક્ત ૮૭માં ગયમરેશનની ભેદી વાત દુકમાં કીધા પછી ફક્ત ૮૮માં તરતજ અસી જરથોસ્તની વાત કીધી છે અને ત્યાર પછીજ દુન્યામાં આગલ થઇ ગયલાં અસી માણસોની નામ-બ-નામ વાત કીધી છે, તેજ પ્રમાણે ફક્ત ૧૩૯થી ૧૪૨માં અસી નારી-ઓને અને કન્યાઓને નામ-બ-નામ યાદ કીધાં છે. તેમાં ફક્ત ૧૩૯માં સર્વથી પહેલું નામ હવોળી, જેવણુ જરથોસ્તનાં ધણીઆણી હતી, તેવણનું લીધું છે. પછીથી ફેની, શ્રિતી અને પોહિચિસ્તી, જેઓ જરથોસ્તની દિકરીઓ હતી તેઓનાં નામો, પછી હુતોસી જે ગુસ્તારપ પાદશાહની બાઈડી, જેને શાહનામમાં કેતાયુનને નામે જણાવી છે, પછી હુમાય જે ગુસ્તારપ પાદશાહની દિકરી હતી, પછી બીજાં ચાર નામો જે બાબે કાંઈ જણાવ્યું નથી. આવી રીતે દસ નારી-ઓનાં નામો ફક્ત ૧૩૯માં આવ્યાં છે. ફક્ત ૧૪૦માં છ પરણેલી બાઈડીઓનાં નામો આવ્યાં છે. ફક્ત ૧૪૧માં કન્યાઓના નામો આવ્યાં છે. તેમાંનું છેલ્લું નામ કન્યાઓ સુતત-ફેધ્રી છે, જેને માટે પાછલાં લખાણોએ જણાવ્યું છે કે તે ‘કન્યા’ કેઆમતને વખતે જન્મ પામનારા હોશેદરખામી નામના પેગમ્બરનાં માતાજીનું નામ છે એમ કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે. ફક્ત ૧૪૨માં ફક્ત બે નામો આવ્યાં છે. “કન્યાઓ વંદ્રહુ-ફેધ્રી” અને “કન્યાઓ એરેદત-ફેધ્રી”, જેઓ અનુક્રમે કેઆમતને વખતે જન્મ પામનારા હોશેદર માહા અને સોશ્યોસ નામના પેગમ્બરોનાં માતાજીઓનાં નામો છે. [કાંગાજીની નોટ.]

ભવિષ્યમાં થનારી ત્રણ કન્યાઓ, કે જેઓ ભવિષ્યના થનારા ત્રણ કેહવાતા પેગમ્બરોનાં માતા થવાના છે! તે બાબેની સમજણ.

ઉપલી ત્રણ કન્યાઓને પેટે જન્મ લેનારા ત્રણ (કેહવાતા!) પેગમ્બરોના નામો ફક્ત ૧૨૮ મા ઉદ્યત-એરેત, ઉદ્યત-નેમંધહ અને અસ્તવત-એરેત તરીકે અનુક્રમે આવ્યા છે. આ ત્રણ નામોની તેમજ તેઓની આગમજ આવેલાં છ નામોની ખરી સમજણ બાબે આપણે પુરંતુ કહી ગયા છીએ. કાંગાજીએ આ ત્રણ નામોનો તર્જુમો કરતાં તેઓને હોશેદર ખામી, હોશેદર માહા અને સોશ્યોસ તરીકે જણાવ્યાં છે. આપણને લાગે છે કે અવસ્તા ટેદટવાળાં નામોજ તર્જુમાની અંદર પણ રાખ્યાં હોતે તે વધુ બેહતર થતે, કારણ કે તેથી તે અવસ્તાઈ નામોની ખરી સમજણ મદદ કરતા થઇ પડતે.

જેમ ફક્ત ૧૨૮માં ઉદ્યત-એરેત વગેરેનાં બાપ તેમજ માના નામો જણાવ્યાં નથી તેજ પ્રમાણે ફક્ત ૧૪૧ અને ૧૪૨માં ત્રણ કન્યાઓના ધણીઓનાં નામો જણાવ્યાં નથી!

આ બાબદ પહેલીજ નજરે અજબ જેવી લાગે છે. અને આપણે આગલ કહી ગયા છીએ કે યસ્તનો લખનાર લવિષ્યમાં હજારો અને લખો વર્ષોમાં થનારાં ઓનાં નામો કેમે કરીને જાણી શકે. ફકરા ૧૨૯માં ‘અસ્તવત્-એરેત’ [સોશ્યોસ] બાબે તેમજ ફકરા ૧૪૨ માં એરેદત્-ફેધ્રી (સોશ્યોસની માતા (!) બાબે) લગલગ એકજ મતલબનું લખાણ આવ્યું છે. ફકરા ૧૨૯માં આવ્યું છે કે “જે (અસ્તવત્-એરેત) ફેતેહમંદ ‘સોશ્યોસ’ નામવાલો તેમજ ‘અસ્તવત્-એરેત’ નામવાલો ‘અંધ્રહમ’, થશે (કાંગાજી પ્રમાણે ‘પેદા થશે’). સોશ્યોસ એટલા માટે કે (તે) તમામ ‘અહમ અસ્તવન્તેમ’ યાને હાડમંદ ‘અહમ’ યાને જીંદગીને, લિફેને ‘સાવયાત્’ કરશે, એટલે ફાયદો કરશે. (તેનું નામ) (અસ્તવત્-એરેત) એટલા માટે કે ‘અસ્તવત્-અર્ધથેજ’ધ્રહમ’ યાને ‘હાડમંદ જે ફત્તા થવા લાયક’ તેને તે ‘પઠતિસ્તાત્’ યાને પાછી સજીવન કરશે.” કાંગાજી નોટમાં ટેક્સ્ટમાં આવેલા ‘અસ્તવાઓ^{૧૮} ઉસ્તનવાઓ^{૧૯} પઠતિસ્તાત્^{૨૦}’ શબ્દો બાબે જણાવે છે કે અસલ અર્થ શરીરવાલી (ખરો તળુંમો હાડવાળી) તથા જીવવાલી^{૨૧} ઉભી કરશે.^{૨૩} શાને માટે? “દરજની ખસલતના છુરા માણસની સામે થવાને માટે (તથા) અશો માણસની વિરુદ્ધમાં ઉત્પન્ન થએલી (વાચાજી પ્રમાણે ‘વાવેલી’) ખરાબીની સામે થવાને માટે.” ‘દરજ ખસલતના છુરા માણસ’ માટે ટેક્સ્ટમાં બિજાં-ચિથ્રયાઓ’ શબ્દો આવ્યા છે. કાંગાજી નોટમાં જણાવે છે તેમ અસલ અર્થ ‘જે પગવાલાની તોખમનાં’. આ બધાં ઉપરથી લાગે છે કે સોશ્યોસનાં હજારનાં વખતમાં આ દુન્યા ઉપરનાં તે વખતે હૈયાતિ ભોગવનારા દરજ ખસલતનાં છુરાં જે પગોવાલાં માણસોની ખરાબીની સામે થવાને માટે તથા અશો માણસોની વિરુદ્ધમાં ‘વાવેલી’ ખરાબીની સામે થવાને માટેજ સોશ્યોસ આવશે. તે ઉપરથી વધુ આપણને લાગે છે કે અત્રે આ દુન્યા ઉપરથી મીનોઈમાં ગુજર કરી ગયલાં માણસોની વાત નથી. તેમજ તેઓને સોશ્યોસનાં વખતમાં આ દુન્યામાં પાછાં ખોલાવીને તેઓને પોતપોતાના શરીરોમાં પાછાં ઉભાં કરવાની વાત પણ અત્રે નથી. પણ જેમ આપણે ફકરા ૧૨૮ વાલાં નવ અકેકથી ચલતી હાલત દર્શાવનારાં સુચક નામો, અને તે નામોને અનુસરતી થતી અશોષ વગેરેમાં આગલ અને આગલ વધતી પ્રજાઓની વાત ઉભી કરવા માંગી છે, તેમાંની છેલ્લી સોશ્યોસ એટલે ‘ફાયદો કરનાર’નાં વખતની પ્રજા કે જેમાં હવે તે માણસોની દરજ હાલત ખલાસ થવા આવી છે, અને આપદે તે છેલ્લા વખતની દરજ હાલત સહંતર અશોષમાં ફેરવાઈ જવાની છે, તેવી વાતને સોશ્યોસનાં વખતનાં આ દુન્યા ઉપરનાં દુજ યાને evil વગરનાં માણસોની યાને કોઈક રીતનાં સોનેરી જમાનામાં રહેનારા માણસોની વાત તરીકે

જાણવી છે. અને આપણે આગલ કહી ગયા છીએ તેમ તે છેલ્લા રિસ્તાખીજનાં વખતમાં તે માણસોને તેઓને લાયકનું એક ‘તન-ઈ-પસીન’ છેલ્લું તન મલવાનું છે.

હોરમજદ યશ્તની નીરંગમાં આવ્યું છે કે: “અએ દાદાર હોરમજદ! અહેરેમન જે ‘મરોચીનીદાર’ છે (યાને મરડી મોંચરીને નુકસાન કરનાર છે), તેને (તથા) દેવોને હું આજેજ કરું. રસ્તાખેજ (તથા) તને પસીન થવાની ઉપર હું બેગુમાન છું.” અહેરેમન અને દેવોને ‘નેગુનમ’ કરવાની, આજેજ કરવાની વાત છે. તેઓને મારી નાખવાની વાત નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી આપણુ માણસો આ દુન્યાની ઉપર આપણી અંદર છુરાછઓને ઉભી કર્યા કર્યે છીએ અને વળી તેઓને સારા વિચારોનાં પરિણામમાં આપણી અંદરથી કાઢી પણ નાંખ્યે છીએ, ત્યાં સુધી તેઓને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેઓને ‘નેગુનમ’ કરનાર પણ આપણુ માણસો જ છીએ. મતલબ કે અહેરેમન અને દેવો કોઈ પેદા થયેલી ખરાબ હસ્તિઓ નથી. તેઓને કાણુ પેદા કરે? અહુરમજદ તો નહિ જ, કારણ કે તેમ હોય તો અહુરમજદમાં પણ કોઈક રીતનું છુરાછનું તત્વ રહેતું છે એમ થાય. ત્યારે આ બન્નેને માણસોજ પોતાની અંદર ઉભાં કરે છે, અને માણસોજ તેઓને ‘નેગુનમ’ કરે છે, આજેજ કરે છે. આ બન્નેને સમુલગાં એક વખત મારી નાખવાની વાત લખાણો કરતાં નથી, કારણ કે તેઓ જાણે છે કે જ્યાં સુધી માણસો સંપૂર્ણતાની હદ ઉપર આવી પહોંચતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ પોતાની અંદર દરજી હાલતને અસ્તાનતામાં પાછી અને પાછી સજીવન કરે છે.

આવી રીતે ફકરા ૧૨૯માં આવેલી ‘અસ્તવત-એરેત’ એટલે સોશ્યોસની વાતને તેમજ ફકરા ૧૨૪માં આવેલી ‘એરેદત-ફેધ્રી’, જેને પાછળાં પેહલવી પાજદ લખાણોમાં ભુલથી સોશ્યોસનાં માતા (!) તરીકે ગણવામાં આવ્યાં છે તેવી વાતને ભુલભુલામણીમાંથી બહાર કાઢીને, ફવર્દીન યશ્તનાં બાહોશ લખનારનાં મનમાં જે ખરી વાત હતી, તે વાતને પાછી ઉભી કરવાની આપણે તજવીજ કરી છે. કે જેથી હવે આપણે જોઈ શક્યે છીએ કે ફવર્દીન યશ્તનો લખનાર કાંઈ બેહુંદુ અને અર્થ વગરનું, ન બની શકે એવું લખતો નથી. ફવર્દીન યશ્તમાં કાંઈ પણ બેહુંદુ, અ-કુદરતી, અપનાં મહાન કાયદાની સામે જતું લખાણુ મલતું નથી. અપનો કાયદો તે અહુરમજદનો કાયદો, કે જેની સાથે અહુરમજદ પોતે ‘હ-જઓષ’ યાને એક જોશનો, એક વિચારનો છે, તેવા કાયદામાં કાંઈ પણ અકુદરતી બનતું આપણે કલ્પિ શક્યે નહિ. આપણને લાગે છે કે સોશ્યોસની સહેલથી સમજી ન શકાય એવી ગુંચવણુભરી બાબતને, યશ્તની ચોપડી પોતાની સનમુખ રાખીને, અભ્યાસીઓએ અભ્યાસ કરવાનો છે.

હવે આપણે યશ્તના ૩૧ માં યાને છેલ્લા કરદા ઉપર આવ્યે છીએ. અત્યાર સુધીમાં આ દુનિયાં ઉપર ગયોમર્દથી સોશ્યોસ સુધીમાં થઈ ગયેલાં અને થનારા અશો નર અને અશો નારીઓની અને તેઓનાં ફરોહરોની યાદ કરવામાં આવી છે. પણ આ અશો નર અને અશો નારીઓ કયા દેશોને લગતાં હતાં, તે બાબે થોડાક અપવાદ સિવાય ખુદલું જણાવવામાં આવ્યું નથી. તેથી હવે કરદા ૩૧માં થોડાક જુદા જુદા દેશોના નામ દર્શને પછી તમામ દેશોમાં થઈ ગયેલાં અશો નરો અને અશો નારીઓની એક સામટી યાદ કીધી છે. ફકરા ૧૪૩માં ‘અર્ધનામ દખ્યુનામ’ એટલે આર્યન દેશોનાં, પછી તૂર્ધનામ યાને તુસની દેશોનાં અને તે પછી સર્ધરિમનામ દેશોનાં અશો નર અને અશો નારીઓની એક સામટી યાદ કીધી છે. ફકરા ૧૪૪માં સાધનીનામ દખ્યુનામ એટલે ચીનના મુલકોનાં અને પછી ‘દાહીનામ દખ્યુનામ’ યાને દાહીનામ-બાળા મુલકોનાં અશો નર અને અશો નારીઓની એક સામટી યાદ કીધી છે. અને તે પછી કોઇ પણ દેશોનું નામ જાણે કે જાણુ અંગજા રહી નહિ જાય તે કારણે “વીરપનામ દખ્યુનામ” એટલે તમામ દેશોનાં અશો નર અને નારીઓની એક સામટી યાદ કીધી છે. અને તેમ કરતાં ગયમરેથ્નથી સોશ્યોસ સુધીમાં આ દુન્યામાં ઉપર થઈ ગયેલાં અને થનારા તમામ અશો નર અને અશો નારીઓની યાદ કરીને તેઓનાં ફરોહરોને યજ્ઞમંદ્રે કીધાં છે, આરાધ્યાં છે. આ પ્રમાણે તમામ અશો નરો અને નારીઓના ફરોહરોને આરાધવા પછી કવર્દીન યશ્તની બાબત જાણે કે ખતમ કરતાં ફકરા ૧૪૬માં

અશોઓના ફરોહરો સંકટની વેલાએ આપણી મદદને માટે આવે એવી આજુ લખનારે એક વાર ફરીથી દેખાડી છે.

ફરોહરો કેટલાં બળવાન છે તે આપણે કવર્દીન યશ્તની શરૂઆતથી તે આખેરી સુધીમાં જોઈ ગયા છીએ. તેથી તેઓને સંકટની વેળાએ માણસો મદદને માટે બોલાવે એ જેટલું સંભવિત તેટલુંજ દરોઅસ્ત છે. પણ અત્રે ફક્ત અશોઓના ફરોહરોનેજ બોલાવવાની વાત છે, પણ તેમાં સ્વામીને બોલાવવાની વાત નથી. એ હોમેલાં ધ્યાનમાં રાખી મુકવાનું છે. આ દુનિયા ઉપર ગુજરેલાં માણસોના રક્ષણો અત્રે પાછાં આવતાં નથી, કારણકે કવર્દીન યશ્તમાં તેઓને કંયાય પણ અત્રે આ દુન્યા ઉપર પાછાં બોલાવ્યાંજ નથી. જેઓને બોલાવીએ છીએ અને જેઓ આવે છે તે તો દાદાર અહુરમઝદ, અમેષા વગેરેનાં તેમજ અશો માણસોમાં કામ કરી ગયેલાં ફરોહરોજ છે. કવર્દીન યશ્ત તેના મૂલ નામ પ્રમાણે ફરોહરોની આરાધના માટેજ લખાયેલી છે. સ્વામીને આ દુનિયા ઉપર બોલાવવાની મતલબથી

લખાએલી નથી, અને આ કારણે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ તેમ તમને રવાનો મારે કેઈ પણ એક જુદી યશત લખાઈ નથી, લખી શકાય પણ નહિ. જે કે આપણે સાથે સાથે જણાવવું જોઈએ કે આપણા ગુજરાતી વહાલાંઓની યાદ તો ખચ્ચીત તેઓના ફરોહરોની યાદ સાથે હરહમેશ થાયજ છે અને થવીજ જોઈએ છે.

ફકરા ૧૪૬માં વધુ કહ્યું છે કે “અશોઓના ફરોહરો અહીં (યાને આ દુનિયામાં) જલદીથી હમારી ઉપર ખચ્ચીત મહોળત રાખે. તેઓ હમારી મદદે આવે. તે ફરોહરો અમે જીવતાંઓને સંકટની વેળા મજબુત મદદથી ખચાવે.” કેણુની મારફતે ખચાવે? જવાબમાં કહ્યું છે કે “હોરમજ્દની મારફતે, અશો સરોશની મારફતે, વિદ્વાન (વીદુષ) માંથ રપેન્તની મારફતે (તે ફરોહરો અમુને) મદદ કરનારાં થાય, જે (માંથ રપેન્ત) દેવના તરીકાની સામે થનાર (તથા) હોરમજ્દનો પેગમ લાવનાર (છે), જેને જરથોસ્તે હાડમંદ દુનિયામાં દીલોળનની નજરે જોયો.”

ફરોહરો આપણુ માણસોને ત્યારેજ ખચાવે કે જ્યારે અહુરમજ્દનો સરોશ; યાને અહુરમજ્દ તરફનું inspiration ખસારત, પહેલાં આપણુ મેળવ્યે, ત્યાર પછી માંથ રપેન્ત, યાને વૃધ્ધી કરનાર માંથને આપણુ ધીમે ધીમે વધુ અને વધુ સમજતા થઈએ. માંથ રપેન્ત યું છે તેને મારે આખી હોરમજ્દ યશત લખાએલી છે. હોરમજ્દ યશતની એક તુલોતવીજ તપાસ, શરૂઆતથી આખર સુધી એક પછી એક ફકરાઓ લઈને અને તેઓ વચ્ચેનો સંબંધ દેખાડીને, “A critical examination of the Hormazd Yasht with an attempt to fix the meaning of the words Manthra Spenta occurring therein.” એવાં નામની ગાથા સોસાયટી પબ્લીકેશન નં ૧૫ની ચોપડીમાં મેં લીધી છે.

ફરોહરોનો અહુરમજ્દ સાથનો નિકટ સંબંધ.

જે સાહેબો ફરોહરો યશતની આ મારી લંબાણુ તપાસ ધ્યાનથી વાંચશે તેઓને માલમ પડશે કે અનેક કારણો લીધે મેં એવું પુરવાર કરવાની કોશિષ કીધી છે કે ફરોહરો અહુરમજ્દના પોતાના અંશો છે, તેઓ અહુરમજ્દ સાથે પોતાની જાતમાં (in their own essence) એકજ છે. તપાસ હેઠલનાં ફકરા ૧૪૬માં આવ્યું છે કે, “ફરોહરો હોરમજ્દની મારફતે અમને મદદ કરનારાં થાય.” તે દેખાડે છે કે ફરોહરો અહુરમજ્દથી જુદા નથી તેમજ તેનાં હાથ હેઠળ કામ કરનારી જુદી અને ઉતરતી હાલતની વ્યક્તિઓ પણ નથી.

અંતે પાછું યાદ કર્યે કે કવદીન યસ્તની શરૂઆતમાં “હોરમજદે કહ્યું છે કે ફરોહરો સૃષ્ટિની પેદાયશ વખતે મારી મદદે આવ્યાં હતાં. તેઓ જે મદદે ન આવ્યાં હોતે તો આ દુનિયામાં પશુઓ અને માણસો ‘નહીં’ થયલાં હોતે.” વગેરે,” તે દેખાડે છે કે ફરોહરો અહુરમજદની સાથે એકજ છે. તેઓ જે અહુરમજદના હાથ હેઠળનાં હોતે, તો પછી અહુરમજદ તેઓને મદદને માટે બોલાવે, અને તેઓની મદદ વગર અહુરમજદ કાંઈ કરી શકતે નહીં, આવું બોલવાથી અહુરમજદને એક સર્વ શક્તિવાન, Omnipotent ખુદા તરીકે ગણી શક્યે નહિ. ઘણી વેળા ઉતાવળથી વગર બિચારે બેલવામાં આવે છે કે જેમ આ દુનિયા ઉપરનો એક રાજા પોતાની બાહોળી સલતનતને પોતેજ એખલો જાળવી શકતો નથી, અને તે કારણે તેને પોતાના હાથ હેઠળ જુદા જુદા સરદારોને નેમવા પડે છે; પણ એવી દુન્યવી મીસાલ આપણે અહુરમજદને લાગુ પાડી શક્યે નહીં. અહુરમજદ પોતે ગાથા પ્રમાણે “તમામોનો પેદા કરનાર તેમજ પોષણ કરનાર, સંભાળનાર” છે, અને તેથી અશો જરથુશ્ત્ર ગાથાવાલા હા ૩૪ માં સાતમાં ફકરામાં જણાવે છે કે “હું તારા સિવાય બીજા કોઈને જાણતો નથી, માટે હમુને તું બચાવ.” જરથોશ્ત્ર બીજા કોઈને મદદને માટે બોલાવતા નથી. પણ અહુરમજદનાં જે છ સર્વોત્તમ ગુણો છે, તે ગુણોને અંગિકાર કરીને માણસ અહુરમજદના જેવો ‘થવાવાંસ’ ‘તારા જેવો’ થવા માંગે છે. જરથોશ્ત્ર ફરોહરોને બોલાવે છે કારણ કે ફરોહરોનો જમેલો તે દાદાર અહુરમજદ પોતે છે. તપાસ હેઠળનાં ફકરા ૧૪૭ માં આવ્યું છે કે “ફરોહરો અહુરમજદની મારફતે માણસોને સંકટની વેળાએ મદદ કરે છે,” તે ઉપરાંત વધુ જણાવ્યું છે કે તેઓ અશો સરોશની મારફતે અને વિદ્વાન (વીદુષ) માંત્ર રપેન્તની મારફતે મદદ કરે છે.

સરોશ તે શુ ? માંત્ર રપેન્ત તે શુ ?

આપણે ઉપર કહી ગયા કે અહુરમજદ પોતેજ એટલો તો સર્વ શક્તિવાન Omnipotent છે, કે તેને બીજા કોઈની મદદ જોઈતી નથી, ત્યારે તેનાં પોતાનાં અંશો યાને ફરોહરો “અશો સરોશની મારફતે માણસને મદદ કરે છે,” તેની મતલબ શું થાય? સરોશ તે ખુદાતાલાની તરફથી એક ખુદાના આશકને જે પ્રેરણા મળે છે, જે inspiration મળે છે, જે ખુદાની તરફનો still small voice within યાને શાંત ધિમે અવાજ માણસને તેનાં અંતઃકરણમાં મળે છે, તે સરોશ તરિકે ગણાય છે. સરોશની આવી મતલબ હાલના વખત સુધી જાણવાઈ રહેલી છે. એક ઈરાની કવિ કહે છે કે “અ ગુશ અઝ સરશમ બસી મુ જદહસ્ત,” યાને માંત્ર કાનમાં શરૂશ તરફથી ઘણી બસારતો મળે છે. આ ફક્ત

૧૪૭માં સરોશને ફરોહરોની સાથે તેમજ અહુરમજ્દની સાથે સાથે જણાવ્યો છે તે દેખાડે છે કે “સંકટની વેળાએ” જે માણસો અહુરમજ્દની અને ફરોહરોની અંદગી કરીને તેઓની પનાહ માગે છે, તેઓને પહેલાં દાદાર તરફનું inspiration મળે છે. અત્રે આપણે સવાલ કરી શક્યે છીએ કે જે સરોશને એક યજ્ઞ તરિકે એક જુદી entity હસ્ટી તરિકે ગણીએ તો પછી બિજા યજ્ઞદો, યજ્ઞતાઓ-વહો, બિજા કહેવાતી મિનોઈ હસ્ટીઓને, કાંઈ નહિ તો તેઓમાના એકને પણ, આ ફકરામાં સાથે સાથે કાં જણાવી નથી? વિચાર કરતાં માલુમ પડે છે કે જેમ ફરોહરો અહુરમજ્દની સાથે એકજ છે તેમ સરોશ પણ માણસોને દાદાર તરફથી મળતી પ્રેરણા તરિકે દાદાર સાથે કાંઈક રીતે એક સરખો છે, એમ માનવું પડે છે. હોરમજ્દ યજ્ઞના નવમાં ફકરામાં પણ અહુરમજ્દ પછી તરતજ અશો સરોશનાં...મદદે આવવાની વાત કીધી છે.

સરોશ જાએનો આવો ઉત્તમ વિચાર પવિત્ર ગાથા હા ઉડનાં પાંચમાં ફકરામાંથી લીધો છે એમ ખુદલું માલમ પડે છે. “બધામાં સહથી શ્રેષ્ઠ, જે તારો સરોશ તેને મદદને માટે હું અરજ કરીને બોલાઉં છું” એમ પયગામ્બર સાહેબ જણાવે છે.

માંથ રપેન્ટ.

હવે બાકી રહ્યો માંથ રપેન્ટ. માંથ રપેન્ટને મિનો મારેસ્પંદ તરિકે પિઠાણીને તેને પણ અહુરમજ્દથી એક કોઈ જુદી હસ્ટી entity તરિકે જૂલથી ગણવામાં આવે છે. પણ માંથ રપેન્ટ એટલે વૃદ્ધિ કરનાર માંથ. અહુરમજ્દનો માંથ એટલે અહુરમજ્દની અપાર વિચાર શક્તિ, જે અપાર વિચાર શક્તિની મારફતે, જે અહુરમજ્દની પ્રતુ, ખેરદ, એટલે અક્ષય-અવ્યલની મારફતે અહુરમજ્દે સૃષ્ટી પેદા કીધી તે અહુરમજ્દનો માંથ. હોરમજ્દ યજ્ઞમાં આ પ્રમાણે ખુદલું આવ્યું છે. આગળ જણાવેલી મારી હોરમજ્દ યજ્ઞની તુલોતવીલ તપાસવાલી ચોપડીમાંથી આ બાબદ સ્પષ્ટ થાય છે.

આપણે દાદારની પ્રતુ બાબે ઉપર બોલ્યા છીએ. તે પ્રતુ માટે વિસ્પરદના કરદા ૧૯, ફકરા ૧ માં આવ્યું છે “કે પ્રતૂમ વિસ્પો વિદ્વાઓંપહેમ યજ્ઞમઈદિ યિમ અહુરેમ મજ્દામ.” યાને “તમામ જાણનારી પ્રતુ, ખેરદને હમો આરાધિએ છીએ, કે જે અહુરમજ્દ છે.” આ પ્રમાણે અહુરમજ્દની પ્રતુને અહુરમજ્દ તરિકે જ ગણી છે. વલી હોરમજ્દ યજ્ઞના પહેલા અને બીજા ફકરાઓમાં જરથોસ્ત અહુર મજ્દ પાસે માંથ રપેન્ટની ઓલખ માંગે છે તેના જવાબમાં ફકરા ત્રિજમાં અહુરમજ્દ જણાવે છે કે “હમો અમશાસ્પંદોનાં નામ.” અમશાસ્પંદો તો સાત છે, છતાં જવાબમાં ‘અહમાકેમ નામ’ યાને હમાઈ નામ, એમ સાત નામોને બહુવચનમાં ન જણાવતાં ૧૮

તેઓને એકજ નામ તરિકે **singular number** એકવચનમાં જણાવ્યો છે. આ દેખાડે છે કે છ અમણાઓ તેના ગુણો તરીકે દાદારની સાથે એકજ છે.

હવે ક્રવર્દીન યશત ઉપર પાછા આવતાં આપણી તપાસ હેઠળના ફકરા ૧૪૬માં માંથ્ર સ્પેન્તને “દેવના તરિકાની સામે થનાર તથા હોરમજ્દનો પેગામ લાવનાર” તરિકે જણાવ્યો છે; તે પણ ઘણું અર્થસુચક છે. ઉપર જણાવેલી લંબાણ તપાસમાંથી અહુરમજ્દ, ફરોહરો, સરોશ અને માંથ્ર સ્પેન્ત, એકમેક સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતાં એકજ જણાય છે. આવા માંથ્ર સ્પેન્તને “જરથુસ્ત્રે દિલોગનની નજરે જોયો હતો,” એમ ફકરા ૧૪૬માં વધુ જણાવ્યું છે.

ફકરા ૧૪૬માં જે પ્રમાણે અહુરમજ્દ, ફરોહરો, સરોશ અને માંથ્ર સ્પેન્તને એકમેક સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતાં દેખાડ્યા છે, તેજ પ્રમાણે ફકરા ૧૪૭માં ફરોહરોની સાથે ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ને પણ જોડ્યાં છે. આપણે યાદ કર્યે કે હોરમજ્દ યશતના ફકરા ૯માં પણ અહુરમજ્દ, અશો સરોશ તેમજ ‘આપો,’ ‘ઉર્વરાઓ’ અને ‘અષાઉનામ ક્રવણો’ને એવીજ રીતે સાથે સાથે જણાવ્યાં છે. ત્યાં આવ્યું છે કે “અએ જરથોશ્ત તું” જે મને (હોરમજ્દને) હર વખતે ઇજશે, તો હું જે હોરમજ્દ તે, તથા બલો અશો. રોશ તેમજ આપો, ઉર્વરાઓ તથા અશોનાં ફરોહરો તારી મદદને માટે આવીશું.”

ફકરા ૧૪૭માં વધુ આવ્યું છે કે “આપો, ઉર્વરાઓ અને અશોઓના ફરોહરો અહિંઆ નીચે યાને આ દુનિયા ઉપરના આ ધરોમાં મુકામ કરો અને તમે આ મુકામમાં ચહવાએલાં તથા માન પામેલાં થાઓ. અહિંઆ કે જ્યાં દેશોનાં આશ્રવાનો બલી અશોઈનો વિચાર કરે છે” આ ફકરામાં એકલાં ફરોહરોજ નહિ પણ ફરોહરની સાથે ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ને પણ, જ્યાં ક્રિયા કામો થતાં હોય, ત્યાં બોલાવીને આ ત્રણેને આદરમાન આપવાની વાત આવી છે. આ ફકરાની નોટમાં કાંગાળ જણાવે છે કે એ બોલોની આગમય ‘યાઓ,’ ‘યાઓસ્ચ’ આવેલે છે, તેનો અર્થ ‘જેઓ,’ ‘અને જેઓ’. બોલેબોલ અર્થ લઈએ તો (તમે) જેઓ પાણી તથા જેઓ ઓરવર તથા જેઓ ફરોહરો અહિયા નીચે મુકામ કરો વગેરે થાય. પછી જણાવ્યું છે કે અએ શરાં (તથા) સકથી ફાયદો કરનારાં તમારી મદદને માટે (ઇચ્છાને તમારી મદદ માંગવાને માટે) (તથા તમારી) આરાધના કરવાને માટે હમારા હાથ ઉચે ધરેલા છે. કાંગાળ આ ત્રણેની મદદ માંગવાને બદલે ફક્ત ફરોહરોનીજ મદદ માંગવામાં આવે છે એવો તર્જુમો કરે છે, તે ખોટું દિસે છે. ‘આપો’ અને ‘ઉર્વરાઓ’ની મતલબ જ્યારે આપણે ફકરા ૭૮ અને ૭૯ ઉપર હતા,

ત્યારે લંબાણથી સમજવી છે, તેની અત્રે કકટ એક યાદ આપીને આપણે આગમ્ન ચાલશું.

ક્રકરા ૧૪૮માં અમત્યની બાબદો આવી છે તે હવે જોઈશું.

‘જરથોસ્તને લાંબા કાળથી સઉથી પહેલાં અને સૌથી સરસ હોરમજદના તરિકા મુજબ ચાલનારો સાંભળતા આવ્યા હીએ.’

“તમામ અશો નરોના તથા અશો નારીઓનાં ફરોહરોમાંના દરેક ફરોહરને હમો આએ જગાએ આરાધ્યે છીએ. જે (અશો નરો અને અશો નારીઓ)ના રવાનો (તથા ફરોહરો ઈજશનેને લાયક હોવાથી ધણાં માનને લાયક છે.....જે ફરોહરોની આરાધના કરવામા અશો અહુરમજદે આપણને વધારે બલા ગણ્યા છે.” પછી કહ્યું છે કે “તમામ (અશો નર અને નારીઓ)માં જરથોસ્તને (હમોએ) સૌથી પહેલો (તથા) સૌથીસરસ હોરમજદનાં તરિકા મુજબ ચાલનારો સાંભળતા આવ્યા છીએ.” અશો નર અને નારીઓના ફરોહરોમાંનાં દરેક ફરોહરને અત્રે યાને આ ધરમાં આરાધવાની વાત આવી છે, તે દેખાડે છે કે ફરોહરોની ક્રિયા મુખ્યત્વે દરેક ધરમાં થવી જોઈએ.

આપણાં ધરોમાં ફરોહરોની છુટી તેમજ સામટી આરાધના થાય તેમાં અનેક ફાયદા છે. ધરોમાં ક્રિયા કરવાથી ચોકખાઈ પકખાઈ પાકી-પાહરીજના નિયમો મજબુત થાય. તેમાં વસ્તાં લોકોમાં પોતાનાં ગુજરેલાં વહાલાં-ઓની યાદમાં થતાં સાદાં ક્રિયાક્રમો જોઈને તેઓની ક્રિયાક્રમો ઉપરની આસ્થા વધે, અને નાનપણમાંજ મગજ ઉપર પડેલો એ છાપ લાંબો વખત સુધી ટકી શકે.

જરથોસ્તનો જમાનો ધણો જુનો.

ક્રકરા ૧૪૮માં લખનારની મતલબ એવી લાગે છે કે જરથોસ્ત ધણાં લાંબા કાળમાં જન્મ્યા હતા અને તેથી ખાસ કહ્યું છે કે તેને માટે હમો વંશપરંપરાથી સાંભળતા આવ્યા છીએ. કુવર્દીન યસ્ત ધણા જુના જમાનામાં લખાઈ હશે. જે તે જમાનો વાસ્તવિક રીતે નક્કિ કરવામાં આવે તો આપણને લાગે છે, કે આપણા પોતાના પહેલ્લા લખાણોમાં જરથોસ્તનાં જમાનાને ધણો પાછળથી થયેલો દેખાડ્યો છે, તે વાત ધણી ભૂલ લરેલી છે એમ માલુમ પડે, અને ગ્રીક વગેરે લખાણોમાં જરથોસ્તને ત્રેયની લડાઈની પાંચ હજાર વર્ષો આગમજ થઈ ગયેલો જણાવ્યો છે, તેનું વાસ્તવિક પણું સાબેત થઈ શકે.

આમણા જમાનાના દિન ફેલાવવા જનાર આશ્રવનો.

ક્રકરા ૧૪૭માં જુદા જુદા દેશોનાં આશ્રવનો—દિન ફેલાવનારાઓની વાત

છે. તે દેખાડે છે કે અસલમાં જરથોસ્તી આશ્રવનો દિનના ફેલાવાને માટે એમર ફેલાઈ ગયા હતા. કવદીન યશતનાં ફકરા ૯૭માં ‘સએનહે અહુમ સ્તુતો’ની વાત કરતાં કહ્યું છે કે તે “પહેલ વહેલાં ૧૦૦ શાર્ગેદો રાખનાર તરીકે આએ જમીન ઉપર જાહેરમાં આવ્યો હતો.” તેજ પ્રમાણે હપ્તન યશતનાં આઠમા કરદામાં આવ્યું છે કે “અથોરનાનોનાં પાછા આવી પોહવવાને હમો વખાણીએ છીએ, જેઓ દેશોની પવિત્રાઈ (વધારવાની) ખાહેશ રાખતા દૂર સુધી જાય છે.” કાંગાજ નોટમાં જણાવે છે તેમ આપણે પણ કહીએ છીએ કે ફકરા ૧૪૭માં આપણા ધર્મમાં દીનમાં લેવાનું મુખ્ય ફર્માન છે, એમ યશતનાં રાખનારે ખાસ જણાવ્યું છે.

તપાસ હેઠળના ફકરા ૧૪૮માં એક બીજી અગત્યની ખબર આવી છે. નામીયી કવદીન યશતમાં અનેક વેળા અશોઓનાં ફરોહરોને આરાધવાની વાત આવી છે. આ અશોઓનાં ફરોહરો, ‘અપાઉનામ કવધીનામ’ની અંદર અશો નર અને નારીઓનાં ફરોહરો સમાઈ જાય છે, તે વાત અત્રે ખુલ્લી રીતે જણાવી છે. અને જણાવ્યું છે કે “અશો નર અને નારીઓનાં રવાનો તથા ફરોહરો ઈજશનેના લાયક હોવાથી ધણી આરાધનાને લાયક છે.”

અશોઓનાં રવાનોને આરાધવાનું મૂળ ગાથામાં મળે છે.

વોહુક્ષ ગાથાવાળા હા ૫૧નાં બાવીસમાં ફકરામાં કહ્યું છે કે “જેઓ આગળ યજ્ઞ ગયા છે તથા હાલમાં છે, (તેઓમાંના જેઓ) અશોઈને લીધે ઈજશને કરવામાં સઉથી સરસ છે, (તથા જેઓને) અહુરમઝ્દ જાણે છે, તેઓને તેઓનાં પોતાના નામથી (‘નામેનીશ’) હું યાદ કરું, તથા ખરા પ્યારથી તેઓની નજદીક હું પોહાચું.” જરથોસ્તનો આ અમુલ્ય વિચાર આપણી નામીયી ચેંધહે હાતાંમની ટુંકી બંદગીમાં સમાવી રાખવામાં આવ્યો છે કે “હસ્તી ભોગવનારાઓ મધેથી જે કોઈ, આરાધના કરવામાં વધારે ભક્તો (છે), તેનો જાણનાર અશોઈને લીધે અહુરમઝ્દ (પોતે છે)—તેઓમાંના નર અને નારીઓને હમો આરાધ્યે છીએ.” ઉપલા ગાથા વાલા ફકરામાં તેમજ ચેંધહે હાતાંમવાલી બંદગીમાં ફક્ત શબ્દોત્તોજ ફેરફાર છે. તે સિવાય બીજો ફરક નથી, એ નોંધવા જેવું છે.

અશોઓનાં રવાનોને આરાધવાની વાત છે, પણ તેઓને આ દુન્યા ઉપર બોલાવવાની વાત નથી.

અશો જરથોસ્તનાં મુળ શિક્ષણો જાળવી રાખવાને માટે અવસ્તાના લખનારાઓ કેટલા ઈક્સ છે, તે કવદીન યશતમાંથી જાનજા જોવાય છે. આ

ફકરામાં ‘અશોઓનાં’ રવાનોને યજ્ઞમંદિર કરવાની, આરાધવાની વાત છે. તેઓને અત્રે આ દુન્યાં ઉપર બોલાવવાની વાત નથી એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. અને તેથી જોઈ શકાય છે, કે કવદેગાનના દિવસો ઉપર અત્રે ફરોહરો આવે છે, રવાનો આવતાં નથી.

તમામ અશોઓનાં નર અને નારીઓનાં રવાનો અને ફરોહરોને યજ્ઞમંદિર કરવાની વાત ફકરા ૧૪૮માં કીધા પછી હવે ફકરા ૧૪૯માં એક વાર ફરીથી અશો નર અને નારીઓનાં બે વિભાગો, પોર્યોદેશ અને નબ્યાનજાદીસ્ત, કે જે બાબે આપણે શરૂઆતમાં જાણી ગયા છીએ, તેઓને યાદ કરતાં કહ્યું છે કે આ બંને વિભાગોમાંનાં “જે અશો નરો અને નારીઓ રાસ્તીને મારે ફતેહથી લડ્યાં હતાં, (‘યોધ અષાઈ વઓનરે’) તેઓનાં અહુ, દ્યેન, બઓ-ધંગ, ઉર્વાન તથા કવધીને યાને તેઓનાં જનને, અંતઃકરણને, બુદ્ધિને, રવાનને આરાધીયે છીએ.” પણ અત્રે મજબુતાઈથી જણાવ્યું છે કે ફકત અશો નર અને નારીઓનાંજ ફરોહરોને યજ્ઞસ્થાનમાં યાને આરાધના કરવાની વખતે ક્રિયા ક્રમોમાં યજ્ઞમંદિર કરવામાં આવે છે.

રવાન તથા ફરોહરને જેમ ફકરા ૧૪૯માં તેમ અવસ્થામાં બધે ઠેકાણે હંમેશાં એકમેકથી જુદાંજ નજીવ્યાં છે.

કોઈ જુદી શીલસુશ્રીઓની અસર તળે આવવાથી આપણામાંના કોઈક જરથોસ્તીઓ માને છે કે આયદે રવાન અને ફરોહર એક થઈ જાય છે, તે ખોટું દેખાય છે. કવદાંન યસ્તની લંબાણ તપાસમાં મેં દેખાડવા માંગ્યું છે કે ફરોહરો અહુરમજ્દથી જુદાં નથી, તેઓ પોતાની જાતમાં અહુરમજ્દની જાત સાથે એકજ છે, તેમજ વળી આપણે જાણીએ છીએ તેમ માણસો જેમાં રવાનો વસે છે તેઓ અહુરમજ્દથી પેદા થયલાં છે. માણસોનાં રવાનોને આપણે આયદે ફરોહરો સાથે એક થઈ જતાં માનીએ તો તેનું પરિણામ એવું થાય કે માણસો અહુરમજ્દની સાથે, પોતાના પેદા કરનાર Creator ની સાથે આયદે એક થઈ જાય છે. પણ જરથોસ્તી ધર્મ તો પેદા કરનાર, ‘દ્યુષો અહુરમજ્દ’ને પોતાની પેદાયશોથી પોતાની જાતમાં જુદો ગણે છે, અને આ કારણે હંમેશાં રવાન અને ફરોહરને જુદાં જણાવ્યાં છે.

ફકરા ૧૪૯માં ‘પઓધ્યનામ ત્કએપનામ, પઓધ્યનામ સારનો-ગૂષાંમ’ યાને વાચ્યાળનાં તજુર્માં પ્રમાણે “આગલા (અથવા પહેલા ‘પઓ-ધ્યનામ’) રવાનવાળાએ. (‘ત્કએપનામ’) તથા આગલી (‘પઓધ્યનામ’) શિખામણ સાંભળનાર (‘સારનો-ગૂષાંમ’) પવિત્ર નરો અને પવિત્ર નારીઓને

યજ્ઞમદિ ક્યાં છે.” વાચ્છાજી પોતાના કવદીન યસ્તના તર્જુમાની અંદર ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષનામ’નો તર્જુમો ‘જરથુસ્તની આગમ્યનો મળહય પાળનારાઓ’ તરીકે કરે છે. વિદ્વાન સ્પિગલ પણ આ શબ્દોનો તર્જુમો of the former custom તરીકે કરે છે. તેજ પ્રમાણે ફકરા ૧૪૯માં આવેલા આ શબ્દોને માટે તે નોટમાં જણાવે છે કે probably, “those of the former faith or the Patriarchs,” યાને કે ઘણું કરીને “આગલા ધર્મને લગતા, ‘પેત્રીઆરકો.’” આ પ્રમાણે આ બંને વિદ્વાનો ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષનામ’ની મતલબ ‘જરથોસ્તની આગમજ ધર્મ ગયલા’ તથા ‘નબ્બાનજરથોસ્તનામ’ની મતલબ જરથોસ્તની પછી ‘જરથોસ્તી દીન પાળનારાઓ’ એવી લે છે.

આ મતલબ ધ્યાનમાં રાખીને હવે ફકરા ૧૫૦ અને ૧૫૧ ઉપર આપણે આવીએ. ત્યાં વાક્યરચના બદલાય છે. ફકરા ૧૪૯ વાળા ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષનામ’ વાળા અશો નર અને અશો નારીઓનાં... ફરોહરોને આરાધવાની વાત કીધા પછી હવે ફકરા ૧૫૦માં “ધરોનાં, મહોલ્લાઓનાં, કર્મ્યાઓનાં અને દેશોનાં ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ યાને આગલા રેવાજો, જેઓ અગાઉ હતા (‘યોષ અઓધહરે’)... જેઓ હવે પછી થશે (‘યોષ આખવરે’)...(તથા) જેઓ હાલ છે (‘યોષ હેન્તી’), તેઓને હમે ઈજાએ છીએ.”

‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ની ખરી સમજણ.

ફકરા ૧૫૦માં આવેલી વાત પરથી જણાય છે કે ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ યાને રેવાજો ફક્ત કોઈ એકજ જમાનાને લગતા, દાખલા તરીકે, જરથોસ્તનાં જમાનાની આગમજને લગતા જમાનાનાજ ફક્ત ન હતા, પણ આવા ‘ત્કએષે’ આવા રેવાજો તો દુન્યાં ઉપર હાલમાં પણ છે (‘યોષ હેન્તી’) અને હવે પછી પણ થશે (યોષ આખવરે). ત્યારે ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ ગુણુકારા રેવાજો, તો જેમ ભુતકાળમાં હતાં અને હાલમાં છે, તેમ તેઓ ભવિષ્યકાળમાં પણ થવાના છે. ત્યારે ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ની મતલબ ફક્ત ‘આગલા રેવાજો’ તરીકે નહીં, પણ કોઈ એક ચોક્કસ ઉચ્ચ હાલન ધરાવતા રેવાજો, જે રેવાજો ખોજ ધર્મોમાં પણ હોય અને તેઓ જરથોસ્તી ધર્મનાં કાનુનોને મલતા આવતા હોય, તેવા દુનિયાને ફાયદો કરનારા-ખરા મજદ્યસ્તની, એક ખુદાની માન્યતા કચ્છલ રાખનારા રેવાજો એવી રીતે લેવાનું વધુ સુગમ પડતું છે.

જરથોસ્ત પોતે ‘પર્યોધ્યાનામ ત્કએષે’ હતા.

યસ્તનાં ફકરા ૬૦માં જરથોસ્તને “યો રજો વીસ્પો હુજયાષ્ટીશ પર્યોધ્યાનામ-

‘ત્કએષો દખ્ખુનામ’ યાને “જે દેશોમાં જીવગીનું તમામ સુખ આપનાર યશો પઓઘર્યોદેકેશ હતો” એવો જણાવ્યો છે (કાંગાજ.) “He who was the strong, wholly good-living a Paoiryō-tkaesha of the regions” —Spiegel. આ પ્રમાણે ‘પઓઘર્યો ત્કએષ’ની મતલબ ખુલ્લી થાય છે. કાંગાજ ફક્ત ૯૦ ઉપરની નોટમાં જણાવે છે કે ‘પઓઘર્યો ત્કએષ’ એટલે “પહેલ્લા તરીકા મજબૂતનો (અસલ અર્થ); પયગામ્બર જરથોસ્તની આગમજનાં યજ્ઞદાં-પરસ્તોને માટે એ ખોલ વપરાય છે.” પણ આપણે કહ્યું છે તેમ ‘પઓઘર્યાન ત્કએષ’ની ખરી સમજણ એવી થાય છે કે જેવી રીતનો જરથોસ્ત પોઊર્યોદેકેશ હતો તેવી ‘ત્કએષ’ને તેવી રીતને નજદીક આવતા, ભુતકાળમાં તેમજ હાલમાં, તેમજ ભવિષ્યમાં થનારા ધર્મોમાંના એક ખુદાની અંદર માન્યતા રખનારા ગુણકારા રેવાળો.

જરથોસ્તી ધર્મની એક ખુબી

‘પઓઘર્યો ત્કએષ’ શબ્દની ઉપલી સમજણ પ્રમાણે આપણે સહેલથી સમજી શક્યે છીએ કે આપણુ જરથોસ્તીએ, જેઓ જરથોસ્ત પછી તેની દીનમાં માનનારા, નખાનજદિશ્તો છીએ, તેઓ ઉપરાંત બધા જમાનાનાં અને બધી દીનોની અંદરનાં ગુણકારક રેવાળોમાં માન્યતા રાખનારાઓને પણ જરથોસ્તી ધર્મે એક સરખી રીતે વખાણ્યા છે. આવો સહનશિષ્ટતાવાળો ધર્મ બીજો કયાંય મળવો લગાર મુશ્કેલ છે.

યસ્તની આખરી તરફ આવતાં ફક્ત ૧૫૨ માં એક વાર ફરીથી જરથોસ્તની પીછાણ. તમામ માણસોમાં તેઓનો સર્વોત્તમ દરજ્જો.

આપણી લાંબી ફવદીન યસ્તની આખરી તરફ આવતાં ફક્ત ૧૫૨માં એકવાર ફરીથી જરથોસ્તની વાત કીધી છે. ફક્ત ૮૮થી ૯૫ સુધીમાં જોઈ ગયા છીએ તેમ દુનિયા પરનાં આગલ થઈ ગયેલાં માણસોની વાત કીધા આગમજ અશો જરથોસ્તની વાત લંબાણથી કીધી છે, અને ત્યાર પછીજ બીજાં માણસોની વાત આવી છે, તેમ હવે યસ્તની આખરીમાં તે સર્વોત્તમ નર જરથોસ્તની વાત કરીને તેવણનો સર્વોત્તમ દરજ્જો એકવાર ફરીથી જણાવ્યો છે. ફક્ત ૧૫૨માં આવ્યું છે કે “જરથોસ્ત જે તમામ હાડમંદ ‘અંધહુ’નો સાહેબ તથા સરદાર (અહુ અને રતુ) તથા પોઊર્યોદેકેશ તેને હમો યજ્ઞમદદે કરીયે છીએ, માન સાથે યાદ કરીયે છીએ. (અશો જરથોસ્ત) તમામ ‘હાતાંમ’ યાને હૈયાતિ ધરાવનારાઓમાં યાને માણસોમાં ઘણાજ સારાં ડાહપણવાળા, ઘણીજ સારી હકુમત ભોગવનારા, ...ઘણાજ પ્રતાપવાળા, ...ઘણાજ ખોરેહવાળા, હૈયાતી ધરાવનારાઓમાં

આરાધનાને ધણાજ લાયક,...ધણાજ માનને લાયક,...ધણાજ ખુશનુદ કરવા લાયક, તથા કીર્તીને ધણાજ લાયક છે. જે પ્રમાણે સર્વોત્તમ અશોધને લીધે ઉચાતિ ભોગવનારાઓમાં કોઈને માટે (ખી) (હોય) (તેમ), જરથોસ્ત (સાહેબ) વ્હાલા, આરાધવાને લાયક તથા માનને લાયક આપણને જણાયલા છે.” વાચાજ પણ ‘હાતાંમ’ શબ્દનો તર્જુમે “સધળા હર્ષયાતી ધરાવનારા (એટલે સધળા માણસો)” તરીકે કરે છે.

અત્રે અશો જરથોસ્તને નમન કરીને આપણે એટલુંજ ઉમેર્યું કે જરથોસ્તીઓએ તેવણે દેખાડેલા અશોધના માર્ગ તરફ તેવણનેજ પગલે ચાલવાનું છે, અને તેમ કરતાં જણાવીશું કે “એ ધરનો પરોણો ભુખે થોકાય છે.”

તમામ અશો માણસોને યજ્ઞમંદે કરવાની વાત પછી ફકરા ૧૫૩માં “આ પૃથ્વીને, પેલાં ‘અરમન’ને અને પછી (આ બંનેની) વચ્ચે આવેલી આરાધનાને લાયક તથા માનને લાયક આએ તમામ સારી, ‘વૉહુ,’ પેદાયશો, જે અશો માણસને માટે ‘ફાયશ્તવ’ યાને આરાધવા લાયક છે, તેઓને યજ્ઞમંદે કરવામાં આવ્યાં છે, આરાધવામાં આવ્યાં છે.”

ત્યારે આ દુનિયા ફોજખ નથી.

જો આપણી પૃથ્વીને અત્રે આરાધવામાં આવી છે, તો ખુદલું છે કે કોઈક અન્ય અજરથોસ્તી શીલસુરીના સમાગમમાં આવવાથી કોઈક જરથોસ્તીઓ આપણી દુનિયાને ફોજખ, ‘દુજ-અખ્’ તરીકે ગણે છે તે તદ્દન ખોટું છે. પવિત્ર ગાય પ્રમાણે આપણી દુનિયા તો રામશ્ની આપનારી ખુશાળી આપનારી દુનિયા છે. પણ માણસો પોતે પોતાનીજ free-will મરજીથી ફુજની તરફ ઢળીને, દરવંદ થાય છે. પરવરદેગારે તો આપણાં સુખને માટે આ દુનિયામાં સર્વ સામગ્રીએ તૈયાર રાખેલી છે. ખાટી માત્ર તેઓનો સદ ઉપયોગ કરવાની છે.

ફકરા ૧૫૪માં આવ્યું છે કે “....કોઈ ખી વખતે જન્મેલાં અશો નર તથા નારી-(જેઓ) વધારે ભલા કાયદાઓ (દએનાઓ)ને માન આપે છે અથવા માન આપશે અથવા માન આપી ચુકાં તેઓનાં રવાનોને આ જગાએ હમે યજ્ઞમંદે ફરીએ છીએ.” આ પ્રમાણે એક વાર ફરીથી દુનિયા ઉપરનાં તમામ અશો માણસોને યજ્ઞમંદે કીધાં છે, કારણકે તેઓએ ‘વધારે ભલા દએનાઓ’ને માન આપ્યું હતું, આપે છે અને આપશે.

અને પછીના ફકરા ૧૫૫માં એક વાર ફરીથી દુનિયા પરનાં કોઈ પણ ધર્મને લગતાં “અશો નરો અને અશો નારીઓ જેઓ કાયદાઓને (દએનાઓને) માન

આપે છે, અને આપશે અને આપી ગયાં, તથા જેઓ રાસ્તીને મટે ફતેહથી લાયાં ('યોમ અપાઠ વચ્ચેનરે') તેઓનાં અહુ, દએન, બચાવ, ઉર્વન અને ફવણીને આરાધ્યાં છે.

ફરો ૧૫૫મો પુરો થયા પછી નામીચી 'યંધહે હાતામ'ની દુકા બંદગી આવે છે. આ દુકા બંદગી ફક્ત આતશ નીઆએશ સિવાય, દરેક નીઆએશ અને યશ્ત અને ગેહોની છેવટે આવે છે. આતશ નીઆએશમાં 'યંધહે હાતામ' કાં આવે નથી, તેનું કારણ મને સમજાતું નથી. એનું કારણ જાણવું ઘણું અગત્યનું છે.

ફવર્દીન યશ્તનો ફરો ૧૫૫ પુરો થયા પછી અને તે પછી 'યંધહે હાતામ' વાળો ફરો આવવા પછી 'યથા અહુ વધર્યો' આઠ વાર બાજુવામાં આવે છે. તે કદાચ એવું દેખાડે છે કે ફવર્દીન યશ્ત અત્રે વાસ્તવિક રીતે પુરી થાય છે.

ફરોહરોને માટે આઠ યથા અહુ વધર્યો નિર્માણ થયલા છે.

આંકડાની ફીલસુફી.

જેમ ગ્રીક શીલસુરીમાં આંકડાની ફીલસુફી આવી છે, તેવી કેટલેક આંકડાને લગતી શીલસુરી જરથોસ્તી લખાણોમાં પણ જણાય છે, એમ આપણે આગલ કહી ગયા છીએ. હોરમજદ યશ્તનાં પહેલા ભાગની છેવટમાં દસ 'યથા' અને દસ 'અર્ષેમ વોદ' બાજુવામાં આવે છે. ચોક્કસ શીલસુરીમાં દસનાં આંકડાને સંપૂર્ણ આંકડા તરીકે જાણવામાં આવે છે. 'અર્ષેમ વોદ' તથા 'યથા અહુ વધર્યો' એ બે બંદગીઓ પચગાબ્બર અશો જરથોસ્તની આગમચના વખતના દાદાર હોરમજદના પોતાના કલામ છે, એમ કાંગાજ પોતાની ખોદેહ-અવસ્તાના તળુમાનાં પહેલા પાનાની કુટનોટમાં જણાવી ગયા છે. ત્યારે દાદાર અહુરમજદ-જેવા સંપૂર્ણ સાહેબને હોરમજદ યશ્તમાં દસ 'યથા' અને દસ 'અર્ષેમ વોદ'નો સંપૂર્ણ આંકડો અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. પણ ફવર્દીન યશ્તમાં ફરોહરોને માટે આઠ 'યથા' નિર્માણ કરવામાં આવ્યાં છે. અને તેજ પ્રમાણે ફરોહી અને અર્દા ફવણનાં આક્રિતગાન માટે પણ છે. હવે ફરોહરો 'દથુષો' યાને પેદા કરનાર અહુરમજદનાં પોતાના અશો છે, છતાં ફરોહરોને ક્યાંય પણ કોઈપણ ચીજને પેદા કરનાર તરીકે જણાવ્યાં નથી, પણ તેઓને ફક્ત દાદારની પેદાયશોની પાસખાની કરવાનું અતિ મહત્વનું કામ કરનાર તરીકે જણાવ્યાં છે, તે કારણે અહુરમજદ અને ફરોહરો વચ્ચે 'યથા'ની સંખ્યામાં કોઈક ફરક રાખ્યો છે એમ લાગે છે. હવે જેમ હોરમજદ યશ્તમાં પેદા કરનાર અહુરમજદને દસ 'યથા' તેમજ દસ 'અર્ષેમ' અર્પણ કર્યાં છે, તેમ ફરોહરોને

ફક્ત આઠ ‘યથા’ અર્પણ કર્યા છે પણ એક પણ ‘અર્ષમ વૌહુ’ આપી નથી. તેનું કારણ મને સમજતું નથી.

નામીયિ ‘હપ્તન યશ્ત’માં આઠ કર્દા આવ્યા છે. પણ સાતમાં કર્દાની સેવટે ચાર ‘યથા’ અને ત્રણ ‘અર્ષમ વૌહુ’ આપીને ‘યશ્નેમ સૂરેમ હપ્તંધર્ષતીમ યજ્ઞતીમ’ એમ જણાવીને ગોયા ‘હપ્તન યશ્ત’ની ખરી યાને હપ્ત=સાત કરદાવાલી યશ્તની ખરી આખરી ત્યાં જણાવીછ. ત્યાર પછી કદો આંદમે આવે છે. તેની લખાણબાજી તથા તેમાં આવેલા વિચારો પહેલા સાત કરદામાં આવેલા વિચારોથી ભુદા દેખાય છે. આ આઠમાં કરદાની આખરીએ ધારા મુજબ ફક્ત બે ‘યથા’ અને પછી ‘યશ્નેમ્ય વહમેમ્ય’ વગેરે આવે છે. આંદમે કરદો- ઉમેરાયો છે.

હવે ગાથા ઉપર આવતાં આપણે જોઈએ છીએ કે તેમાન પહેલા અહુનવદ ગાથાના બધા હાઓની છેવટે ચાર ‘યથા’ અને ત્રણ ‘અર્ષમ વૌહુ’ આપી છે, પણ બાકીના ચાર ગાથાઓના બધા હાની છેવટે ફક્ત ત્રણ ‘અર્ષમ વૌહુ’ આપી છે. આવી રીતે પાંચ ગાથાઓમાંના અહુનવદ ગાથાને બીજા ગાથાઓથી વધારે મહત્વતા આપી છે એમ દેખાય છે. વળી દરેક ન્યાએશ અને યશ્તની છેવટમાં બે ‘યથા અહુવધીર્ષિ’ કાયમ કરવામાં આવ્યા છે. હૈયાત અવસ્તાના લખાણોમાં આ પ્રમાણે આંકડાઓને લગતી કોઈક શીલસુશી જણાવવામાં આવી છે એમ લાગે છે, પણ તે શીલસુશીની મતલબ ત્યાં સમજાવવામાં આવી નથી.

એક બણેલા લાઈ મને જણાવે છે કે મહુમ વિધ્વાન શેઠ બેહરામગોર તે. અંકલેસર્યા પોતાની ગાથા સોસાયતી પબ્લીકેશન નંબર ૧૪ વાલી “નીરંમ-ઈ કુસ્તી યશ્તન” વાલી ચોપડીમાં ‘અહુનવર’ ‘અર્ષમ’ અને ‘વંધહે હાતાંમ’ અવસ્તામાં ક્યાં ક્યાં અને કેટલી સંખ્યામાં આવ્યાં છે તેની એક લાંબી ટિપ આપી છે. આ ખરું છે, પણ તેવણુ સાહેબે આ આંકડાની ‘શીલસુશી’ જેવી રીતે ગ્રીક લખાણોમાં આવી છે તેવી અથવા કોઈક બીજી રીતની ‘શીલસુશી’ પોતાની ચોપડીમાં જણાવી નથી. પ્રખ્યાત ‘કાઇરો’ પોતાના લખાણોમાં ચોક્કસ આંકડાઓની શીલસુશી સમજાવે છે, તે આપણે જાણ્યે છીએ. આપણે કવર્દીન યશ્તનાં કરદા ૧૭ થી ૨૦ ઉપર હતા ત્યારે જોયું હતું કે ફરોહરો ૯૯, ૯૯૯ની સંખ્યામાં ‘વોહિરકપના જરયાં’ ને, ‘હપ્તોઈરિમ’ને, ‘સામના કેરસારપનાં કેહરપ’ને અને “રિપતમ જરયુશ્તનાં ‘હુદ’ યાને તોખમને” સંભાળે છે. ત્યાં ‘કાઇરો’ મુજબની નવના આંકડાની કોઈ ચોક્કસ ખાસત યા શીલસુશીની સમજણ આપણે લેવા માગી છે. મહુમ વિદ્વાન બેહરામગોરે તેવી આંકડાની શીલસુશીની સમજણ પોતાની ચોપડીમાં આપી નથી,

ફક્ત 'યથા' 'અર્ષમ' અને 'યૈંધહે હાતાંમ' ક્યાં ક્યાં અને કેટલી સંખ્યામાં આવે છે તેજ માત્ર જણાવ્યું છે.

આપણે ઉપર કહી ગયા કે કવદીન યસ્તનાં ફકરા ૧૫૫ માં કે જ્યાં 'યૈંધહે હાતાંમ' અને તે પછી 'આઠ યથા' આવ્યા છે, તેમાં કવદીન યસ્તની આખરી થવી જોઈએ, છતાં ફકરા ૧૫૫ પછી બીજા બે ફકરા ૧૫૬ અને ૧૫૭ જોવામાં આવે છે, અને ત્યાં કવદીન યસ્તની ખરી આખરી કીધી છે એમ લાગે છે. અને ત્યાર પછી રાખેલા મુજબ 'અહુરમજ્દ ખોદાએ'ની પાજંદ બંદગી બાજમાં બાણવા પછી બે યથા, અને તે પછી 'યસ્નેમ્ય વહમેમ્ય' વગેરે બાણવામાં આવે છે. કાર્તિક એવીજ રીતનું હોરમજ્દ યસ્તમાં થતું આપણે જોઈએ છીએ કે તે યસ્તનો પહેલો ભાગ દસ 'યથા' અને દસ 'અર્ષમ'થી પુરો કરીને પછી 'અહુનેમ વધરીમ' વગેરે, પછી 'યૈંધહે હાતાંમ', પછી 'હોરમજ્દ ખોદાએ' બાજમાં પઢીને, બે 'યથા', અને તે પછી 'યસ્નેમ્ય' વગેરે પઢીને એક 'અર્ષમ વોહ'થી હોરમજ્દ યસ્તનો પહેલો ભાગ પુરો થાય છે. અને ત્યાર પછી 'નિપાયોષથ મપીમ ઉર્વથેમ' શબ્દોથી હોરમજ્દ યસ્તનો બીજો ભાગ શરૂ થાય છે, છતાં જેમ પહેલા ભાગમાં આવ્યા છે તેમ તેના બીજા ભાગમાં બે 'યથા' આવ્યા નથી, પણ આ ભાગની આખરી ફક્ત એક 'અર્ષમ'થી આવે છે.

અજબ જેવું લાગે છે કે આ બીજા ભાગમાં એક પણ 'યથા' જોવામાં આવતો નથી. વધારે અજબ જેવું તો આ છે કે જો કે આ બીજો ભાગ "બહુમન યસ્તના બાકી રહેલા ફકરાઓને નામે જણાયેલો છે"—જુઓ કાંગાજીની નોટ—છતાં આ ભાગમાં એક પણ વખતે બહુમન યાને વોહુમનની સિક્ત યા સિક્તોમાં કાંઈ પણ કેહવામાં આવ્યું નથી. જ્યારે હોરમજ્દ યસ્તનાં પહેલાં ભાગમાં અહુરમજ્દ બાબે જાણના ખોલવામાં આવ્યું છે. આ બાબે વધુ ચોખવટ થવી ઘટે છે. અવસ્તામાં આવતા આંકડાની શીલસુરી બાબે ઘણું જાણવાનું અને સમજવાનું બાકી રહ્યું છે.

કવદીન યસ્ત ઉપર પાછાં આવતાં જોઈએ છીએ કે ફકરા ૧૫૬ અને ૧૫૭ માં કવદીન યસ્તની આખરી ઘણી સુંદર રીતે થાય છે. જેમ યસ્તની શરૂઆત 'અપાઉનાંમ કવપિનાંમ ઉદ્ધનાંમ અર્ધવિથૂરનાંમ પચોષ્ઠોર્ધો લક્યેષનાંમ કવપિનાંમ નબાનજદિસ્તનાંમ કવપિનાંમ' એવા શબ્દોથી થાય છે, તેમ તેજ શબ્દોથી ફકરા ૧૫૬ માં યસ્તની આખરી થાય છે. યાને કે જોઆની વાતોથી યસ્તની શરૂઆત થઈ છે, તેઓની વાતોથીજ યસ્તની આખરી કરવામાં આવી છે. બંને

ફકરાઓનો વિદ્વાન કાંગાઈનો તર્જુમે આપણે આપીશું. ફકરો ૧૫૬, “પોરચો દેકેશોમાંના (તથા) નમાનજદિસ્તોમાંના અશોઓનાં જોરાવર (તથા) ગાલેબ, જોર મંદ (તથા) ફ-તેહમંદ ફરોહગે આજે મુકામમાં ખુશનુદ થએલાં આવે! (તથા) આજે મુકામમાં ખુશનુદ થએલાં ફરે હરે!” ફકરો ૧૫૭, “ખુશનુદ થાને આજે મુકામમાં બરદાશત કરનારી ‘અબી વંદહીલી’ને યાને અશીશવંધને માટે દુવા માંગે! (તે ફરોહરો) આજે મુકામમાંથી ખુશ ખુશાળ થાને જાય! દાદાર હોરમજદની (તથા) (છ) અમશારપદોની (હજુરમાં) (હમારી) કિતીનાં ગાયન તથા ભકિત લાઈ જાય! હમે માજદયસ્નનાં આજે ઘેરમાંથી (નિઓ) પોઠારતાં (યાને નાખુશ થએલાં) નહીં જાય!”

ઉપલા બન્ને ફકરાઓમાંથી નીચલી અંગત્યની બાબદો તરી આવે છે. “ફરોહરો આજે ઘરમાં આવે તથા તેઓ ફરહર કરે,” તે દેખાડે છે કે ફરોહરો ખરેખર હસ્તિ ધરાવે છે અને તેઓ જ્યારે ‘આજે ઘરમાં’ આવે છે, ત્યારે તેઓ ‘બ્રહ્મ એક ઠેકાણે બેસી રહેતાં’ નથી, પણ ચાલુ ફરહર કરે છે. આપણા કોઈક જરથોસ્તીઓમાં એવો ખ્યાલ છે કે ફરોહરો ફવર્દીગાનનાં દસ દહાડાઓમાં પાણીના કળસિયામાં ચાતો ફૂલ ફૂલો વચ્ચે ચાલુ બેસી રહે છે, તે ઘણુંજ ભુલભરેલું છે. ફરોહરો હમેશાં ચંપળ છે, તેઓ ગતિવાળાં છે. દાદાર અહુરમજદે સૃષ્ટિ પેદા કરીધા પછી તેનાં પ્રેતાના અંશો યાને ફરોહરો તે પેદાયશોમાં ચાલુ ગતિ ફેલાવીને સૃષ્ટિને ‘વિધાર્યન’ કરે છે, પ્રકટી દાખે છે, પાસબાની કરે છે. અ પ્રમાણે સૃષ્ટિની શરૂઆતથી તેની આખરી સુધીમાં, જો આપણે સૃષ્ટિની કહેવાતી આખરીની વાત કરી શક્યે તો, ફરોહરો કામ કરી રહ્યાં છે. પણ ફવર્દીન યસ્તનો લખનાર યસ્તમાં ફક્ત એકજ ઠેકાણે, આપણે આગલ જણાવી ગયા છીએ તેમ ફકરા ૭૬ માં, ફરોહરો જાણે કે ‘સ્થીર ઉભાં રહેલાં હતાં’ એવી મતલબનું જણાવે છે. પણ આ સ્થીર ઉભાં રહેવાની (‘યાઓ તથ એરેદાઓ હિસ્તેન્ત’) વાત તો સૃષ્ટિ પેદા થવાની આગમચની વાત છે, અને તેની ખરી મતલબ એદ-લુંજ દેખાવાની છે કે સૃષ્ટિ હસ્તિમાં આવી તેની આગમજ ગતિ યાને motion તેમજ વખત યાને timerની વાત હોઈ શકે નહીં, પણ તે હસ્તિમાં આવી ત્યારથીજ ગતિ યાને motion તેમાં દાખલ થયું, અને ત્યારથીજ વખતનો સુમાર શરૂ થયો. આ પ્રમાણે ફરોહરો રોજે અવલથીજ યાને તેઓ દાદાર અહુરમજદની સાથે હતાં અને છે, ત્યારથીજ યાને હંમેશને હંમેશથીજ ચંપળ હાલતવાળા હતાં, છે, અને રહેશે.

ખીજી વાત જે ઉપલા બે ફકરાઓમાંથી, તરી આવે છે તે એ કે દુનિયાન

માણસો તેઓને બોલાવે અને તેઓને આદરમાન આપે ત્યારે તેઓ કુદરતી રીતે “પુરુષ” થઈને તે માણસોને તેઓની બલાઈ અને નેકીનાં કામોલા યાને તેઓની અપાઈની બદલા તરીકે “અપી વંધાઈ” યાને ‘બલી અપી’ આપે છે. પવિત્ર ગાથાના હા રહનાં ચોથા અને સાતમાં ફરોશોમાં અપીની વાત આવી છે. ત્યાં ‘અપ’ને સંબોધીને જરથુષ્ત્ર કહે છે કે “અએ અપ! તે અપી તું મને આપ કે જે (મારો) બલા મનનું ફળ છે.” દાષદી અપા તાંમ અપીમ વંધહેઉશ આયેતા મન-વહે. આ પ્રમાણે બલા મનનું ફળ, યાને બલાં મનની આયેતા બથવા આયપત ને ‘અપી’ છે. અપ યાને ખરી અપોઈનું ધ્યાન ધરવાથી માણસને ‘અપી વંધાઈ’ તેનો ભલો બદલો મળે છે. અપ, અપોઈની સામે જવાથી એક માણસને બુરો બદલો મળે છે. આ રીતે જોતાં ‘અપી વંધાઈ’ અશીશનંધની મતલબ ‘બલા બદલો તરીકે લેવાની છે. ‘અપી’ કોઈ નારી ફરેસ્તો યા કોઈ હરિત નથી.

ખીજ એક અગત્યની વાત મળે છે કે જ્યારે હમરપથમએદમ ગહાગ્યાર દસ દિવસો પછી ફરોહરોનો આ ઘરોમાંથી ખાજાં કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે ફરો કપાજ પ્રમાણે તેઓ આએ મુકામમાંથી ખુશખુશાળ થઈને જાય.” તથા તેઓ માટે માણસોએ જે “કીર્તીનાં ગાયન તથા ભકિત” અર્પણ કર્યાં છે તે કીર્તીનાં ગાયન અને ભકિત ફરોહરો “દયુષો અહુરહે મજદાઓ અમેષનાંમ રપેન્તનાંમ” યાને “પેદા કરનાર અહુરમજદ અને વૃદ્ધિ કરનાર છ અમર્ગો”ની હનુસ્સ લઈ જાય, અને આ પ્રમાણે સાતે અમેષા રપેન્તાઓને તે બધું અર્પણ કરે. આ દેખાડે છે કે જરથોશ્તી ધર્મમાં નિષકામ કરવાની, કોઈ પણ બદલાની આશા રાખવા વગર, બદલો માંગવા વગર બલાં કાર્યો કર્યા જવાની વાત છે. બલખતાં જે બદલો મલવાનો હશે ને તો બલાં માણસોને કુદરતી કાયદે મલશેજ, પણ માણસોએ પોતે બદલાની આર્જુ રાખવાની નથી. પાછલાં લખાણોમાં આવ્યું છે કે આપણા બલાં કામો, આપણી બધી ક્રિયાઓ દાદાર અહુરમજદનાં ખજનામાં જાય. તે સાર્વજનિક ખજનામાંથી દાદાર અહુરમજદ પ્રત્યેક માણસને તેના વિચાર, વચન અને કામની તુલના કરીને તેને બરનો બદલો આપે છે. આવા ઉમદા વિચારો પ્રમાણે.

કોઈ પણ માણસને માફ-માફ કરવાનો અધિકાર નથી.

માણસો બધી વેળા મતલબી થઈને પોતાનોજ યા પોતાના નજદીકનાં-ઓનોજ વિચાર કરે છે, અને તેમ કરીને ખીજ માણસો તરફની ફરજને ભૂલી જાય છે. તેવાં મતલબી માણસો પોતે પણ પોતાના માઆપ તરફની ફરજ

આજે વખત જૂલી જાય છે. પણ તેઓ જૂલી જાય છે કે ભવિષ્યમાં તેઓનાં પોતાનાં અવ્યયાઓ પણ તેઓ તરફની ફરજો એમજ જૂલી જશે. અને આવી રીતે કર ને જો, એવી જ કહેતી છે, તે તેઓની પોતાની સામે આવીને જોવા રહેશે. માણસો જરથુશ્ત્રનું શિક્ષણ જુલી જાય છે કે દાદાર અહુરમઝદે “જુરાને જુરં અને બલાને સારા આશીર્વાદ આપે છે.” (ગાથા હા ૪૫ ફકરા ૫.) સંસારી જીવંતીમાં કોઈ પણ ભલાં માણસને બીજાઓની બેવકુફી યા તેની વધારે ખરાબ ખાશ્યતને લીધે ઘણી વખત ખમવું પડે છે. એકને પાપે વહાણુ કુબે છે, એવી એક કહેવત જાણીતી છે. આવી વખતે એક ભલો માણસ કોઈક રીતનો મનનો સંતોષ મેળવે છે એવું કહીને કે દાદાર અહુરમઝદે “હમારૂં ભલું ચાહીને સુખ અને દુઃખ પેદા કરીધું છે” (હા ૪૫, ફકરા ૯). અને તેથી તે આપોકાર બોલે છે કે “ઓ રાસ્ત! તારા સિવાય બીજા કોઈને હું જાણતો નથી. માટે હમને તું બચાવ” (હા ૩૪ ફકરા ૭). આ પ્રમાણે એક માણસનો ખરો આધાર ખુદા સિવાય બીજા કોઈ ઉપર નથી. ગમે એવા કપરા સંજોગોમાં ખુદા ઉપર સંપૂર્ણ ભરોસો રાખીને આપણે સર્વ તરફની ફરજો બજાવ્યા જઈએ, કોઈને માટે જુરં ધણીએ નહીં, તો આપણાં મનનું દુઃખ નહીં જેવું થઈ જાય છે, એ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે.

ફકરા ૧૫૬ અને ૧૫૭ માં વળી એક અતિ અગત્યની વાત જણાવી છે. ફરોહરોન આદરમાન સાથે બોલાવીને તેઓ જ્યારે બર વખતે પાછાં જાય, ત્યારે ફરોહરોની આરાધના કરનાર છેલ્લે એવી આજુ દર્શાવે છે કે “હમો માજદય-સ્તોનાં આ ઘરમાંથી ફરોહરો પોકારતાં (યાને નાખુશ થએલાં) નહીં જાય.” આ ફકરા ઉપર વિચાર કરતાં જણાય છે કે

ફવર્દેગાનનાં દસ દિવસોમાં ફરોહરોની આરાધના બર વખતેજ થવી જોઈએ

હમરપથમએદેમ ગાહાબ્યારનાં વખતના વર્ષના છેલ્લા દસ દિવસોમાં, યશ્તના તેરમાં કરદામાં ગણાવ્યું છે તેમ, ફરોહરોની બર વખતની આરાધના કરવી હોય તો અવશ્યનું છે કે આ દસ દિવસો ક્યારે પડે છે તે જરથોસ્તીઓએ નક્કિ કરવું જોઈએ છે. આજે વર્ષો થયાં શહેનશાહીઓ, કદિમીઓ, તથા હાલનાં ફસ-લીઓ વર્ષનાં ત્રણ જુદા જુદા વખતે ફવર્દેગાનના દિવસો ઉજવે છે. તેમાં હાલમાં વળી ખાલેસ ફસલી સાલવાળાઓ પણ ઉમેરાયા છે અને આ રીતે ચાર ટોળાઓ થયા છે! દરેક ટોળો પોતાને પોતાની ગણતરીમાં ખરો ગણે છે!

પણ આપણે જુલવું ન જોઈએ કે ખરા ફવર્દેગાનનાં દિવસો તો વર્ષમાં એકજ વખત આવે અને યસ્તનાં ૧૩ માં કરદા મુજબ તે બર વખતેજ યાને વરસની આખરીનાં, ફવર્દેગાનનાં ખરા દસ દિવસો ઉપરજ અસૌઓનાં ફરોહરો 'આવયેછન્તિ' તેઓને બોલાવ્યે કે નહીં બોલાવ્યે તો પણ તેઓ આવે છેજ. પણ જો તે ખરા વખતે ફવર્દેગાનની 'યાઓવિસાધ'ની ક્રિયા નહીં કર્યે અને ભલતેજ વખતે કર્યે તો પછી ફકરા ૧૫૭ મુજબ તે ફરોહરો "આપણા માજદયસ્નાનોનાં આએ ધરમાંથી પોકારતાં (યાને નાખુશ થએલાંજ) જાય." એમ કહેવામાં આવે છે કે ફવર્દેગાનનાં ખરાં દસ દહાડા નહિ કર્યે કે ન કર્યે તો તેમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી, કારણ કે ખુદાતાલા તો જ્યારે પણ માણસો બંદગી યા ક્રિયા કરે ત્યારે તે તો બધું સમજે છે, તે સાહેબો ફવર્દેગાન યસ્તનાં તેરમાં કરદાની ખરી મતલબ, તેની મહત્વતા સમજતાજ નથી એવું કમનસીબે બોલવું પડે છે. વધુ કમનસીબી તો આ છે કે વર્ષનાં એકજ વખતે ખરા ફવર્દેગાનનાં દસ દિવસો જો આપણે નક્કી કરતા નથી તો આપણે પયગામ્બર સાહેબનો જન્મ દિવસ તેમજ મરણનો દિવસ એકજ વર્ષમાં ત્રણ અને ચાર જુદે જુદે અવસરે ઉજવ્યે છીએ. એક શિખેલી લણેલી કોમ માટે આ ઘણું નાલાયક થઈ પડે છે.

નામીયા ફવર્દેગાન યસ્ત અત્રે પુરી થાય છે અને તે પછી જેમ દરેક ન્યાએશ અને યસ્તની છેવટમાં આવે છે તેવું લખાણ છેવટે આ યસ્તમાં પણ આવે છે.

છેવટનાં બે બોલ.

ફવર્દેગાન યસ્તની ખરી મતલબ, તેની ખુબીઓ, ફક્ત એકજ વખત તેનો તબીબો વાંચી જવાથી, સમજાતી નથી. દરેક કરદામાં, દરેક ફકરામાં અનેક વાતો જણાવી છે, તેનો સંભાળથી અભ્યાસ કરવાનો છે. આ માટે જરૂરનું છે કે થોડાક ફકરાઓ અનેક વખત વાંચીને સમજવાના છે. અને ત્યાર પછીજ ખીજા ફકરાઓ હાથમાં લેવાના છે. આવી રીતે ધીરજ રાખીને બિન-તાસુખીથી વાંચવાથીજ ફવર્દેગાન યસ્તનો લખનાર યાં કહેવા માંગે છે તે આપણે સમજી શકીએ છીએ. વળી બાબને લગતી અનેક મુશ્કેલીઓ છે, તે આપણે કદી પણ જૂલી જવાનું નથી, કારણકે નહીંતો અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે. યસ્તમાં સમાયલું ખરું ખોટાઈ શાન સમજવું હોય તો ધીરજની અને પ્રમાણિકતાની જરૂર રહે છે.

